Генеза

Євгенія Волощук
Олена Слободянюк

НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА

7

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

СЛОВНИК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ

Бала́да – невеликий за обсягом ліро-епічний твір на історико-героїчну, легендарну, фантастичну чи соціально-побутову тему з напруженим сюжетом і драматичною, часто несподіваною розв'язкою.

Вірш – короткий твір, поділений на рядки, написаний ритмізованою мовою; також одиниця ритмічно організованої (на відміну від прози) поетичної мови.

Гіпе́рбола – художній прийом, що ґрунтується на перебільшенні певних властивостей зображуваного героя, предмета чи явища.

Детекти́в – різновид пригодницької літератури. Сюжет детективного твору послідовно розкриває певну заплутану таємницю, пов'язану зі злочином і його розслідуванням. Зазвичай такий сюжет – це історія розв'язання логічної задачі.

Документа́льна літерату́ра – літературні твори, у яких зображуються реальні події з мінімальними елементами художньої вигадки. Прикладами документальних текстів є біографії видатних осіб, щоденники, літературні репортажі, спогади тощо. При цьому зображення подій несе на собі відбиток авторської оцінки.

Інтри́га – складне й напружене сплетіння дій персонажів, які задля досягнення поставленої мети вдаються до хитрощів або приховування своїх намірів. Інтрига зазвичай уводиться в сюжети з пригодницькими елементами.

Істори́чний твір – роман, у якому змальовано історичні події та картини життя минулих епох. У сюжеті такого твору реальні факти поєднано з художньою фантазією, а поруч з історичними особами діють вигадані персонажі. Усе це спрямовано на відтворення духу зображуваної історичної доби.

Колори́т істори́чний – сукупність прикмет минулого у творі, як-от: імена історичних героїв, описи давніх звичаїв, згадки про історичні події, відтворення особливостей мови певної доби тощо.

Колори́т місце́вий – описи побуту, традицій та уявлень, які визначають своєрідність характеру й способу життя певного народу.

Лі́ро-епі́чний тві́р – літературний твір, у якому гармонійно поєднано зображально-виражальні засоби, притаманні ліриці та епосу, унаслідок чого утворюються якісно нові сполуки (балада, співомовка, поема, роман у віршах).

О́браз а́втора – художній «двійник» автора у творі.

Оповіда́ння – невеликий за обсягом прозовий твір, у якому зазвичай описано один епізод із життя героя.

Опові́да́ч – вигадана особа, від імені якої в епічному творі йдеться про події та персонажів. Оповідач сприймається як літературна постать, котра зазвичай постає водночас автором і персонажем.

Пейза́ж – картини природи в художньому тексті. Пейзаж має композиційне значення, є тлом, на якому відбуваються події, допомагає зрозуміти й відчути переживання, душевний стан героїв.

По́вість – прозовий твір, який має більший, ніж оповідання, обсяг. У повісті зазвичай змальовано низку подій із життя головного героя й детально зображено пов'язаних з ним другорядних персонажів.

Рома́н – великий за обсягом прозовий твір, у якому на тлі суспільних подій зображено значну частину життя головного героя або його долю загалом. У романі діє багато персонажів, і не всі вони пов'язані з головним героєм.

Си́мвол – образ, якому притаманні інакомовна багатозначність і глибина узагальнення. Символ не підлягає однозначному тлумаченню і розкриває свої значення поступово. Водночас змістове багатство символу залишається невичерпним.

Фе́нтезі (від англ. *fantasy*) – різновид літературної фантастики. Твори фентезі ґрунтуються на міфологічних і казкових мотивах, творчо переосмислених письменниками. Таким творам часто притаманний історико-пригодницький сюжет, який розгортається у вигаданому світі, сповненому надприродних істот та явищ. На відміну від казки, фентезі характеризується розгалуженим сюжетом, великою кількістю персонажів, складнішою проблематикою, для якої визначальними є питання морального вибору людини. Нерідко героями фентезі є діти та підлітки, які потрапляють до чарівного світу й зазнають у ньому різноманітних пригод і випробовувань.

Фолькло́рна леге́нда – усне народне оповідання, в основу якого покладена поетична вигадка, дивовижна подія або фантастичний образ, котрі, утім, сприймаються оповідачем і слухачем як правдиві. Зазвичай легенда розповідає про минулі події, але інколи може зазирати й у майбутнє.

Хро́ніка – 1) журналістське повідомлення про певні події та факти; 2) літературний твір, який склався за доби середньовіччя й у хронологічній послідовності розповідає про важливі історичні події, видатних постатей, історію країни. Нерідко в хроніках історичні факти поєднуються з чудесними подіями.

НАВІГАТОР ЛІТНЬОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ПОДОРОЖІ

Біблія – духовна скарбниця людства

Зі Старого Заповіту
Історія Мойсея
Неопалима купина
Перехід через Червоне море
Гора Синай та Десять заповідей
Золотий тілець
Блукання в пустелі

З Нового Заповіту
Христос збирає учнів
В'їзд Христа до Єрусалима
У Гетсиманському саду
Зречення Петра
Зрада Юди
Зустріч Христа з апостолами після його Воскресіння

Пізнання світу й людини в далеких мандрівках

З «Одіссеї» Гомера
Циклоп Поліфем
Між Сциллою і Харибдою
Острів сирен
Повернення додому
Мігель де Сервантес Сааведра «Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі»
Джонатан Свіфт «Мандри Лемюеля Гуллівера» (І частина)
Даніель Дефо «Робінзон Крузо»
Жуль Верн «Двадцять тисяч льє під водою»

Пізнати самого себе

Шолом-Алейхем
«Хлопчик Мотл»
Джеймс Олдрідж
«Останній дюйм»

У пошуках сенсу людського життя

Ду Фу «Пісня про хліб і шовк». «Весняні надії»
Лі Бо «Печаль на яшмовому ґанку». «Сосна біля південної галереї»
Шамседдін Мухаммад Гафіз Ширазі «Я по троянду в сад спустився на світанні». «Серце – скинія святині: для любові тихий храм»
Омар Хаям «Прийшли ми чистими – і стали ми брудними». «Любов – це сонечко, що Всесвіт огріває». «Ми – зібрання ляльок, нас крутить як хотя». «Що світ міняється – чи варто цим журитись?». «Ми – сонце щастя й горя океан»
Шандор Петефі «Коли ти муж, будь мужнім...». «Одкрий мені дорогу, доле»
Джозеф Редьярд Кіплінг «Якщо...»
Рюноске Агутагава «Павутинка»
Антуан де Сент-Екзюпері «Маленький принц»

Людські можливості в науковій фантастиці

Айзек Азімов «Фах»
Деніел Кіз
«Квіти для Елджернона»

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Музика *Михайла Вербицького*
Слова *Павла Чубинського*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Євгенія Волощук, Олена Слободянюк

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 7 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України

КИЇВ
«Генеза»
2024

УДК 821(1-87).09(075.3)
В69

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 05.02.2024 № 124)

Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено

Відповідає модельній навчальній програмі
«Зарубіжна література. 7–9 класи»
для закладів загальної середньої освіти
(авт. *Є. В. Волощук, О. М. Слободянюк*)

Волощук Є. В.
В69 Зарубіжна література : підруч. для 7-го кл. закл. заг. серед. освіти / Євгенія Волощук, Олена Слободянюк. – Київ : Генеза, 2024. – 288 с. : іл.

ISBN 978-617-8353-40-7.

УДК 821(1-87).09(075.3)

ISBN 978-617-8353-40-7

© Волощук Є. В.,
Слободянюк О. М., 2024
© «Генеза», оригінал-макет, 2024

ПУТІВНИК ДО ПІДРУЧНИКА

Дорогі семикласники та семикласниці! Цей підручник продовжує шкільний курс зарубіжної літератури. Опанувати новий матеріал і навчитися вдумливого й творчого читання вам допоможуть такі рубрики:

 – **Літературознавча довідка** – містить визначення літературознавчих понять.

 – **Філологічна скарбничка** – розкриває художні особливості літературних творів, пояснює певні літературні явища.

 – **Мандрівка часом** – висвітлює зв'язки між літературними сюжетами та історичними подіями, а також розповідає про історію створення і публікації художніх творів.

 – **Український мотив** – виявляє зв'язки життя і творчого доробку зарубіжних авторів з Україною та її письменством.

 – **У світі мистецтва** – ознайомлює з творами музики, живопису, театру, кіно й мультиплікації, в основу яких покладено сюжети програмових художніх текстів.

 – **Літературний навігатор** – містить стислу інформацію про літературні твори, які ви маєте прочитати самостійно, а також запитання і завдання для їх опрацювання.

 – **Літературна розминка** – допомагає пригадати матеріал, який ви вивчали в попередніх класах або засвоїли самостійно.

 – **Перед читанням** – спрямовує на творче сприйняття художнього тексту.

 – **Літературний практикум** – пропонує перевірити на конкретному літературному матеріалі ваше вміння користуватися набутими теоретичними знаннями.

 – **Віртуальна скринька** – містить лінки до додаткової цікавої інформації, літературних творів для самостійного опрацювання, аудіо- та відеоматеріалів, творів образотворчого мистецтва, а також онлайн-завдань.

Бажаємо вам успіхів!

Авторки

ВСТУП

ІСТОРІЯ ТА ВИГАДКА В ЛІТЕРАТУРІ

1. Розгляньте колаж. Назвіть зображених на ньому персонажів літературних творів. Які незвичайні події відбувалися з кожним з них? Чим вони цікаві читачам?

2. Пригадайте відомі вам твори літератури та кіно на історичну тематику. Чим, на вашу думку, вони відрізняються від історичних літописів?

Здавна люди намагалися зберегти пам'ять про своє історичне минуле. Розповіді про важливі історичні події, як-от освоєння нових земель, військові походи, заснування міст, будівництво храмів тощо, спочатку передавалися від покоління до покоління в усній формі. Згодом їх почали записувати, і саме завдяки цьому відомості про визначні події дійшли до нас. Поруч із хроніками та літописами про історичні події виникали давні пісні, легенди й літературні твори. Так з давніх-давен історія та література переплітались одна з одною. Історичні події та постаті ставали темами та персонажами літературних творів. При цьому історичні факти поєднувалися з художньою вигадкою й перетворювалися на образні картини.

Відмінності між історичним і літературним зображенням одних і тих самих подій проявилися вже в найдавніших писемних пам'ятках. Про це свідчать два давньогрецькі тексти, що розповідають про греко-перські війни. Перший з них належить найдавнішому з відомих нам давньогрецьких істориків Геродоту (484–425 рр. до н. е.), якого називають «батьком історії» (хоча в його історичних працях реальні події змішані з вигадкою). Другий – літературний твір «Перси» (472 р. до н. е.) – був написаний знаменитим давньогрецьким драматургом й учасником греко-

перських війн Есхілом (525–456 рр. до н. е.). Так, історик Геродот подає послідовний опис греко-перських війн, доповнюючи його відомостями про різні царини життя давніх людей. А от літератор Есхіл змальовує лише один епізод – поразку, якої перси на чолі з царем Ксерксом зазнали від греків у битві під Саламіном. При цьому Есхіл створює «іншу», літературну історію війни, насичену художніми образами, моральними та політичними оцінками та літературними прийомами.

Інший приклад взаємодії історії та вигадки ми знаходимо в романі «Вогнем і мечем» (1884) польського письменника, нобелівського лауреата Генріка Сенкевича (1846–1916). Цей твір, який розповідає про реальні події Національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького 1648–1857 рр. Героїчний сюжет переплітається тут з вигаданою історією кохання центральних персонажів – Яна Скшетуського, у якому втілено ідеал лицаря й християнина, і красуні Олени Курцевич. Численні історичні постаті, як-от Богдан Хмельницький, Ярема Вишневецький, Ян Казимир, Іван Виговський та інші, живуть і діють на сторінках книжки поруч з вигаданими персонажами. До того ж зображення подій і героїв позначено сильним впливом політичних і моральних оцінок автора роману, які відрізняються від думки сучасних істориків. Примітно, що свій твір Сенкевич завершує словами, у яких вказує на страшну руйнівну силу війни для обох країн, підкреслюючи її за допомогою метафори «гігантської гробниці»: «Спустошувалась Річ Посполита, спустошувалась і Україна. Вовки вили на руїнах міст; квітучий донедавна край перетворився в гігантську гробницю. Ненависть вросла у серця й отруїла кров народів-побратимів і тривалий час з жодних вуст не можна було почути слів: “Слава у вишніх Богу, і на землі мир, в людях благовоління”».

Утім, не лише історія надає теми для літературних творів, але й література слугує цінним джерелом для історії. Середньовічні легенди про короля Артура або «шляхетного розбійника» Робіна Гуда понині надихають учених на пошуки історичних слідів зображених у них подій і персонажів. Навіть у Святому Письмі, зосередженому передусім на викладі релігійного вчення та його приписів, ми знаходимо відбиток історичної доби, за якої створювалися біблійні тексти, і сліди історичного минулого.

Так, у Новому Заповіті детально змальовується побут євреїв періоду першого століття нашої ери: міське життя в Єрусалимі, їжа та одяг, традиції та звичаї. Докладно описується тут

Плита з іменем Понтія Пілата. *Кесарія. Сучасне фото*

також римський правитель Юдеї Понтій Пілат, який спробував, але так і не наважився врятувати Ісуса Христа від страти. Ще в середині XX ст. історики вважали, що Пілата насправді ніколи не було, а в Біблії під цим ім'ям змальовано вигаданий узагальнений образ жорстокого римлянина, що вершив суд над юдеями. Проте 1961 р. італійські археологи знайшли на території колишнього палацу римського намісника в Юдеї плиту з написом «Понтій Пілат, префект Юдеї», яка підтвердила факт його існування.

Образна картина світу, що її створює письменник, несе на собі відбиток його власних уявлень про красу і потворність, героїзм і малодушність, трагічні й комічні прояви життя.

Поняття **«прекрасного»** є близьким до поняття «краси» й характеризує як зовнішні властивості предметів, істот та явищ, так і їхню внутрішню сутність. Протилежністю «прекрасного» є **«потворне»**. Зазвичай воно пов'язується з «безформним», «спотвореним», «жахливим» і використовується при зображенні зла чи висміюванні певних предметів та явищ (наприклад, у карикатурі). Так, у німецькій народній казці «Пані Метелиця» прекрасній пасербиці, в образі якої поєднуються моральні чесноти й зовнішня краса, протиставляється її потворна сестра – лінива, жадібна, а у фіналі ще й вимазана смолою.

Поняття **«трагічного»** характеризує художній конфлікт, який завершується катастрофою для персонажа або його життєвих цінностей. Зазвичай персонаж у такій ситуації виявляє гідність і незламну вірність своїм ідеалам. Вчинки, які персонажі здійснюють заради інших, ризикуючи або навіть жертвуючи своїм життям і виявляючи неабияку мужність і стійкість, позначаються поняттям **«героїчне».** У цьому сенсі героїчним ми називаємо не лише життя давньогрецького Геракла, а й вчинок художника в новелі «Останній листок» О. Генрі, який пожертвував собою заради порятунку хворої дівчини.

Поняття **«комічне»** докладається до явищ і ситуацій, які викликають у нас сміх. Комічне виникає, наприклад, унаслідок перебільшення, загострення певної риси, підкресленого контрасту між очікуваним і дійсним або порушення логіки. Різноманітними проявами комічного рясніє, зокрема, роман «Пригоди Тома Соєра» Марка Твена.

Згадані поняття можуть поєднуватися одне з одним, як, наприклад, в описаній у новелі «Усмішка» Р. Бредбері ситуації, коли головний герой рятує від розлютованого натовпу фрагмент картини з усмішкою Джоконди. Ця сцена позначена яскравою сумішшю трагічного й комічного, прекрасного й потворного.

З огляду на різні вияви та форми історичного матеріалу в літературних творах ми говоримо про їхню *історичність* (або історизм) – тобто відповідність історичним фактам або історичній точності.

Інколи автори свідомо прагнуть у найточніший спосіб відтворити пережиті історичні події й наближають свої тексти до своєрідних історичних документів. До цієї групи творів, які називаються *документальними*, належать, наприклад, біографії та автобіографії, спогади, дорожні нотатки, щоденники тощо. Один з найвідоміших щоденників XX ст., написаний дівчиною Анною Франк під час Другої світової війни, представлено в цьому підручнику.

Утім, художня література багата також текстами, що переповідають незвичайні події. Одним з таких творів, поданих у підручнику, є оповідання Артура Конан Дойла про геніального детектива Шерлока Голмса. Інший, зовсім не схожий на звичну реальність, світ постає у фентезі, як-от у фантастичній Нарнії, створеній уявою Клайва Стейплза Льюїса. При цьому навіть у найфантастичніших творах, які, здавалося б, не мають нічого спільного з нашим повсякденням, створюється художня реальність, що у свій спосіб пояснює світ, у якому ми живемо.

Однак література не лише змальовує історичні події, а й сама є учасницею історії. Згадаємо тих письменників, яких роздратовані їхніми творами правителі забороняли, змушували полишати батьківщину, кидали до в'язниць або навіть фізично знищували. Такі переслідування доводять дивовижну силу художньої літератури, її здатність чинити потужний опір несправедливій владі. Понад те, історія культури знає яскраві приклади літературних творів, які набували неабиякого суспільного значення. Так, роман «Собор Паризької Богоматері» Віктора Гюго привернув увагу французької спільноти до храму, який вона зневажала й навіть хотіла знести. Після публікації книжки В. Гюго Нотр-Дам був не лише відреставрований, але й перетворився на національний символ Франції.

Другий приклад – роман «Хатина дядька Тома» американської письменниці Гаррієт-Бічер-Стоу, який засудив рабство, що в той час процвітало в США, і викликав співчуття до поневолених. Книжка спричинила палку суспільну дискусію і, на думку деяких істориків, сприяла розвиткові політичного конфлікту, що переріс у Громадянську війну й призвів до відміни рабства в США. Відтак не лише історія впливає на літературу, а й література – попри те, що вона зіткана лише із слів та образів, – подекуди може змінювати хід історії.

Літературний практикум

1. Зіставте вже відомі вам факти з тим, що ви дізналися зі Вступу, і заповніть таблицю системи «Поміч», скориставшись позначками:

«V» – я знав / знала це (відома інформація);
«+» – я не знав / знала цього (нова інформація);
«–» – це суперечить тому, що я знаю;
«?» – у мене виникло запитання щодо цієї інформації.

V	+	–	?

2. Що таке історизм / історичність літературних творів? Назвіть приклади літературних творів на історичну тематику. А в яких творах історичність не відіграє значної ролі?

3. Чим відрізняється зображення історичних подій в історичних і літературних творах? Поясніть відмінності між ними на відомих вам прикладах.

4. Які твори називають документальними? Чим вони характеризуються?

5. Наведіть приклади впливу літератури на історію та суспільство.

6. Подискутуймо! Чи може сьогодні художня література впливати на історію? Аргументуйте свою думку.

7. Робота в парах. Доберіть власні літературні приклади до понять «прекрасне», «потворне», «героїчне», «трагічне», «комічне».

8. Творча лабораторія. Найвідоміший давньоримський педагог і вчитель красномовства Квінтиліан застосовував ланцюжок запитань: *Хто? Що? Де? Коли? Чим? Як? Чому?*. Використовуючи цей логічний ланцюжок, складіть запитання до прочитаного матеріалу та запропонуйте своїм однокласникам / однокласницям дати на них відповіді.

Образи прекрасного, потворного, героїчного, трагічного або комічного широко представлені в різних видах мистецтва.

Почуття піднесеності й радісної перемоги передає славнозвісна давньогрецька мармурова статуя богині перемоги, прекрасна Ніка Самофракійська. Статую споруджено на стрімкій скелі на честь перемоги в морській битві. Пружна й сильна фігура Ніки втілює ідеал краси та енергію руху вперед.

Невідомий скульптор. Ніка Самофракійська. *Бл. 190 р. до н. е.*

• Розгляньте фото скульптури невідомого автора «Ніка Самофракійська». Які деталі підкреслюють рух богині? Що, на вашу думку, символізують крила орла за спиною богині?

Трагедію «Титаніка», найбільшого, найшвидшого й найдорожчого на планеті лайнера, що під час першого рейсу зіткнувся

з айсбергом і затонув за лічені години, відтворено в художній кінострічці 1997 р. американського режисера Джеймса Камерона. Завдяки неперсічним умінням творців фільму та акторів фільм-катастрофа перетворюється на гімн силі духу й любові.

Скориставшись посиланням *https://cutt.ly/ow7vuJzo* або QR-кодом, перегляньте уривок з кінофільму «Титанік» про останні хвилини катастрофи. Які деталі, використані режисером, підкреслюють трагічну атмосферу? Що в поведінці головних героїв, Рози та Джека, вселяє надію на порятунок?

Класикою сучасної комедії вважають кінострічку «Сам удома» (1990) режисера *Кріса Коламбуса*. Фільм розповідає про хлопчика, якого родина, вирушаючи на різдвяні канікули з Чикаго до Парижа, забула вдома. Спочатку головний герой тішиться своєю самотою, однак незабаром йому доводиться мати справу з грабіжниками...

Кадр із кінострічки «Сам удома» *(США, режисер Кріс Коламбус, 1990 р.)*

• Знайдіть в інтернеті та перегляньте комедію «Сам удома». Підготуйте розповідь про найкумедніші епізоди стрічки.

Відмінності між героїчним і комічним у музиці можна помітити, зіставляючи два широко відомі твори німецьких музичних геніїв – «Героїчну симфонію» Людвіга ван Бетховена (1770–1827) і п'єсу «Музичний жарт» Йоганна Себастьяна Баха (1685–1750).

Скориставшись посиланням *http://surl.li/kozei* або QR-кодом, прослухайте спочатку уривок з «Героїчної симфонії» Л. ван Бетховена. Чому, на вашу думку, ця симфонія отримала назву «Героїчна»? Які почуття вона у вас викликає?

Скориставшись посиланням *http://surl.li/kovxe* або QR-кодом, прослухайте «Музичний жарт» Й. С. Баха. Пригадайте з курсу «Мистецтво», які засоби музичної виразності (мелодія, гармонія, темп, тембр, динамічні відтінки) створюють відчуття життєрадісності. Які відтінки сміху ви відчули, слухаючи п'єсу?

ЧАСТИНА ПЕРША

БІБЛІЯ – ДУХОВНА СКАРБНИЦЯ ЛЮДСТВА

У цій частині ви дізнаєтеся:

- чому Біблію називають «найціннішим скарбом»;
- що таке П'ятикнижжя;
- як біблійний Йосип Прекрасний подолав шлях від раба до правої руки єгипетського фараона;
- що проповідував Іоанн Хреститель;
- які чудеса творив Ісус Христос і багато інших цікавих речей.

РОЗДІЛ 1
НАЙЦІННІШИЙ СКАРБ

1. Розгляньте колаж. Визначте на ньому відомі вам біблійні сюжети.

2. Пригадайте, що таке алегорія та як вона використовується в біблійних оповідях.

«Існування Біблії як книги є найбільша користь для всіх людей, що її будь-коли мало людство. Будь-яка спроба применшити значення Біблії є злочин проти людства». Таку оцінку Святому Письму дав знаменитий німецький мислитель Іммануїл Кант (1724–1804), без якого годі й уявити розвиток європейської філософії. Кант добре знався на найкращих книжках свого часу, шанував і цінував їхню мудрість, проте, як бачимо з його слів, високо над ними ставив християнську «Книгу Книг». В іншому своєму висловлюванні він із захватом стверджував: «Біблія – найціннішій скарб, без якого я був би в жалюгідному становищі. Усі прочитані книжки не дали мені такої розради, яку дало Слово Боже в Біблії». Мільйони християн поділяють цей по-

гляд, знаходячи в Біблії джерело духовної сили, любові та мудрості. З Біблії вони черпають моральні засади, на яких будують своє життя і без яких, згідно з Євангелієм, це життя схоже на будинок, зведений на піску.

Дивовижна сила Біблії проявилася і в історії єврейського народу. У 70-ті роки першого століття нашої ери римляни зруйнували Єрусалим і його серце – Єрусалимський храм. Євреї полишили свою землю й розсіялися по всьому світу, серед інших народів. Без Єрусалимського храму, без власної держави й власного правителя, століттями перебуваючи на чужині, в оточенні інших мов і народів, а нерідко – страждаючи від жорстоких переслідувань, євреї спромоглися зберегти свою релігійну, національну й культурну самобутність. І зберегти цю єдність їм допомогла їхня головна Книга – Старий Заповіт. Невипадково євреїв називають народом Книги.

Біблія складається з двох неоднакових за обсягом частин. Перша, Старий Заповіт, була написана в дохристиянську епоху. Друга частина, Новий Заповіт, створена в перше століття після народження Христа. В основі назви «заповіт» (від давньоєвр. – *союз*, *угода*) – ідея угоди Бога з людьми. У Старому Заповіті йдеться про союз Бога з єврейським народом, тимчасом як у Новому Заповіті – про союз Бога зі всім людством, досягнутий завдяки Ісусу Христу.

В обох частинах Біблії широко використовується алегорія, яка надає важливого інакомовного змісту сюжетам та образам.

Глибокий алегоричний зміст має історія про те, як Каїн учинив убивство свого брата Авеля. Вона заторкує моральні питання провини та покарання, зради та жертви, добра й зла.

Юліус Шнорр фон Карольсфельд. Про заздрість (Каїн та Авель)

Алегоричною побудовою характеризуються також притчі Ісуса Христа, уміщені в Новому Заповіті. Польові квіти, засохла смоква, занедбане поле – за допомогою таких алегорій Христос пояснював сутність проповідуваного вчення.

Найвідоміший староукраїнський переклад Святого Письма – Пересопницьке Євангеліє, над створенням якого в 1556–1561 рр. працювали *Михайло Васильович* із Сянока та архімандрит Пересопницького монастиря Григорій у селі Двірці та у Пересопниці на Волині (тепер село Рівненського району Рівненської обл.) У 1991 р. в нашій країні започатковано традицію під час присяги Президента на вірність народові класти цю давню пам'ятку поряд з Конституцією та Актом проголошення незалежності України. Перший повний переклад Біблії сучасною українською мовою здійснили *Пантелеймон Куліш*, *Іван Нечуй-Левицький* та *Іван Пулюй*.

Сторінка з Пересопницького Євангелія

Розмірковуючи над унікальним впливом викладеного в Новому Заповіті вчення Ісуса Христа, історик Філіп Шафф у своїй книзі «Особистість Христа» зазначає:

«Цей Ісус із Назарету, без грошей і без зброї, завоював більше мільйонів, ніж Олександр Македонський, Цезар, (...) Наполеон; без науки і вчення Він пролив більше світла на людські й Божественні предмети, ніж усі філософи та науковці разом узяті; без схоластичного[1] красномовства й не написавши жодного рядка, Він виголошував такі слова Життя, які не виголошував ніхто до і після Нього, і вони мали таку силу дії, якої ніколи не досягав жодний оратор чи поет. Він надихнув на більшу кількість проповідей, промов, суперечок, учених праць, творів мистецтва і хвалебних пісень, ніж ціла армія великих мужів давнини і сучасності».

Перевірте себе

1. Як створювалася Біблія? Що вам відомо про авторів біблійних текстів?
2. Назвіть дві частини, з яких складається Біблія. Що означають їхні назви?
3. Наведіть приклади використання алегорії в біблійних текстах.
4. Хто назвав Біблію «найціннішим духовним скарбом»? Як ви розумієте зміст цього висловлювання?
5. Знайдіть у прочитаному розділі інші висловлювання видатних мислителів та істориків щодо Біблії. Яке з них вас найбільше зацікавило? Чому?
6. Знайдіть в інтернет-мережі висловлювання відомих діячів культури та науки про Біблію. Яке з них вам найбільше сподобалося? Поясніть свій вибір.

[1] *Схоласти́чний* – від слова «схоластика», що позначає знання, відірвані від життя.

РОЗДІЛ 2

СИЛА ПРОЩЕННЯ Й ПРИМИРЕННЯ: БІБЛІЙНА ІСТОРІЯ ЙОСИПА ПРЕКРАСНОГО

Під час читання переказу біблійної оповіді зверніть увагу на те, завдяки яким вчинкам і моральним якостям Йосип став першим сановником Єгипту.

Йосип керує Єгиптом.
Мініатюра. XV ст.

Старий Заповіт відкривається *П'ятикнижжям* пророка Мойсея. Перша з цих п'ятьох Книг називається *Буття*. У ній ідеться про створення світу й перших людей, про їхнє гріхопадіння та вигнання з Раю, про Всесвітній потоп і поневіряння єврейського народу на чужині. Завершується ця частина яскравою історією Йосипа Прекрасного, яка вже багато століть зворушує і надихає читачів.

Ця історія бере початок в історії Йосипового батька – Якова, якого Бог назвав Ізраїлем і щедро благословив. Згідно зі звичаями того часу, у Якова було дві дружини: Лія, якої він не любив, і Рахіль, яку він щиро кохав. Усього від дружин і наложниць у нього було дванадцять синів, але від Рахілі лише два – Йосип і Веніамін. Яків піклувався про всіх своїх дітей, але понад усіх любив Йосипа – слухняного, щирого й розумного. На знак особливої любові Яків справив йому гарний барвистий одяг. Брати заздрили Йосипу, і їхня ненависть до нього із часом лише зростала.

Одного разу брати погнали отари випасатися далеко від батьківської оселі. Батько послав Йосипа відвідати їх. Та щойно вони побачили юнака в подарованому батьком чудовому квітчастому вбранні, як в їхніх серцях з новою силою закипіла ненависть, і вони вирішили вбити Йосипа. Намагаючись урятувати Йосипа, старший брат Рувим переконав братів кинути його в яму. Саме тоді через цю місцевість ішов караван чужоземних купців, і брати продали їм Йосипа в рабство. Потім вони поділили отримані за Йосипа гроші та забруднили його вбрання кров'ю зарізаного козеняти, аби переконати батька в тому, що Йосипа розірвали дикі звірі. Страшна новина розбила батькове серце. У великому горі Яків розірвав на собі одяг (так, за давньою традицією, євреї уви-

разнювали найбільшу скорботу). Багато років він оплакував сина, і ніщо не могло вгамувати його біль.

Тим часом Йосип швидко призвичаївся до свого нового життя в Єгипті. Потіфар, якому продали Йосипа, полюбив його за чесну службу й мудрість. Із часом Потіфар довірив йому владу над усім своїм маєтком, і Йосип примножив його багатства. На всьому, що робив у будинку Йосип, було Господнє благословіння.

Однак невдовзі дружина Потіфара розгнівалася на Йосипа за те, що він не відповів на її кохання, залишившись вірним своєму господарю. Вона добилася того, що Йосипа було кинуто до в'язниці. Але й там Бог допоміг йому. Начальник в'язниці вельми прихильно ставився до Йосипа й передав до його рук керування тамтешніми справами. У в'язниці Йосип розгадав сни двох заарештованих урядовців і напророкував, що одного з них фараон виправдає і поверне до свого двору, а іншого накаже стратити. І незабаром його пророцтво здійснилося.

За два роки по тому самому фараонові наснилися дивні сни. Спочатку він побачив, як з річки вийшли сім гладких корів, а за ними – сім худих корів, які з'їли гладких. Потім йому наснилося, ніби з одного колоса виросли сім добрих колосків і за ними – сім спалених вітром колосків, які проковтнули добрі. Жоден з віщунів фараона не зміг пояснити значення цих снів. Тоді один придворний, який колись сидів з Йосипом у в'язниці, порадив фараонові покликати його на допомогу. Вислухавши фараона, Йосип пояснив його сни так: сім гладких корів і сім добрих колосків – це сім урожайних, добрих для країни років; сім худих корів і сім спалених вітром колосків – це сім тяжких років, що прийдуть за ситими й принесуть із собою великий голод по всій землі. До того ж Йосип порадив, як уникнути майбутнього голоду: зробити за врожайних років добрі запаси зерна й використовувати їх у голодні роки. Вражений пророчим даром і мудрістю Йосипа, фараон поставив його правити єгипетським краєм, доручивши йому підготовку країни до голодних років. Так Йосип з раба перетворився на другого після фараона правителя Єгипетського царства.

Фараон нагороджує Йосипа за тлумачення сну. Ілюстрація *Оуена Джонса. 1869 р.*

За сім врожайних років Йосип зібрав величезні запаси зерна. Тож, коли прийшли сім голодних років, він повідчиняв усі комори й став продавати зерно єгиптянам. Почувши про це, старий батько Йосипа, Яків, відрядив до Єгипту десять своїх синів. Одинадцятого сина, Веніаміна, котрий був рідним братом Йосипа по матері, він залишив при собі, оскільки після того, як оплакав загибель Йосипа, боявся, що й з Веніаміном теж може статися нещастя.

Після довгої дороги десять братів дісталися місця, де Йосип роздавав зерно. З великою повагою поклонилися вони долілиць могутньому правителю, у якому не впізнали свого брата, і попросили продати їм зерно. Однак Йосип не поспішав відкрити їм, ким є насправді, й висунув вимогу, за якої погоджувався дати зерна: брати мали привести до Єгипту молодшого брата Веніаміна, а тим часом один із братів мав залишитися в заручниках.

Удома брати переконали батька відпустити з ними Веніаміна, заприсягнувшись повернути його живим і здоровим з Єгипту.

Знову брати дісталися фараонового палацу. Побачивши Веніаміна, Йосип відчув таку любов до нього, що поспіхом вийшов до іншої кімнати, де ніхто не міг побачити, як він плаче. Тепер він зустрів братів як дорогих гостей, влаштував для них пишний бенкет, до того ж звелів Веніаміну подати вп'ятеро більше їжі, ніж іншим братам. Потому він наказав наповнити мішки братів поживою, зверху покласти грошей, а в мішок молодшого брата Веніаміна – ще й срібну чашу з грошима. Коли ж наступного дня брати вирушили в дорогу додому, слуга за наказом Йосипа звинуватив Веніаміна в крадіжці цієї чаші, через що хлопця мало бути покарано. Тоді всі брати пороздирали на собі одяг від горя і розповіли Йосипу про те, як сильно любить батько Веніаміна, як після загибелі свого іншого улюбленого сина боїться з ним розлучатися і як вони йому пообіцяли за будь-яку ціну повернути Веніаміна. А той-таки брат, що багато років тому намовив братів продати Йосипа в рабство, тепер вийшов уперед і промовив до Йосипа: «Я, твій слуга, за юнака перед своїм батьком запоручився, сказавши: "Якщо не приведу його до тебе, то буду винуватий перед батьком моїм по всі дні життя". Тому тепер благаю: нехай я залишуся замість мого брата й буду тобі рабом, а мій молодший брат нехай повернеться до батька разом з усіма братами. Бо як же я піду до мого батька, коли зі мною не буде юнака? Хіба для того, аби побачити горе, яке спіткає мого батька і яке може його звести в могилу».

Тоді, нарешті, Йосип відкрився братам і сказав, хто він насправді. Спочатку брати злякалися, що він помститься їм за колишню образу. Однак Йосип щиросердно простив і з великою любов'ю прийняв їх.

Звістка про Йосипа в Єгипті сповнила щастям серце його батька. Невдовзі старий Яків разом зі своїми нащадками, слугами та худобою перебрався до Єгипту. Під час першої зустрічі Йосип впав йому на шию і довго плакав. У Єгипті рідні Йосипа поселилися на найкращих землях, і до кінця життя він піклувався про їхній достаток.

Переказ *Євгенії Волощук*

Скориставшись посиланням *https://cutt.ly/ywvS1Yqv* або QR-кодом, прочитайте уривки з Книги Буття.

Запитання і завдання до прочитаного

1. Чому і як брати позбулися Йосипа? До яких подальших хибних вчинків спонукала їх ця зрада? Які моральні якості він виявив на цьому шляху?
2. Як Йосипові вдалося подолати шлях від раба до другого після фараона правителя Єгипетського царства?
3. Як повівся Йосип, коли за багато років брати звернулися до нього з проханням продати їм зерно? Чи гідно брати пройшли його випробування? Обґрунтуйте свою думку.
4. Подискутуймо! Чи розкаялися вони у своєму злочині проти Йосипа? Чому Йосип пробачив своїм братам? Чи легко йому було це зробити? А як ви вчинили б на його місці?
5. Скориставшись посиланням *https://forms.gle/sDPHEKPxGwMKEYuP8* або QR-кодом, перевірте, як ви засвоїли текст історії про Йосипа Прекрасного з Книги Буття, виконавши онлайн-тести.

Зворушлива та повчальна історія про Йосипа, проданого братами в рабство до Єгипту, що уславився там і знову знайшов свою сім'ю, стала однією з улюблених в українському фольклорі. На її основі виникли яскраві народні казки.

Скориставшись посиланням *https://cutt.ly/Owc3jkZj* або QR-кодом, прочитайте українську народну казку Гуцульщини «Йосип та його брати». **1.** Порівняйте сюжет біблійної оповіді та української фольклорної казки. Визначте їхні спільні й відмінні риси. **2.** Які деталі в казці свідчать, що події відбуваються в Україні? **3.** Які символи, що мають особливе значення для українців, присутні й у гуцульській казці про Йосипа?

Історія Йосипа стала невичерпним джерелом натхнення для багатьох живописців. На картині іспанського художника Дієго Веласкеса «Закривавлений одяг Йосипа приносять Якову» зображено епізод, коли батько дізнається про смерть улюбленого сина. Праворуч на полотні ми бачимо зломленого горем батька, який не в змозі повірити страшній звістці. Він з жахом нахиляється до скривавленого одягу Йосипа. А в лівому

кутку боягузливо тиснуться один до одного його сини, змовницьки перемовляючись між собою. Лише один син відчуває сором за заподіяне зло, прикриваючи обличчя рукою і відвертаючись від батька.

Дієго Веласкес. Закривавлений одяг Йосипа приносять Якову. *1630 р.*

• Розгляньте репродукцію картини Д. Веласкеса «Закривавлений одяг Йосипа приносять Якову». **1.** Як в образах братів відображено їхню жорстокість і підступність? **2.** Як передано почуття батька?

Скориставшись посиланням *https://cutt.ly/SwRPXGd7* або QR-кодом, розгляньте репродукцію картини Б. Строцці «Йосип тлумачить сни». Ознайомтеся з інформацією і дайте відповіді на запитання.

За мотивами біблійних легенд про Йосипа в 2000 р. американські режисери Роберт Рамірес і Роб Ладука зняли анімаційний музичний фільм **«Йосип: Володар снів».**

Скориставшись посиланням *https://cutt.ly/Hwc3TmZ2* або QR-кодом, перегляньте уривок з фільму «Йосип: Володар снів». **1.** Як засобами анімації передано переживання Йосипа, коли він вирішує долю братів? **2.** Що вплинуло на рішення Йосипа пробачити братам? **3.** Дайте моральну оцінку вчинків персонажів стрічки.

РОЗДІЛ 3
НОВІ ОБРІЇ ВІРИ, НАДІЇ ТА ЛЮБОВІ: З НОВОГО ЗАПОВІТУ

Пригадайте євангельські оповіді про Різдво Ісуса Христа. Які символічні деталі в них використовуються і що вони підкреслюють?

ПІД ПОКРОВОМ БОГОРОДИЦІ

На іконах Ісус Христос нерідко зображується разом з його Матір'ю Марією та пророком Іоанном Хрестителем. Вони торували земний шлях Христа.

Божа Мати Марія, яку називають також Пресвятою Дівою та Богородицею, є однією з найшанованіших християнами постатей євангельської історії. Новий Заповіт містить небагато відомостей про життя Діви Марії. А проте в християнстві склалася традиція життєпису Божої Матері, що ґрунтується на давніх оповідях і свідченнях учнів Христових. Згідно з ними, Пресвята Діва Марія народилася в сім'ї збіднілих нащадків знаменитого царя Давида й жила в Назареті та Єрусалимі. Її батьки, Іоаким та Анна, були добрими й праведними людьми. До старості вони не мали дітей, і це їх дуже засмучувало. У своїх молитвах Іоаким та Анна просили дати їм дитину й обіцяли присвятити її служінню Богові.

Господь дослухався до їхньої молитви, і на схилі літ у них народилася Дівчинка, яку вони назвали Марією. Коли Марії виповнилося три роки, батьки виконали свою обіцянку й урочисто привели Дівчинку до Єрусалимського храму. Там Її зустрів первосвященник Захарія, що під його проводом відбувалися богослужіння в храмі, і багато інших священників. Батьки поставили Марію на першу сходинку великих сходів, якими віряни діставалися входу до храму. Вона бігцем здолала п'ятнадцять сходинок, жодного разу не озирнувшись і не покликавши батьків, чим здивувала всіх присутніх. Тоді первосвященник увів Дівчинку до найсвятішого місця в храмі, до якого йому самому дозволялося входити лише раз на рік і де зберігалася головна юдейська святиня – кам'яні плити з викарбуваними на них Божими Заповідями, які, згідно з Біблією, Бог вручив євреям.

Православна церква Різдва Пресвятої Богородиці в Єрусалимі

У пам'ять про незвичайний день у житті Богородиці християнська церква ще за перших століть після народження Христа встановила свято, яке так і називається – Введення в Храм Пресвятої Діви Марії. Воно набуло поширення в IX ст.

Тіціан. Введення в Храм Пресвятої Богородиці. *Фрагмент 1534–1538 рр.* (1); Давні сходи до Єрусалимського храму (південний бік Храмової гори) (2)

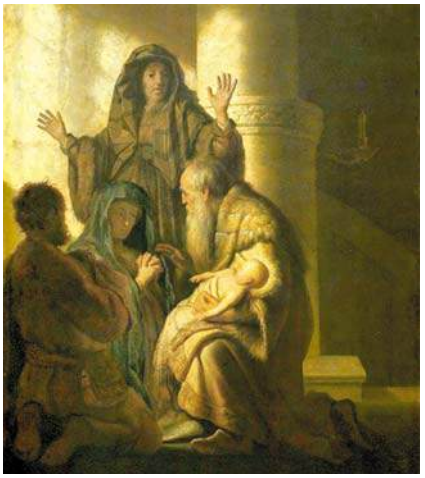
У Храмі Марія провела все своє дитинство. Після смерті батьків Нею опікувалися священники. Свій час Марія присвячувала молитвам, вивченню Святого Письма, допомозі бідним і рукоділлю. Усі любили Марію за чисту душу, доброту, мудрість і смирення. Згодом Дівчину намагалися видати заміж, як вимагали тодішні закони. Вона, однак, рішуче відмовилася, зізнавшись, що дала обітницю Богові ніколи не виходити заміж. Тоді священники віддали Марію під заступництво далекого родича Йосипа, який теж походив з бідних нащадків царя Давида. Це був літній благочестивий вдівець з дітьми; на життя він заробляв теслярським ремеслом. Марія допомагала йому в домашніх справах, а решту часу жила таким самим життям, як у храмі. За дивовижну святість Бог призначив Марії незвичайну долю – стати Матір'ю Ісуса Христа.

Одного разу, коли Марія читала Старий Заповіт, перед нею в незвичайному сяйві постав архангел Гавриїл із квітами в руках. Він сповістив, що на Пресвяту Діву зійде Святий Дух і Вона народить Сина – Ісуса Христа, Спасителя світу. Марія відповіла зі смиренням: «Я Господня раба: нехай буде зі Мною так, як хоче Господь». Цей день святкується християнською церквою як Свято Благовіщення.

Ісус Христос з'явився на світ у той час, коли Марія та Йосип були в дорозі. Вони довго шукали собі притулок, але оскільки всі місця довкола були зайняті, заночували на околиці Віфлеєма, у темній і холодній печері, у якій пастухи зазвичай ховалися в негоду. Там Марія народила Сина Божого. Вона сповила Його і поклала в прості ясла – годівницю для худоби, яка тієї ночі правила за колиску Божественному Немовляті. А тим часом на поклін до Нього вже поспішали простодушні пастухи та мудрі волхви.

Леонардо да Вінчі. Благовіщення. *1472–1475 рр.*

Рембрандт. Симеон та Анна впізнають Господа в Ісусі Христі. *1627 р.*

На сороковий день після того Пресвята Діва Марія разом з Йосипом принесли Немовля до Єрусалимського храму, аби, згідно з традицією, посвятити Його Богу. Там їх зустрів старець Симеон – праведний і відданий Богові чоловік, якому Святий Дух пообіцяв, що він не помре доти, доки не побачить Спасителя світу. Помітивши Богородицю з Немовлям на руках, старець дуже зрадів. Він проголосив, що принесена Дитина є Спасителем усіх народів, який уславить ізраїльський народ і принесе світло віри до язичників. Та водночас Симеон з великим смутком провістив, що Богородиця зазнає багато горя через страждання свого Сина. З великим подивом Діва Марія та Йосип слухали ці слова. Проте їх підтвердила також одна стара жінка, пророчиця Анна.

У цей день, відомий як Стрітення (тобто зустріч) Господнє, християнська церква щороку святкує радісну зустріч людства, яке символізує старець Симеон, зі Спасителем та його вченням.

Справді, Богородиці судилося пережити найстрашнішу втрату у світі – мученицьку загибель Сина. Під час страти Божа Мати з великим болем у серці стояла біля хреста, на якому був розіп'ятий Ісус Христос. Христос любив свою Матір і, попри неймовірні стра-

Ікона Покрови Пресвятої Богородиці (1), яка зберігається в церкві Покрови Пресвятої Богородиці у Слубицях (Польща), фото о. Михайла Коваля (2)

ждання на хресті, перед смертю знайшов у собі сили подбати про Неї: показавши поглядом на свого учня Іоанна, Він промовив до Марії: «Це Твій син», а потім повернувся до Іоанна і сказав: «Це твоя мати!»... Після вознесіння Христа на небо Діва Марія вирушила проповідувати Його вчення.

Беззастережна любов до Сина й глибина пережитого горя відкрили серце Божої Матері для всіх, хто звертається до Неї по допомогу. Християни шанують Богородицю як Велику Заступницю, яка під своїм покровом дає прихисток кожному, хто його потребує, і яка, подібно до чудесних сходів, з'єднує земне з небесним, підносить людський дух і наближає людину до Бога.

Переказ *Євгенії Волощук*

Згідно з православною традицією, існує чотири «уділи Богородиці» на землі – тобто місця, що вшановуються православною церквою як священна земля, яка перебуває під покровительством і духовним управлінням самої Божої Матері. Одним з таких місць вважається Києво-Печерська лавра, заснована ще за часів Ярослава Мудрого уродженцем Чернігівського князівства ченцем Антонієм та його учнем Феодосієм. Згідно з оповідями, 1085 р. на стіні вівтаря давнього Великого Успенського храму Києво-Печерської лаври в чудесний спо-

Ікона Богородиці Києво-Печерська

Богоматір Оранта. Мозаїка Софійського собору

сіб проявилася нерукотворна ікона Пресвятої Богородиці, яку вшановують в усьому православному світі.

Давня традиція вшанування Божої Матері як Небесної Заступниці знайшла яскраве вираження в мозаїчному образі Богоматері Оранти в соборі Софії Київської, зведеному ще в XI ст. Назва «Оранта» походить від латинського слова «orans», що в перекладі означає «той, що молиться». Піднесені вгору руки Божої Матері на цій картині символізують саме молитву, прохання, з якими вона звертається до Бога.

За тисячу років, що минули зі створення Софії Київської, Оранта не зазнала жодних змін чи пошкоджень. Саме тому за цим зображенням закріпилася назва «Непорушна Стіна». Православні моляться Оранті як головній Захисниці країни – надто ж у часи важких випробувань і небезпек.

Запитання і завдання до прочитаного

1. У якій сім'ї народилася Божа Мати? Що було незвичайного в її народженні?
2. Розкажіть про введення Марії до Єрусалимського храму. Чим вона здивувала присутніх? Яке виховання отримала в храмі?
3. Як Пресвята Діва Марія дізналася про те, що народить Сина Божого, і як сприйняла цю звістку?
4. Що сказав старець Симеон, коли прийняв Марію та її Сина в храмі?
5. Якими рисами наділено образ Божої Матері в християнській традиції?

ТОЙ, ХТО ХРЕСТИВ ІСУСА ХРИСТА

Пророка Іоанна Хрестителя християни називають також Іоанном Предтечею (від слова «предтеча», що означає особу, яка власною діяльністю підготувала шлях або умови для свого наступника).

Іоанн походив з давнього роду священників. Його батько Захарія, згідно з оповідями, був тим самим первосвященником, що увів маленьку Діву Марію до Храму. Захарія і його дружина Єлисавета, яка була родичкою Діви Марії, просили в Бога дати їм нащадків, але дожили до старості бездітними. Та одного дня до Захарії навідався ангел зі звісткою про те, що невдовзі його дружина Єлисавета народить сина Іоанна, який стане

великим пророком і багатьох людей наверне до Господа. Однак Захарія засумнівався в правдивості цієї звістки і за те був покараний німотою, яка тривала до тієї миті, коли він як батько новонародженого немовляти засвідчив своєю рукою його ім'я «Іоанн» на восковій табличці.

Іоанн жив у пустелі, носив суворий одяг з верблюжої вовни й харчувався рослинами та медом диких бджіл. Багато людей з глибокою шаною приходили до нього, аби почути його проповідь. Іоанн закликав їх покаятися у своїх злих вчинках і думках:

– Покайтеся, бо наблизилося Царство Боже! Приготуйте дорогу Господу! Готуйтеся прийняти Спасителя, Він іде за мною! Я хрещу вас водою на покаяння, але Спаситель, Який прийде за мною, сильніший за мене. Я недостойний нести Йому взуття.

Тих, хто визнавав свої гріхи, Іоанн хрестив водою в Йордані. Одного дня до нього прийшов хреститися Ісус Христос. Іоанн одразу впізнав у ньому Спасителя.

– Це Агнець Божий, Який бере на Себе гріхи світу! – вигукнув він. А потім промовив до Ісуса Христа:

– Чому Ти прийшов до мене хреститися, адже це мені потрібно хреститися від Тебе.

Проте Ісус відповів йому:

– Так ми виконаємо волю Божу.

Справді, Ісус не мав жодних гріхів і був джерелом святості й чистоти. Однак своїм Хрещенням Христос дав приклад усім людям, щоб вони хрестилися та очищалися від своїх гріхів. Коли Іоанн хрестив Ісуса, Небо засяяло неймовірним світлом, і Дух Святий в образі голуба зійшов на Христа. Тоді почувся голос Бога: «Це Син Мій Улюблений, у Якому Моє благовоління!». Так людям було засвідчено, що Ісус є Сином Божим. Вже майже два тисячоліття християни святкують цей день як свято Водохреща, набирають

Ель Греко. Хрещення Христа. *1596–1600 рр.*

у церквах освячену воду, що символізує освячені Хрещенням Христа води річки Йордан.

Багато людей, яких хрестив Іоанн, поклали добрий початок новому життю. Проте були й ті, хто ненавидів його за те, що він викривав їхні вади й недобрі справи. Серед них була й дружина царя Ірода – колишня дружина його рідного брата, заради якої цар покинув свою законну дружину. Іоанн дорікав Іродові за те, що він узяв за себе братову дружину. То був голос совісті, якого, однак, Ірод та його дружина не хотіли чути. Тож Ірод наказав кинути пророка до в'язниці. А невдовзі підступна дружина Ірода винайшла спосіб позбутися пророка, прирекши його на мученицьку загибель.

Відтак Іоанн не лише своїм життям, але й своєю загибеллю торував земний шлях Ісусу Христу. А день, коли він був жорстоко вбитий, церква згадує як сумне свято Усікновення голови Іоанна Хрестителя.

Переказ *Євгенії Волощук*

З Євангелія від Марка

Смерть Іоанна Хрестителя

Тож Іродіяда [Іродіада] таїла злобу на нього й бажала його вбити, та не могла. Бо Ірод боявся Йоана [Іоанна], знаючи його як чоловіка праведного та святого, й оберігав його, а слухаючи, дуже непокоївся, але слухав з насолодою. Як настав слушний день, коли Ірод з нагоди дня свого народження влаштував бенкет для своїх вельмож, тисяцьких, галілейських старшин, увійшла дочка Іродіяди [Саломея] і, танцюючи, догодила Іродові й тим, які з ним сиділи при столі. Цар же сказав дівчині: «Проси в мене, чого тільки хочеш, і дам тобі!». І він поклявся їй: «Чого тільки попросиш у мене, дам тобі, хоч би й пів царства мого». І вона, вийшовши, запитала в матері: «Що попросити?». Та ж сказала: «Голови Йоана Хрестителя!». І, повернувшись відразу з поспіхом до царя, вона попросила, кажучи: «Хочу, щоб негайно дав ти мені на полумиску голову Йоана Хрестителя!». І цар сильно засмутився, але через клятву й тих, які сиділи при столі, він не захотів їй відмовити. Тож відразу цар послав свого охоронця, наказавши принести його голову. Той пішов, відтяв його голову у в'язниці та приніс його голову на полумиску, дав дівчині, а дівчина віднесла її своїй матері. А коли його учні почули, то прийшли, взяли тіло і поховали його в гробниці.

Сучасний переклад Біблії (Київ, 2021 р.)

Запитання і завдання до прочитаного

1. Чому пророка Іоанна називають Предтечею та Хрестителем? До чого він закликав людей?

2. Як відбулося Хрещення Ісуса Христа? Чому Іоанн Хреститель здивувався, коли до нього прийшов хреститися Христос?

3. Уважно перечитайте уривок з Євангелія від Марка, у якому розповідається про смерть Іоанна Хрестителя. Дайте обґрунтовані текстом відповіді на такі запитання:

- Чому Іродіада хотіла позбутися Іоанна Хрестителя?
- Чому Ірод оберігав його? Які почуття і думки спонукали Ірода до того, що, попри велику повагу до Іоанна, він все ж таки віддав наказ його вбити?
- Яку роль в описаному епізоді відіграла донька Іродіади Саломея? Чи була вона винна в смерті пророка? Доведіть свою думку.

4. Назвіть християнські свята, які згадуються в прочитаних розділах.

ДИТИНСТВО ІСУСА ХРИСТА

Християне вірять, що Ісус Христос є Боголюдиною – тобто втіленим у людській подобі Богом. У Новому Заповіті Він змальовується з одного боку як Син Божий, обдарований досконалою Божественною природою, силою та абсолютною любов'ю, а з іншого – як Людина, народжена земною жінкою й наділена всіма людськими властивостями, але, на відміну від інших людей, безгрішна.

Ця подвійна – Божественна й людська – природа образа Ісуса Христа простежується в євангельських описах Його життя від самого дитинства. Хоча в Новому Заповіті немає детального зображення дитячих років Ісуса, читач все ж таки знаходить деякі важливі відомості про них.

Вже на початку життя Христа спіткала грізна небезпека. Цар Ірод, що тоді правив Юдеєю, почув від волхвів[1] звістку про народження Спасителя, який мав народитися у Віфлеємі й стати новим Царем юдейським. Ірод злякався, що Христос, коли виросте, забере його трон. Тому він вирішив убити Немовля. Спочатку Ірод чекав, що волхви скажуть йому, де перебуває Дитя. Проте, зрозумівши марність своїх сподівань, він розгнівався і наказав убити у Віфлеємі всіх хлопчиків, яким ще не виповнилося двох років. Ірод розраховував, що серед цих малюків буде вбитий також Ісус Христос. Воїни Ірода виконали його наказ і жорстоко знищили багато невинних немовлят.

Однак напередодні цієї трагедії Бог послав ангела до Йосипа з попередженням і наказом якомога швидше відвести Богородицю

[1] *Волхви́ в Ново́му Заповіті* – це мудреці зі Сходу, які, слідуючи за Різдвяною зіркою, прийшли до Немовляти Ісуса з дарами.

з Ісусом до Єгипту. Невдовзі Ірод помер, і Йосип привів Марію з Немовлям до Галілеї. Вони оселилися в місті Назареті. Відтак Ісус Христос у чудесний спосіб був урятований.

Він ріс у скромному оточенні, любив Марію та Йосипа й допомагав їм. Від Йосипа Ісус Христос навчився теслярського ремесла. Уже з дитячих років Він вирізнявся незвичайною мудрістю, знанням Святого Письма та вірністю Божому слову.

Яскравий епізод з дитинства Ісуса Христа згадує євангеліст Лука. Щороку Йосип і Марія ходили на свято юдейської Пасхи[1] до Єрусалима. Коли Ісусу виповнилося дванадцять років, вони взяли Його із собою на це свято. Після закінчення Пасхи Йосип і Марія пішли додому в Назарет, а Ісус залишився в Єрусалимі. Однак Йосип і Марія цього не знали. Дорогою додому вони почали шукати Ісуса поміж родичами та знайомими. Не знайшовши, повернулися до Єрусалима й через три дні знайшли Його в храмі. Він сидів серед учителів, слухав їх і розпитував. І всі дивувалися Його мудрості. Побачивши Ісуса Христа, Богородиця здивувалася й промовила до Нього: «Дитино, чому Ти нам таке вчинив? Ось Твій батько і я, страждаючи, шукали Тебе». Але Ісус, заспокоюючи їх, відповів: «Чому ж ви шукали Мене? Хіба ви не знали, що Мені треба бути при справах Мого Отця?». Так Ісус підкреслив, що покликаний служити Отцю Небесному, Богові. Після цього Він пішов з батьками в Назарет. «А Його Мати, – завершує розповідь євангеліст Лука, – зберігала всі ті слова у Своєму серці. А Ісус набував мудрості, віку та благодаті – у Бога і в людей».

Відтак євангельська оповідь підкреслює, що вже за ранніх років Ісус Христос проявив цілковиту відданість Богові, дивовижну мудрість і готовність словом і вчинком слугувати Божественній волі. Ці властивості повною мірою розкрилися в подальшому земному шляху Сина Божого. Своїм життям і вченням Він засвідчував, що Бог, любов Бога до людей і вірність людини Божественним законам є визначальними цінностями людського існування, що саме на Божественній правді ґрунтується людська мудрість і що в християнському вченні слово й вчинок нерозривно пов'язані одне з одним. Так само і в діяльності Христа проповідь Божого Слова була нерозривно пов'язана з неймовірними чудесами, які Він здійснював заради любові до людей, співчуття та милосердя.

[1] *Па́сха в юде́йській реліґії* – свято, яким відзначається визволення єврейського народу від тривалого єгипетського рабства.

З Євангелія від Марка

Насичення народу п'ятьма хлібами

Коли Ісус зійшов на берег, то побачив величезний натовп. Він дуже співчував тим людям, бо вони були, мов вівці без пастуха. І почав Ісус навчати їх. День хилився до надвечір'я. Учні Його підійшли до Нього й мовили: «Це місце віддалене від житла, і вже пізно. Хай люди підуть по навколишніх господарствах і селах і придбають собі якоїсь їжі». Та Він їм відповів: «Ви нагодуйте їх». А вони кажуть: «Щоб придбати достатньо їжі для такої купи народу, треба щонайменше двісті динарів». Ісус запитав: «Скільки буханок хліба ми маємо? Підіть подивіться». Вони подивилися й кажуть: «П'ять хлібів і дві рибини». Ісус наказав учням розсадити людей на зеленій траві групами. Й вони розсілися групами по сто й по п'ятдесят осіб. А Він узяв п'ять хлібів і дві рибини, підвівши очі до небес, вознісхвалу й розломив хліби. І Він роздав їх Своїм учням, щоб нагодували народ. Так само розділив Він між ними усіма й дві рибини. І всі їли й наїлися. І ще вони забрали із собою дванадцять кошиків, повних шматків хліба й риби. А їло ж той хліб п'ять тисяч чоловіків.

Одного разу до Ісуса Христа привели сліпого, благаючи доторкнутися до нього.

З Євангелія від Марка

Чудо зцілення сліпого

(...) І, взявши сліпого за руку, Він вивів його за село, послинив йому очі, поклав руки на нього й запитав: «Щось бачиш?». Поглянувши, той каже: «Бачу людей... бачу, мов дерева ходять». Потім Він знову поклав руки на його очі – і тоді той прозрів, одужав і побачив усе виразно. І Він відіслав його додому, кажучи: «До села не заходь, [не розповідай нікому в селі]».

Дуччо ді Буонінсенья.
Зцілення сліпого. *1308–1311 рр.*

З Євангелія від Луки

Оздоровлення десятьох прокажених

(...) І як входив Він до одного села, зустріли Його десять прокажених мужів, які стали здалека. Вони піднесли голос, гукаючи: «Ісусе, Наставнику, помилуй нас!». Побачивши їх, Він сказав: «Підіть і покажіться священникам!». І сталося так, що коли вони йшли – очистилися. Один з них, побачивши, що видужав, повернувся, прославляючи Бога гучним голосом, упав обличчям до ніг Його, дякуючи Йому; це був самарієць. У відповідь Ісус сказав: «Хіба не десять очистилося? А де ж дев'ять? Не здогадалися повернутися, щоб віддати славу Богові, а тільки цей чужинець?». І сказав Він йому: «Підведися і йди; твоя віра тебе спасла».

Прокаженими в давнину називали людей, які хворіли на проказу – важку хворобу, що завдавала великих страждань, спотворювала зовнішність, була вкрай заразною й вважалася невиліковною. Тому зцілення від прокази хоча б одного прокаженого вважалося великим чудом. Ісус Христос надав приклад зовсім іншого ставлення до цих хворих: замість відрази та страху – співчуття й готовність допомогти.

Через страх перед хворобою прокажених вважали проклятими, змушували селитися окремо від інших людей; до них боялися навіть доторкнутися. Саме тому в оповіді десять прокажених здалеку розмовляють із Христом, благаючи його помилувати їх, тобто простити їм їхні гріхи й подати одужання. Це засвідчує, що вони повірили в Христа, у його Божественну силу й милосердя. По цій новій вірі вони вчинили й тоді, коли, дослухавшись до його поради, пішли до священника. Відтак через свою віру прокажені символічно стають на шлях, який наближає їх до Бога, й саме це допомагає їм позбутися страшної хвороби. Важливо, що прокажені самі докладають зусиль для того, аби піти цим шляхом. Тим самим вони відкриваються для чуда зцілення й очищення, яке здійснює над ними своїм словом Ісус Христос.

Примітно, однак, що з десяти прокажених, які благали Христа про одужання, лише один повернувся, аби висловити свою вдячність, інші ж зцілені, на жаль, забули подякувати Христу за допомогу, попри те, що вона їх звільнила від великого страждання. І тим більш цікаво, що це був чужинець, самарянин – тобто представник народу, який юдеї зневажали. Відтак у Євангелії засуджується зверхнє ставлення до будь-якого іншого народу й утверджується думка про те, що для Христа не існує поділу на «кращі» й «гірші» народи.

З Євангелія від Луки

Притча про заблудлу вівцю

Підходили до Ісуса всі митники[1] та грішники, щоби послухати Його. І нарікали фарисеї та книжники[2], говорячи, що Він грішників приймає і з ними їсть. А Він розповів їм ось таку притчу, кажучи: «Який чоловік із вас, маючи сто овець і загубивши одну з них, не лишає дев'яносто дев'ять у пустелі та не йде за тією, що загубилася, доки не знайде її? І, знайшовши, бере на свої плечі, радіючи, і, прийшовши до хати, він скликає друзів і сусідів, кажучи їм: "Радійте зі мною, бо я знайшов мою вівцю, яка загубилася!". Кажу вам, що за одного грішника, який кається, радість на небі буде більша, ніж за дев'яноста дев'ятьма праведниками, які не потребують покаяння».

Один цар вирішив розрахуватися зі своїми рабами.

З Євангелія від Матвія

Притча про немилосердного боржника

(...) Коли почав він розраховуватися, привели до нього одного, котрий був винен десять тисяч талантів[3]. А як той не мав чим віддати, пан наказав продати його, жінку, дітей і все, що має, і віддати борг. Тоді раб, упавши ниць, кланявся йому й благав: «Потерпи ще мені – і все тобі віддам». І пан того раба, змилосердившись, відпустив його, а борг йому простив. Коли вийшов той раб, він зустрів іншого раба, який був винен йому сто динаріїв, схопив його, почав душити, проказуючи: «Віддай те, що винен!». А той другий раб, упавши, благав його, кажучи: «Потерпи мені, я все тобі віддам». Він же не забажав і вкинув його до в'язниці, доки не віддасть борг. Побачивши, що сталося, інші раби дуже засмутилися, пішли й розповіли своєму панові про все, що трапилося. Тоді

---

[1] *Ми́тників*, тобто збірників податків для загарбників-римлян, давні юдеї зневажали й ненавиділи. Їх зараховували разом із грішниками та язичниками до найгірших груп суспільства.

[2] *Фарисе́ї* – релігійна група, яка вирізнялася ретельним дотриманням численних приписів і правил, пов'язаних зі Старим Заповітом. *Кни́жники* – високоосвічені знавці Старого Заповіту. У Євангелії книжники і фарисеї часто згадуються разом як уособлення лицемірства, формального служіння букві закону й реального спотворення духу релігійного вчення.

[3] *Тала́нт* – грошова одиниця в античному світі. У давній Юдеї срібний талант важив близько 44 кг.

його пан покликав його та каже йому: «Лукавий рабе, увесь той борг я тобі простив, бо ти вблагав мене. Хіба не слід і тобі було змилосердитися над своїм співрабом, як я змилосердився над тобою?». І його пан, розгнівавшись, передав його катам, доки не віддасть увесь борг. Так і Мій Отець Небесний чинитиме з вами, якщо не простите від вашого серця кожний братові своєму [його переступів]».

Запитання і завдання до прочитаного

1. Скориставшись посиланням *https://forms.gle/fBKm1y7CqpM4wmDTA* або QR-кодом, виконайте контрольні онлайн-тести з теми «Новий Заповіт».

2. Чому цар Ірод хотів знищити Ісуса Христа? Як Христос уникнув Іродової розправи?

3. Перекажіть епізод про відвідування Єрусалима дванадцятирічним Ісусом Христом. Чому Ісус залишився в храмі й чим здивував присутніх?

4. Перекажіть оповідь про насичення народу п'ятьма хлібами. Знайдіть у тексті оповіді деталі, що підкреслюють неймовірність здійсненого перетворення.

5. Яке ставлення Христа до людей та їхніх потреб засвідчує чудо з п'ятьма хлібами? А яку роль у цьому епізоді відіграли учні Ісуса Христа? Чому Ісус Христос наказав зібрати решту хліба та риби в кошики? Які життєві правила утверджуються в цій деталі? Існує твердження, що, долучивши учнів до здійсненого чуда, Христос тим самим показав, що для того, щоб скористатися Божою допомогою, люди самі мають попрацювати. Які підтвердження цьому тлумаченню можна знайти в прочитаній оповіді?

6. Поміркуймо! В оповіді натовп, що зібрався на проповідь Христа, порівнюється з вівцями без пастуха. Як ви розумієте зміст цього порівняння?

7. Євангельська історія про зцілення сліпого має певний символічний зміст. Сліпий – це символ людини, яка не вірить у Бога й, відповідно, не бачить справжнього світу й не розуміє, куди йде. Що в такому разі означає зцілення, яке сліпий отримує від Ісуса Христа? А чому, на вашу думку, Христос заборонив зціленому сліпому розповідати про те, як він вилікувався?

8. Чого навчає оповідь про чудесне зцілення десяти прокажених? Схарактеризуйте ставлення Ісуса Христа до прокажених. Які моральні цінності утверджуються в цьому епізоді?

9. Розкрийте зміст притчі про вівцю, що заблукала. Кого має на увазі Ісус Христос у цій притчі?

10. Згідно з традиційним тлумаченням, в образі царя в притчі про немилосердного боржника змальований Бог. Спираючись на це тлумачення, поясніть інакомовний зміст притчі.

11. Розвиваймо мовлення. Яку з прочитаних євангельських оповідей і притч ви порадили б прочитати вашим друзям? Напишіть їм листа про це. Аргументуйте свій вибір.

Образ Богоматері став джерелом натхнення для багатьох митців. На картині іспанського художника Франсіско Сурбарана (1598–1664) **«Отроцтво Богоматері»** зображено вдягнену в червону сукню дівчинку років 7–10, що сидить на стільці, у неї на

колінах лежить рукоділля, яке вона перервала заради молитви. Вражає надзвичайно зосереджений й одухотворений вираз обличчя Марії, її сумні очі й складені в молитві долоні.

Франсіско Сурбаран. Отроцтво Богоматері. *Бл. 1658–1660 рр.*

• Розгляньте репродукцію картини Ф. Сурбарана «Отроцтво Богоматері». Які художні деталі передають смирення та внутрішній спокій Діви Марії? Схарактеризуйте настрій змальованої дівчинки.

Великої популярності у світовому живописі набуло зображення Богоматері з Немовлям Ісусом. На картинах великих майстрів епохи Відродження[1] Богоматір – це земна жінка, сповнена щастя материнства. Водночас її ніжний, але сумний погляд передає передчуття трагічного майбутнього, яке чекає на її благословенне Немовля. Ісус, навпаки, сповнений радості життя, сил, енергії.

• Порівняйте зображення Богоматері на картинах Боттічеллі та Рафаеля. Схарактеризуйте їхній настрій. Які деталі підкреслюють любов Богоматері до Сина? Які кольори використовують художники для створення образів Богоматері?

Сандро Боттічеллі. Мадонна з книгою. *1480–1481 рр.*

Рафаель Санті. Мадонна з вуаллю. *1509–1510 рр.*

[1] *Відро́дження* – епоха в історії європейської культури, яка тривала від XIV до початку XVII ст. і характеризувалася потужним розквітом мистецтв.

«Аве Марія!», тобто «Радуйся, Маріє!», – так називається найвідоміша католицька молитва до Богоматері. Покладена на музику австрійським композитором Францом Шубертом, «Аве Марія» стала справжнім шедевром світового музичного мистецтва. Надзвичайно зворушлива мелодія – це своєрідний гімн людської любові до Божої Матері та християнського ідеалу жіночості й материнства.

Скориставшись посиланням *https://cutt.ly/gwvRbLtn* або QR-кодом, прослухайте «Аве Марія» Ф. Шуберта у виконанні найзнаменитіших оперних співаків сучасності Хосе Каррераса, Пласідо Домінго, Лучано Паваротті та Віденського симфонічного оркестру. Яким ви уявляєте образ Діви Марії, що постає в музичному творі Ф. Шуберта? Виконайте проєктну роботу – створіть відеоряд «Образ Богоматері в мистецтві». Скористайтеся поданим аудіозаписом і представленими в підручнику й знайденими в інтернет-мережі репродукціями картин.

ТВОРЧО ПОВТОРЮЄМО Й УЗАГАЛЬНЮЄМО ПРОЧИТАНЕ
(до першої частини)

1. Що нового для себе ви відкрили в частині, яка розповідає про Біблію? Які висвітлені в ній історичні факти, біблійні сюжети або моральні повчання ви хотіли б обговорити з друзями чи батьками? Поясніть свій вибір.

2. Стисло перекажіть історію Йосипа Прекрасного. Що в ній засуджується, а що, навпаки, уславлюється?

3. Як Йосип випробував братів у Єгипті? У чому, на вашу думку, полягав сенс цих випробувань?

4. Подискутуймо! Що уможливило примирення між Йосипом і братами?

5. Ким був Іоанн Хреститель і що він проповідував? Яку роль він відіграв на земному шляху Ісуса Христа? За що і як його було страчено?

6. Робота в групах. **А.** Йосип жив приблизно за 1800 років до Ісуса Христа, але його історія містить повчання, яке перегукується з моральними законами, проповідуваними Ісусом Христом. Установіть такі перегукування й аргументуйте їх конкретними прикладами. **Б.** Порівняйте вчинки Даліли з біблійної оповіді про Самсона, яку ви читали в 6-му класі, та Іродіади й Саломеї, що відіграли сумнозвісну роль у долі Іоанна Хрестителя. Що поєднує ці образи? А чим вони відрізняються один від одного? **В.** Порівняйте образи блудного сина з однойменної притчі та заблукалої вівці. Розкрийте їхній інакомовний зміст.

7. Які риси християнського ідеалу жінки та матері втілено в постаті Божої Матері? Обґрунтуйте відповідь прикладами з опису її життя.

8. Перекажіть відомості про дитячі роки та Хрещення Ісуса Христа. Як у цих епізодах розкривається призначення Сина Божого?

9. Робота в парах. Визначте коло питань, які порушуються в євангельських оповідях про чудеса Христа та його притчах. Занотуйте ці питання до зошита.

Розкрийте їхній зв'язок з життям сучасної людини. Обґрунтуйте свою думку конкретними прикладами.

10. Розвиваймо мовлення. Розкрийте символічний зміст образів прочитаних притч Ісуса Христа. Спираючись на нього, складіть речення з висловами в лівій колонці.

Наситити п'ятьма хлібами	
Вівця, що заблукала	
Немилосердний боржник	

11. Розгляньте нижчеподані репродукції картин, що ілюструють чудеса Ісуса Христа. Що, на вашу думку, зацікавило художників у цих біблійних сюжетах? Які художні деталі та композиційні прийоми використали митці?

Джеймс Тіссо. Зцілення десяти прокажених. *1886–1894 рр.*

Есташ Лесюер. Ісус оздоровляє сліпого з Єрихону. *1635–1650 рр.*

Брати Лімбурги. Нагодування натовпу. *XV ст.*

12. Творча лабораторія. Яку з прочитаних оповідей про чудеса Ісуса Христа або його притч ви хотіли б проілюструвати, якби були художником? Обґрунтуйте свій вибір і детально опишіть свою уявну картину.

ЧАСТИНА ДРУГА

ІСТОРІЯ В ЛІТЕРАТУРІ

Із цієї частини ви дізнаєтеся:

- чим уславився король Артур і лицарі Круглого столу;
- як Робін Гуд став шляхетним розбійником;
- яку таємницю ховають води озера Світязь;
- яким був кодекс честі лицарів і мушкетерів;
- як дівчинка Анна Франк вела свій щоденник під час війни та багато інших цікавих речей.

РОЗДІЛ 1
ЛЕГЕНДИ І БАЛАДИ

ЯК НАРОДЖУВАЛИСЯ ЛЕГЕНДИ

Правильно з'єднавши частини слів, пригадайте різновиди усної народної творчості.

Піс	гадка
За	ня
Пере	мовка
Каз	ма
Прислі	казка
При	в'я
Скоро	ка
Ду	каз

За доби середньовіччя в різних народів Європи виникли *фольклорні легенди* (у перекладі з латини – «читання», «те, що має бути прочитаним») про минулі події. Згодом їх почали записувати.

Фольклорна легенда – усна народна опоетизована оповідь про історичні або вигадані події, яка нерідко містить фантастичні елементи. Зазвичай легенда розповідає про минулі події, але інколи може зазирати й у майбутнє.

З плином часу сюжети легенд збагачувалися відомостями про пізніші історичні події та художніми деталями. Так виникали різні варіанти однієї легенди. Іноді кілька оповідей об'єднувалися, а діяння, учинені різними людьми, приписувалися одному, найулюбленішому, герою.

Такі персонажі згодом стали сприйматися як виразники народних ідеалів і навіть національні герої. Так, в Англії набули популярності легендарних героїв король Артур і лицарі Круглого столу, у Німеччині – імператор Фрідріх Барбаросса, у Франції – король франків Карл Великий, у Литві – князь Вітовт, а в Греції – візантійський імператор Костянтин.

Інколи народна фантазія не відпускає своїх улюблених легендарних героїв навіть після їхньої смерті. Так, за легендою, славетний король Німеччини, імператор Священної Римської імперії й один з найвизначніших полководців у європейській історії Фрідріх Барбаросса спить у підземному замку в горі Кіфхойзер, сидячи на стільці зі слонової кістки за великим круглим мармуровим столом. Його сон стережуть ворони, і кожні сто років Фрідріх прокидається, щоб перевірити, чи на місці його вартові. Коли ворони припинять кружляти над горою, а борода імператора обів'ється навколо трону тричі, імператор повернеться, щоб відновити лад у рідній країні.

Статуя імператора Фрідріха Барбаросси біля гори Кіфхойзер. Борода, що відросла під час столітнього сну імператора, оплітає трон

Іншу групу утворюють середньовічні легенди на християнські теми. Одна зі збірок таких легенд отримала назву *«Золота легенда»*, вона була укладена єпископом Генуї Яковом Ворагинським близько 1260 р. й набула величезної популярності в багатьох країнах. Збірка стала справжньою енциклопедією середньовічного життя Європи. Широко відомою легендою із цієї збірки є розповідь про святого Георгія, що здолав дракона. Подорожуючи, Георгій проїжджав через місто, яке тримав у страху лютий дракон: жителі міста мали платити йому данину юнаками та дівчатами. Відважний воїн переміг чудовисько на полі бою. Після чудесного визволення містяни прийняли християнство, а святого Георгія стали називати Змієборцем.

На позір легенди схожі на міфічні й казкові сюжети про героїв, що борються із силами зла. Однак сюжети легенд зазвичай мають певне історичне підґрунтя (розповіді про воєнні походи, битви, зведення храмів тощо). Тому описані в них події відбуваються не в міфічні «перші часи» і не в казковому «тридев'ятому царстві», а за конкретної історичної доби та в конкретній місцевості. Сюжети легенд мають вільний розвиток і складаються з одного або кількох епізодів.

Великий вплив на українську культуру мають згадувані в середньовічних літописах легенди про заснування Києва, боротьбу з печенігами, правителів – князя Ігоря, князя Олега, княгиню Ольгу тощо. Згодом до них додалися українські легенди «Кошовий Іван Сірко», «Запорожці за Дунаєм», «Хмельницький і Барабаш», що розповідають про боротьбу українського народу проти монголо-татарських й османських завойовників, а також проти шляхетської Польщі. Легендарний герой Семен Палій став символом відсічі шведсько-польській агресії початку XVIII ст. Із закріпаченням України цілий пласт народних легенд склали легенди про кріпосницький гніт, боротьбу проти поміщицького свавілля та польської шляхти.

Велику групу легенд утворюють оповідання про походження географічних назв, що пов'язуються з певними історичними подіями та особистостями. З-поміж них – легенди про Кармалюкову гору, Гонтів Яр, озеро Світязь, Прут і Говерлу та багато інших.

Скориставшись посиланням *https://cutt.ly/nwvS0MK6* або QR-кодом, прочитайте топонімічну легенду про заснування Рима. Порівняйте її з легендою про заснування Києва.

Перевірте себе

1. Дайте визначення легенд і назвіть відомих вам героїв народних легенд.
2. Порівняйте легенду з чарівною казкою та міфом. Занотуйте до зошита висновки про спільне та відмінне між ними за такими пунктами: час / місце / будова / герої.
3. **Робота в групах.** Об'єднавшись у групи, виконайте проєктну роботу. **А.** Створіть віртуальний «Легендарний гербарій», знайшовши в інтернеті цікаві легенди про рослини. **Б.** Складіть віртуальну «Карту зоряного неба», знайшовши в інтернеті цікаві легенди про небесні об'єкти. **В.** Створіть віртуальний «Парк легендарного періоду», знайшовши в інтернеті цікаві легенди про тварин і птахів, що виникли в період середньовіччя. Презентуйте й обговоріть результати проєктної роботи в класі.
4. **Творча лабораторія.** Складіть і запишіть у зошит легенду, яка пояснює появу й назву вашого міста чи села або розповідає про легендарну особистість, пов'язану з вашим рідним краєм.

Середньовічна німецька легенда **«Гамельнський щуролов»** розповідає про події в містечку Гамельн, яке спіткала пошесть щурів. Гризуни так знахабніли, що почали нападати на собак, котів і навіть немовлят. Доведений до розпачу в боротьбі зі щурами магістрат пообіцяв нагороду тому, хто зарадить лиху. Ніхто не знав, ким був і звідки з'явився сопілкар, який пообіцяв знищити щурів і зажадав від можновладців стільки золота, скільки здужає забрати.

Як щуролов переміг щурів, ви дізнаєтесь, скориставшись посиланням *https://cutt.ly/kwvSMEEm* або QR-кодом і прочитавши легенду «Гамельнський щуролов».

Гамельнський щуролов виводить дітей з Гамельна. Ілюстрація *Кейт Грінвей*. *1910 р.*

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Як щуролову вдалося обдурити щурів?

2. Чому магістрат вирішив не виконувати свою обіцянку? Як щуролов за це помстився?

3. Легенда про Гамельнського щуролова згадується в казці «Дивовижні мандри Нільса з дикими гусьми» шведської письменниці Сельми Лагерлеф. Скориставшись посиланням *https://cutt.ly/dwc3EW4c* або QR-кодом, прослухайте аудіокнигу «Дивовижні мандри Нільса з дикими гусьми» С. Лагерлеф. Порівняйте фінали історії визволення міста від щурів у народній легенді та в літературній казці.

ПІД ДЗВІН ЛИЦАРСЬКИХ МЕЧІВ. З ЛЕГЕНД ПРО КОРОЛЯ АРТУРА

Пригадайте, які образи називають «вічними». Розгляньте колаж і знайдіть на ньому «вічні» образи. Які ідеали вони втілюють?

Однією з найвідоміших лицарських історій є легенда про короля Артура та лицарів Круглого столу. Її герої вирушають на пошуки пригод, долають різноманітні перешкоди, зустрічаються з міфічними тваринами, захищають прекрасних дам, борються із силами зла. Головним героєм цих легенд є король Артур – легендарний вождь бритів V–VI ст. і правитель фантастичної країни Логрес, столицею якої був Камелот. І до сьогодні вчені дискутують, ким насправді був Артур з Камелоту – вигаданим персонажем чи реальною історичною особистістю? Та незалежно від відповіді на це питання вони погоджуються в тому, що ці легенди виникли під впливом воєн і лихоліть, що панували на території Британських островів з II ст.

Чарльз Ернест Батлер. Король Артур. *1903 р.*

На цьому тлі в народі дедалі міцнішала мрія про короля-визволителя, який дасть відсіч загарбникам, наведе лад у країні й приведе її до процвітання.

Згідно з легендами, Артур був сином короля Утера Пендрагона та його дружини, герцогині Ігрейни. Однак одразу ж після народження Артур потрапив до рук чарівника, мудреця й повелителя звірів Мерліна. Той передав хлопчика королю Ектору, який виховував Артура разом зі своїм рідним сином Кеєм. Відтак Утер ніколи не бачив свого сина й не залишив йому свого трону в спадок. Після його смерті Артур, якому на той час виповнилося 16 років, повернув собі його трон і зробив це за допомогою меча, який підтвердив його королівське походження. Подорожуючи разом зі своїми лицарями, Артур захищав країну від жорстоких ворогів, допомагав слабким і знедоленим, відстоював правду й справедливість. За це він заслужив велику повагу і любов свого народу. А його вірні товариші шанобливо йменувалися лицарями Круглого столу.

За легендами, чаклун Мерлін спорудив круглий стіл як своєрідний символ округлості світу. За цим столом кожен з лицарів короля Артура почувався рівноправним з іншими. На радах і бенкетах лицарі сиділи за круглим столом, причому на кожній такій зустрічі вони пересувалися на одне місце за годинниковою стрілкою, аби не склалося думки, ніби комусь король виявляє більше або менше шани. Звідси й походить фразеологізм «за круглим столом», що означає перемовини рівних учасників.

Еврар д'Еспенк. Лицарі Круглого столу та видіння Святого Грааля. *1475 р.*

Деякі легенди стверджують, ніби за столом було 150 стільців, на кожному з яких було написано ім'я лицаря. За іншими джерелами, таких стільців було лише 12. Проте одне місце завжди

залишалося порожнім. Туди міг сісти лише лицар з бездоганно чистою душею і незаплямованою совістю. Чаклун Мерлін попередив, що, якщо на цей стілець сяде недостойна людина, вона одразу перетвориться на попіл від небесного вогню. Саме тому цей стілець отримав назву «Місце Ризику».

Дехто з лицарів вирушав у найважливіший і найнебезпечніший похід на пошуки Священного Грааля – знаменитої Чаші, у яку, за переказами, була зібрана кров розіп'ятого Ісуса Христа. Здійснити такий похід, навіть не сподіваючись на вдалий результат, могли лише лицарі із чистим серцем. Сьогодні словосполучення «Священний Грааль» використовують у переносному значенні як метафору заповітної мети – недосяжної або вкрай важкодоступної.

Король Артур став національним символом англійців, утіленням середньовічного європейського лицарства та ідеалом мудрого й сильного правителя в світовій літературі.

Едвард Берн-Джонс. Ґалахад, Борс і Персиваль перед Святим Граалем. *1891–1894 рр.*

Перевірте себе

1. На якому історичному тлі виникли легенди про короля Артура? Чи існував король Артур насправді?
2. Хто такі лицарі Круглого столу? Звідки походить ця назва?
3. Які народні уявлення про правителя втілилися в образі короля Артура?
4. **Розвиваймо мовлення.** Крилаті вислови, пов'язані з легендами про короля Артура та лицарів Круглого столу, міцно увійшли до нашого мовлення. Скориставшись різними джерелами інформації, знайдіть і запишіть значення усталених висловів: *за круглим столом*, *в пошуках Священного Грааля*, *місце ризику.* Складіть з ними речення.

Читаючи легенду, визначте, якими лицарськими чеснотами наділено короля Артура.

МЕЧ І КОВАДЛО

(Скорочено)

Після смерті батька Артура, короля Утера, настали тяжкі часи розбрату й поневірянь. Одного дня чарівник Мерлін запропонував лордам і лицарям перед Різдвом зібратися в храмі, аби побачити чудесний знак Господа щодо наступного правителя королівства. Після служби лорди та лицарі вийшли з храму й заніміли.

(...) Перед храмом височіла гранітна брила, на якій стояло залізне ковадло, а в тому ковадлі стримів сяючий меч. Нижче золотими літерами був вирізьблений напис: «Той, хто витягне цього меча з ковадла, стане законним володарем Англійської землі».

Кожен пробував витягти меч із ковадла, та тільки ні в кого нічого не вийшло.

Архієпископ затіяв великий лицарський турнір, щоб зібрати в Лондоні якомога більше найвідважніших воїнів.

Прибув на турнір і сер Ектор зі своїм юним сином Кеєм, якого лише недавно було посвячено в лицарі, а супроводжував обох Артур – він змалку виховувався в родині сера Ектора й доводився Кею молочним братом.

Усі троє підходили вже до ристалища, як раптом Кей згадав, що забув свого меча. Артур зголосився привезти його. Але коли юнак під'їхав до двору, виявилося, що ворота замкнені.

Тоді Артур згадав про меч, який стирчав з ковадла на церковному дворі, і вирішив привезти його названому братові.

Юнак поспіхом, не прочитавши напису, легко висмикнув меча з ковадла і незабаром вручив братові.

Кей аж пополотнів, пізнавши меча, і щодуху кинувся до батька:

– Дивіться, сер! Це той самий зачарований меч, що стримів у ковадлі. Тож тепер я буду королем Англії!

Задумався сер Ектор, а потім промовив:

– Виходить, Артуре, бути тобі королем над цією землею!

Ілюстрація *Владислава Єрка*

Вони попрямували на майдан перед собором, і Артур без зайвих слів увігнав лезо назад. Сер Ектор спробував витягти меча, та не зміг. А от Артур простягнув руку і легко витяг меча. І тут сер Ектор та його син схилили перед ним коліна.

– Що таке? – вигукнув здивовано Артур. – Куди це годить-

ся, щоб мій батько і брат стояли переді мною навколішки!

– Мілорде! – промовив сер Ектор. – Настав час у всьому зізнатися. Річ у тім, що я не батько вам, і навіть не родич.

Зажурився Артур, довідавшись, що добрий сер Ектор не його рідний батько, а ще дужче його засмутили такі слова лорда:

– Чи будете ви мені милостивим паном, мілорде?

Ілюстрація *Наталії Курічевої*

– Хіба може бути інакше, – обурився Артур, – коли я всім зобов'язаний вам і вашій дружині, моїй добрій матері?

Відтак архієпископ посвятив Артура в лицарі. А той присягнувся, що буде добрим, чесним і справедливим королем та служитиме батьківщині.

Потому до юного короля допустили всіх, хто зазнав кривд у часи безвладдя. Багато гіркого почув того дня Артур: про відібрані силою замки та володіння, про вбивства і грабежі, насилля й ганьбу. І звелів усім повернути відібране й викрадене, щоб поновити справедливість.

Артур перетворився на досвідченого та могутнього правителя. Він здолав ворогів, владною рукою встановив у країні мир і порядок. Лише після цього перебрався зі своїми лицарями до Вельсу й оголосив про намір коронуватись у стародавньому місті Карліоні.

Прибули на свято і правителі підкорених Артуром країн та островів, кожен із чималим загоном добре озброєних лицарів. Артур, людина відверта й щира, радів, гадаючи, що всі вони прийшли, щоб відсвяткувати разом з ним коронацію, і послав на знак своєї прихильності багаті дари. Та ба: ці королі й лицарі не прийняли дарів, а посланців Артурових, побивши, прогнали геть. При цьому веліли переказати, що не годиться їм приймати дари від задрипаного хлопчака.

Ілюстрація *Владислава Єрка*

Отримавши таку зухвалу відповідь, Артур зібрав своїх лицарів і почав радитися. Було вирішено, що до

слушного часу він візьме із собою п'ять сотень лицарів і сховається в надійній укріпленій вежі.

А на другий день бунтівні королі й лорди взяли в облогу цю вежу. Так тривало два тижні, коли в Карліон приїхав чарівник Мерлін. Зраділи бунтівники, бо Мерлін славився як великий мудрець, і стали запитувати, чому вони змушені терпіти якогось хлопчиська королем усієї Англії.

Мерлін лише посміхнувся в бороду й відповів:

– Річ у тім, що цей хлопчисько – не хто інший, як єдиний син короля Утера Пендраґона та міледі Ігрейни. І запам'ятайте, шляхетні лорди: не варто вам виступати проти Артура, бо він знищить усіх ворогів і володітиме Англією, Ірландією, Шотландією і Вельсом та багатьма іншими землями. (...)

Проте бунтівники не збиралися коритися новому королю. Тоді Мерлін порадив Артурові негайно на них напасти.

Із сильним загоном Артур виїхав із вежі і всією потугою вдарив на ворогів.

Як вихор, він увірвався в табір обложників. Побачивши це, зрадник Лот кинувся до Артура і збив його з ніг. І тоді Артур зрозумів, що час настав, і вихопив чарівного меча!

Цей меч виблискував яскравіше, ніж сонце, і засліплював ворогів, сіючи серед них паніку, і незабаром вони почали тікати. Тут і простий народ Карліона став на бік короля.

А коли святкування коронації закінчилося, Артур повернувся до Лондона і скликав своїх прихильників на військову раду. Адже Мерлін напророкував, що бунтівні лорди не відмовляться від своїх підступних планів. Артур покликав собі на допомогу двох могутніх і відважних воїнів – французьких королів Бана і Борса з чималим військом.

Ілюстрація *Наталії Курічевої*

Але сили бунтівників були значно більші. Мерлін порадив загони Бана і Борса залишити в засідці в лісі, а самому Артуру виступити відкрито. І коли вороги побачать, що в нього лише двадцять тисяч лицарів проти їхніх п'ятдесяти, посмілішають. Ось тоді й можна буде заманити їх.

На світанку Артур з усіма своїми лицарями виїхав у відкрите поле, і вороги не приховували радощів, побачивши, яке нечисленне його військо. Аж тут Артурові соратники Ульфіус і Брастіас кинули в атаку три тисячі кіннотників, і лави бунтівних баронів похитнулися. Артур бився, як лев, у самій гущі битви, а з ним і його вірні лицарі, і часом у нерівній сутичці йому доводилося протистояти доброму десятку ворогів.

Перемога не давалася жодній із сторін. А тим часом королі Бан і Борс на превелику силу стримували своїх воїнів, готових кинутися в бій. Коли ж частина ворожого війська під орудою короля Лота ненадовго відступила, аби перевести дух, дехто з цих лицарів наткнувся на французьких воїнів, що стояли в засідці. Король Лот відразу ж упізнав Борса й вигукнув:

– Хай береже нас Господь! Загрожує нам неминуча загибель, оскільки бачу я найсильнішого з лицарів на цьому світі, Борса, короля Галльського! Як же так вийшло, що ми не знали про те, що він на боці самозванця Артура?!

А тут і король Бан виїхав зі своїми людьми із засідки, і обидва французькі королі налетіли зі своєю армією на північних бунтівників.

День, ніч і ще день тривала січа, і нарешті Артур подав знак припинити битву й одвів своїх змучених людей для відпочинку.

І тут з'явився на чорному коні чарівник Мерлін.

– Досить! – звернувся він до Артура. – Невже тобі мало того, що зі шістдесяти тисяч твоїх ворогів живими залишилася лише чверть? Тому, мілорде, накажи сурмити відбій. Та не забудь нагородити кожного як слід. А в усьому іншому будь спокійний: у найближчі три роки бунтівні лорди не завдадуть тобі жодного клопоту. Відомо мені, що над ними нависла смертельна небезпека – величезне військо сарацинів. Тепер цим лицарям і вдома вистачить турбот.

Ілюстрація *Наталії Курічевої*

– Дякую за мудру пораду, – мовив Артур.

А Мерлін попрощався з героями і поїхав у своїх справах – можете бути певні, у справжнього чарівника сила-силенна справ...

Переклад *Володимира Верховеня*

Літературний практикум

1. Скориставшись посиланням *https://forms.gle/wD8cYKrqzQbYFaAG8* або QR-кодом, перевірте, чи уважні ви читачі, виконавши онлайн-тести за легендою «Меч і ковадло».

2. Складіть простий план легенди. Розгляньте ілюстрації українських художників В. Єрка, Н. Курічевої (с. 40–43) і встановіть відповідність між ними й пунктами свого плану.

3. Як Артур став королем? Як він перетворився на досвідченого та могутнього правителя? Які риси характеру героя розкрилися в історії придушення заколоту?

4. Подискутуймо! Які уявлення про ідеального правителя втілено в образі короля Артура? А чим його образ приваблює сучасних читачів?

Цикл легенд, переказів і лицарських романів про короля Артура та його побратимів називають *артуріаною*.

Ілюстрація *Троя Хауела*

Найпопулярнішою історією про лицарів Круглого столу є розповідь про двобій племінника Артура, мандрівного лицаря Ґавейна, із Зеленим Лицарем – загадковим зеленим велетнем, який з'явився на бенкеті, верхи на зеленому скакуні та із зеленою сокирою в руках. Зелений Лицар запропонував бенкетникам гру: будь-який сміливець міг завдати йому одного удару цією самою сокирою за умови, що через один рік і один день страшний зелений гість повернув би йому цей удар. Юний сер Ґавейн з одного удару відтяв велетню голову, але той, не похитнувшись, підхопив її, приставив на місце й поскакав, наказавши хороброму юнакові через рік з'явитися до Зеленої Вежі...

Довідатися, хто такий Зелений Лицар і чим закінчилася пригода сера Ґавейна, ви можете, скориставшись посиланням *https://cutt.ly/uwvS317v* або QR-кодом і прочитавши легенду «Сер Ґавейн та Зелений Лицар».

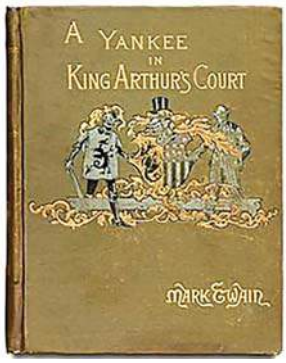
Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Чим закінчується двобій між Ґавейном і гостем королівського двору? Чого не очікував хоробрий Ґавейн?

2. Які випробування проходить лицар Ґавейн у цій легенді? Які лицарські якості перевіряються ними? Чи дотримав лицар свого кодексу честі?

Американський письменник Марк Твен у повісті **«Янкі з Коннектикуту при дворі короля Артура» (1889)** переніс в епоху короля

Артура свого сучасника, американця XIX ст. на ім'я Хенк Морган. Хенк легко перехитрив і короля Артура, і Мерліна, ставши одним з вождів британів. Книга Марка Твена здобула величезну популярність, відкривши в літературі новий жанр – хронофантастику, що розповідає про неймовірні подорожі в часі.

Обкладинка першого видання «Янкі з Коннектикуту при дворі короля Артура» Марка Твена. *1889 р.*

Скориставшись посиланням *https://cutt.ly/ZwvS4K8j* або QR-кодом, прочитайте розділ II «Двір короля Артура» з повісті Марка Твена «Янкі з Коннектикуту при дворі короля Артура». Порівняйте образи короля Артура в легендах і прочитаному уривку з твору Марка Твена.

До найвідоміших сучасних художніх фільмів про короля Артура належить стрічка режисера Гая Річі **«Король Артур: легенда меча»** 2017 р. Сюжет фільму починається з перевороту, здійсненого братом батька Артура, Вортігерном. Артур, дивом урятувавшись, виростає справжнім народним месником і разом зі своїми друзями Трістаном і Кабаном протистоїть свавіллю короля та вікінгів. У цей час поряд із замком Вортігерна з'явився таємничий чарівний меч, і всіх людей змушують спробувати витягти його з каменя. Артур вирушає до скелі з мечем...

Скориставшись посиланням *https://cutt.ly/awc30KiV* або QR-кодом, перегляньте уривок з фільму «Король Артур: легенда меча». Порівняйте фольклорну легенду про короля Артура та її кінематографічне втілення. Чи дотримав режисер легендарних подій? Які інші персонажі англійських легенд з'явилися у фільмі?

Скориставшись посиланням *https://cutt.ly/dwc3XCMk* або QR-кодом, перегляньте уривок з мультфільму «Меч у камені» *(режисер В. Райтерман, 1963 р.)*. Порівняйте легенду з режисерською версією. Визначте відмінності в зображенні літературних і мультиплікаційних героїв.

ТАМ, ДЕ ІСТОРІЯ ПЕРЕПЛІТАЄТЬСЯ З ВИГАДКОЮ

За доби середньовіччя в Західній Європі на основі народних пісень виникла *балада*, яка згодом поширилася у фольклорі різних народів.

Балада – невеликий за обсягом ліро-епічний твір на історично-героїчну, легендарну, фантастичну чи соціально-побутову тему з напруженим сюжетом і драматичною, часто несподіваною розв'язкою. Основну увагу в баладній оповіді зосереджено на зображенні захопливих подій, а також моральних питаннях. Для балади характерна виразна емоційна оцінка персонажів і подій; зазвичай у ній наявні розповідач, діалоги, повтори, зачин і кінцівка.

Жанр балади має цікаву історію. На думку вчених, він зародився в середньовічній Франції як різновид танцювальних пісень (сама його назва походить від північнофранцузького слова «ballar», що означає «танцювальна народна пісня»), а з часом набув характеру суто поетичного твору. Згодом балада поширилася і в інших західноєвропейських країнах. Приблизно в XV ст. вона потрапила до Англії та Шотландії. Однак там прижилася лише її назва: слово «балада» доклалося до місцевих народних пісень про легендарних персонажів. Так з'явився англо-шотландський різновид балади з її похмуро-таємничою атмосферою, трагічними життєвими історіями (про нерозділене кохання, зраду, криваву помсту тощо), гнітючими описами природи, яскравими героями, що повстали на боротьбу зі злом і нерідко зазнали в ній поразки. Усе це надавало англо-шотландським баладам надзвичайної привабливості. Яскравими прикладами цього є балади про нещасного короля Ліра та шляхетного розбійника Робіна Гуда, що стали джерелом для багатьох відомих літературних і мистецьких творів.

Фольклорні балади містять чимало вигадок, але водночас мають і певне історичне підґрунтя. Понад те, вони відтворюють широку картину життя суспільства, адже в них змальовуються представники різних його верств, від короля до жебрака. Народні балади характеризуються напруженим сюжетом, емоційністю, яскравою мовою та виразністю образів.

Скориставшись посиланням *https://cutt.ly/7wvSDKgy* або QR-кодом, прочитайте «Баладу загадок» і дізнайтеся, які загадки загадував лицар, аби обрати наречену. Визначте ознаки балади в прочитаному творі та знайдіть художні засоби, які використовуються в перекладі.

Популярність фольклорних балад із часом зумовила бурхливий розвиток *літературної*, або *авторської*, балади. Її найвизначнішими здобутками стали баладні поезії Ф. Війона, Р. Бернса, Й. В. Гете, Ф. Шиллера, Г. А. Бюргера, А. Міцкевича, Р. Л. Стівенсона та інших відомих авторів. Цим творам, так само як і народним баладам, притаманне несподіване поєднання реальних і фан-

тастичних елементів, що надає оповіді романтичного забарвлення. Розповідаючи цікаві історії про поетичне минуле, автори літературних балад заглиблювалися у внутрішній світ людини, а також порушували суспільні та моральні питання.

Едмунд Лейтон. Бог на допомогу. *1900 р.*

Українські фольклорні балади налічують близько 300 оригінальних сюжетів. Вони відображають драматичні епізоди української історії – боротьбу козаків з монголо-татарським нашестям, польсько-шляхетським завоюванням та інші важливі події. Про це йдеться, зокрема, в історичних баладах про Байду в турецькому полоні, Бондарівну, яка не скорилася польському пану, козака Нечая та ін.

Високо цінував народну баладу Тарас Шевченко. До речі, він розпочав свою творчість з написання саме літературних балад. Його балади «Причинна», «Утоплена», «Тополя», «Лілея», «Русалка», «У тієї Катерини» вирізняються незвичайними сюжетами, глибоким ліризмом, фантастичними перетвореннями та піднесеною символікою.

Перевірте себе

1. Розкажіть про історію виникнення балад.
2. Визначте ознаки балади і назвіть відомих баладних персонажів.
3. Скориставшись посиланням *https://forms.gle/MhLUQwu7NtaFyuuK6* або QR-кодом, виконайте онлайн-вправу «Художні засоби народних легенд і балад».
4. Скориставшись посиланням *https://forms.gle/KGew9tHG9Z1JKA3t9* або QR-кодом, виконайте онлайн-вправу «Ознаки легенди та балади».

БАЛАДА ПРО РОЗБИТЕ БАТЬКІВСЬКЕ СЕРЦЕ

Як у народних казках зображено сімейні стосунки? Наведіть відповідні приклади.

Сумна історія короля Ліра належить до найдавніших англійських сюжетів. Розповідь про необачливого батька, який, несправедливо розділивши майно між своїми дітьми, залишився жебраком, передавалася з покоління в покоління спочатку в баладах, а потім – і в писемних джерелах. Згодом вона потрапила на

очі видатному англійському драматургу В. Шекспіру. На основі цього сюжету митець створив геніальну трагедію. Завдяки Шекспіру король Лір посів гідне місце в галереї «вічних образів» світової культури й став загальнолюдським *символом* трагічної батьківської любові.

Символ – художній образ, якому притаманні інакомовна багатозначність і глибина узагальнення. Символ не підлягає однозначному тлумаченню і розкриває свої значення поступово – у порівнянні з іншими образами твору та на тлі розвитку його сюжету. Водночас змістове багатство символу залишається невичерпним. У літературному творі символом може бути герой, картина природи, предмет і навіть художня деталь.

Як знавець і збирач народної творчості, відомий український письменник і перекладач І. Франко цікавився народними англійськими баладами. Працюючи над перекладом «Короля Ліра», І. Франко, з одного боку, відтворював англійські національні традиції, а з іншого – наближав його до українського фольклору. Зокрема, ми знаходимо українські фразеологізми в розповіді про життя короля в дочок:

Що зразу там було мов медове,
То незадовго стало квасом.

Так само з'являються українські фольклорні елементи й у франківському перекладі опису молодшої доньки короля Корделії:

Скінчилася її недоля;
На кращім ґрунті запишалася,
Мов гарний цвіт з чужого поля.

Під час читання зверніть увагу на те, як у баладі зображено сімейні стосунки. Визначте в цьому зображенні мотиви, які трапляються в народних казках.

КОРОЛЬ ЛІР І ЙОГО ДОЧКИ

(Скорочено)

У Англії колись був король Лір
І панував собі на честь і славу,
Мав повагу він, і в сусідів мир,
І забезпечену державу.
Між іншими достатками його
Були також три доні гожі,
Прегарні й свіжі, що перевищали
Красою три червоні рожі.

Ґустав Поуп. Три дочки короля Ліра. *1876 р.*

Та королю подобалось старому
Раз їм питання предложити:
«Котра з дочок моїх найбільш
Мене потрафить ублажити?
Потіха старості моєї – ви,
Тож по черзі хай кожна скаже,
Яку найбільшую любов мені
Вона ділами своїми докаже».

Ілюстрація
Джона Гілберта

Реґана, з них найстаршая, рекла:
«Мій отче, як мені вас не любити?
Якби яка пригода надійшла,
Готова я за вас і кров пролити.
А хоч і серце би моє криваве
На штуки посікти хотіли,
Воліла б я, ніж мала допустить,
Аби яку ви прикрість потерпіли».

«І я, – сказала другая на те, –
Волю хоч би найтяжче бідувати,
Прийняти муки і ганьбу, ніж би ви
Біди якої мали зазнавати. (...)»

«Тепер мені, – король старий сказав, –
Яснішою будучність стала.
Та ще ти, наймолодшая моя,
Свойого слова не сказала». –
«Я рада, – мовила Корделія, –
Свій довг дитячий все сповняти,
Послушна бути вам у всім,
А більше не в силі я нічого вам сказати».

«Так ти, – рік він, – не можеш більш нічого
Дать, ніж повинність повелить дитяча?
То видно, що твоя любов до мене
Не так-то вірна та гаряча.
То ж будь прогнана з мого двору!
Не хочу знать нелюбої дитини.
З мойого царства не дістанеш ти
По моїй смерті ні частини.

Лиш твоїм сестрам, що за мене раді
Хоч голови свої покласти,
Розділю я свою державу й дам
Обом по рівній части.

Дарую їм предківську корону,
І власть, і королівську подобу,
Аби мене в любві своїй за те
Пропильнували аж до гробу».
Отак дві старші сестри підійшли
Старого короля облесними словами,

Найменшу ж через королівський гнів
Сей час з двора протурено за брами.
Мов сирота, пішла Корделія,
Блукаючи від міста до села,
Ні в Англії в селі, ні в місті жаднім
Собі притулку не знайшла.
Аж як до Франції дісталася,
Скінчилася її недоля;
На кращім ґрунті запишалася,
Мов гарний цвіт з чужого поля.
Король французький як пізнав її,
Не дбаючи на гнів вітця старого,
За королеву взяв її до себе
На радість королівства свого.

В дочки найстаршої живе
Старий король тим часом;
Що зразу там було мов медове,
Та незадовго стало квасом.
Реґана при своїм дворі його
Держати з невеликим почтом мала,
Та почет той у скорому часі
Увесь від нього відібрала. (...)

«Чи се ж така твоя заплата
За те, що царство все своє
Я вам віддав? Тепер донька для тата
Й малої дрібки того не дає!
О ні! Ще до своєї Ґонореллі,
Сестри твоєї меншої, піду.
Вона не буде так, як ти, лукава
І зглянеться на батькову біду».

Поїхав чвалом він у двір її
Та пожалівся на свою пригоду.
«Так вам і слід! – почув від лютої змії, –
Сестра вам жодну не вчинила шкоду.

Корделія. Ілюстрація
Джона Гілберта

У мене захисту для вас нема,
Хіба що з слугами на кухні жити
Захочете та теє їсти й пити,
Що не доїм та не доп'ю сама».

Почувши се, король заплакав гірко,
Бо голод докучав йому і спрага:
«О най же світ увесь почує, до чого
Веде батьківська нерозвага!
Та верну до Реґани я ще раз,
Ачей вона людськеє має серце,
Раз відпихнувши, схаменеться вчас
І приязніш прийме мене, як перше».
Та як лише прибув, вона веліла
З двора свойого геть його прогнати
І мовила: «Не ліпший буде він тепер,
Коли вперед не вмів себе тут шанувати».

Ілюстрація
Джона Гілберта

До Ґонореллі знов вернув король,
Згодився з слугами на кухні жити
І їсти все, що подадуть йому,
Аби лиш вік свій продовжити!

Та надаремно й того він благав,
Чого і жебракам ніхто не відмовляє:
«Не хтів за першим разом те принять,
Тепер і доступу до мене вже немає!»
Так обі донечки по двічі
Його відправили без жодного пардону;
Жебрацький кий узяв у руки той,
Що королівською носив корону.

Тоді про наймолодшої дочки
Слова згадав і заповіт гарячий:
Завсіди буть послушною йому
І сповняти вірно довг дитячий.
Та він не важився тікать до неї,
Бо королівства мучило похмілля,
Що він ганебно так прогнав її, –
Й перемогло його, нарешті, божевілля. (...)

Нарешті хворого в тяжкій знесилі
Його до Франції прихильні завезли
Й тут у Корделії та короля
І захист, і підмогу ще знайшли.

Дочка, як лиш про горе батька вчула,
Сей час йому з підмогою прийшла,
Свою зневагу давнюю забула,
Йому потіху й радість принесла. (...)

В товаристві Корделії вернув
Король до Англії з дочками воювати
І вспів собі в невдовгім часі
Їх із престолів та столиць прогнати.
І Лір прийняв на старості своїй
Знов королівськую корону,
Та в одній битві замордовано
Корделію, його потіху й оборону.

Та скоро про ту передчасну смерть
Корделії до нього вість прийшла,
Що в нерозважнім запалі за нього
Сама у бій пішла,
Впав непритомний і оглушений
На її груди білі
І вмер з тяжким зітханням
Тої самої хвилі.

Вельможі краю серед жалощів
На тіла обоїх гляділи
І обох сестер одноголосно
На кару смерті засудили.
Хто там запанував по них,
У хроніці читайте,
А повість про дитячую невдячність
Собі запам'ятайте!

Переклад *Івана Франка*

Ілюстрація
Джона Гілберта

Запитання і завдання до прочитаного

1. Як Реґані та Ґонореллі вдалося переконати батька у своїй любові до нього? Обґрунтуйте відповідь цитатами з твору.
2. Чому Корделія відмовилася змагатися із сестрами за прихильність батька?
3. Як жилося Ліру в Реґани та Ґонореллі? Наведіть приклади з твору. Чим ви пояснюєте зміну в ставленні старших дочок до батька?
4. Як Корделія довела свою відданість батькові?
5. Розгляньте ілюстрації (с. 48–52). Чи збігається ваше уявлення про головних героїв балади із зображеннями, створеними художниками?
6. Подискутуймо! У чому ви вбачаєте найбільшу помилку короля Ліра? Яка риса характеру героя призвела до неї: довірливість, марнославство, жага спра-

ведливості, батьківська турботливість? Чи можна стверджувати, що балада закінчується перемогою справедливості? Доведіть свою думку.

7. Дайте визначення символу. Якого символічного значення набуває постать короля Ліра в баладі?

ШЛЯХЕТНИЙ РОЗБІЙНИК РОБІН ГУД

Що ви знаєте про Робіна Гуда? Чому його називають шляхетним розбійником?

Хто не чув про легендарного захисника знедолених Робіна Гуда? Хто не захоплювався його стрілецькою майстерністю, готовністю будь-якої миті прийти на допомогу, винахідливістю або вмінням докинути під час сутички влучне слівце, щоб підбадьорити побратимів або висміяти ворогів?

Чи існував Робін Гуд насправді, достеменно не знає ніхто, хоча відповідь на це запитання історики шукають протягом кількох століть. Відомості, що збереглися до нашого часу, досить суперечливі. Важко, наприклад, установити, коли жив Робін Гуд: у XII ст. чи на межі XIII–XIV ст.; ким він був за походженням: селянином чи дворянином тощо. Пояснити таку плутанину просто: балади про шляхетного розбійника почали записувати лише в XV ст., коли після зображених у них подій збігло чимало часу.

І все ж таки Робін Гуд існував. Ніхто не може впевнено стверджувати, що жив він саме в Шервудському лісі, і в свідомості простих англійців він був реальною людиною. Принижені, ошукані феодалами й королівськими чиновниками селяни втілили в образі Робіна Гуда свої мрії про соціальну справедливість і надії на визволення.

Наприкінці XI ст. король Вільгельм Завойовник наказав здійснити перепис усього населення, земель і міст Англії. У народі цей захід дістав назву «Страшний суд», адже більшість селян, що потрапили до загального переліку, перетворилися на кріпаків (віланів). Сумний парадокс[1] історії: люди, які своєю працею примножували багатство королівства, утратили всі права та свободи. Так, згідно з «лісовими законами», що почали діяти в XI ст., дичина в лісах визнавалася власністю короля чи феодалів, а тому полювати на неї простолюду заборонялося під страхом смерті. І це – лише один із численних прикладів кричущої несправедливості.

Можливості поскаржитися на свавілля сеньйорів кріпаки фактично не мали, оскільки найвищими суддями в усіх життєвих

[1] *Парадóкс* – т у т : нелогічний збіг обставин.

питаннях були їхні-таки хазяї-феодали. Суди, в'язниці й шибениці примусили селян мовчати, приховуючи гнів та образу. Однак за завісою мовчання зростала надія на те, що колись бездушних багатіїв буде покарано за зло, яке вони заподіяли. Такими сподіваннями й живилися розповіді про народного заступника – доброго, шляхетного, щедрого й справедливого Робіна Гуда.

А втім, ці розповіді мали й реальну історичну основу. У середньовічній Англії справді було чимало людей, які, протестуючи проти насильства, були змушені стати на шлях розбою. Ображені феодальним судом, оголошені владою «поза законом», вони тікали в ліси й гори, де могли жити вільно. Чи можливо, що серед них був Робін Гуд? Авжеж. Однак у такому разі баладний образ шляхетного розбійника не художній «двійник» якоїсь однієї людини, а збірний образ багатьох борців за права народу.

За *Наталею Басовською*

Завдяки величезній популярності балади ім'я «Робін Гуд» стало прозивним. Його використовували для позначення так званих «шляхетних розбійників», тобто бунтівників, які з почуття протесту проти соціальної нерівності грабували багатих і віддавали видобуток бідним. Такі особистості є також в українській історії та культурі. Одним з них був *Олекса Довбуш* (1700–1745) – реальний ватажок опришків – українських повстанців, які боролися з феодалами в Прикарпатті, на Буковині та Коломийщині. За легендами, Олекса Довбуш вирізнявся незвичайною фізичною силою, завжди носив із собою два пістолети, гуцульський топірець і довгу рушницю. До речі, аби потрапити до лав опришків, потрібно було пройти по стовбуру дерева, поваленого над прірвою, або підкласти руку під сокиру, і той, хто відсмикував руку, вважався боягузом і до загону не приймався.

Кармелюкова вежа.
Сучасне фото

Такої самої популярності набув інший захисник знедолених, ватажок селянського руху на Поділлі в 1813–1835 рр., *Устим Кармелюк* (1787–1835). Декілька разів його заарештовували жандарми, карали ударами батога, затаврували розпеченим залізом, відправляли на каторжні роботи до Сибіру, навіть засудили до смертної кари,

але він знову й знову примудрявся долати небезпеки. У Кам'янець-Подільській фортеці одна з веж, у якій тричі ув'язнювали героя, отримала назву Кармелюкової. Легенди розповідають про найвідомішу втечу Кармелюка з в'язниці, яка сталася під час нічної бурі: безстрашний Устим виламав ґрати, зібрав сорочки інших в'язнів, зробив з них довгу мотузку й вибрався з вежі разом з товаришами.

Під час читання зверніть увагу на деталі, які надають оповіді про Робіна Гуда історичної достовірності.

ЯК РОБІН ГУД СТАВ РОЗБІЙНИКОМ

(Скорочено)

Було це давно, ще за Генріха II, який після запеклої боротьби зі своїми братами зійшов на престол Англії. У ті часи півночі країни покривали великі заповідні ліси, у яких полювати міг тільки король, а всім іншим під страхом смерті заборонялося вбити бодай хоч єдиного оленя. Ці ліси охороняли королівські лісники, і головний лісничий у кожному лісі мав таку саму владу, як шериф[1] в оточеному мурами місті чи навіть єпископ у своєму абатстві.

Найбільші королівські заповідники – Шервудський та Бернесдейльський ліси – прилягали до двох міст – Шервуда та Бернесдейля. Протягом кількох років головним лісничим там був один чоловік, на ймення Г'ю Фітзу. Він мав тиху, лагідну дружину й маленького сина Роберта. Хлопчик, як свідчить запис в актовій книзі, народився 1160 року в місті Локслі – через те його часто й називали Локслі або Роб з Локслі. Миловидий, з пружним і дебелим тільцем, Роб, як тільки міцно зіп'явся на ноги, одразу й понад усе вподобав блукати з батьком по лісі. А коли змужніла його рука, він навчився спритно натягувати лук і пускати несхибну стрілу. Довгими зимовими вечорами найбільшою радістю для Роба було слухати батькові розповіді про хороброго Зеленого Віллі-розбійника. Цей Віллі зовсім не боявся

Воїн-лучник.
З мініатюри початку XIV ст.

[1] *Шери́ф* – у країнах Західної Європи та США виборна або призначувана королем службова особа, що здійснює в графстві адміністративні, поліційні та деякі судові функції.

королівських лісників і багато літ розгулював по заповідниках, стріляючи оленів та бенкетуючи зі своїми друзями.

Дивлячись, як світиться обличчя сина, коли він слухає розповіді про розгульне лісове життя розбійників, любляча мати тільки зітхала. Вона походила з благородної родини й мріяла побачити Роба знаменитістю при дворі короля або в абатстві. Вона вчила його читати й писати, прищеплювала йому гарні манери, учила бути правдивим і чесним як перед сановитими лордами, так і перед простими селянами. Та хоч як були приємні хлопчикові материні уроки, проте він почував себе набагато щасливішим, коли з луком у руках вільно блукав лісовими нетрями, прислухаючись до таємничої мови дерев. (...)

Однак дитинство минуло. У родині Роба сталося нещастя. За підступним наклепом ворогів лісничого Фітзу було знято з посади й заарештовано. Не витримавши потрясіння, батьки Роба померли. Два роки осиротілий хлопець виховувався в сім'ї далекого родича, сумуючи за колишнім життям у лісі.

Одного ранку дядько-сквайр[1] розповів Робу, що в Ноттінгемі шериф оголосив змагання лучників. Найкращі з учасників мали стати королівськими лісничими, а на головного переможця чекала золота стріла. Юнак дуже зрадів цій новині й за кілька днів вирушив до Ноттінгема. Шлях туди пролягав через Шервудський ліс.

Продираючись крізь хащі Шервудського лісу й насвистуючи грайливу мелодію, він раптом наскочив на компанію лісників, що влаштували бучний бенкет під розлогими шатами столітнього дуба. Перед ними лежав величезний пиріг з м'ясом, і вони його пожадливо їли, запиваючи кожний кусень густим чорним пивом.

Роб тільки глянув на ватажка лісників і миттю зрозумів, що перед ним – ворог. Це був той самий чоловік, який незаконно посів батькове місце головного лісничого й безжально вигнав їхню сім'ю на сніг. Однак Роб не сказав йому жодного слова й мирно пішов би далі, коли б ватажок лісників, промивши горлянку неймовірно великим ковтком пива, не загорлав у його бік:

– Слово честі, оте хлоп'я вважає себе стрільцем! Куди поспішаєш, парубче, зі своїм іграшковим луком та стрілами? Їй-бо, він чалапає в Ноттінгем на змагання!

Лісники зустріли ці дотепи громом образливого реготу. Роб скипів. Він справді вважав себе добрим лучником і тому гнівно гукнув у відповідь:

– Мій лук не гірший від вашого, а стріли мої летять далеко і влучно – отже, не вам мене вчити!

[1] *Сквайр* – скорочена форма англійського дворянського титулу есквайр.

Почувши такі слова, лісники знов гучно зареготали, а ватажок погрозливо звів брови й сказав:

– Ну що ж, покажи нам свій хист. Якщо влучиш у ціль – двадцять срібних монет від мене, а як не влучиш – прочухан.

– Де ваша ціль? – з гарячковим запалом вигукнув Роб. – Кладу свою голову проти ваших грошей, якщо я схиблю.

Ілюстрація *Марчина Півоварські*

– Гаразд, нехай буде по-твоєму, – сердито відповів лісничий, – за хвастощі накладеш головою, якщо не влучиш у мою ціль.

Тієї миті з лісової гущавини, поскубуючи траву, вийшов табун оленів. До них було не менше як сто кроків. Це були королівські олені, але на такій відстані їм, здавалося, ніщо не могло загрожувати. Головний лісничий показав пальцем у бік тварин.

– Якщо твоя хирлява рука пошле стрілу хоча б на пів відстані до них, я буду з тобою закладатися.

– Годі! – вигукнув Роб. – Кладу свою голову проти двадцяти пенні, що отой ваш красень ватажок робить зараз останній свій подих!

Нічого більше не кажучи, він помацав тятиву; наклав стрілу й відтягнув праву руку до скроні. Мить – і співуча стріла променем сяйнула через широку галявину. Ще мить – і олень-ватажок високо підскочив на місці, а потім, як підтятий, упав додолу.

Ілюстрація *Грега Гільдебрандта*

Лісники від подиву тільки зойкнули, а тоді сердито почали репетувати. Найбільше лютував той, що сам же таки запропонував битися об заклад.

– Ти знаєш, дурна твоя голово, що ти накоїв? – кричав головний лісничий. – Ти вбив королівського оленя! За такі витівки наш король Генріх карає смертю. Ні слова про гроші! Мерщій забирайся геть, і щоб мої очі більше тебе не бачили!

Хвиля обурення піднеслась у грудях Роберта, і він не стримався.

– Я йду, бо твоя пика вже намуляла мені очі, любий лісничий. На тобі недоноски мого батька! – вигукнув він і, відвернувшись, пішов своєю дорогою.

Лісничий сприйняв ці слова як погрозу. Налившись кров'ю від люті, він схопив свій лук і без попередження вистрілив у спину Робові. На щастя хлопця, в останній момент лісничий, наступивши на суху гілку, хитнувся: стріла просвистіла в Робіна біля самісінького вуха й лише вирвала кілька волосинок на голові.

Роб затремтів від гніву і рвучко обернувся до ворога, який стояв кроків за сорок від нього.

– Ха! – вигукнув він. – Хвастати майстер, а стріляти не вмієш! Ось тобі з мого іграшкового лука!

У повітря шугнула стріла. Головний лісничий зойкнув і впав долілиць. З лютими криками лісники стовпилися навколо свого начальника, але побачили, що допомога йому вже не потрібна.

Так помстився Роб за смерть батька, хоч тепер сам опинився поза законом.

Поки лісники ще не отямилися, він кинувся тікати й біг усе далі й далі в зелену гущавину лісу. Дерева, розгойдуючись проти вітру, гостинно розкривали перед ним обійми гілок, ніби вітали з поверненням додому. (...)

Надвечір Роб дістався хатини, у якій жила бідна вдова. Дізнавшись, що сталося з юнаком, добра жінка порадила йому шукати в лісі ватагу хоробрих лучників. До них пристали й сини старенької, оголошені розбійниками за те, що вполювали королівського оленя.

Роб вирішив приєднатися до лісової братії і того ж вечора познайомився з удовиченками. Упевнившись, що юнак має шляхетні наміри, чоловіки взяли з нього присягу на вірність і розповіли, де їхня схованка. Вони повідомили також, що лісовий загін ще не обрав собі ватажка й стати ним має переможець турніру в Ноттінгемі.

Ця розмова ще більше розпалила Робове бажання взяти участь у змаганні. Однак, дістався міста, юнак дізнався, що після сутички з лісничим його розшукують як особу, оголошену поза законом. Тому, хто впіймає Роба, було обіцяно щедру грошову винагороду. Становище юнака було вкрай небезпечним, але він не злякався і не розгубився.

Великі змагання почалися після полудня. Двадцять лучників вийшли на поле для турнірів і приготувалися до боротьби за золоту стрілу. Серед них впадав в око жалюгідний на вигляд жебрак, одягнений у строкате лахміття, із засмаглими до чорного й подряпаними обличчям та руками. Копицю рудуватого волосся прикривав каптур, дуже схожий на ті, які носять монахи. Жебрак повільно прокульгав за стрільцями й неквапливо зайняв місце в їхньому ряду. З натовпу почулися глузливі вигуки. Та,

оскільки за умовами змагання в них міг узяти участь кожен, ніхто не вимагав, щоб жебрака прогнали.

Пліч-о-пліч з Робом – бо це, безумовно, був він – стояв мускулястий смагляволиций парубійко із зеленою пов'язкою на лівому оці. З нього теж реготали, але він не звертав на те жодної уваги й мовчки випробовував свій лук вправними, звичними до стрілецької зброї руками.

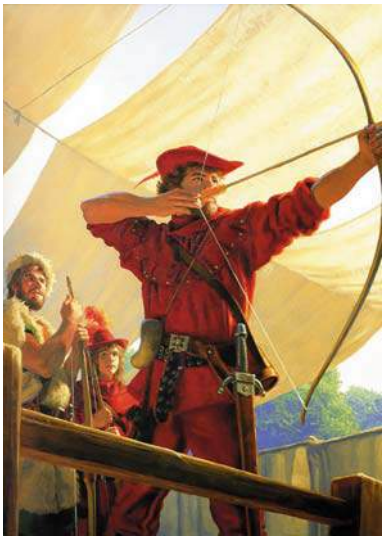
Трибуни для глядачів, що величезною підковою оточували стрільбище, були переповнені. Там зібралася дрібна шляхта й поспільство з навколишніх сіл та містечок. Усі нетерпляче чекали початку змагань.

У центральній ложі сидів кістлявий бундючний шериф, його обвішана коштовностями дружина й дочка, яка всім своїм виглядом показувала, що вона сподівається одержати золоту стрілу з рук переможця і в такий спосіб стати королевою дня.

Сусідню з ними ложу займав товстенний єпископ Герфорда, а в ложі з другого боку сиділа дівчина, чиє темне волосся, карі очі й витончені риси обличчя примусили серце Роба радісно стрепенутися. То була Маріан! Вона приїхала погостювати з Лондона від двору королеви й тепер сором'язливо горнулася до свого батька, графа Гантінґдона.

Якщо й раніше Роб поклав собі будь-що завоювати золоту стрілу, то тепер, коли він побачив миле обличчя Маріан, це рішення зміцнилося в сотні разів. (...)

Проспівали сурми, і натовп завмер. Герольди[1] ще раз оголосили умови змагання. У ньому могли взяти участь усі охочі. Першу ціль буде поставлено за тридцять елів[2]. Ті, що влучать у яблучко, стрілятимуть у другу ціль, пересунуту на десять елів далі. Третю ціль поставлять ще далі, і так аж поки визначиться остаточний переможець. Переможець одержує золоту стрілу й посаду королівського лісничого. Він також завойовує право обрати королеву дня. (...)

Ілюстрація *Грега Гільдебрандта*

[1] *Геро́льд* – оповісник, парламентер, розпорядник на святах, лицарських турнірах.

[2] *Ель* – т у т : давня англійська міра довжини, що дорівнює близько 113 см.

Ціль стояла не дуже далеко, і двадцять стрільців з двадцяти влучили в самісіньке яблучко.

Роб стріляв шостий. Чоловік із зеленою пов'язкою на оці зустрів його постріл схвальним бурмотінням. Сам він пустив свою стрілу недбало, але також влучив у середину, де був кружечок, не більший за бичаче око. Натовп шаленим ревом і вигуками «ура» вітав переможців першого туру змагання. Знову заспівали сурми, і другу ціль було поставлено вже за сорок елів.

Перші три лучники й цього разу поклали стріли у внутрішнє коло. Це були загальні улюбленці публіки, і їх нагородили гучними оплесками, гадаючи, що саме вони вийдуть переможцями. Однак глядачі перешіптувалися, що кожен з них має свого покровителя в особі присутніх тут трьох високоповажних людей.

Четвертий і п'ятий лучники ледве зачепили краєчок кола. Роб спокійно пустив свою стрілу, і вона впевнено лягла в блискучу цяточку.

– Жебрак! Дивіться, що робить жебрак! – шаленів розпалений натовп. – Знову йому пощастило!

І справді, стріла Роба стриміла набагато ближче до середини, ніж будь-чия інша. Влучніше за нього вистрілив тільки Одноокий, як охрестив натовп парубійка з перев'язаним оком. На його постріл глядачі відповіли одностайним ревом. Таку стрільбу можна було побачити в Ноттінгемі не кожного дня.

Решта лучників або розгубилися, бачачи влучні постріли тих, хто стріляв попереду, або ж просто не змогли витримати темпу змагання. Вони один по одному схибили й з похнюпленими головами відійшли.

Тим часом сурми сповістили про початок третього туру – ціль установили на відстані п'ятдесяти елів. (...)

Лучники знову приготувались до стрільби. Відчувалося, що вони трохи нервують. Третя ціль здавалася меншою, ніж саме яблучко першої. Стріли перших трьох претендентів на приз ледь зачепили краєчок внутрішнього кола.

Роб занепокоєно став на лінію стрільби. А непокоїтися було чого. Саме в цей час набігло кілька хмарок, затьмаривши ціль, і повіяв різкий боковий вітерець. (...) Роб упевненою рукою натягнув лук і, вибравши мить між поривами вітру, пустив стрілу. Вона співуче пролетіла через поле і вп'ялася в самісіньку середину цілі.

– Жебрак! Жебрак! Ура йому, ура! – заволав збуджений натовп, змінивши свої глузування на цілковиту прихильність до Роба. – Ну що, поб'єш його, Одноокий?

Парубійко із зеленою пов'язкою на оці зневажливо посміхнувся і став до бою. Невимушеним граціозним рухом він натягнув лук і, ніби й не дивлячись на ціль, пустив крилату стрілу. Вона зі свистом шугнула до цілі; сотні застиглих очей проводжали її в польоті. І знову дикий рев натовпу розітнув напружену тишу. Стріла Одноокого лише трішечки не влучила в середину, але обідрала пір'я на стрілі Роба. Придивившись до цілі й зрозумівши свою помилку, невідомий лучник здивовано знизав плечима. Він не врахував перемінних подувів вітру, і стрілу занесло трохи вбік. Та, незважаючи на свою поразку, він перший поздоровив Роба з перемогою.

– Сподіваюся, ми ще колись позмагаємося, – сказав він. – А по правді, мені зовсім не потрібна ота золота цяцька; я просто хотів допекти ненависному шерифу. Що ж, тепер коронуй обраницю свого серця.

І, несподівано повернувшись спиною, він зник у натовпі раніше, ніж Роб спромігся сказати, що він теж, як буде нагода, охоче б з ним позмагався.

Герольд запросив Роба до ложі шерифа, де чекала його винагорода.

– Дивний ти хлопець, – промовив шериф, знервовано кусаючи губи, – але стріляєш добре. Як тебе звати?

Маріан підсунулася ближче й уважно дослухалася, чекаючи відповіді.

– Я Роб Мандрівник, мілорде шерифе, – відповів лучник-жебрак.

Маріан відхилилася назад і засміялася.

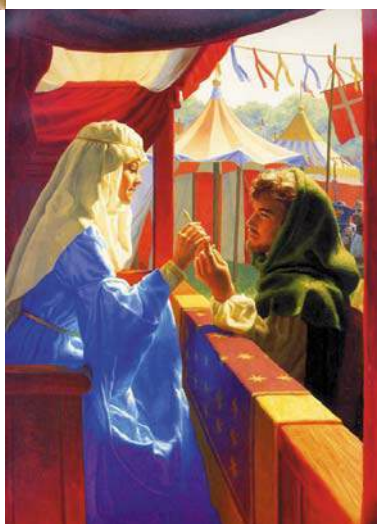
– Ну от що, Робе Мандрівнику, – мовив шериф, – хоч ти й не дуже дбаєш про своє тіло та одяг, але до пуття тебе можна довести. Хочеш на службу до мене?

– Роб Мандрівник завжди був вільний і не бажає нікому служити.

Брови шерифа погрозливо зійшлися на переніссі, але заради дочки та золотої стріли він удав, що пропустив відповідь жебрака повз вуха.

– Робе Мандрівнику, – сказав він, – ось золота стріла, яка належить кращому лучникові нинішнього дня. І ти завоював цей приз. Подаруй його тій, яка цього справді гідна.

Після цих слів герольд підштовхнув Роба ліктем і майже силоміць повернув його до дочки шерифа, яка сиділа з пісною усмішкою на вустах. Та Роб не звернув на це уваги. Він узяв золоту стрілу й підійшов прямо до ложі, де сиділа прекрасна Маріан.

Ілюстрація *Грега Гільдебрандта*

– Леді, – звернувся до неї Роб, – прошу вас, прийміть оцей маленький подарунок від бідного мандрівника, готового завжди вам служити найкращими стрілами зі свого сагайдака.

– Дякую вам, Робе в каптурі, – відповіла дівчина, лукаво звівши брівку і встромивши сяйливу стрілу у своє темне волосся.

Натовп голосно закричав:

– Слава нашій королеві! Слава! (...)

Увечері Роб дістався схованки лісовиків, де його радо зустріли сини вдови. Роб попросив, аби його прийняли до родини лісовиків простим лучником. Нові друзі з радістю погодилися, і всі разом весело відсвяткували цю подію. Відтак Робін Гуд став розбійником.

Переклад *Юрія Юри*

Літературний практикум

1. Розкажіть про батьків і дитинство Роба. Як було зруйновано його родину?

2. Що спричинило сварку між Робом і лісничими в Шервудському лісі? Які риси характеру героя розкрилися в цьому епізоді?

3. Як поводився Робін під час змагань лучників? Що підтримувало його в боротьбі за золоту стрілу? Наведіть приклади з тексту.

4. Доберіть із тексту цитати, які підтверджують, що Робіну Гуду притаманні шляхетність, сміливість, почуття справедливості, власної гідності, скромність.

5. Розгляньте ілюстрації (с. 57–62). Визначте, які епізоди відбилися в цих ілюстраціях. Як ви вважаєте, чому саме цей епізод обрали художники для ілюстрування?

6. Подискутуймо! Чого, на вашу думку, можна навчитися в Робіна Гуда?

7. Творча лабораторія. Продовжте складання статуту розбійницької ватаги Шервудського лісу, скориставшись читацьким досвідом балади про Робіна Гуда.

1. Забираючи гроші та речі в багатіїв, всіляко допомагай бідним і знедоленим...

ПЕРЛИНИ СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ БАЛАДИ

«Палке серце»

Пригадайте, чим характеризується літературна (або авторська) балада, й назвіть відомих вам авторів балад.

Йоганн Крістоф Фрідріх Шиллер – видатний поет і драматург, один з найшанованіших класиків німецької літератури. Оспівуючи героїчні характери, він обстоював принципи гуманізму, що ґрунтувалися на ідеї цінності особистості.

Майбутній письменник народився 10 листопада 1759 р. в містечку Марбах. Його батько був полковим лікарем, згодом служив доглядачем парків у володіннях герцога Карла Євгенія Вюртемберзького.

Фрідріх Шиллер (1759–1805)

Фрідріх зростав в атмосфері вимогливої любові. Батьки хотіли, щоб у майбутньому хлопець став пастором, тож передусім виховували в ньому чесність, набожність, здатність сумлінно виконувати обов'язки перед Богом і суспільством. Уявлення Фрідріха про власне майбутнє цілком збігалося з батьківським. Однак деспотичний герцог Вюртемберзький на власний розсуд вирішив долю юнака, віддавши його до військової школи (пізніше – академія).

Загалом цей навчальний заклад, особисто заснований герцогом, було призначено для обдарованих дітей. Водночас запроваджена в ньому система виховання передбачала підготовку відданих владі, сумлінних і слухняних служак. Тут усе робили по команді: прокидалися, умивалися, ішли до їдальні, брали до рук ложки, молилися. За найменшу провину вихованців карали різками або саджали на гауптвахту[1]. Цілком справедливо за школою закріпилася недобра слава «розплідника рабів».

Незважаючи на те що художню літературу було заборонено шкільними правилами, юному Шиллеру вдавалося потайки від наставників читати улюблених авторів і навіть писати власні твори. З письменництвом Фрідріх пов'язував і заповітні мрії про майбутнє. Однак вирватися з герцогської пастки було майже неможливо: після закінчення школи вихованці мусили відслужити витрачені на їхню освіту кошти. Здавалося, після призначення на посаду полкового лікаря молодий поет мав би зректися мрій про творчість, але вони виявилися сильнішими за владу вельможі.

Усе почалося з виходу у світ Шиллерової драми «Розбійники», яку сучасники відразу сприйняли як натхненний і яскравий твір. Хоч ім'я автора й не було зазначено на виданих примірниках, незабаром воно стало відомим у багатьох містах Німеччини. Шиллер міг пересвідчитися в успіху «Розбійників», кілька разів переглядаючи виставу, поставлену за своєю п'єсою в театрі сусіднього князівства. Це додало йому впевненості у власному письменницькому покликанні.

[1] *Гауптва́хта* – приміщення для примусового утримання заарештованих військовослужбовців.

Тим часом чутки про мистецьку славу полкового лікаря дійшли до Карла Євгенія. Обурений можновладець покарав свавільного підданця двотижневим арештом і заборонив йому писати будь-що, крім медичних праць. За першої ж нагоди Шиллер разом з приятелем-музикою втік з герцогських володінь.

Незабаром розпочалася співпраця Шиллера з театром міста Мангейма. Згодом поет переїхав до Лейпцига, де повністю присвятив себе творчості, потім – до Єни, де викладав історію в університеті й займався науковими розвідками, і зрештою оселився у Веймарі. Там йому пощастило заприятелювати з видатним німецьким письменником Й. В. Ґете.

Шиллер багато працював і як драматург, і як лірик. Його вірші ввійшли до скарбниці класичної німецької поезії. Одним з найвідоміших творів митця стала балада «Рукавичка».

За історичну основу балади «Рукавичка» Шиллер узяв розповіді про розваги французького двору часів короля Франциска I (1494–1547). Цей король з династії Валуа правив країною протягом 1515–1547 рр., спрямовуючи свою політику на встановлення абсолютної монархії[1]. Франциск I був відомим покровителем мистецтв і наук.

Головний герой балади лицар Делорж – особистість легендарна. У Франції побутувало багато оповідок та анекдотів про його сміливі вчинки й любовні пригоди.

Гучна слава, на жаль, не рятувала Шиллера від нужди. Виснажлива творча праця і матеріальні нестатки рано підірвали сили письменника. Однак упродовж усього життя – від бунтівної юності до останніх років, затьмарених тяжкою хворобою, – митець, за словами свого сучасника, залишався людиною, *«у якої не просто бурхливо кров тече по жилах... але й палке серце, сповнене почуттям і прагненням до шляхетної справи»*.

Перевірте себе

1. У якій сім'ї народився Ф. Шиллер? На що було спрямоване його виховання?
2. Які порядки панували в герцогській військовій школі? Як у ній велося майбутньому поету?
3. Що спричинило конфлікт поета з герцогом Вюртемберзьким? Якими були наслідки цього конфлікту?

[1] *Абсолю́тна мона́рхія* – форма правління, за якої верховна влада повністю належить одній особі.

4. Які риси характеру Ф. Шиллера розкрилися у відомих вам фактах його біографії?

5. Тема проєкту. «Сучасні постановки п'єс Ф. Шиллера».

Читаючи баладу, зверніть увагу на її композицію.

РУКАВИЧКА

Ждучи на грища й забави,
В звіринці своїм величаво
Король Франциск сидів;
Тіснились вельможі при троні,
А кругом, на високім балконі,
Дам барвистий вінок процвів.

Король дав знак рукою –
І з ґрат сторожкою стопою
Виходить лев;

Але не лунає рев:
Пустелі друг
Зором німим обводить круг
Арени –
І випростав з позіхом члени,
І гривою стряс густою,
І ліг самотою.

І знову владар маше рукою –
На знак царський
Тигр жаський
З клітки рине тісної
Скоком пружним;
Лева він бачить і виє,
Напружує шию,
Кола страшні вибиває хвостом
І лиже рот язиком;
І кроком несміло-пружним
Лева обходить він
І, волі невольний син,
Повнить арену риком
Хрипким і диким.
Погас його рев луною,
І осторонь хижий ліг.

І знову владар маше рукою –
І зіво дверей вивертає їх:

Жан Клуе. Франциск I. *1527–1530 рр.*

Двох леопардів прудких;
В буянні мужнього палу
Тигра вони напали;
Той лапою б'є їх тяжкою,
І вже підводиться лев;
Його могутній рев
Прогримів – і став спокій;
І, не давши волі злобі рвачкій,
Люті лягли по короткім бою.

Нової жде битви вельможне гроно.
І раптом упала з балкона
Рукавичка красної дами
Між хижаками.
І мовить лицарю юна
Куніґунда, глузлива красуня:
«Щодня, щогодини, лицарю мій,
Присягаєтесь ви в любові своїй –
Принести рукавичку прошу я вас!»
І лицар Делорж поспішає і враз
Збігає вниз безстрашно,
І кроком твердим
Ступає між звіром тим,
І бере рукавичку відважно.
І, повні подиву й жаху німого,
Лицарі й дами глядять на нього,
А він, спокійний, назад іде –
І гомін безмежний навколо росте
На честь його перемоги.
Куніґунда героя очима вітає –
Той погляд щастя йому обіцяє, –
Але, зійшовши під крики бучні,
Він рукавичку в лице їй кинув:
«Подяки, дамо, не треба мені!» –
Сказав і її покинув.

Переклад *Михайла Ореста*

Вільям Адольф Бугро. Леді з рукавичкою. *1870 р.*

Антоніс ван Дейк. Портрет лицаря із червоною пов'язкою. *1627 р.*

Запитання і завдання до прочитаного

1. Перекажіть сюжет балади «Рукавичка». Як ви зрозуміли зміст твору?
2. Як характеризує короля та його двір зображена в баладі розвага?
3. Які моральні якості Делоржа розкрилися в його вчинку? Чи можна назвати цей учинок лицарським? Поясніть свою думку.

4. Перечитайте опис хижаків. Як у ньому передано грізну силу тварин? Чому Шиллер наголошує на цій силі?

5. Процитуйте рядки, у яких ідеться про те, як на арену впала рукавичка. Як ви гадаєте, чи випадково красуня її випустила? Чому Делорж вирішив підняти рукавичку? А як учинили б на його місці ви? Поясніть свою відповідь.

6. Подискутуймо! З яким почуттям лицар Делорж повернув рукавичку прекрасній дамі? Що спричинило несподівану реакцію героя? Чи заслужила красуня на таке ставлення?

7. Перечитайте визначення балади (с. 46). Знайдіть у Шиллеровій «Рукавичці» ознаки баладного жанру.

«Пізнаєте мене по голосу...»

Назвіть поетів, що стали національною гордістю своєї країни.

Адам Міцкевич (1798–1855)

Адама Міцкевича визнано родоначальником класичної польської поезії. Однак заслуги митця перед рідною культурою значно ширші за творчі досягнення, адже він був не лише геніальним ліриком, а й мужнім борцем за незалежність батьківщини. Співвітчизники шанують його як справжнього лицаря свободи й духовного батька нації.

Цікаво, що за право вважати поезію Адама Міцкевича своїм національним надбанням з Польщею сперечаються Литва й Білорусь. Зумовлено це тим, що дитинство та юність митця минули в полі впливу польської, білоруської та литовської культурних традицій.

А. Міцкевич з'явився на світ 24 грудня 1798 р. в сім'ї збіднілого шляхтича, який заробляв на життя адвокатурою. За три роки до того територію Речі Посполитої було розділено між Австрією, Пруссією та Росією. Згідно із цим поділом, Новогрудський повіт, у якому народився поет, відійшов до Російської імперії (нині – територія Білорусі). Від старших юний Адам часто чув про славне минуле Речі Посполитої та підступність її ворогів.

Відтак ідеали свободи визначили і творчість, і навіть долю поета. Уже за років навчання у Віленському університеті (територія сучасної Литви) він узяв участь у заснуванні кількох студентських товариств. У центрі уваги молодих патріотів була тема вільної Польщі. Цього вистачило, щоб поліція визнала їхню діяльність такою, що загрожує політичному ладу царської Росії.

Упродовж 1823–1824 рр. найактивніших діячів товариств, зокрема й Міцкевича, було заарештовано. Близько чотирьох років поет прожив на засланні в Центральній Росії під пильним нагля-

дом поліційних чиновників. Таке покарання мало на меті приборкати непокірного. Однак сталося навпаки: спілкування з видатними творчими особистостями, зустрічі з російськими вільнодумцями лише зміцнили політичну позицію Міцкевича. Крім того, заслання значно посприяло творчому розвою поета.

У той період А. Міцкевич відвідав Україну. Прямуючи з Петербурга до Одеси, де на нього чекало місце вчителя в ліцеї Рішельє, він зупинився в Києві. Проїздом до Москви поет побував у Харкові: там відбулося знайомство з відомим письменником П. Гулаком-Артемовським, який створив оригінальний український переспів балади Міцкевича «Пані Твардовська».

Українські майстри слова, зокрема й Т. Шевченко, високо цінували творчість видатного поляка. Його твори перекладали І. Франко, Леся Українка, М. Рильський, М. Бажан, А. Малишко, І. Драч та інші.

У деяких українських містах на честь польського поета встановлено пам'ятники.

Друга половина життя Міцкевича минула на чужині. Проте навіть там він не припиняв боротьби за свободу пригнічених народів. Так, у 1848 р. за ініціативи поета було організовано польський легіон, який виступив на боці італійських революціонерів. Міцкевич сподівався, що це формування стане ядром руху за звільнення слов'ян, але марно. Кілька років по тому, під час Кримської війни (1853–1856), митець спробував відродити польський загін, однак його плани зруйнувала раптова хвороба. Невдовзі він пішов із життя.

Уся творчість Міцкевича позначена ідеями служіння вітчизні та ідеалам свободи. Цими ідеями сповнена і його балада, написана на основі легенди про перлину рідного краю – мальовниче озеро Світязь. У цьому творі поєдналися любов поета до батьківщини, її природи, фольклору, народу, що його незламний дух не в змозі здолати жодний загарбник. Талант Міцкевича підніс давню легенду про Світязь до вершинних творів світової літературної балади.

Перевірте себе

1. Розкажіть про життя і творчість А. Міцкевича.
2. Чому за честь бути батьківщиною поета сперечаються три країни?
3. Як ви гадаєте, чому французький письменник В. Гюґо назвав Міцкевича «апостолом свободи»?
4. **Тема проєкту.** «А. Міцкевич в Україні».

Під час читання знайдіть у тексті художні образи, за допомогою яких створено атмосферу таємничості.

СВІТЯЗЬ

(Скорочено)

Хто, в Новогрудськім мандруючи краї,
Прагне на все надивитись,
Хай у Плужинськім бору побуває,
Гляне на озеро Світязь.

В пущі дрімучій розкинулись води –
Ясна і чиста рівнина,
Пуща їх тінню густою обводить,
Озеро – ніби крижина.

А як нічною проїдеш порою –
Станеш, затримавши подих:
Зорі побачиш вгорі й під собою,
Місяць у небі і в водах. (...)

Озеро Світязь

Вабить це озеро, тихе й погоже,
В пітьмі чаруючи очі;
Та лиш сміливець нечуваний може
Їхать туди опівночі.

Кажуть, там сила нечиста гуляє,
Бенкети в озері править.
Хто проти ночі про це повідає –
Страшно і слухати навіть.

Захід сонця на Світязі

Часом пори там почуєш нічної
Поклики й грім під водою,
Стогін жіночий і брязкання зброї,
Вигуки дикого бою.

Гамір цей грізний вщуха за хвилину,
Бір прибережний шепоче,
Тільки молитва над озером лине,
Тужне благання дівоче.

Руїни Новогрудського замку

Що воно значить? І хто відгадає?
Хто ту безодню прогляне?
Різне про теє народ повідає,
Правди ж не знають селяни.

Дідичів Світязі славних нащадок,
Пан у Плужинах багатий,
Ці таємниці діставши у спадок,
Вирішив їх розгадати.

(...)

Ксьондз із Цирина прибув на посвяту,
Благословення складає,
Ловлю за пановим гаслом почато,
Невід у воду пірнає.

(...)

Ні, не страховище – жінку впіймали
Десь у підводній яскині[1]:
Кучері білі, уста мов корали,
Очі великі та сині.

Плине до берега дивна істота.
Люди стоять остовпілі,
Дехто й тікати лаштується потай, –
Жінка підводиться з хвилі,

Каже: «Чи знаєте ви, що донині
Всіх, хто тут плавав зухвало,
Озеро, знявши вали білопінні,
В прірві підводній ховало?

(...)

Тут, де сумні простягаються піски,
Аїр росте та купава,
Місто колись було, сповнене блиску,
Пишна Туганів держава.

Світязь, ясною багата красою,
Мужньою силою воїв,
Під можновладних державців рукою
Квітла у славі й спокої.

Там, де цей ліс простягнувся похмурий,
Ниви стелилися здавна,
Ген Новогрудок здіймав свої мури,
Древня столиця преславна.

Новогрудський замок.
Реконструкція Віктора Стащенюка

Кадр із мультфільму «Утрачене місто Світязь» *(Польща, Данія, Франція, Канада, Швейцарія, режисер Каміль Полак, 2010 р.)*

[1] *Яски́ня* – те саме, що печера.

Раз по Литві покотилась тривога:
Цар із Русі наступає,
Військо його оточило Мендоґа,
Сили ж у князя немає.

З дальніх кордонів він кличе дружину,
Пише до князя Тугана:
«Княже, рятуй! Поможи, бо загину!
Сила іде нездоланна».

Батько мій, те прочитавши послання,
Кличе: «Збирайтеся, вої!»
От і зійшлися вони на світанні,
Всяк при коні та при зброї.

Гримнули сурми, дружина рушає,
Князь виїжджає в діброву.
Раптом стає він і руки ламає,
В замок звертаючи знову.

Каже до мене: «Як власних підданців
Сам на поталу я кину?
Світязь не має ні мурів, ні шанців,
Тільки-но смілу дружину.

Як розділю своє військо надвоє,
Князю не дам оборони,
А коли всі ми підемо до бою,
Як будуть діти і жони?»

«Батьку, – кажу я, – снагою і хистом
Допоможи батьківщині!
Бог захистить нас. Вночі я над містом
Ангела бачила нині».

Світязь мечем він укрив на хвилину,
Мовив, прекрасний, як сонце:
«Поки мужі захищають країну,
Я буду вам оборонцем!»

Батько послухав, рушає до бою,
Ніч наступає в тривозі.
Раптом ми чуємо брязкання зброї,
Крики «ура» на дорозі.

Гримнув таран, завалилися брами,
Сиплються градом уламки,

Кадр із мультфільму «Утрачене місто Світязь» *(Польща, Данія, Франція, Канада, Швейцарія, режисер Каміль Полак, 2010 р.)*

Кадр із мультфільму «Утрачене місто Світязь» *(Польща, Данія, Франція, Канада, Швейцарія, режисер Каміль Полак, 2010 р.)*

Сиві діди і жіноцтво з дітками
Товпляться з плачем до замку.

(...)

Що нам – неволю ганебну прийняти,
Військо впустивши вороже?
А як у себе життя відібрати?
«Боже, – гукнула я, – Боже!

Як не втекти нам від лютої кари,
Нас захисти перед нею,
Громом убий із високої хмари
Чи заховай під землею!»

Ледве останнє я мовила слово –
Біле нас щось огортає.
Очі втопила я в землю раптово –
Бачу: землі вже немає.

«Так врятувався народ безборонний,
Так ми уникли неслави.
Бачиш квітки? То дівчата і жони,
Змінені в білі купави.

Мов сніжно-білі метелики, линуть
Скрізь над водою німою,
В листі зеленім, як віття ялини,
Всипане снігом зимою.

Образ чарівний дівочої цноти
Барви квіток затаїли,
Тут їх життя обминають турботи,
Смерті незборної сили.

Царські війська, розпалившись у битві,
Владу їх встигли спізнати.
Тут зупинились вони по гонитві,
Цвітом квітчаючи лати.

Хто лиш сягнув там рукою у воду,
Вирвав вологі стеблини,
Раптом, хворобою вбитий страшною,
Згинув тієї ж хвилини.

Давню подію забуто, здається,
Є тільки відгомін кари:

Світязянка. Скульптор *Володимир Теребун*

Цвіт цей “цар-зілля” в народі зоветься,
Так його вславлено чари».

Мовила й зникла княжна під водою,
З нею човни всі та сіті,
З плескотом враз розійшлися надвоє
Води, туманом повиті.

Клекотом хвиля стрясає діброву,
З хвилі ніхто не зринає.
Води розгойдані сходяться знову,
Дівчини й сліду немає.

Переклад *Марії Пригари*

Запитання і завдання до прочитаного

1. Перекажіть прочитану баладу А. Міцкевича. Як у творі пояснено походження озера Світязь?
2. Яким постає озеро на початку балади? На чому наголошує автор, змальовуючи Світязь? Яку славу має озеро серед людей?
3. Які історичні події відображено в баладі «Світязь»?
4. Перелічіть географічні назви й образи рослинного світу, що надають баладі А. Міцкевича ознак реалістичного твору.
5. Знайдіть фантастичні елементи в сюжеті прочитаної балади.
6. Дослідіть використання в баладі «Світязь» кольорів.
7. Розкрийте символічний зміст образу Світязя.
8. Творча лабораторія. Усно опишіть озеро Світязь від імені княжни, яку рибалки витягли з озера. Скористайтесь ілюстраціями (с. 69–72).

До озера Світязь А. Міцкевич звертався і в інших своїх баладах. Так, у творі **«Світязянка»** він оповідає історію кохання озерної діви-красуні та молодого мисливця, який не витримав випробування на вірність. Образ Світязя присутній і у зворушливій баладі **«Рибка»**, у якій поет відобразив народні уявлення про справедливість і моральні закони.

В античній Греції існувала традиція особливих мистецьких ігор, під час яких поети, філософи, музиканти змагалися, хто з них талановитіший. Ця традиція знайшла своєрідне відображення в баладі **Ф. Шиллера «Івікові журавлі».** В основі її сюжету – антична легенда про пісняра Івіка, який прямував на змагання поетів і бігунів, але в безлюдному місці був смертельно поранений розбійниками. Перед смертю він звернувся до зграї журавлів у небі з проханням викрити його кривдників.

Дізнатися, чи допомогли журавлі відновити справедливість, ви зможете, прочитавши баладу за посиланням *https://cutt.ly/gwvS14IV* чи QR-кодом.

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Що означає назва балади?
2. Як у баладі поєднуються мотиви переможної сили поетичного мистецтва та відплати за злочин?
3. Які художні засоби в перекладі балади підсилюють напругу й динамічність дії?

Однією з найзагадковіших вважають баладу **Й. В. Ґете «Вільшаний король».** За її сюжетом, батько із сином повертаються лісом додому вночі. Раптом хлопчик чує, як його до себе кличе Вільшаний король...

Що сталося з подорожніми далі, ви зможете прочитати за посиланням *https://cutt.ly/wwvSFXKL* чи QR-кодом.

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Яким постає чарівний світ у сприйнятті хлопчика? Чим цей світ його лякає?
2. Чому батько не помічає того, про що розповідає йому син? Хто, на вашу думку, правий?
3. Як ви вважаєте, ким є Вільшаний король?

У баладі **А. Міцкевича «Альпухара»** ідеться про боротьбу мавританців та іспанців. Мусульманському королю Альманзору вдалося врятуватися, але несподівано він повертається до табору ворогів із секретною підступною зброєю.

Франсіско Праділья-і-Ортіс. Плач мавра. *1879–1892 рр.*

Який вчинок Альманзора приголомшив загарбників, ви дізнаєтесь, прочитавши баладу «Альпухара». Для цього скористайтесь посиланням *https://cutt.ly/1wvSDuvQ* або QR-кодом.

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Як зображено в баладі іспанців і маврів? Кому з них симпатизує автор?
2. Як мусульманський король покарав ворогів? Чи виправданою була його самопожертва?
3. Чим вражає вчинок Альманзора? Що він прагнув довести цим вчинком? Як ви вчинили б на місці головного героя балади?

Однією з найвизначніших літературних балад є **«Вересовий трунок» Р. Л. Стівенсона.** У ній розповідається про пиктів – ле-

гендарний народ, який у давнину населяв Шотландію і вмів варити надзвичайно смачний вересовий трунок. Рецепт цього напою пикти суворо охороняли від сторонніх. Один шотландський володар пішов війною на пиктів і знищив майже весь народ. Проте йому закортіло відкрити таємницю варіння вересового меду...

Чи вдалося йому це зробити, ви дізнаєтеся, прочитавши баладу «Вересовий трунок». Для цього скористайтесь посиланням *https://cutt.ly/vwmY4vqL* або QR-кодом.

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. У яких строфах твору розкрито жорстокість шотландського короля?
2. Чому старий бровар відмовився розкрити секрет виготовлення трунку? Чи можна назвати поведінку броварів героїчною? Чому?
3. Яким ви вважаєте сюжет «Вересового трунку» – історичним, легендарним, фантастичним чи побутовим? Доведіть свою думку.

Під враженням від балад Міцкевича польський композитор *Фредерік Шопен* написав чотири балади для фортепіано. У своїй музиці композитор відтворив схвильований тон розповіді, поєднання реального й фантастичного та яскраві контрасти, притаманні літературній баладі.

Скориставшись посиланнями *https://cutt.ly/LwvS3QJy* і *https://cutt.ly/OwvlGkJ3* або QR-кодами, прочитайте баладу Міцкевича «Світязянка» і прослухайте уривок з балади Ф. Шопена № 3. Які почуття передає прослуханий вами уривок? Як у музиці відтворено шум хвиль озера, з якого виходить дівчина?

Шедевром сучасного кіномистецтва став двадцятихвилинний 3D-мультфільм **«Утрачене місто Світязь»**. Екранізацію Міцкевичевої балади здійснив польський режисер Каміль Полак у 2010 році. Стрічку можна розглядати як гармонійне поєднання кількох видів мистецтва: літератури (сюжет), живопису (естетичні принципи малярства XIX ст., а також середньовічної іконографії), музики (симфонічний оркестр у супроводі хору, композитор – Ірина Богданович) та анімації (яскраві й захопливі спецефекти). Стрічка вражає яскравими барвами, розмаїттям місць і персонажів, складними візуальними ефектами та різноманітними цікавими знахідками.

- Знайдіть в інтернет-мережі та перегляньте мультфільм «Утрачене місто Світязь» (кадри з нього можете розглянути на с. 70, 71). Стисло опишіть свої враження від нього.

РОЗДІЛ 2
ІСТОРИЧНІ ПОСТАТІ Й ПОДІЇ В ЛІТЕРАТУРІ

ВЕЛИКИЙ РОЗІГРАШ ВЕЛИКОГО НЕВІДОМОГО

Які лицарські звичаї ви знаєте? Назвіть відомі вам літературні або кінематографічні твори, у яких зображується лицарське життя.

Вальтер Скотт (1771–1832)

Мало хто з письменників приховував від читачів свої літературні заслуги так ретельно, як робив це Вальтер Скотт. Тривалий час його твори виходили анонімно (без зазначення імені автора) або під вигаданим прізвищем. І хоча сучасники здогадувалися, чиєму перу належать романи, що здобули величезну популярність, Скотт уперто оберігав свою таємницю, відхиляючи будь-які натяки.

В. Скотт народився 15 серпня 1771 р. в Единбурзі. Змалечку закоханий у природу та славне минуле своєї батьківщини, він присвятив шотландській темі чимало творів. Власне, і сталий інтерес до історії, що став підґрунтям його художньої спадщини, сформувався під впливом легенд, пісень і переказів рідного краю.

В університетські роки, студіюючи юриспруденцію, Вальтер найбільше цікавився тими дисциплінами, що давали уявлення про минулі епохи. Тоді він перечитав сотні книжок історичного змісту. Не перешкодила його захопленню і подальша служба. Незважаючи на численні справи в суді, Скотт знаходив час для подорожей, досліджував місцевості, що зберегли сліди давнини, збирав фольклорні пам'ятки й колекціонував старожитності. Згодом на тлі таких захоплень у письменника виникла ідея створення *історичного роману*, який мав об'єднати факти й фантазію, історію та художню літературу.

Історичний роман – роман, у якому змальовано історичні події та картини життя минулих епох. У сюжеті такого твору реальні факти поєднуються з художньою фантазією, а поруч з історичними особами діють вигадані персонажі. Усе це спрямовано на відтворення духу зображуваної історичної доби.

Для історичних романів характерні постаті історичних героїв, описи давніх звичаїв, згадки про історичні події, відтворення особливостей мови певної доби тощо. Сукупність таких елементів називають **історичним колоритом**.

Важливу роль в історичному романі відіграє **місцевий колорит** – описи побуту, традицій, звичаїв та уявлень, які визначають своєрідність характеру й способу життя певного народу.

Перший історичний роман Скотта – «Веверлі» – вийшов друком 1814 р. без зазначення імені автора. Неймовірний успіх цього твору на батьківщині та за її межами надихнув письменника на створення серії історичних романів. Спочатку він черпав задуми з історії Шотландії, але згодом почав звертатися до історичного минулого інших європейських країн, зокрема Англії та Франції. Інколи Скотт послуговувався літературними масками, як-от у романі «Айвенго», який нібито написав англієць Лоренс Темплтон.

Своєрідним свідченням величезної популярності романів Скотта (а водночас і свідченням майстерності, з якою він приховував своє авторство) є анекдотичний випадок в единбурзькому суді. Суддя лорд Ґерманд, палкий прихильник творця «Веверлі», постійно носив із собою книжки свого кумира й наполегливо рекомендував їх знайомим. Якось під час процесу він вирішив навести цитату з роману Великого Невідомого, але, прочитавши кілька рядків, захопився. Спочатку колеги намагалися зупинити дивакуватого суддю, але невдовзі й самі зацікавилися текстом, що лунав у залі засідань. Забувши про справи, судові чиновники дослухалися до кожного слова, сміялися, аплодували й раділи, немов діти. А тим часом біля лорда Ґерманда мовчки сидів секретар суду В. Скотт...

Схоже, літературний розіграш був для митця привабливішим за найгучнішу славу. Тринадцять років він залишався для публіки Великим Невідомим, невловимим Чародієм Слова. Ця гра дедалі більше розпалювала інтерес читачів як до творів, так і до особистості письменника. І лише під тиском суворих обставин, спричинених фінансовим крахом, сер В. Скотт нарешті визнав своє авторство.

У романі **«Айвенго»** (1819) Скотт уперше після низки книжок, присвячених темі Шотландії, звернувся до англійської історії. Дія твору відбувається наприкінці XII ст., за доби протистояння корінного саксонського населення норманам, що завоювали Англію в XI ст. Під пером письменника цей історичний факт перетворився на барвисту картину суперечливого співіснування двох «племен»: переможених, що «вирізнялися простацькими, домашніми, грубими звичаями та волелюбним духом», і переможців, «наділених шляхетним духом бойової слави та особистого завзяття»[1].

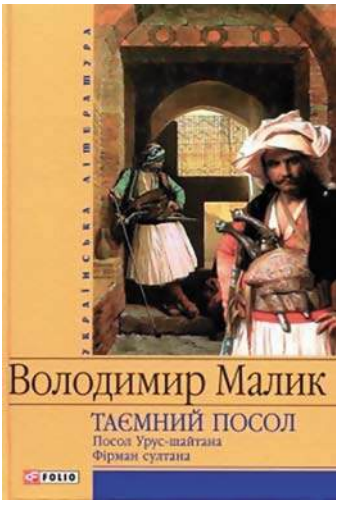
[1] Цитати з передмови В. Скотта до роману «Айвенго».

У складному за будовою сюжеті роману наявні *чотири основні лінії*. Перша з них – *історія кохання* Айвенго й Ровени. Це – розповідь про лицаря, який своєю звитягою прокладає шлях до одруження з Прекрасною Дамою. Друга лінія – *політична*: її втілено в зображенні боротьби за трон між королем Річардом Левове Серце та його братом принцом Джоном. Третя лінія пов'язана з *образом красуні Ребеки*, яка стала жертвою переслідувань лицаря де Буаґільбера. За допомогою цієї лінії письменник викриває жорстокі звичаї та забобони середньовічної доби. Зрештою, четверта лінія розповідає про *життя лісових розбійників*.

Працюючи над «Айвенго», В. Скотт спирався на документальні джерела. Крім того, надзвичайно багатий матеріал надавав йому фольклор, зокрема англійські балади про Робіна Гуда. Саме з них походить образ ватажка лісовиків Локслі, який під пером письменника набув нового блиску та ще більшої привабливості.

Цікаво, що ім'я головного героя Скотт запозичив з давнього вірша: згаданий там маєток називався «Айвенго». Письменник був зачарований старовинним звучанням цього слова, а тому й використав його у своєму історичному романі. Отож навіть деталі у творі підпорядковано основній меті – створити багатогранний і достовірний образ середньовіччя.

Історичний роман знайшов потужний розвиток в українській літературі. Одним з перших творів такого плану став роман П. Куліша «Чорна рада», у якому розповідається про трагічні сторінки періоду Руїни, що розпочався після Національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького. Іван Франко у своїй історичній повісті «Захар Беркут» змальовує боротьбу українського карпатського племені проти нашестя татаро-монголів. Уславлення козаків – оборонців рідної землі від татарських набігів є головною темою історичної повісті Андрія Чайковського «За сестрою».

Обкладинка книжки В. Малика «Таємний посол» (видавництво «Фоліо»)

Визнаним майстром українських історичних романів XX ст. є Павло Загребельний. У романі «Я, Богдан» він на широкому історичному тлі зображує складний характер Богдана Хмельницького. А в романі «Роксолана» – переповідає історію

української дівчини Анастасії Лісовської, яка спочатку потрапила до татарського полону, а згодом – до палацу турецького султана Сулеймана Пишного, де стала дружиною могутнього правителя й однією з найвпливовіших політичних постатей держави.

Романи сучасного українського письменника-історика Володимира Малика із серії «Таємний посол» розповідають про пригоди козака Арсена Звенигори, що виконує секретне доручення кошового отамана Сірка в період російсько-турецької війни XVII ст.

Дізнатися, хто такий Арсен Звенигора, й ознайомитися з традиціями та військовими звичаями Запорозької Січі ви зможете, прочитавши фрагмент роману В. Малика «Посол Урус-Шайтана». Для цього скористайтеся посиланням *https://cutt.ly/QwvS21OO* або QR-кодом.

Майже два століття найкращі романи В. Скотта незмінно викликають інтерес читачів. Така популярність зумовлена ґрунтовним зображенням давніх традицій і звичаїв, яскравими замальовками мирного й воєнного життя людей минулого, а також майстерною *інтригою*.

Інтрига – складне й напружене сплетіння дій персонажів, які задля досягнення поставленої мети вдаються до хитрощів або приховування своїх намірів. Інтрига зазвичай уводиться в сюжети з пригодницькими елементами.

Однак художня сила романів Скотта полягає насамперед у тому, що історія в них набуває особистого виміру. Змальовуючи певний соціальний конфлікт, письменник висвітлює його наслідки в долях людей, утягнених у вир історії: відомих особистостей і простих обивателів, безпосередніх учасників і безсторонніх свідків. Їхні думки та почуття, їхні суперечливі погляди на історичні події, власне, й утворюють пістряве плетиво життя зображуваної доби. А крізь це плетиво письменник завжди протягує «червону нитку» – гуманістичну[1] ідею, яка поєднує його персонажів із читачами. Саме тому історичні романи Скотта не замикаються на минулому, а відкриваються в щоразу нову сучасність.

Перевірте себе

1. Чому творчу біографію В. Скотта можна назвати незвичайною?
2. Як розвивався інтерес письменника до історії в дитячі та студентські роки? Яку роль відіграло це захоплення в його літературній творчості?
3. Дайте визначення поняття «історичний роман».

[1] *Гуманісти́чний* – від *гуманізм*: ставлення до людини, пройняте турботою про її благо, повагою до її гідності; людяність.

4. Назвіть характерні ознаки історичних романів В. Скотта.

5. Поясніть, що таке інтрига.

6. Робота в парах. Як ви гадаєте, чому В. Скотт так пильнував таємницю Великого Невідомого? Підготуйте стислу презентацію своєї гіпотези. Можливо, вам стане в пригоді девіз письменника: *«Збережений, доки закритий»*.

Під час читання простежте, які саме звичаї та уявлення доби середньовіччя відтворює автор.

АЙВЕНГО

(Уривки)

Розділ I

(...) У тій мальовничій окрузі веселої Англії, що її зрошує річка Дон, у давнину розкидалися великі ліси, що вкривали більшу частину узгір'їв та долин, які лежать між Шеффілдом і прегарним містечком Донкастером. Рештки цих лісів іще можна бачити біля гордих замків Вентворта й Вонкліф-парку та довкола міста Ротерема. Тут у прадавні часи жив легендарний Вонтлійський дракон; тут відбулося багато найзапекліших боїв під час міжусобної війни Білої та Червоної троянд; і тут-таки в давнину збиралися ватаги відважних розбійників, чиї подвиги так оспівані в народних піснях.

Отака головна арена змальованих подій, а точаться вони в часи під кінець правління Річарда I, коли його повернення з тривалого полону видавалося його підданцям, до цілковитого розпачу вимученим сваволею гнобителів-вельмож, подією жаданою, але вже неймовірною. А вельможі, чия сваволя перейшла всяку міру за правління короля Стефана, були трохи вгамовані обачливим королем Генріхом II, що таки змусив їх коритися своїй владі, але тепер розбуялися так, що далі нікуди. Зневажаючи безсилі спроби Державної ради Англії приборкати їх, укріплюючи свої замки, навербовуючи собі чимраз більше прибічників, обертаючи всіх в околиці на своїх васалів, усі барони намагалися за будь-яку ціну збити кожен собі таке військо, щоб стати могутньою постаттю в уже вочевидь недалеких державних пертурбаціях[1].

Становище дрібної шляхти, так званих франклінів, які, згідно з буквою та духом англійського законодавства, мали право на незалежність від феодалів-тиранів, стало надзвичайно хистким. Коли, як то здебільшого й бувало, вони ставали під захист котро-

[1] *Пертурба́ція* – несподівана зміна, порушення звичайного стану, нормального порядку перебігу чого-небудь, яка спричинює ускладнення, розлад, безлад.

гось місцевого можновладця, або справляли якусь феодальну службу при його дворі, або, підписавши угоду про взаємну допомогу й захист, зобов'язувалися підтримувати його в усіх воєнних авантюрах, то на якийсь час забезпечували собі спокійне життя; але ж тоді вони мусили віддавати в жертву свою незалежність, таку дорогу кожному англійському серцю, і ризикували втягтися в кожну необачну пригоду, на яку могло штовхнути їхнього покровителя невгамовне честолюбство. А з другого боку, вельможні барони мали в руках такі численні й розмаїті можливості допекти своїм слабкішим сусідам, якби ті спробували опиратися їхній могутності й у такі неспокійні часи покладатися на свою вірність законам країни й на їхній захист, що тим баронам ніколи не бракувало приводу й дуже рідко бракувало охоти переслідувати та цькувати їх, доводячи хоч би й до цілковитої руїни.

Вільгельм Завойовник і Гарольд під час битви під Гастінгсом.
1280–1300 рр.

Завоювання Англії норманським герцогом Вільгельмом породило ще одну обставину, яка зробила ще тяжчою тиранію вельмож і страждання нижчих верств людності. Чотирьох поколінь вистачило, аби змішати ворожу кров норманів та англосаксів чи об'єднати спільною мовою й обопільним інтересом двоє ворожих племен, одне з яких уже відчувало захват перемоги, а друге стогнало під гнітом наслідків поразки. Битва під Гастінгсом віддала всю владу в руки норманських баронів, що, як засвідчували наші літописці, користувалися нею аж ніяк не помірковано. Усю породу саксонських владарів і вельмож було винищено або позбавлено права на спадщину – за небагатьма винятками чи й без них; і небагато було таких, хто ще володів землею в краю своїх батьків, навіть серед менших чи й зовсім дрібних землевласників. А королі весь час намагалися будь-якими заходами, законними чи незаконними, підірвати сили тієї частини людності, котру слушно вважали найнепримиреннішою у своїй природженій ненависті до переможців. Усі королі норманської крові виявляли відверту прихильність до своїх одноплемінців-підданих; на карки уярмленого корінного люду, аби ще обтяжити феодальні закони, що згинали

його, накладено мисливські закони, та й ще багато інших, так само невідомих доти м'якшому й вільнішому духові саксонського державного устрою. При дворі й у замках найзначніших магнатів, де наслідували придворну пишноту й вишуканість, уживали тільки франко-норманської мови; тією ж мовою провадилося все судочинство. Одне слово, французька мова була мовою почестей, лицарства й навіть правосуддя, тимчасом як значно мужнішу й виразнішу англосаксонську полишено селянам і челяді, що іншої мови й не знали. І все ж необхідність спілкування між володарями земель і тими пригнобленими нижчими створіннями, що ті землі обробляли, призвела до поступового витворення говірки мішаної, проміжної між французькою й англосаксонською, якою перші могли порозумітися з другими; а далі з неї помалу сформувалася наша сучасна англійська мова, у якій так щасливо злилися мова переможців з мовою переможених і яка відтоді надзвичайно збагатилася запозиченнями з класичних мов і з мов народів Південної Європи. (...)

На схилі дня свинопас Ґурт і блазень Вамба поверталися з пасовища. Обидва були кріпаками саксонського дворянина Седріка Сакса, який славився запальною вдачею та ненавистю до норманських завойовників.

Дорогою слуг Сакса наздогнав невеликий загін вершників на чолі з двома поважними норманами: церковним достойником Еймером і лицарем-храмовником[1] Бріаном де Буаґільбером. Цей лицар щойно повернувся з Палестини, де бився з «нечестивими». У його зовнішності, за словами оповідача, було «щось дике й чужоземне».

Розділ II

(...) Супутник церковного достойника був чоловік років із сорок, високий, сухорлявий, дужий і м'язистий; його атлетична постать унаслідок тривалих трудів та постійних вправ, здавалося, утратила все, що є м'якшого в людському тілі, і складалася із самих кісток, м'язів та жил, які вже витримали без ліку випроб і готові були ще до стількох. Голову йому покривала червона, підбита хутром шапка з тих, що її французи називають mortier – «ступками», бо вони й скидаються формою на перекинену догори дном ступку. Тому його обличчя було зовсім відкрите, і в його виразі читалося бажання викликати в зустрінутих людей несміливу пошану, коли не страх. З різкими рисами, виразисте

[1] *Храмо́вник* – член напіввійськового чернечого ордену храмовників (тамплієрів), заснованого 1119 р. в Палестині для захисту володінь хрестоносців.

й сильне, те обличчя під промінням тропічного сонця засмагло до майже негритянської чорноти і в спокійному своєму стані наче дрімало після проминулої бурі пристрастей, а напнуті жили на чолі й посіпування верхньої губи та густих чорних вусів за найлегшого хвилювання ясно показували, що та буря може щохвилини зірватися знову. У кожному гострому, пронизливому погляді темних очей можна було читати історію переборених знегод і небезпек, навіть прагнення розбудити опір своїм бажанням, аби потішитися, змітаючи ворога зі шляху рішучим зусиллям волі й відваги. Глибокий шрам на чолі ще додавав суворості його обличчю і зловісного виразу одному оку, ледь зачепленому тим самим ударом і від того трохи скошеному, хоча й цілком зрячому.

Одяг на цьому чоловікові був кроєм такий самий, як і на його супутникові, – довга чернеча мантія; але її багряний колір свідчив, що він не належить до жодного із чотирьох узаконених чернечих орденів. На правому плечі мантії було нашито незвичайної форми хрест із білого сукна. Під мантією видніла річ, начебто несумісна із чернецьким станом: кольчуга з рукавами й рукавицями, сплетена з маленьких металевих кілець так майстерно, що вона прилягала до тіла щільно, ніби наші теплі сорочки, виплетені на панчішному верстаті з м'якої вовняної пряжі. Стегна спереду, де їх не прикривав плащ, теж було захищено кольчужним плетивом, коліна й ступні – тонкими сталевими пластинами, майстерно скріпленими між собою, а гомілки – знов же кольчужними панчохами. За поясом у нього стримів довгий двосічний меч – єдина зброя, що була при ньому. (...)

Вершники їхали на великий лицарський турнір, що за кілька днів мав відбутися в місті Ашбі-де-ла-Зуш. Сутеніло. За розрахунками пріора[1] Еймера, неподалік від дороги стояв будинок Седріка Сакса. Там подорожні збиралися переночувати, а заразом і помилуватися вихованкою Сакса – знатною саксонкою Ровеною, яка славилася рідкісною красою.

Пріор Еймер розповів усе, що знав про Сакса. За його словами, той надто пишався своїм походженням і сподівався на відновлення могутності саксонців. Свої надії Седрік пов'язував з майбутнім шлюбом Ровени, яку любив, ніби рідну доньку, і родовитого англійця Ательстана. Навіть власного сина Айвенго Сакс вигнав з дому за те, що той насмілився покохати леді Ровену.

Дорогу до оселі Седріка Сакса вершникам показав молодий прочанин, який щойно повернувся з Палестини.

[1] *Пріо́р* – 1. Настоятель католицького чоловічого монастиря; абат. 2. Другий після великого магістра сановник у духовно-лицарських орденах.

Розділ III

(...) У величезній, але низькій залі на довгому дубовому столі з ледве обструганих, неналощених дубових дощок уже стояла наготована для Седріка Сакса вечеря. Зала не мала стелі; вона була захищена згори тільки дахом з очерету та дощок... В обох кінцях зали стояло по велетенському каміну, складеному з кам'яних брил так недбало, що половина диму не вилітала в димар, а розходилася по залі. Через те балки низької покрівлі пообростали, ніби чорним лаком, лискучою корою сажі. На бічних стінах зали висіло всіляке бойове та мисливське спорядження, а складчасті двері в кожному кутку вели до інших частин просторої будівлі.

Уся обстава будинку відзначалася суворою простотою саксонських часів, яку ревниво підтримував Седрік. Підлога була зі щільно втоптаної, затверділої глини з вапном – таку й досі можна натрапити в наших коморах.

З одного боку, десь на чверть довжини зали, та долівка була трохи, на одну приступку, підвищена, і ця площина, що звалася помістком, була призначена для членів родини та для найзначніших гостей. Упоперек помістка стояв стіл, застелений дорогою червоною скатертиною, а від його середини через нижчу частину зали тягся другий, довший і нижчий, стіл, за яким їли челядь і простіші гості. Обидва столи, що утворювали літеру Т, нагадували старовинні обідні столи подібної форми, які й тепер іще можна бачити в старих коледжах Оксфорда й Кембриджа. Уздовж головного столу на помістку стояли масивні стільці та крісла з різьбленого дуба; над самим столом разом з тими сидіннями нависав сукняний балдахін, що трохи захищав господарів і високих гостей від негоди – надто від дощу, який протікав подекуди крізь не дуже щільну покрівлю.

Стіни обік помістка й позад нього були позапинані барвистими запонами з грубо-строкатим витканим або гаптованим візерунком; підлогу встеляв такий самий килим. Над нижчим, поздовжнім столом, як ми вже зазначали, не було ні стелі, ні балдахіна: голі, нерівно обтиньковані стіни та глиняна долівка без килима. І стіл не було застелено, а замість стільців стояли важкі незграбні лави.

Проти середини верхнього столу стояли два трохи вищих крісла для господаря й господині, що порядкували всіма трапезами, а тому мали в саксів почесне звання, що означало «Наділячі хліба».

Перед обома тими кріслами стояли низенькі підніжні стільчики, вигадливо різьблені й інкрустовані слоновою кісткою: то була особлива відзнака господаря й господині. На одному з тих крісел тепер сидів, нетерпеливлячись, сам Седрік Сакс. Хоча він був

усього лише таном – або, як казали нормани, франкліном, – одначе загайка з вечерею роздратувала його не менше, ніж будь-якого олдермена[1] – чи стародавнього, чи й новітнього.

Так, із Седрікового обличчя видно було, що він чоловік прямої, але запальної та нетерплячої вдачі. Зріст він мав не вищий від середнього, але був широкоплечий, довгорукий, м'язистий, як людина, звикла терпіти втому з трудів війни чи полювання; обличчя широке, з великими синіми очима, риси відкриті, щирі, зуби білі, гарна форма голови, добродушний вираз, що так часто сполучається із запальністю і гнівливістю. В очах видно було гордість і ревнивість – адже його життя минуло в обороні прав, постійно загрожуваних, і саме Седрікове становище постійно тримало в напрузі його бистру, завзяту й рішучу натуру. Русяве волосся, розчесане посередині на проділ, спадало аж на плечі; сивина в ньому ледве видніла, хоча Седрікові було вже під шістдесят.

Комір і рукава його зеленого каптана мали облямівку із сірого хутра, що звалося «мінівер» і цінувалося нижче за горностая, а виробляли його, як тепер гадають, із шкурок сірої вивірки. Цей каптан був надітий поверх облиплого темно-червоного камзола й незастебнутий; на ногах – куці, теж червоні, штани, що не прикривали й колін. Узутий був Седрік у такі самі постоли, як на селянах, тільки з тоншої шкіри й стягнені спереду золотими пряжками. На зап'ястках мав золоті обручки, круг шиї – широку оздобу з того ж таки коштовного металу; стан його охоплював пояс, багато саджений самоцвітами; а з пояса звисав уздовж стегна короткий двосічний гострокінчастий меч. За спиною в нього висіли довгий плащ із червоного сукна, підбитий хутром, і така сама шапка, розкішно гаптована: звичайне вихідне вбрання багатого землевласника. На спинку крісла було зіперто короткий кабанячий спис із широким блискучим сталевим наконечником, що правив Седрікові, коли той виходив з дому, і за ціпок, і за зброю, залежно від потреби. (...)

Слуга повідомив Седріку, що пріор Еймер і лицар Бріан де Буаґільбер просять надати їм притулок. Сакс ненавидів норманів, але, дотримуючись законів гостинності, наказав прийняти подорожніх з усіма належними почестями. Священника, лицаря та їхніх слуг запросили до вечері. Разом з ними до зали ввійшов прочанин. Ніхто не звернув уваги на цього чоловіка, з голови до ніг загорнутого в чорний плащ. Бажаючи й надалі залишатися непоміченим, прочанин улаштувався біля каміна. Тим часом гості сіли за стіл. Невдовзі до них вийшла красуня Ровена.

[1] *Олдермéн* – шляхетний правитель графства, пізніше – член міського управління.

Розділ IV

(...) Ровена мала прегарну жіночну фігуру й була висока, але не аж така висока, щоб це впадало в очі. Лице вона мала білепребіле, проте довершена форма голови й шляхетні риси обличчя не допускали до думки про безбарвність, часом поєднану з вродою занадто білолицих блондинок. Ясні блакитні очі під витончено вигнутими темними бровами, що надавали виразистості чолу, були неначе спроможні й запалювати, і власкавлювати, і наказувати, і благати. Хоча до такого обличчя більше пасував лагідний вираз, та в цю хвилину свідомість природженої вищості та вияви загальної пошани додавали молодій саксонці величавості, яка ще підкреслювала дароване їй природою. Пишні світло-русяві коси, як видно, хвилясті від природи, були ще й зі смаком завиті в чарівні кучерики. Оздоблені самоцвітиками, вони не були заплетені: так було тоді заведено в жінок шляхетного походження, вільнонароджених. На шиї вона мала золотий ланцюжок – з невеличкою золотою ж таки ладанкою. На оголених руках блищали браслети. Поверх шовкової сукні кольору морської води накинуто було ще одну, простору, довгу, аж до землі, з дуже широкими рукавами, що ледь прикривали лікті. Ця друга сукня з тонкої-претонкої вовни була малиново-червона. До її коміра було пришито перетканий золотом шовковий серпанок, який можна було до своєї вподоби накидати або іспанським маніром на обличчя й викот сукні, або на плечі.

Ілюстрації *Миколи Ломакіна*

Помітивши, що звернені на неї очі лицаря-храмовника загорілися у своїх темних западинах, мов жарини, Ровена гордо прикрила тим серпанком обличчя на знак того, що такий пильний і зухвалий погляд неприємний їй.

Седрік помітив і той рух, і його причину.

– Пане храмовнику, – сказав він, – щоки наших саксонських дівчат так мало бачили сонце, що не можуть витримати пильного погляду хрестоносця.

– Коли я завдав урази, – відказав сер Бріан, – то прошу вас пробачити мені, тобто прошу пробачення в леді Ровени, бо ще більше впокоритися я не можу. (...)

Слуга доповів Седріку, що на ночівлю проситься ще один гість – єврей, який назвався Ісаком з Йорка. Попри поширену за тих часів зневагу до євреїв і невдоволення гостей, Сакс наказав впустити й цього подорожнього.

Розділ V

(...) Уведений до зали без будь-яких почестей, до дальшого кінця столу нерішуче, з острахом, раз по раз принижено вклоняючись, підступив старий чоловік, худий і високий, проте за давньою звичкою згорблений так, що здавався нижчим. Його обличчя, розумне, з правильними рисами, орлиним носом і проникливими чорними очима, його високе зморшкувате чоло, довге сиве волосся і бороду можна було б назвати гарними, якби на них не було ознак племені, що в ті темні сторіччя викликало ненависть легковірного та забобонного простолюду й зазнавало переслідувань від зажерливої, корисливої шляхти, а через те виробило в собі натуру, у якій було чимало ницого й непривабливого, щоб не сказати гірше.

Одіж єврея, геть промокла під зливою, складалася із широкого, зборчастого бурого плаща без жодних оздоб, надітого поверх темно-червоної куртки. Узутий він був у великі чоботи на хутрі, а підперезаний поясом, з якого звисали скринька з письмовим приладдям і невеликий ножик, а зброї не мав ніякої. На голові в єврея була висока чотирикутна жовта шапка незвичайної форми, яку його народові приписали носити, щоб відрізняти його від християн. Ту шапку він запобігливо скинув, коли ввійшов до зали.

Єврея зустріли в Седріковому домі так, що це задовольнило б і найупередженішого ненависника ізраїльського племені. Сам Седрік у відповідь на його поклони тільки холодно кивнув головою і показав йому на дальший кінець столу, де, одначе, ніхто не посунувся, щоб дати йому місце. Навпаки, коли він ішов понад столом, кидаючи боязкі благальні погляди на кожного, хто сидів

у дальшому кінці, Седрікові челядники умисне розставляли лікті й далі зосереджено поглинали свою вечерю, не дбаючи за нового гостя. Абатові слуги хрестилися з мінами побожного жаху, і навіть погани сарацини[1] розгнівано крутили вуса, коли єврей підходив, та хапалися за кинджали, ніби готові були до найвідчайдушніших учинків, аби не осквернитися об нього.

Можливо, з тих самих причин, які спонукали Седріка відчинити свої двері перед сином відринутого народу, він наказав би челяді прийняти Ісака гостинніше, та саме в цю хвилину абат зайняв його куди цікавішою розмовою про породу і якості його улюблених собак, а такої розмови він не облишив би й для справ набагато важливіших, ніж те, що якийсь там єврей ляже спати без вечері. Та побачивши, що Ісак стоїть осторонь численного товариства, достоту як його плем'я серед інших народів, марно чекаючи, що звільниться місце, де він зможе попоїсти й відпочити, прочанин, що сидів коло каміна, пожалів його і, уставши з лавки, сказав коротко:

– Старий, моя одіж уже просохла, і я наївся; а ти мокрий і голодний. – По тих словах він позбирав і підгріб до вогню недогорілі поліна, розкидані по широкій черені вогнища, узяв з великого столу миску гарячої юшки з козлятини, поставив на столик, за яким щойно повечеряв сам, і, не чекаючи євреєвих подяк, перейшов у другий кінець зали, чи то не бажаючи далі спілкуватися з облагодіяним, чи то щоб наблизитися до верхнього кінця столу. (...)

За кілька хвилин прочанин засперечався з Бріаном де Буаґільбером, який стверджував, ніби король Річард Левове Серце та його воїни, що билися за Святу Землю, поступалися відвагою лицарям-храмовникам. Обстоюючи свою думку, прочанин навів приклади численних перемог прибічників короля Річарда й серед кращих представників англійського лицарства згадав Айвенго, який здолав самого де Буаґільбера. Ровена з гордістю сприйняла звістку про коханого, а храмовник висловив бажання ще раз помірятися з Айвенго силою.

Після вечері гості розійшлися по спочивальнях. Перед тим де Буаґільбер наказав слугам схопити Ісака, коли той наступного ранку вирушить у дорогу: жадібний лицар сподівався поживитися золотом старого. Цей наказ випадково почув прочанин і на світанку потайки вивів лихваря з оселі Седріка. На віддяку Ісак вручив йому листа, у якому просив багатого родича позичити юнакові доброго коня й лицарський обладунок. Оскільки прочанин саме збирався взяти участь у турнірі в Ашбі, такий лист був для нього безцінним дарунком.

У перший день змагань до міста прибули принц Джон та його улюбленці: лицарі Фрон-де-Беф, Фіц-Урс, де Брасі та інші. Принц Джон правив країною замість свого брата – короля Річарда Левове Серце, який перебував у полоні. Владо-

[1] *Сарацúни* – тут: давня назва мусульманських народів (арабів, турків та ін.), усталена в європейців.

любний, жорстокий і підступний принц боявся втратити трон, тож докладав чимало зусиль, аби продовжити ув'язнення законного правителя Англії. Через те, що Джон підтримував норманів, становище саксонських дворян і селян украй погіршилося, а свавілля норманів стало повсякденним явищем. Місцеве населення ненавиділо принца та його прибічників.

Зранку біля арени зібрався чималий натовп. Охочі подивитися на змагання лицарів штовхалися і сперечалися за вигідні місця. Винуватцями однієї з таких сутичок мимохіть стали Ісак та його донька – красуня Ребека, яких ніхто не хотів мати за сусідів. Аби познущатися і над Ісаком, і над саксонцями, принц Джон у нестерпно образливій формі наказав дворянину Ательстану поступитися місцем євреям. Лицар де Брасі навіть спробував відсунути Ательстана списом, але Седрік, ударивши по зброї мечем, став на заваді такому приниженню. Помітивши обурення саксів, принц Джон відступив. Лучнику, який аж надто зухвало підтримав Седріка, він вирішив помститися за більш слушної нагоди. Відтак принц наказав посадити Ісака та Ребеку внизу. Перед тим як повернутися на своє місце, він нахабно зірвав з пояса лихваря гаман.

Сурми сповістили про початок змагань. У двобоях щоразу перемагали улюбленці принца. Здавалося, жодному супернику не до снаги здолати цих доблесних воїнів. Аж ось на арену виїхав невідомий лицар у розкішному обладунку. На його щиті було зображено вирваний з корінням дуб, під яким значилося: «Позбавлений Спадщини». Незнайомець викликав на бій Бріана де Буаґільбера.

Розділ VIII

(...) Коли два перебійці стали один навпроти одного в протилежних кінцях арени, напруження серед глядачів сягнуло вершини. Мало хто сподівався, що сутичка може скінчитися щасливо для Лицаря, Позбавленого Спадщини, але його відвага й бойове завзяття забезпечили йому прихильність майже всієї публіки. Тільки-но сурми просурмили сигнал до бою, як обидва супротивники зірвалися блискавично з місць, і ось вони вже зіткнулися посеред арени в громовому ударі. Списи розлетілися на скіпки аж по руків'я, і якусь мить видавалося, наче обидва лицарі впали – так сахнулися назад і присіли від удару їхні коні. Та вправні верхівці вмить звели їх на рівні ноги поводами й острогами і, на мить уп'явши один в одного очі, що неначе метали вогонь крізь ґратки заборол, повернули коней назад, помчали кожен у свій кінець арени, і там зброєносці подали їм нові списи.

Лицарський двобій на турнірі. *Мініатюра зі збірки творів Христини Пізанської. 1414 р.*

За частоколом гучно закричали, замахали шарфами та хустинами, і буря схвальних вигуків засвідчила інтерес глядачів до цієї сутички – адже тут на арену вперше за день виїхали перебійці, рівні силою і вправністю. Та тільки-но лицарі знов стали на вихідні позиції, той схвальний крик стих до глибокої, могильної тиші, неначе все зборисько боялося і дихнути.

Перебійцям та їхнім коням дали передихнути кілька хвилин, а тоді принц Джон своїм жезлом дав знак сурмачам просурмити сигнал до бою. Супротивники вдруге зірвалися з місць і зіткнулися на середині арени з такою самою швидкістю, спритністю і силою, але не з таким самим успіхом, як перше.

У цій другій сутичці храмовник цілив у середину супротивникового щита й ударив так точно й сильно, що його спис розлетівся на друзки, а Лицар, Позбавлений Спадщини, захитався в сідлі. Але сам він, на початку теж міривши вістрям списа в Буаґільберів щит, майже останньої миті спрямував списа в шолом, куди влучити було важче, зате цей удар, якщо влучити, був майже невідпорний. І він справді поцілив храмовникові в забороло, де вістря списа застрягло між ґратками. Проте храмовник навіть тепер не зганьбив своєї слави, і, якби не луснула попруга, він би втримався в сідлі. Але попруга таки луснула; і сам боєць, і його кінь, і сідло покотилися по землі в хмарі пилюки.

Храмовник виборсався з-під коня і зі стремен за одну мить і, ошалівши від сорому та від вигуків з натовпу глядачів, вихопив меч і виклично махнув ним до супротивника. Лицар, Позбавлений Спадщини, сплигнув з коня і теж вихопив меча з піхов. Але розпорядники арени в'їхали верхи між супротивників і нагадали їм, що правила цього турніру не дозволяють бою на мечах.

– Я сподіваюся, ми зустрінемося ще, – сказав храмовник, кинувши на супротивника гнівний погляд, – там, де нікому буде нас розбороняти.

– Коли не зустрінемося, то не з моєї вини, – відказав Лицар, Позбавлений Спадщини. – Пішки чи верхи, зі списом, сокирою чи мечем я завжди готовий зітнутися з тобою.

Пролунало б там і більше слів, та й ще лихіших, але розпорядники, схрестивши між ними свої списи, змусили їх розійтися. Лицар, Позбавлений Спадщини, повернувся на своє місце в кінці арени, а Буаґільбер – до свого шатра, де лишався до самого вечора, навісніючи із сорому.

Не сходячи з коня, переможець попросив келих вина, опустив нижню частину заборола й сказав, що п'є «за всі щиро англійські серця і за ганьбу чужоземним тиранам». Потім наказав своєму

сурмачеві просурмити виклик заводіям турніру й зажадав від герольда, щоб той повідомив їх, що він не вибиратиме з-поміж них жодного, проте ладен зітнутися з кожним із них у тому порядку, у якому вони самі схочуть виступити проти нього.

Перший виїхав на арену велетень Фрон-де-Беф у чорному обладунку. На його білому щиті було зображено чорну бугаячу голову, майже стерту в численних давніших сутичках, і зухвалий девіз «Cave, Ad sum» – «Стережися, це я». Над цим супротивником Лицар, Позбавлений Спадщини, здобув невелику, але безперечну перевагу. Обидва лицарі поламали списи, але у Фрон-де-Бефа відірвалося стремено, і це розцінили як поразку.

Третя сутичка невідомого – із сером Філіппом Мальвуазеном – була так само успішна: він ударив барона в шолом з такою силою, що ремінець його урвався і Мальвуазен утримався на коні тільки ціною скиненого шолома, і його визнали переможеним, як і його товаришів.

У четвертій сутичці – з де Ґранменілем – Лицар, Позбавлений Спадщини, виявив чемність не меншу, ніж показані перше відвага та вправність. Де Ґранменілів кінь, молодий і гарячий, так сахнувся вбік під час розгону, що спис у вершниковій руці схитнувся, а невідомий, не бажаючи скористатися із цієї випадкової переваги, підняв списа, проїхав повз супротивника, не зачепивши його, тоді завернув коня, від'їхав у свій кінець арени й через герольда запропонував Ґранменілеві зітнутися ще раз. Та Ґранменіль відмовився, визнавши себе переможеним не тільки бойовою вправністю свого супротивника, а і його галантністю.

Завершив собою низку перемог невідомого Ральф де Віпонт: його з такою силою було викинуто із сідла, що йому ринула кров з рота й носа і його віднесли з арени непритомного.

Тисячі глядачів привітали вигуками одностайну ухвалу принца й розпорядників присудити тогоденний приз Лицареві, Позбавленому Спадщини. (...)

Принц був роздратований поразкою своїх воїнів, але мусив надати Позбавленому Спадщини законне право обрати королеву турніру. Лицар поклав вінок королеви до ніг леді Ровени.

За звичаєм після змагань переможені мали віддати переможцеві коней і зброю або сплатити за них викуп. Лицар, Позбавлений Спадщини, узяв лише половину запропонованої суми, а від викупу Буаґільбера відмовився взагалі, уважаючи двобій незакінченим. Частину грошей переможець передав Ісаку, який поручився перед багатим євреєм за коня й обладунок для турніру. (З'ясувалося, що прочанин, який ночував у домі Седріка Сакса, і Лицар, Позбавлений Спадщини, – одна й та сама людина.)

Йоганнес Ґерц.
Нагородження Айвенго.
Кінець XIX ст.

Борг Ісакові відніс свинопас Ґурт, який під час змагань був лицареві за зброєносця. Однак Ребека, перестрівши його на виході, повернула віддані батьку гроші з надлишком. На зворотному шляху свинопаса хотіли пограбувати лісові розбійники, але, дізнавшись, що він служить Лицареві, Позбавленому Спадщини, відпустили.

Наступного дня на арені зійшлися два великих гурти. Перший очолював Бріан де Буаґільбер, другий – Лицар, Позбавлений Спадщини. Боротьба була запеклою, щомиті поранені й переможені залишали поле бою. Коли товкотнеча поменшала, глядачі побачили Лицаря, Позбавленого Спадщини, і Бріана де Буаґільбера, що зітнулися в жорстокому поєдинку. На допомогу храмовнику кинулося кілька дужих воїнів. Лише завдяки прудкості свого коня Лицар, Позбавлений Спадщини, уникнув нищівних ударів. А за мить до нього приєднався вправний боєць у чорному обладунку, якого називали Чорним Лицарем. Завдяки його підтримці Позбавлений Спадщини знову переміг фаворитів принца.

Тепер королева турніру мала увінчати звитяжця. Коли зі знесиленого лицаря зняли шолом, усі впізнали Айвенго – сина Седріка Сакса, коханого Ровени. Схвильована дівчина прикрасила його чоло коштовним вінком. Дочекавшись цієї миті, тяжко поранений Айвенго знепритомнів. У метушні ніхто навіть не помітив, як його віднесли до будинку приятеля Ісака. Старий єврей зважився на цей учинок заради доньки: Ребека вірила, що її знахарські здібності й безкорислива любов швидко поставлять недужого на ноги.

Почувши ім'я Айвенго, прихильника короля Річарда, принц стривожився. Він уже знав, що Річард звільнився з полону й будь-якої миті може повернутися на батьківщину. Принц не збирався віддавати престол законному володарю Англії, тож мусив негайно збирати спільників, щоб його усунути. Джонові не терпілося взятися до справи, але перервати турнір було неможливо: простолюд жадав побачити змагання йоменів[1]. Мстивий принц вирішив скористатися цією нагодою, щоб поквитатися з непокірним лучником, який напередодні насмілився з ним сперечатися.

Відтак оголосили змагання лучників. Узяти в них участь наважилися вісім йоменів.

Розділ XIII

(...) Принц Джон зійшов зі свого трону, щоб роздивитися зблизька цих дібраних йоменів, частина яких була в убранні слуг короля. Задовольнивши цим оглядом свою цікавість, він почав

[1] *Йо́мен* – особисто вільний дрібний землевласник, який самостійно обробляє землю; слуга лицаря, феодала.

шукати очима предмет своєї злості й побачив, що він стоїть на тому самому місці й з такою самою незворушною міною, як напередодні.

– Слухай, – сказав йому принц Джон, – я з твоєї нахабної белькотні здогадався, що ти не справжній майстер довгого лука; тепер бачу, що ти справді не важишся випробувати своє вміння перед такими бравими хлопцями, як ті, що онде стоять.

– З вашої ласки, пане мій, – відказав йомен, – я маю ще й іншу причину не стріляти, крім страху перед невдачею та ганьбою.

– Яка ж ця твоя друга причина? – спитав принц Джон, що чомусь, – певне, він і сам не зміг би пояснити чому, – відчував до цього чоловіка якусь пекучу цікавість.

– Бачте, я не знаю, – відповів йомен, – чи оті люди звикли стріляти в таку саму ціль, як я; а крім того, я не знаю, чи буде вашій милості приємно, коли й третій приз виграє людина, що мимохіть упала у вашу неласку.

Почервонівши, принц Джон запитав:

– А яке твоє прізвище, йомене?

– Локслі, – відповів той.

– Тоді, Локслі, ти стрілятимеш своєю чергою, коли всі оті йомени вже покажуть свою майстерність. Коли здобудеш приз, я ще від себе додам двадцять золотих; а коли не здобудеш, з тебе стягнуть твоє зелене сукно й проженуть з арени, шмагаючи тятивами, як нахабного хвалька.

– А що, як я відмовлюся стріляти на таких умовах? – спитав йомен. – Ви такий могутній, ваша милосте, і маєте стільки сторожі, що справді вам неважко роздягти мене й відшмагати, але примусити мене, щоб я натяг свій лук, ви не можете.

– Коли ти відмовишся від того, що я тобі чесно пропоную, – відповів принц, – начальник варти зріже з твого лука тятиву, зламає і лук, і стріли, а тебе вижене звідси як легкодуха й боягуза.

– Не дуже справедливі умови ставите ви мені, ваша високосте, – сказав йомен. – Примушуєте змагатися з найкращими лучниками Лестера й Стаффордшира під страхом ганьби, якщо вони переможуть. Та що вдієш, задля вашої втіхи корюся наказові.

– Варта, пильнуйте його! – звелів принц Джон. – Він уже злякався, і я б не хотів, щоб він утік від випроби. А ви, хлопці, стріляйте сміливо: он у тім шатрі після змагання на вас чекатиме почесний олень і барильце вина.

Лучники насамперед кинули жеребок, у якому порядку стріляти, і кожен мав випустити по три стріли поспіль. Змаганням порядкував один з підлеглих розпорядників грища, бо два голов-

них розпорядники втратили б повагу, якби опустилися до того, щоб наглядати за забавою простих йоменів.

Лучники один за одним виходили й хвацько, по-йоменському, випускали свої стріли. З двадцяти чотирьох стріл десять улучили в ціль, а решта вгородилися в мішень так близько від середини, що це теж можна було визнати за добрий постріл, як зважити відстань до мішені. З десяти стріл, що вгородилися в неї, дві у внутрішньому кружалі належали Губертові, лісничому на службі в Мальвуазена, і переможцем оголосили його.

– Ну, Локслі, – з лихою посмішкою мовив принц Джон до сміливого йомена, – спробуєш позмагатися з Губертом чи віддаси лука, перев'язь і сагайдак молодому розпорядникові?

– Коли інакше не можна, спробую свого щастя, – відказав Локслі, – тільки з умовою: якщо я двічі влучу в Губертову ціль, хай він один раз улучить у ту, що поставлю йому я.

– Справедливо, – погодився принц Джон, – і я тобі не відмовлю. А тобі, Губерте, якщо провчиш оцього хвалька, я насиплю повного рога сріблом.

– Людина може здобути тільки те, на що здатна, – відказав Губерт. – Але мій дід добре стріляв з довгого лука під Гастінгсом, і я сподіваюся, що не зганьблю його пам'яті.

Мішень замінили на свіжу – таку саму завбільшки. Губерт, як переможець у попередній випробі, мав право стріляти першим. Він прицілився дуже старанно, довго вимірюючи оком відстань, а лука тримаючи в руці вже нап'ятого, з накладеною на тятиву стрілою. Нарешті ступив крок уперед, піднявши лука випростаною лівою рукою, так що його середина, затиснута в кулаку, опинилася проти обличчя, і правицею відтяг тятиву аж до свого вуха. Стріла свиснула в повітрі й устромилася у внутрішньому кружалі, але не в самій його середині.

– Ти не врахував вітерцю, Губерте, – озвався його супротивник, натягуючи лука, – а то влучив би краще.

З тими словами, ні на мить не загаявшись, щоб придивитися до мішені, Локслі ступив на визначене місце й пустив свою стрілу на вигляд так недбало, наче й не глянув на ціль. Він іще не договорив, як стріла вже злетіла з лука; вона влучила в мішень на два цалі[1] ближче, ніж Губертова, до білої цятки, що позначала центр. (...)

[1] *Цаль* (застар.) – те саме, що дюйм: міра довжини, що дорівнює 2,54 см.

Губерт став на місце і, не зневаживши поради, одержаної від супротивника, урахував, наскільки треба, легесенький вітрець, що знявся тим часом: постріл був такий вдалий, що стріла влучила в саму серединку мішені.

– Губерт! Губерт! – загукав люд, більше прихильний до людини, відомої йому, ніж до якогось незнайомця. – У саме серце! У саме серце! Губерт переміг!

– Краще вже не стрелиш, Локслі, – сказав принц, образливо осміхаючись.

– А дайте-но я розколю його стрілу, – відказав Локслі. І, пустивши стрілу майже так само недбало, як і першу, усадив її в задній кінець суперникової, що розлетілася на скіпки. Люд, що стояв довкола, був такий приголомшений цією вправністю, що не зміг навіть виразити свій подив звичайним криком.

«Це, мабуть, сам диявол, а не людина з крові й плоті, – перешіптувались йомени. – Такого лучника ще не бувало, відколи в Британії нап'яли першого лука».

– А тепер, – сказав Локслі, – я проситиму дозволу вашої милості поставити таку ціль, до якої ми звикли в північних краях, і запросити кожного хвацького йомена, щоб спробував улучити в неї й заробити усмішку від тої любої дівчини, котра йому найбільше до серця. (...)

Локслі вернувся майже зразу з вербовим прутом футів[1] на шість завдовжки, прямісіньким і трохи товщим за великий палець дорослого чоловіка. І заходився спокійнісінько обдирати з нього кору, водночас приказуючи, що просити доброго мисливця стріляти в таку велику ціль, як допіру ставлено йому, – це означає глумитися з його вправності. Як на нього, казав він, і взагалі в тому краю, де він виріс, це було б те саме, що стріляти в круглий стіл короля Артура, за який могло сісти шістдесят лицарів.

– Та в нас семирічна дитина влучила б у таку мішень тупою стрілою, – сказав він. – Але, – додав, уже неквапно простуючи до другого кінця арени й стромляючи вербовий кілок сторчма в землю, – того, хто влучить у цей прут за сотню ярдів[2], я назву лучником, гідним носити лук і сагайдак перед королем, хай би то був сам силач король Річард. (...)

З тими словами він знову нап'яв лука, але пильно оглянув його й замінив тятиву, бо вона, мовляв, уже не зовсім гладенька: трохи вистріпалася тими двома пострілами. Потім прицілився

[1] *Фут* – англійська міра довжини, що дорівнює 30,48 см.

[2] *Ярд* – англійська міра довжини, що дорівнює 91,44 см.

не кваплячись, а люди чекали безмовно, затамувавши дух. Лучник виправдав їхню гадку про його майстерність: стріла розщепила вербовий прут, у який він стріляв. Ураз залунав гучний крик захвату, і навіть принц Джон, вражений такою влучністю, на мить забув про свою нехіть до йомена.

– Оці двадцять золотих разом з рогом ти виграв чесно, вони твої. І ми додамо до них іще тридцять, якщо ти станеш до нас на службу, охоронцем нашої особи, і весь час будеш при нас. Бо ще ніколи твердіша рука не напинала тятиви й певніше око не спрямовувало стріли.

– Пробачте мені, вельможний принце, – відказав Локслі, – але я заприсягся, що як і піду коли на службу, то тільки до вашого брата – короля Річарда. Ці двадцять золотих я зоставляю Губертові, бо він сьогодні стріляв не гірше, ніж його дід під Гастінгсом. Якби він зі скромності не відмовився змагатися, то влучив би у верболозину так само, як і я.

Губерт похитав головою, неохоче приймаючи щедрий дарунок невідомого, а Локслі, що прагнув уникнути дальшого стеження, затерся в натовп, і більше його не бачили. (...)

Запитання і завдання до прочитаного

1. За якої історичної доби відбуваються описані в романі події? Чому нормани та англосакси ворогували між собою? Знайдіть відлуння цього протистояння в прочитаних уривках твору.

2. Яке враження справив на вас Бріан де Буаґільбер? На яких рисах характеру цього героя наголошено в його портреті?

3. Перечитайте описи житла та зовнішності Седріка Сакса. Як у них розкрито вдачу цього персонажа? Обґрунтуйте свої спостереження цитатами з твору.

4. Розкажіть про двобої між Лицарем, Позбавленим Спадщини, і Бріаном де Буаґільбером. За кого із цих воїнів уболівали глядачі? Чому?

5. Як йомен Локслі переміг у змаганні лучників? Що він довів своєю перемогою? У якому з творів, які ви прочитали раніше, є схожий епізод? Чим відрізняються описи змагань лучників у цьому творі та в романі В. Скотта?

6. Творча лабораторія. Спрогнозуйте подальший розвиток подій у романі.

Після турніру принц Джон улаштував пишний бенкет у замку Ашбі. А наступного дня Седрік, Ательстан і Ровена вирушили додому. Дорогою до них приєдналися Ісак і Ребека. Сакс і гадки не мав, що в паланкіні[1] єврейки лежить його тяжко поранений син.

На вузькій стежині процесію атакували перевдягнені в розбійників де Брасі та де Буаґільбер зі своїми слугами: ще на бенкеті де Брасі задумав викрасти Ровену й примусом з нею одружитися. Відтак подорожніх узяли в полон і доправили до замку Фрон-де-Бефа.

[1] *Паланкі́н* – криті ноші.

Слуги Сакса Ґурт і Вамба кинулися по допомогу до лісових братів. Локслі та Чорний Лицар, який потоваришував з лісовиками, пообіцяли визволити бранців. Тим часом Сакса та Ательстана зачинили у великій замковій залі. Барон Фрон-де-Беф і храмовник сподівалися отримати за знатних саксонців чималий викуп, тому поводилися з ними чемно. А от Ісак потрапив до жахливого підземелля. Погрожуючи старому тортурами, Фрон-де-Беф вимагав у нього тисячу фунтів[1] срібла, але той уперто відповідав, що не в змозі зібрати таку суму. Тоді барон наказав слугам розпочати катування.

Розділ XXIII

Кілька годин де Брасі витратив на те, щоб причепуритися й налаштуватися на зустріч з леді Ровеною. Опівдні він з'явився в покоях красуні.

(...) Він привітався з Ровеною, скинувши оксамитову шапочку із золотим аграфом[2], що зображував архангела Михаїла, як той валить з ніг Князя Тьми. Потім чемним жестом показав дамі на канапу, але Ровена стояла нерухомо, і лицар, скинувши рукавичку з правої руки, ступив до неї, щоб підвести її туди й посадовити. Але Ровена теж самим рухом відхилила пропоновану послугу й сказала:

– Коли вже я бачу перед собою свого тюремника, пане лицарю, – а обставини не дозволяють мені думати інакше, – то його бранці годиться стояти, поки вона не дізнається, яка буде її доля.

– Гай-гай, прекрасна Ровено! – відказав де Брасі. – Це ви бачите перед собою бранця, а не тюремника, і це з ваших прекрасних очей де Брасі має вичитати ту долю, якої ви ласкаво сподіваєтеся від нього.

– Я не знаю вас, пане, – відказала дама й гордо випросталася, як і належить ображеній гідності та вроді. – Я не знаю вас, і та безсоромна фамільярність, з якою ви звертаєтеся до мене, аж ніяк не виправдовує вчиненого насильства й розбою. (...)

– Що ви не знаєте мене, – відказав де Брасі, – це справді нещастя для мене, однак дозвольте сподіватися, що ім'я де Брасі іноді згадувалося, коли менестрелі[3] й герольди славили подвиги лицарів чи то на турнірі, чи то на бойовищі.

– Тож і полишіть хвалити себе герольдам та менестрелям, пане лицарю, – сказала Ровена. – Це більш пасує до їхніх уст, ніж до ваших. Тільки скажіть мені, котрий з них прославить у пісні чи в хроніці турнірів вікопомну перемогу, здобуту сеї ночі над старим чоловіком та жменькою його боязливих слуг, і трофей

[1] *Фунт* – тут: англійська міра ваги, що дорівнює 453,6 г.

[2] *Аграф* – застібка або пряжка на одязі.

[3] *Менестрель* – мандрівний поет-музикант.

переможця – нещасливу дівчину, привезену проти її волі до замку грабіжника?

– Ви несправедливі, леді Ровено, – збентежено кусаючи губи, відказав лицар, уже природнішим тоном, без перебільшеної галантності, до якої він удався на початку. – Самі ви не знаєте пристрасті й тому не знаходите виправдання чужому шаленству, дарма що навіяне воно вашою ж таки вродою.

– Прошу вас, пане лицарю, – сказала Ровена, – облишити цю мову, таку заяложену устами волоцюг-менестрелів, що вона вже не пасує до уст лицарів чи дворян. Я справді мушу сісти, бо ви пустилися в такі затерті вислови, що їх у кожного вуличного співака є запас, якого вистачить від сьогодні до Різдва.

– Горда панно, – відказав де Брасі, роздратований тим, що його галантна мова не здобула йому нічого, крім зневаги, – горда панно, зараз ти й від мене почуєш горді слова. Знай же, що я зажадав твоєї руки в такий спосіб, який найбільш пасує до моєї вдачі. Але з твоєю вдачею тебе легше скорити зброєю, ніж доброзвичайністю та ґречною мовою.

– Коли до ґречної мови вдаються для того, – сказала Ровена, – щоб прикрити нею брутальність учинків, вона скидається на лицарський пояс круг стану ницого блазня. Я не дивуюся, що стриманість так вас дратує: для вас було б почесніше триматися одягу й мови розбійника, ніж приховувати розбійницькі вчинки за вдавано ласкавими словами та манерами.

– Ти дала мені добру пораду, панно, – погодився норман, – отож я скажу тобі рішучою мовою, яка найкраще виправдовує рішучі вчинки: ти вийдеш із цього замку тільки як дружина Моріса де Брасі або не вийдеш з нього зовсім. Я не звик до невдач у своїх задумах, та й не потребує шляхтич-норман виправдовувати свою поведінку перед дівчиною-саксонкою, яку він ушанував своїм сватанням. Ти горда, Ровено, – що ж, тим краще ти годишся мені за дружину. Яким іще шляхом зможеш ти піднестися до висоти почестей і до князівського становища, як не через одруження зі мною? І як іще зможеш ти визволитися із життя в жалюгідній саксонській стодолі, де сакси сплять разом зі свиньми, що становлять їхнє багатство, і посісти почесне місце, яке личить тобі й стане твоїм, серед усіх тих, кого в Англії вирізняє врода або підносить могутність?

– Пане лицарю, – відповіла Ровена. – Та стодола, яку ви так зневажаєте, була для мене житлом ще з раннього дитинства; і повірте мені: якщо я коли покину її, то тільки з тим, хто не привчився зневажати житло й звичаї, у яких мене виховано.

– Я розумію ваші слова, леді, – сказав Моріс де Брасі, – хоч ви, може, і думаєте, що вони надто темні для моєї голови. Але не мрійте про те, що Річард Левове Серце колись вернеться на свій трон, а вже поготів – про те, що Вілфред Айвенго, його улюбленець, колись підведе вас до підніжжя того трону, щоб вас привітали з нього як наречену фаворита. Інший жених, може, відчув би ревнощі, зачепивши цю струну; але мого твердого наміру не може змінити така дитинна й безнадійна пристрасть. Знайте, леді, що цей суперник у моїх руках і що тільки від мене залежить, чи розкриється таємниця його перебування в мурах замку Фрон-де-Бефа, чиї ревнощі виявилися б страшнішими за мої.

– Вілфред тут?! – зневажливо вигукнула Ровена. – Це така ж правда, як і те, що Фрон-де-Беф – його суперник.

Де Брасі якусь хвильку не спускав з неї очей. Тоді спитав:

– Невже ти справді не знала цього? Невже ти не знала, що Вілфреда Айвенго везли в паланкіні єврея – чудовий супровід для хрестоносця, чия міцна рука мала відвоювати Гроб Господень! – І він глузливо засміявся.

– А коли він справді тут, – сказала Ровена, змусивши себе говорити байдужим тоном, хоч насправді аж тремтіла з тривоги і страху, яких не могла подужати в собі, – то в чому ж він суперник Фрон-де-Бефа й чого він має боятися, крім нетривалого полону та почесного викупу за лицарським звичаєм?

– Ровено, – мовив де Брасі, – невже й тебе заморочила спільна для всіх жінок омана-гадка, ніби суперництво може бути тільки через чари вашої вроди? Ти не знаєш, що існують іще ревнощі через честолюбство й багатства, не слабкіші за ревнощі кохання? І що наш господар Фрон-де-Беф скине зі свого шляху того, хто виступить проти його претензій на прекрасне баронство Айвенго так само рішуче, запально й безсоромно, як і тоді, коли суперникові віддала б перевагу якась голубоока панна? Але ти тільки усміхнися на мої зальоти, панно, – і поранений герой не матиме чого боятися Фрон-де-Бефа, хоч інакше тобі довелося б оплакувати його, бо він потрапив до рук людини, яка ніколи не знала жалощів.

– Урятуйте його, ради всього святого! – вигукнула Ровена, утрачаючи всю свою твердість від жаху перед небезпекою, що загрожувала її коханому.

– Я можу це зробити... і врятую. Такий мій намір, – відказав де Брасі, – бо коли Ровена погодиться стати нареченою Моріса де Брасі, то хто посміє здійняти руку на близьку їй людину, сина її

опікуна, товариша її дитячих літ? Але цей захист тобі доведеться купити своєю любов'ю. Я не такий романтичний дурень, аби сприяти щастю чи відвертати нещастя того, хто є поважною перешкодою до здійснення моїх бажань. Уживи на його користь свого впливу на мене – і він буде в безпеці; відмовся це зробити – і Вілфред загине, а ти не станеш ближчою до волі.

– Твоя мова, – сказала Ровена, – має у своїй байдужій прямоті щось таке, що не в'яжеться з тими страхіттями, про які ти говориш. Я не вірю ні в те, що твої наміри такі ниці, ні в те, що твоя могутність така велика.

– Ну, то тіш себе цією гадкою, – відказав де Брасі, – поки час не покаже, що вона хибна. Твій коханий лежить поранений у цьому замку – той, кому ти віддаєш перевагу. Він – перепона на Фрон-де-Бефовому шляху до того, що Фрон-де-Беф любить дужче, ніж почесті й красу. Чи дорого коштуватиме Фрон-де-Бефові змусити свого суперника замовкнути навіки? Одного удару кинджала або кинутого дротика. А якби Фрон-де-Беф остерігся діяти так відкрито, досить шепнути лікареві, щоб напоїв пораненого не тим настоєм, що слід, або покоївці чи доглядачці, щоб забрала подушку в нього з-під голови, і Вілфред у своєму нинішньому стані загине й без проливу крові. Та й Седрік...

– Отже, і Седрік! – повторила за ним Ровена. – Мій шляхетний, великодушний опікун! Я заслужила те нещастя, що мене спіткало, бо за думками про його сина забула про нього і його долю!

– Доля Седріка теж залежить від твого слова, – сказав де Брасі, – і я полишаю тобі самій вирішувати її.

Досі Ровена грала свою роль у цій тяжкій сцені з непохитною мужністю, та це було тільки тому, що вона не вважала небезпеку поважною і неминучою. (...) А коли Ровена побачила, що її воля, найменший вияв якої викликав пошану й увагу, тепер наштовхнулася на волю людини із сильною, запальною і рішучою вдачею, яка до того ж мала перевагу над нею і наважилася скористатися з тієї переваги, вона знітилася перед цією людиною. (...)

Розділ XXIV

Сльози Ровени зворушили серце де Брасі, але не змусили його відступитися. Не знаючи, як заспокоїти бранку, він залишив її на самоті.

Тим часом Ребека, замкнена у високій замковій вежі, розмовляла зі служницею Фрон-де-Бефа. Ульріка (так звали стару) запевнила, що на дівчину чекає жахливе безчестя. Коли служниця пішла, Ребека ретельно обстежила свою в'язницю. Надії на втечу не було, тож дівчина могла сподіватися лише на Бога. Невдовзі до кімнати увійшов високий чоловік у розбійницькому вбранні.

(...) – Не бери на душу такого гріха, – благала Ребека, – візьми викуп і згляньсяся над нами. Золото може дати тобі різні переваги, а коли скривдиш нас, тебе терзатимуть муки сумління. Усе, чого ти зажадаєш, мій батько дасть тобі. А коли ти вміло використаєш своє багатство, то з його поміччю скоро посядеш гідне місце серед чесних людей, дістанеш прощення за всі колишні провини й тобі не треба буде знову чинити гріх.

– Гарно сказано! – кинув розбійник французькою. Йому, певне, не до снаги було підтримувати розмову саксонською, як почала її Ребека. – Та знай, ясна леліє, що твій батько потрапив до рук дуже вправного алхіміка, котрий зуміє навіть іржаві ґратки в'язничної грубки обернути на срібло. Із шановного Ісака вичавлять усе, що він має цінного, байдуже, чи проситиму я і чи благатимеш ти. А свій викуп ти маєш заплатити вродою і коханням. Іншого мені не потрібно.

– Ти не розбійник, – так само французькою мовила Ребека, – жоден з них не відмовився б від такої пропозиції. Жоден розбійник у тутешньому краю не вміє говорити твоєю мовою. Ти не розбійник, а просто норман, певне, шляхетного роду. Благаю, вияви свою шляхетність і скинь цю страшну машкару жорстокості й насилля!

– Ти так добре вмієш угадувати, – промовив Бріан де Буаґільбер, відслоняючи плащ від обличчя, – ти не звичайна собі ізраїльтянка. Якби ти не була така молода й вродлива, я назвав би тебе Ендорською чаклункою. Авжеж, я не розбійник, чарівна трояндо Шарона. Я той, хто скорше здатний прикрасити твої руки й шию перлами та діамантами, ніж позбавити тебе цих прикрас.

– То чого ж тобі від мене потрібно, як не багатство? – спитала Ребека. – Між нами не може бути чогось спільного: ти християнин, я єврейка. Наш союз був би однаково незаконним як для вашої церкви, так і для нашої синагоги.

– Достеменно так, – зі сміхом відповів храмовник. – Одружитися з єврейкою!.. Ні, хоч би вона була царицею Савською! До того ж знай, о чарівна дочко Сіону, що якби навіть найхристиянніший з королів запропонував мені руку своєї найхристияннішої доньки й дав за нею Ланґедок у посаг, я і тоді не міг би одружитися з нею. Моя обітниця забороняє мені кохати будь-яку дівчину інакше, як заради любові, – так я хочу кохати й тебе. Я лицар Храму. Поглянь, ось і хрест мого священного ордену.

– І ти важишся такої хвилини покликатися на нього?! – вигукнула Ребека.

– Яке тобі діло до того, що я роблю? – спитав храмовник. – Адже ти не віриш у цей благословенний символ нашого спасіння.

– Я вірю в те, чого мене вчили, – заперечила Ребека, – і нехай мене Бог простить, коли моя віра хибна. Та яка ж ваша віра, вельможний лицарю, коли, посилаючись на свою найбільшу святиню, ти маєш на думці порушити найурочистішу зі своїх обітниць? (...)

– Яка ти розумна, Ребеко! – вигукнув храмовник, добре розуміючи, що вона говорить правду; правила статуту його ордену під загрозою суворого покарання справді забороняли інтриги на зразок тієї, яку він задумав. Траплялися навіть випадки, коли за таке поганьблених лицарів виганяли з ордену. – Ти дуже розумна, проте кричати тобі доведеться надто гучно, аби твій голос було чутно за мурами цього замку. А в цих стінах ти можеш плакати, стогнати, скільки хочеш гукати по допомогу, та марно – ніхто не почує. Одне лишень може врятувати тебе, Ребеко: скорися долі й перейди в нашу віру. Тоді ти піднесешся так високо, що багато хто з норманських вельможних дам позаздрить блиску й вроді коханої найхоробрішого із захисників святого Храму.

– Скоритися долі! – вигукнула Ребека. – Прийняти твою віру! А що ж це за віра, котра терпить такого ось негідника? Отакої! То ти найхоробріший войовник серед храмовників? Ти підлий лицар, чернець-кривоприсяжник і боягуз! Гребую тобою, зневажаю тебе! Бог Авраамів навіть у цих тенетах ганьби показав своїй дочці шлях до порятунку!

Після цих слів вона розчахнула заґратоване вікно, що виходило на горішній виступ вежі, вискочила на терасу й зупинилася на самісінькому її краю, над безоднею. Не сподіваючись на такий відчайдушний учинок, бо до тієї хвилини Ребека стояла непорушна, Буаґільбер не встиг ані стримати, ані зупинити її. Він спробував був кинутися до неї, але вона гукнула йому:

– Не руш з місця, гордий лицарю, або, коли хочеш, підійди! Та якщо ти ступиш бодай крок – я кинуся вниз. Моє тіло розіб'ється на камінні цього двору, але я не стану жертвою твоєї хтивої жаги.

Із цими словами Ребека піднесла до неба свої зціплені руки, начебто молилася, благаючи Бога помилувати її душу, перш ніж зважитися на фатальний стрибок. Храмовник завагався. Його рішучість, котра ніколи не відступала ні перед чиєю скорботою і не знала, що таке жалість, поглинув захват непохитністю Ребеки.

– Зійди, – попросив її храмовник, – зійди сюди, навіжена дівчино. Присягаюся землею, морем і небом, я не завдам тобі ніякої кривди! (...)

– Ну, гаразд, я вірю тобі, – мовила Ребека й, зіскочивши з тераси, зупинилася біля однієї з бійниць... – Тут я і стоятиму, – провадила вона далі, – а ти стій там, де стоїш. Але спробуй-но ступити до мене хоч би крок – і ти побачиш, що єврейка скорше довірить свою душу Богові, аніж свою честь – храмовникові.

Сміливість і горда рішучість, якими дихали всі риси прегарного обличчя, надали поставі, голосу й поглядові Ребеки такої шляхетності, що вона здавалася немов неземним створінням. У її очах не було й тіні вагання, щоки не пополотніли, жахаючись такої страшної і близької смерті; ба більше – упевненість, що тепер вона сама є владаркою своєї долі, залила рум'янцем її смагляве обличчя й осяяла блиском її очі. Гордому й мужньому Буаґільберові здалося, що він іще не бачив такої натхненної і величної вроди.

– Помирімося, Ребеко, – запропонував він.

– Помирімося, коли на те твоя воля, – відповіла вона, – помирімося, але на такій відстані. (...)

Помовчавши хвилину, він провадив далі:

– Присягаюся Богом, Ребеко, жінка, котра вважає смерть кращою за безчестя, повинна мати горду й сильну душу. Ти мусиш стати моєю. Ні, не лякайся, – додав він, – я маю на увазі – моєю з власного бажання, своєю волею. Ти мусиш погодитися поділити зі мною надії набагато ширші, ніж ті, що їх можна досягти з висоти королівського престолу. Вислухай мене, перш ніж даси відповідь, і зваж усе, перш ніж відмовитися. Твоя правда – лицар Храму втрачає і свої суспільні права, і можливість самостійної діяльності. Але ж навзамін він стає членом такої могутньої спілки, що перед нею може похитнутися навіть трон. Так само одна краплина дощу, упавши в море, стає складовою частинкою того могутнього океану, що гризе скелі й поглинає королівські флотилії. Така ж неосяжна й сила нашої грізної ліги, а я аж ніяк не останній серед членів цього могутнього ордену. Я в ньому один з головних зверхників і маю надію, що із часом можу дістати магістрів жезл. Мені не вистачало лишень спорідненої душі, яка могла б поділити зі мною мої мрії, – і в тобі я знайшов таку душу.

– І ти говориш це мені, жінці мого племені! – обурилася Ребека. (...)

– Я чую, як сурмлять у ріг. Може бути, що моя присутність доконечна. Подумай про те, що я сказав тобі. Прощавай! Я не проситиму в тебе вибачення за те, що погрожував тобі ґвалтом, бо завдяки цьому пізнав твою душу. Тільки на спробному камені вивіряється щире золото. Незабаром ми ще поговоримо. (...)

Фрон-де-Беф, де Брасі та Бріан де Буаґільбер зібралися в залі. Фрон-де-Беф щойно отримав від розбійників листа з вимогою негайно звільнити всіх бранців. У разі відмови лісовики погрожували атакувати замок.

Фрон-де-Беф і його спільники вирішили звернутися по допомогу в Йорк, але не мали кого туди відрядити. Відтак вони повідомили розбійників, що полонені скоро загинуть, і порадили прислати священника для сповіді приречених. Цього священника змовники збиралися використати як посланця.

Однак розбійники виявилися хитрішими й відправили до замку Вамбу. Переодягнений ченцем блазень не викликав підозр у Фрон-де-Бефа й безборонно потрапив до зали, у якій тримали Сакса та Ательстана. Не гаючи часу, він запропонував своєму господареві помінятися одягом, аби той зміг приєднатися до лісових братів, що невдовзі мали розпочати штурм. Незважаючи на неабиякий ризик, Вамба зголосився залишитися в полоні замість Седріка. Зворушений такою відданістю, Сакс щиро подякував слузі й поквапився до виходу. Фрон-де-Беф не помітив підміни. Він передав удаваному ченцеві листа з проханням про допомогу й вивів його із замку.

Опинившись на волі, Седрік одразу приєднався до розбійників. З великим запізненням Фрон-де-Беф і його приятелі дізналися, що пошилися в дурні.

Нарешті розпочався наступ на замок. Розбійницьке військо очолили Чорний Лицар, Локслі та Седрік Сакс. Звуки бою долинули до кімнати, у якій лежав поранений Айвенго. Поруч з ним була Ребека: стара служниця Ульріка дозволила їй доглядати недужого.

Розділ XXIX

(...) Опинившись знову біля ліжка Айвенго, Ребека сама була здивована тій шаленій радості, яка охопила її, хоча їхнє становище було вкрай небезпечне, ба навіть безнадійне. Мацаючи його пульс і запитуючи про самопочуття, вона доторкалася до Айвенго так ніжно й говорила так ласкаво, що мимохіть виявляла набагато палкіше співчуття, ніж їй самій хотілося. Голос їй затинався, рука тремтіла, отож тільки холодне звертання Айвенго: «А, то це ти, ласкава дівчино?» – змусило Ребеку схаменутися й усвідомити, що почуття, яке охопило її, ніколи не може стати взаємним. З її грудей вихопилося легеньке зітхання. А проте, коли вона знову заговорила до пораненого, запитуючи, як він почувається, голос її звучав спокійно й приязно.

Айвенго відповів, що почувається набагато краще, ніж міг сподіватися.

– І все завдяки твоїй управності, мила Ребеко! – додав він. (...)

Вона поквапилася розповісти Айвенго все, про що дізналася. (...)

Угорі, уздовж зубчастих стін, а також на вузьких і закручених сходах та в коридорах, що вели до бійниць та до інших місць оборони, лунав тупіт важкої і квапливої ходи озброєних слуг. Чулися голоси лицарів, що надихали своїх підлеглих і командували обо-

роною, і ці голоси, брязкіт зброї і войовничі вигуки тих, хто одержував наказ, зливалися в один суцільний гук. Хоч які моторошні були ці згуки, провіщаючи щось іще страхітливіше, було в них, проте, щось урочисте, і шляхетна душа Ребеки не могла не відчути цього навіть у хвилину страшної небезпеки. Очі її засяяли, хоча вся кров відринула від щік, і вона, тремтячи від жаху й захвату водночас, пошепки промовила, чи то сама собі, чи то звертаючись до Айвенго, слова зі священного тексту: «Скрегоче сагайдак, спис і щит виблискують... лунають голоси зверхників і вигуки!».

Кадр із кінофільму «Айвенго» *(США, Велика Британія, режисер Дуглас Кемфілд, 1982 р.)*

Та Айвенго, наче того бойового румака[1], палила нетерплячка, і він усією душею поривався в бій, який віщували ці войовничі згуки.

– Якби мені доповзти хоч до отого віконця, – казав він, – хоч подивитися, якою буде ця битва! Якби мені дістати лук і пустити стрілу або хоч раз рубонути сокирою заради нашого визволення! Та все марно, усе марно – я безсилий і беззбройний!

– Не хвилюйся, шляхетний лицарю, – заспокоювала його Ребека. – Чуєш, як усе враз ущухло? Може, битви й не буде!

– Ти нічого не розумієш! – заперечив Айвенго. – Ця тиша означає тільки те, що всі вояки вже поставали на свої місця на мурах і тепер чекають нападу. Те, що ми чули, – то тільки далекий відгомін бурі. За кілька хвилин ти почуєш, як вона залютує тут з усією силою... Ой, якби ж то мені якось доповзти до того вікна!

– Така спроба зашкодить тобі, шляхетний лицарю, – зауважила Ребека, але, побачивши, який він страшенно збуджений, додала: – Я сама стану біля вікна і, як зумію, розповідатиму тобі, що там діється. (...)

Вона квапливо повідомила Айвенго подробиці, додавши:

– На узліссі суцільною стіною стоять лучники, проте вони в тіні, під деревами, і мало хто вийшов у відкрите поле.

– А які в них корогви? – спитав Айвенго.

– Я не бачу ні корогов, ні стягів, – відповіла Ребека.

[1] *Румáк* – старовинна назва породистого верхового коня в східних народів.

Ілюстрація *Чарлза Едмунда Брока*

– Чудасія! – пробурмотів лицар. – Іти приступом на таку фортецю – і не підняти ні корогов, ні стягів! Чи не видно принаймні їхніх проводирів?

– Найпомітніший лицар у чорному обладунку. Тільки він один озброєний з голови до ніг, і з усього видно, що всіма править.

– Який девіз у нього на щиті? – спитав Айвенго.

– Щось на зразок залізної смуги впоперек щита й на чорному тлі – підвісна колодка голубого кольору.

– Кайдани й закріпи блакитні, – виправив її Айвенго (удаючись до висловів, усталених у геральдиці[1]). – Не знаю, у кого міг би бути такий девіз, хоча відчуваю, що в цю хвилину він був би цілком прийнятний для мене самого! А що написано на щиті?

– На такій відстані я ледве бачу девіз, – відповіла Ребека, – та й то його видно лише тоді, коли сонце б'є просто в щит.

– А інших проводирів не бачиш? – допитувався поранений.

– Звідси я не бачу нікого, – сказала Ребека, – проте годі сумніватися, що на замок ідуть і з інших боків. Здається, вони рушили вперед. Наближаються... Господи Сіону, помилуй нас! Яке страшне видиво! Ті, що йдуть попереду, несуть величезні щити й дощані загороди. А решта посуваються за ними і, не зупиняючи ходи, напинають луки. Ось вони підняли луки. Мойсеїв Боже, прости створених тобою!

Її розповідь нагло перебила сурма – знак іти на приступ. (...)

Лучники, що звикли, вештаючись у лісах, майстерно орудувати луком і стрілами, діяли так «однокупно», як це називали в давнину, що жодна шпарина, де б захисники замку з'являлися хоча б на мить, не уникнула влучних стріл завдовжки десь із цілий ярд. Стрілянина була така рясна й невпинна, що стріли падали, наче град, хоча кожна з них мала свою ціль. Вони десятками шугали в кожну бійницю чи амбразуру, у кожне вікно, де міг випадково бути хтось із захисників, і дуже скоро двох чи трьох захисників було вбито й кількох поранено. Але прибічники Реджинальда Фрон-де-Бефа та його союзники, цілком покладаючись

[1] *Гера́льдика* – тут: система соціального кодування, заснована на гербових зображеннях, емблемах, кольорах.

на своє зразкове озброєння та неприступність фортеці, виявили в захисті стійкість, гідну шаленства обложників. На хмару стріл, що безперестану сипалися на них, вони відповідали пострілами зі своїх арбалетів, луків, праш та інших метавок. Обложники користувалися дуже ненадійним прикриттям і тому зазнали набагато більших утрат, аніж обложені. Сичання стріл і метавок супроводжували голосні вигуки, що відзначали кожну значну подію – втрату чи досягнення з того чи з того боку. (...)

Ребека знову визирнула й майже в ту саму мить вигукнула:

– Святі пророки! Фрон-де-Беф стявся із Чорним Лицарем! Вони сам на сам б'ються в проломі, а решта тільки дивляться на них і горлають. Боже праведний, заступися за гноблених і полонених!

Нараз вона скрикнула:

– Він упав!

– Хто впав? – спитав Айвенго. – Заради Пресвятої Діви, скажи, хто впав?

– Чорний Лицар, – ледь чутно мовила Ребека та одразу ж радісно і схвильовано загукала: – Ні, ні, дяка тобі, Боже битв! Він знову скочив на ноги й б'ється так, начебто в одній його руці прихована сила двадцятьох. Його меч зламався навпіл... Він вихопив сокиру в одного з йоменів... Удар за ударом відпирає він барона Фрон-де-Бефа. Велетень хилиться і здригається, наче дуб під сокирою дроворуба. Упав!.. Упав!

– Хто? Фрон-де-Беф?! – скрикнув Айвенго.

– Так, Фрон-де-Беф! – відповіла Ребека. – Його люди метнулися йому на допомогу. На чолі їх став гордий храмовник. Спільними зусиллями вони змушують Чорного Лицаря зупинитися. Тепер потягли Фрон-де-Бефа на внутрішнє подвір'я замку.

– Обложники прорвалися крізь огорожу? – допитувався Айвенго.

– Авжеж, авжеж, прорвалися! – вигукнула Ребека. (...)

– Святий Георгію, допоможи нам! – вигукнув лицар. – Невже ці зрадливі йомени відступають?

– Ні, – заперечила Ребека, – вони поводяться, як личить хоробрим йоменам. Тепер ось Чорний Лицар зі своєю величезною сокирою підступає до воріт, рубає їх. Гук від цих ударів можна роз-

Лицар-тамплієр. *XII ст.*

чути крізь гамір і крики битви. Йому на голову кидають з мурів каміння й колоди. Та відважний лицар не звертає на них аніякісінької уваги, начебто це пух або пір'я!

– Присягаюся святим Йоанном, – підвівшись на лікті, радісно мовив Айвенго, – я гадав, що в цілій Англії тільки один лицар здатний на таке діло!

– Брама двигтить! – провадила Ребека далі. – Ось вона тріснула, розпадається під його ударами... Вони вдерлися через пролом, захопили вежу! О Господи, хапають захисників і кидають їх у рів з водою! О люди, якщо у вас зосталося хоча б щось людське, згляньтеся на тих, що не здатні вже опиратися вам! (...)

– Ох, Ребеко, – відповів Айвенго, – ти й уявити собі не можеш, як важко войовнику, досвідченому в лицарських подвигах, бути бездіяльному, начебто він якийсь чернець або жінка, тимчасом як круг нього здійснюють героїчні вчинки інші! Адже бій – то наш хліб щоденний, дим бойовиська – те повітря, що ми ним дихаємо! Ми живемо, хочемо жити не інакше як в ореолі перемоги й слави! Такі закони лицарства, ми присяглися виконувати їх і жертвуємо заради них усім, що дороге нам у житті.

– Гай-гай, хоробрий лицарю, – мовила красуня єврейка, – то що ж це, як не жертви демонові суєтності й самоспалення перед Молохом! Що буде вам винагородою за всю кров, що ви її пролили, за всі труди й незгоди, що ви їх зазнали, за ті сльози, що до них спричинилися ваші діла, коли смерть зламає ваші списи й випередить найпрудкішого з ваших румаків?

– Що буде винагородою?! – вигукнув Айвенго. – Як що? Слава! Слава! Вона позолотить наші могили й увічнить наше ім'я!

– Слава? – перепитала Ребека. – Невже ж отой заіржавілий панцир, що висить у подобі жалобного герба над темним, вогким лицаревим склепом, чи ота понівечена подоба з напівзатертим написом, що його неосвічений чернець заледве може прочитати, наставляючи мандрівника, – невже оце вважають гідною винагородою за зречення всіх ніжних стосунків, за ціле життя, що минуло в лихих пригодах заради того, аби чинити лихо іншим? (...)

– Присягаюся, – перебив її, не дослухавши до кінця, лицар, – ти, дівчино, говориш про те, чого тобі не дано знати! Ти хотіла б загасити чистий світильник лицарства, за допомогою якого тільки й можна розпізнати, що шляхетне, а що нице. Лицарська наснага відрізняє хороброго войовника від простолюдця і від дикуна; вона вчить нас цінувати своє життя значно нижче, ніж честь, не зважати ні на які нестатки, турботи і страждання, не бо-

ятися нічого, крім неслави. Ти не християнка, Ребеко, тому й не здатна пізнати тих шляхетних почуттів, котрі хвилюють душу дівчини, коли її коханий іде на високий подвиг, щоб засвідчити силу свого кохання. Лицарство! А чи знаєш ти, дівчино, що воно є джерелом найчистіших і найшляхетніших прихильностей, підпорою пригноблених, захистом скривджених, твердинею захисту супроти сваволі владарів! Без нього честь дворянина була б пустим звуком. Свобода теж знаходить своїх найкращих заступників у списах і мечах лицарів! (...)

Фрон-де-Бефа було смертельно поранено. Товариші поклали його в замковій залі й знову стали до бою. Барон помирав у тяжких фізичних і душевних муках, шкодуючи, що не може сповідатися в численних злочинах. Аж тут до нього навідалася служниця Ульріка. Нагадавши про всі приниження, яких вона, спадкоємиця давнього шляхетного роду, зазнала від Фрон-де-Бефа та його батька, стара вигукнула, що підпалила замок. Невдовзі вогонь оточив ложе, на якому сипав прокльонами безпорадний барон. У пожежі загинула й Ульріка.

Бій тривав. Де Брасі мужньо захищався, але зрештою Чорний Лицар узяв його в полон. Айвенго, леді Ровену та Ісака було врятовано. Лише Ребеку не вдалося вирвати з рук храмовника. Він забрав дівчину до монастиря Темплстоу, що був осідком лицарів Храму.

Уранці лісові розбійники та звільнені бранці зібралися біля священного дуба, щоб відсвяткувати перемогу. Седрік подарував свободу слугам Вамбі та Ґурту, а Чорний Лицар відпустив на волю де Брасі. На прощання Локслі дав Чорному Лицарю мисливський ріг, що будь-якої хвилини міг скликати на допомогу лісових братів.

Наступного дня де Брасі дістався Йоркського замку, де перебував принц Джон. Він розповів про розгром замку Фрон-де-Бефа й повідомив, що Чорний Лицар – це король Річард. Приголомшений принц віддав наказ потайки схопити брата, але де Брасі відмовився його виконувати. Узяти на себе цю чорну справу зголосився Вальдемар Фіц-Урс.

Тим часом Ісак прибув до Темплстоу, щоб викупити Ребеку, але, на біду, натрапив там на великого магістра Луку Бомануара. Цей суворий чоловік прибув з метою очистити орден тамплієрів від розпусти та вседозволеності. Звістка про те, що в монастирі перебуває єврейська дівчина, викрадена одним з лицарів Храму, обурила великого магістра.

А втім, його зовсім не цікавили ані доля Ребеки, ані відновлення справедливості. Замість покарати злочинця, Бомануар переклав усю провину на плечі бідолашної дівчини. Він заявив, що храмовник учинив зле не з власної волі, а під впливом диявольських чар молодої єврейки. Аби довести її провину, магістр організував суд, на якому брехливі свідки навели численні «факти» чаклунства Ребеки.

Під час цього лицемірного судилища дівчина поводилася надзвичайно мужньо, на відміну від Буаґільбера, який так і не наважився сказати правду. Не визнавши своєї провини, Ребека скористалася останньою можливістю врятуватися – правом Божого суду. За законом, звинувачену могли виправдати, якщо її захисник у двобої переможе храмовника. У разі відсутності такого захисника або

його поразки Ребеку мали стратити як чаклунку. Для пошуків оборонця дівчині було надано лише два дні. Про все це Ребека сповістила батькові, і той кинувся розшукувати Айвенго.

Тим часом Буаґільбер спробував переконати дівчину втекти з монастиря разом з ним. Розуміючи, що за порятунок доведеться платити прихильністю, Ребека рішуче відмовилася.

Чорний Лицар та Айвенго приїхали до Сакса. Дізнавшись, що Чорний Лицар – це Річард Левове Серце, Седрік розгубився, але, отямившись, визнав владу короля і помирився із сином. Ательстан, з яким Седрік мріяв одружити свою вихованку, відмовився від шлюбу, пояснивши це тим, що Ровена й Айвенго давно кохають одне одного. Відтак щасливий Седрік з легкою душею дав згоду на їхнє весілля.

Тим часом Ісак передав Айвенго листа від Ребеки. Попри фізичну слабкість, юнак одразу вирушив у дорогу. Надвечір другого дня навколо арени прецепторії[1] зібралося чимало глядачів...

Розділ XLIII

(...) Бідолашну Ребеку підвели до чорного стільця, що стояв поряд з вогнищем. Глянувши на страхітливе місце страти, не менш жахливої для уяви, ніж нестерпно болісної для тіла, вона здригнулася, заплющила очі й, мабуть, молилася, бо видно було, як ворушаться її губи; та вголос не промовила й слова. За хвилину вона розплющила очі, пильно глянула на вогнище, начебто хотіла осягнути думкою лиху долю, яка чекала на неї, а тоді поволі відвела очі.

Тим часом великий магістр посів своє місце, і, коли всі лицарі, суворо дотримуючись кожен свого звання, поставали обіч нього й за ним, пролунали гучні й протяглі звуки сурм, сповістивши, що суд зібрався і починає свою роботу. (...)

Знову зазвучали сурми, і герольд, вийшовши на арену, голосно вигукнув:

– Слухайте! Слухайте! Слухайте! Ось хоробрий лицар Бріан де Буаґільбер, готовий стятися з будь-яким вільнонародженим лицарем, котрий захоче виступити на захист єврейки Ребеки, якій подаровано право виставити за себе перебійця на двобої. Такому її заступнику присутній тут превелебний і звитяжний владика й великий магістр дозволяє битися на рівних правах, надаючи йому однакові умови щодо місця, напрямку сонця й вітру й усього іншого, що стосується цього чесного двобою.

Знову пролунали сурми, а тоді залягла тиша... (...)

Тим часом герольд казав Ребеці:

[1] *Прецепто́рія* – укріплений монастир тамплієрів; місцевий орган управління справами ордену.

– Дівчино, шляхетний і превелебний владика й великий магістр звелів запитати: чи є в тебе заступник, який виявив бажання стати від твого імені на герць? Чи, може, ти визнаєш себе справедливо засудженою до страти?

– Перекажіть великому магістрові, – відповіла Ребека, – що я наполягаю на своїй невинності, не визнаю, що я заслуговую страти, і не хочу сама бути винною в пролитті власної крові. Скажіть йому, що я вимагаю відкласти виконання присуду, наскільки це допускають його закони, і зачекаю, чи не пошле мені заступника милосердний Бог, до якого я волаю в годину моєї надзвичайної скрути. Та коли мине призначений термін і не буде в мене заступника, то нехай здійсниться свята воля Божа!

Герольд повернувся до великого магістра й переказав йому Ребеччину відповідь.

– Нехай Бог боронить, – сказав Лука Бомануар, – аби хтось міг поскаржитися на нашу несправедливість, хоч би то був чи єврей, чи поганин! Поки вечірні тіні не проляжуть із заходу на схід, ми почекаємо, чи не з'явиться заступник цієї нещасної жінки. А коли сонце поверне на захід, нехай вона готується до смерті.

Герольд переказав Ребеці магістрові слова. Вона покірно кивнула головою, склала руки на грудях і звела очі до неба, начебто шукаючи там помочі, якої навряд чи могла сподіватися на землі. У цю страшну хвилину вона почула Буаґільберів голос. Він говорив пошепки, та вона здригнулася, і його мова набагато більше стривожила її, аніж герольдові слова.

– Ребеко, – сказав храмовник, – ти мене чуєш?

– Мені немає до тебе ніякого діла, жорстокосердий, – відповіла нещасна дівчина.

– Нехай так, але ти розумієш, що я кажу? – провадив далі храмовник. – Я сам лякаюся звуків свого голосу й не зовсім розумію, де ми тепер і задля чого опинилися на арені. Ця загорожа, арена, стілець, на якому ти сидиш, оберемки хмизу... Я знаю, навіщо це все, та не годен уявити, що це дійсність, а не страшне видиво. Воно сповнює розум страхітливими образами, але не переконує його в їхній реальності.

Кадр із кінофільму «Айвенго» *(США, Велика Британія, режисер Дуглас Кемфілд, 1982 р.)*

– Мій розум і всі мої почуття, – сказала Ребека, – переконують мене, що це вогнище має спалити моє тіло й відкрити мені болючий, але недовгий перехід до кращого світу. (...)

– Слухай, Ребеко, – натхненно промовив Буаґільбер, – ти маєш змогу врятувати своє життя і свободу, і про це й уявлення не мають усі ці негідники та священники. Швидше сідай мені за спину, на мого Замора, шляхетного коня, він іще жодного разу не зрадив свого вершника. Я виграв його у двобої проти султана Трапезундського. Сідай, кажу тобі, до мене за спину, і за годину ми втечемо від будь-якої погоні. Перед тобою відкриється новий світ радощів, а мені – нове поле слави.

– Спокуснику, – сказала Ребека, – іди геть! Навіть цієї миті тобі несила хоча б на волосину похитнути мою постанову. Навколо мене самі вороги, але ти серед них – найстрашніший. Іди, Бога ради!

Альберт Мальвуазен, стривожений і занепокоєний їхньою занадто тривалою бесідою, під'їхав, щоб припинити розмову.

– Вона зізналася у своєму злочині, – запитав він Буаґільбера, – чи й досі затялась і заперечує?

– Саме так – затялась і заперечує, – відповів Буаґільбер.

– Якщо так, наш шляхетний брате, – сказав Мальвуазен, – тобі залишається одне – стати на своє місце й почекати, поки звечоріє. Поглянь, тіні вже довшають. (...)

Загальна думка схилялася до того, що ніхто за єврейку, та ще й звинувачену в чаклунстві, не заступиться, а лицарі, яких підбурив Мальвуазен, зашепотілися, що час би вже оголосити, що Ребеччина запорука програна. Та в цю хвилину на полі з'явився лицар, що чимдуж мчав до арени. Сотні голосів загорлали: «Заступник, заступник!» – і, незважаючи на забобонний страх перед чаклункою, натовп гучно вітав лицаря, що заїхав за огорожу арени. Проте, роздивившись його зблизька, глядачі були розчаровані. Його кінь, проскакавши учвал багато миль[1], здавалося, падав від утоми, та й сам вершник, що так відважно примчав на бойовище, ледве тримався в сідлі через те, що був або недужий, або зморений, або й від того й від того водночас.

На герольдову вимогу оголосити своє ім'я, стан і мету свого прибуття лицар відповів сміливо й відверто:

– Я, добрий лицар шляхетного роду, приїхав, щоб мечем і списом виправдати дівчину Ребеку, дочку Ісака з Йорка, довести, що вирок, оголошений їй, несправедливий і не має під собою жодних підстав, а також оголосити сера Бріана де Буаґільбера зрадником,

[1] *Ми́ля* – тут: англійська міра довжини, що дорівнює 1,609 км.

убивцею і брехуном, і, щоб потвердити це, ладен стятися з ним на цій арені й перемогти з Божою поміччю, заступництвом Богородиці та святого Георгія.

– Передусім, – сказав Мальвуазен, – прибулець має довести, що він справді лицар і почесного роду. Наш орден не дозволяє своїм захисникам виступати проти безіменних людей.

– Моє ім'я, – відказав лицар, відкриваючи забороло свого шолома, – відоміше, ніж твоє, Мальвуазене, та й рід мій старовинніший за твій. Я Вілфред Айвенго.

– Зараз я не стану з тобою битися, – глухим, зміненим голосом сказав Буаґільбер. – Залікуй спершу свої рани, дістань кращого коня, і тоді, може, я вважатиму за гідну для себе справу вибити з твоєї голови дух хлопчачої хвальковитості.

– Отже, пихатий храмовнику, – сказав Айвенго, – ти вже забув, що двічі був повергнутий моїм списом? Згадай бойовище в Акрі, згадай турнір в Ашбі! Пригадай, як ти похвалявся в залі для гостей у Ротервуді й виклав свій золотий ланцюг проти мого хреста з мощами як запоруку того, що битимешся з Вілфредом Айвенго заради твоєї втраченої честі. Присягаюся моїм хрестом і святинею, яка зберігається в ньому, що, коли ти зараз же не зітнешся зі мною у двобої, я ославлю тебе як боягуза в усіх дворах Європи й у кожній прецепторії твого ордену!

Буаґільбер, вагаючись, глянув на Ребеку, а тоді розлючено вигукнув, звертаючись до Айвенго:

– Саксонський собако, бери свого списа й готуйся до смерті, що її сам на себе накликав! (...)

Великий магістр, що весь час тримав у руці Ребеччину рукавичку, нарешті кинув її на бойовище й промовив фатальне слово:

– Починайте!

Загули сурми, і лицарі чимдуж помчали один на одного. Як усі й гадали, зморений кінь Айвенго й сам знесилений вершник упали, не встоявши перед влучним списом храмовника та натиском його баского коня. Усі передбачали такий кінець змагання. Та, незважаючи на те, що Вілфредів спис лише ледь доторкнувся до щита його супротивника, на загальний подив усіх присутніх, Буаґільбер похитнувся в сідлі, виковзнув зі стремен і впав на арену.

Айвенго вивільнив з-під коня ногу й швидко підвівся, прагнучи спробувати щастя з мечем у руках. Проте суперник не підводився. Айвенго поставив йому на груди ногу, притулив кінчик меча до його горла й звелів здаватися, бо інакше погрожував смертю. Буаґільбер не відповідав.

Айвенго на Монументі Скотта. Единбург

– Не вбивай його, пане лицарю! – вигукнув великий магістр. – Дай йому висповідатися і дістати розгрішення, не губи й душу, і тіло. Ми визнаємо його переможеним.

Великий магістр сам зійшов на бойовище й наказав зняти шолом з переможеного лицаря. Очі Буаґільбера були заплющені, й обличчя ще пашіло багрянцем. Поки всі здивовано дивилися на нього, очі його розплющилися, але погляд зупинився і потьмянів. Обличчя втратило рум'янець і вкрилося мертвотною блідістю. Не вражений списом свого супротивника, він помер як жертва власних непогамованих пристрастей.

– Оце воістину суд Божий, – мовив великий магістр, звівши очі до неба. (...)

Ребеку було врятовано. Після вінчання Айвенго й Ровени вона разом з батьком покинула Англію.

Переклад *Юрія Лісняка* та *Галини Лозинської*

Запитання і завдання до прочитаного

1. Скориставшись посиланням *https://forms.gle/TUdXJnWLR7yQdKxc7* або QR-кодом, перевірте, чи уважні ви читачі, взявши участь в онлайн-вікторині «Айвенго».

2. Перекажіть розмову, що відбулася між де Брасі та Ровеною. Чи вдалося, на вашу думку, лицареві зламати волю саксонки?

3. Про що говорили Бріан де Буаґільбер і Ребека? У який момент їхньої розмови свавільний лицар відчув повагу до дівчини? Чому він вирішив розповісти Ребеці про свої життєві плани? Як поставилася до цього героїня?

4. Як поводилася Ребека під час штурмування замку? У чому виявилася жертовність її кохання до Айвенго? Чи оцінив лицар відданість дівчини? Обґрунтуйте свою думку.

5. Розкажіть про останній двобій між Буаґільбером та Айвенго. Чи можна вважати перемогу Айвенго виявом вищої справедливості? Думку аргументуйте.

6. Робота в парах. *Словесне малювання.* 1) Випишіть із тексту словосполучення з прикметниками, які описують зовнішність Ровени та Ребеки. За їхньою допомогою складіть словесні портрети героїнь. 2) Розгляньте ілюстрації (с. 86, 92, 105, 106, 111). Чи збігаються складені словесні портрети з баченням художників? 3) Складіть порівняльну характеристику Ровени й Ребеки. Яка з героїнь сподобалася вам більше? Відповідь аргументуйте.

7. Які відомості про середньовічну Англію ви почерпнули з роману «Айвенго»? Які негативні явища суспільного життя зображено у творі?

8. Подискутуймо! Бріан де Буаґільбер зауважив: «Тільки на спробному камені виявляється щире золото». Хто з героїв роману «Айвенго» пройшов випробовування на спробному камені, а хто виявився підробкою лицаря? Відповідь аргументуйте.

9. Порівняйте вчинки та ставлення до лицарства Айвенго й Бріана де Буаґільбера. Підтвердьте думки прикладами з роману. Складіть порівняльну характеристику героїв.

10. Творчий переказ *«На лицарському турнірі»*. Випишіть з розділу VIII роману словосполучення з дієсловами, за допомогою яких у перекладі передано гостроту лицарського турніру. Наприклад: *зірвалися блискавично*, *зіткнулися посеред арени...* Використовуючи виписані опорні словосполучення, перекажіть події лицарського турніру через сприйняття: 1) Бріана де Буаґільбера; 2) Лицаря, Позбавленого Спадщини; 3) принца Джона.

11. Подискутуймо! Перечитайте епізод, у якому Ребека стежить за штурмуванням замку. Навколо яких питань виникла суперечка між Ребекою та Айвенго? Хто з них, на вашу думку, правий? Обґрунтуйте свою позицію.

12. В епізоді, який ви щойно перечитали, штурм замку описує Ребека. Поясніть, навіщо автор удався до такого прийому. Що змінилося б у картині бою, якби її відтворював оповідач?

13. Творча лабораторія. Письмово висловіться на одну із запропонованих тем: «Мій улюблений герой (моя улюблена героїня) у романі В. Скотта “Айвенго”»; «Чи існують лицарі сьогодні?»; «Коли слабка жінка стає сильнішою від могутнього лицаря... (За романом “Айвенго” В. Скотта)».

Події історичного роману **Марка Твена «Принц і злидар»** розгортаються в Лондоні 1547 р., напередодні смерті короля Генріха VIII й коронації його сина принца Едуарда. Принц Англії народився в один день з Томом Кенті, але доля двох однакових за зовнішністю хлопчиків протилежна. Одного дня жебрак Том і принц Едуард зустрічаються і вирішують задля розваги помінятися одягом.

Обкладинка роману Марка Твена «Принц і злидар» (видавництво «Махаон»)

Які пригоди очікували хлопчиків, що опинилися в незвичних для себе обставинах, ви дізнаєтеся, прочитавши уривки з роману Марка Твена за посиланням *https://cutt.ly/bwvS9EJw* або QR-кодом.

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Чого навчився маленький принц під час блукань у лондонських нетрях?

2. Чому поведінка Тома здавалася дивною королівській сім’ї? Які настанови й поради хлопчик отримав від лорда Сент-Джона?

3. Через які випробовування довелося пройти Тому та Едуарду, щоб повернутися до колишнього життя?

Історичний жанр, засновником якого в літературі справедливо вважають В. Скотта, на початку XIX ст. набув популярності й у живописі. Зокрема, широко представлено історичну тему у творчості відомого французького художника *Ежена Делакруа* (1798–1863). За мотивами роману «Айвенго» митець створив картини «Викрадення Ребеки», «Хрестоносці штурмують Константинополь» (1840), «Ребека й поранений Айвенго».

• 1. Розгляньте репродукції картин Е. Делакруа «Викрадення Ребеки» і «Ребека й поранений Айвенго». За допомогою яких малярських прийомів художник передав драматизм зображених подій? 2. Розгляньте репродукцію картини Е. Делакруа «Хрестоносці штурмують Константинополь». Знайдіть у романі «Айвенго» описи лицарів Храму. Порівняйте словесні та малярські засоби виразності, використані для створення образів лицарів.

Е. Делакруа. Викрадення Ребеки. *1846 р.*

Е. Делакруа. Ребека й поранений Айвенго. *1850 р.*

Е. Делакруа. Хрестоносці штурмують Константинополь. *1840 р.*

Роман «Айвенго» неодноразово було екранізовано. Напевне, найяскравіша екранізація роману – стрічка «Айвенго», яку зняв у 1952 р. голлівудський режисер Річард Торп. Цей фільм номіновано на три премії «Оскар», а роль Ребеки в ньому виконала майбутня легенда американського кіно Елізабет Тейлор.

Е. Тейлор у ролі Ребеки *(кадр із кінофільму «Айвенго», США, режисер Річард Торп, 1952 р.)*

ВІВАТ[1], ДЮМА! ВІВАТ, МУШКЕТЕРИ!

1. Розглянувши «хмаринку слів», пригадайте, яка література називається пригодницькою та які пригодницькі романи ви читали.
2. Чим, на вашу думку, пригодницькі твори відрізняються від історичних?

Для багатьох читачів Олександр Дюма є передусім автором знаменитого роману «Три мушкетери», що здобув гучну славу в усьому світі. Лише небагато прихильників письменника знають, що він був напрочуд різнобічною особистістю. Сучасники характеризували його як людину неймовірної енергії та фантастичного життєлюбства, як талановитого журналіста й політика, затятого мандрівника й вправного кулінара, забіякуватого дуелянта та невгомонного бунтівника.

Сімейна історія Олександра Дюма, либонь, не поступається найзахопливішим вигаданим літературним сюжетам. Дід письменника, маркіз де ла Паєтрі, після завершення успішної військової кар'єри втік від кредиторів на Гаїті з наміром стати плантатором. На острові він закохався в темношкіру красуню-рабиню, яка народила йому чотирьох дітей. Серед них був і батько майбутнього письменника, хлопчик Тома-Олександр. Під тягарем боргів маркіз змушений

Олександр Дюма (1802–1870)

[1] *Вівáт!* – схвальний вигук, висловлення побажання «Хай живе».

був продати власних дітей у рабство, але за чотири роки по тому викупив Тома-Олександра й забрав його із собою до Франції.

На новій батьківщині Тома-Олександр зробив блискучу військову кар'єру, упродовж лише двох років подолавши шлях від капрала до генерала наполеонівської армії. Товариші захоплювалися сміливістю і фізичною силою цього смаглявого велетня, якому було, наприклад, до снаги підтягнутися на балці стайні з конем, затиснутим між його ногами. Не дивно, що для майбутнього письменника батько був справжнім ідеалом мужності й відваги. На жаль, із часом Олександр-Тома потрапив у немилість до імператора й помер, залишивши без засобів до існування свою дружину й малого сина.

Бідність, у якій зростав юний Олександр, завадила йому здобути належну освіту. Однак його природні таланти помітив і підтримав місцевий абат. У 13 років Дюма заробляв на життя своїм каліграфічним почерком[1] – умінням, яке за тих часів високо цінувалося. Уже за юних років він захопився творами англійського драматурга В. Шекспіра й вирішив стати письменником. Мрія про літературну славу спонукала його перебратися до Парижа. Там йому пощастило отримати місце в канцелярії впливового герцога Орлеанського[2]. Однак увесь вільний час Олександр, забувши про юнацькі розваги, проводив за читанням книжок. Завдяки набутій ерудиції та унікальній пам'яті йому вдалося за лічені роки випередити за рівнем інтелекту випускників університетів.

Дюма став професійним письменником – тобто автором, який заробляв на життя письменницькою працею, до того ж заробляв чимало. Досить згадати, що на кошти від публікації свого роману «Граф Монте-Крісто» письменник власноруч спроєктував і побудував маєток з елегантним триповерховим замком і парком (Дюма назвав його на честь свого літературного героя – Монте-Крісто). Варто зауважити, що фінансовий успіх Дюма ґрунтувався не лише на його письменницькому таланті, а й на неймовірній працездатності. Дюма працював 12–15 годин на добу та випускав кілька книжок на місяць. Його перу належить близько 1200 творів, у яких зображено 4,5 тисячі головних дійових осіб і десятки тисяч (!) другорядних персонажів. Літературна імперія

[1] *Каліграфі́чний по́черк* – розбірливе, гарне й чітке письмо.

[2] *Ге́рцог Орлеа́нський* – титул французької королівської сім'ї, який присвоювався принцові крові, другому синові короля з XIV ст.

Дюма могла б скласти окреме місто з населенням близько 35 тисяч осіб. Недарма письменник називав себе Наполеоном у літературі.

Подібно до Вальтера Скотта, чиї твори Дюма добре знав, він зображував у своїх творах історичні злами та яскравих особистостей. Однак Дюма цікавили передусім пригоди, а не історія, яку він сприймав лише як ефектні декорації для захопливих сюжетів і непересічних героїв. Сам Дюма іронічно підкреслював, що історія для нього – це цвях, на який він вішає свої романи. Невипадково Дюма вважається родоначальником *історико-пригодницького роману* в світовій літературі.

Олександр Дюма за роботою. Ілюстрація *Моріса Лелуара*

Історико-пригодницький роман – твір, що його дія розгортається в минулому й характеризується переплетеннями вигаданих незвичайних пригод з історичними подіями та картинами історичного побуту. Центральними героями таких книжок зазвичай стають вигадані персонажі, тимчасом як історичні постаті змальовуються як другорядні або епізодичні герої (які з'являються лише в окремих епізодах). Крім того, сюжет історично-пригодницького роману містить елементи таємниці, яка розгадується впродовж зображуваних пригод.

Одним з найвідоміших історико-пригодницьких романів Олександра Дюма є його книжка **«Три мушкетери»** (1844), завдяки якій мільйони читачів відкрили для себе картину мушкетерської Франції часів короля Людовика XIII та його могутнього кардинала[1] Рішельє.

Події твору розгортаються в 1625–1628 рр. Король і кардинал ведуть приховану війну за владу. На боці короля виступає полк мушкетерів, на боці кардинала – полк гвардійців. Власне, з історичної точки зору зображені письменником стосунки Людовика XIII та Рішельє відрізнялися від дійсних. Насправді кардинал на посту першого міністра зміцнював королівську владу, тримав у покорі аристократів і в такий спосіб сприяв установленню у Франції абсолютної монархії.

[1] *Кардина́л* – найвище після Папи Римського духовне звання в католицькому християнстві, очільник церкви в різних країнах.

Натомість у романі була змальована цілком історична ворожнеча Рішельє з дружиною Людовика XIII, королевою Анною Австрійською. Так само мала певне історичне підґрунтя сюжетна лінія кохання до королеви з боку англійського герцога Бекінгема, який, між іншим, вважався одним з найвродливіших і найзаможніших чоловіків того часу. Примітно, що Дюма перетворив на пружину романного сюжету історію з підвісками королеви, що свідчила про особливі стосунки між Анною Австрійською та Бекінгемом і була спричинена прагненням Рішельє, з одного боку, розпалити ревнощі короля й послабити його політичну позицію, а з іншого – помститися красуні-королеві за те, що вона знехтувала його почуттями. Відтак Дюма вибудовує власну версію історії, у якій історичні факти переплітаються з художньою вигадкою.

Отож історичні події та стосунки між історичними діячами в романі Дюма утворюють лише тло, на якому розгортається пригодницька історія головного героя – юного французького дворянина д'Артаньяна. Разом зі своїми друзями, мушкетерами Атосом, Портосом та Арамісом, д'Артаньян втягується в боротьбу між можновладцями, захищаючи королеву та короля від підступних інтриг кардинала.

Зліва направо: портрет Людовика XIII роботи Філіпа де Шампаня (1635); портрет королеви Анни роботи Пітера Пауля Рубенса (бл. 1620 – 1625 рр.); портрет герцога Бекінгема роботи Міхіла Янса ван Міревелта (бл. 1625 р.); портрет кардинала Рішельє роботи Філіпа де Шампаня (1642)

Мушкетерами за часів д'Артаньяна називали всіх солдатів, озброєних ручною вогнепальною зброєю – мушкетами. Для ближнього бою мушкет був непридатний, отож у хід ішла довга шпага. Історична королівська рота під керівництвом капітана де Тревіля налічувала понад сотню вояків, причому половину з них

складали такі самі гасконці[1], як літературний д'Артаньян. Королівські мушкетери їздили на конях білої масті, носили короткий блакитний плащ зі срібними галунами та нашитими спереду, ззаду і на бічних лопатях білими оксамитовими хрестами.

Портрет д'Артаньяна з «Мемуарів пана д'Артаньяна» Гасьєна де Куртіля, *1700 р.*

Історичною постаттю був і головний герой роману – д'Артаньян: гасконець Шарль Ож'є де Батц де Кастельмор, шевальє д'Артаньян розпочав військову кар'єру за часів Людовика XIV і дослужився до маршала Франції. Проте реальний д'Артаньян багато в чому відрізнявся від літературного образу – насамперед завдяки тому, що Дюма, підкреслюючи героїчну вдачу свого літературного персонажа, приписав на його рахунок чимало напівлегендарних історій, до яких належить і історія з підвісками Анни Австрійської.

Роман «Три мушкетери» здобув неймовірний успіх, а його назва перетворилася на крилатий вислів, що означає нерозлучних друзів, готових будь-якої миті й незважаючи на будь-які небезпеки прийти на допомогу один одному.

Олександр Дюма помер 2 грудня 1870 р. Для вшанування пам'яті талановитого співвітчизника у 2002 р. його прах було перенесено до паризького Пантеону, що є усипальницею видатних особистостей Франції.

Пам'ятник д'Артаньяну в Парижі

Перевірте себе

1. Складіть план розділу про Олександра Дюма та його роман «Три мушкетери». Спираючись на план, перекажіть прочитаний матеріал.

2. Розгляньте розміщені в підручнику портрети О. Дюма. Які риси вдачі письменника відображені художниками? Складіть усний портрет на тему «Яким я уявляю Олександра Дюма?».

3. Творча лабораторія. А. Уявіть, що О. Дюма вирішив писати історико-пригодницький роман про українських козаків. Які сюжети з української історії ви йому порадили б використати? **Б.** *Майстерня гугл-дудлів.* ***Дудл*** *– це логотип пошу-*

[1] *Гаско́нець* – уродженець історичної провінції на південному заході Франції – Гасконі.

кової системи Google, стилізований на честь будь-якого свята чи події. Він може бути малюнком, анімацією або грою. 28 серпня 2020 р. пошукач Google випустив новий дудл, присвячений дню виходу друком першої частини знаменитого історико-пригодницького роману «Граф Монте-Крісто» О. Дюма. Скориставшись посиланням *https://cutt.ly/AwIHlpgd* або QR-кодом, перегляньте дудл, присвячений О. Дюма. Уявіть себе дизайнером дудлів – намалюйте або створіть за допомогою відомого вам графічного редактора дудл-малюнок, присвячений О. Дюма та його знаменитим романам. Представте свою роботу в класі.

Під час читання твору визначте приклади переплетення історичних подій і звичаїв з вигаданими подіями й пригодами героїв.

ТРИ МУШКЕТЕРИ

(Уривки)

ЧАСТИНА ПЕРША

I. Три подарунки пана д'Артаньяна-батька

У перший понеділок квітня 1625 року до французького міста Менга, що неподалік від Парижа, в'їхав на своєму коні юнак на імя д'Артаньян. Письменник детально описує його портрет.

(...) Обличчя – видовжене й засмагле; гострі вилиці – ознака хитрості; надмірно розвинені м'язи на щелепах – прикмета, за якою відразу й безпомилково можна впізнати гасконця, навіть коли він без берета, – а наш юнак мав на голові берет, ще й з поганеньким пером. Очі в молодика були розумні й відверті; ніс із горбинкою, тонкий і гарно окреслений. На зріст він був надто високий для юнака і надто малий для дорослого чоловіка, тож недосвідчена людина могла б сказати, що це фермерський син подався в мандри, якби на ньому не було почепленої на шкіряній перев'язі через плече довгої шпаги, що хльоскала його по ногах, коли він ходив, і стукала по кошлатій шерсті коня, коли він сидів верхи.

Бо наш подорожній їхав на коні, і цей кінь був такий незвичайний, що мимоволі привертав до себе увагу. То була (...) конячина віком років дванадцяти, а то й чотирнадцяти, жовтої масті, з облізлим хвостом і рубцями на бабках. Вона, дарма що чвалала, понуривши морду нижче колін, так що вершникові марно було натягувати вудила, – ще вільно долала вісім льє[1] за день. На нещастя, ці добрі якості шкапини були так приховані за її химерною мастю та дивною ходою, що на ті часи, коли всяк добре знався на

[1] *Льє* – старовинна французька міра довжини, що дорівнює приблизно 4,5 км.

конях, поява її в Мензі, куди вона ступила чверть години тому (...), викликала справжню сенсацію, яка кинула тінь і на вершника.

І ця сенсація була тим прикріша для юного д'Артаньяна (...), що й сам юнак, хоч як вправно тримався в сідлі, не гірше за інших розумів, наскільки він смішний на своєму коні. Недарма наш герой так тяжко зітхнув, приймаючи від пана д'Артаньяна-батька його подарунок. (...)

Ілюстрація *Моріса Лелуара, 1894 р.*

– Сину мій! – сказав гасконський дворянин (...) – Сину мій, цей кінь народився в господі вашого батька майже тринадцять років тому і весь час залишався в ній, так що ви повинні любити його. Ні в якому разі не продавайте його і дайте йому змогу спокійно й гідно померти від старості; якщо вам доведеться вирушити з ним у похід, доглядайте його, як доглядали б старого слугу. При дворі, – вів далі пан д'Артаньян-батько, – якщо ви матимете честь бути там, – до речі, честь, на яку вам дає право давність вашого роду, – бережіть, пам'ятаючи не тільки про себе, а й про своїх близьких, гідність нашого дворянського імені, яке ось уже понад п'ятсот років ніхто з ваших предків нічим не заплямував. Кажучи «близькі», я маю на увазі ваших рідних і друзів. Ніколи й нікому не коріться, крім пана кардинала й короля. Тільки мужністю – чуєте, тільки мужністю! – дворянин здатен у наші дні прокласти собі дорогу! (...)

Батько порадив юнакові податься у Парижі до капітана мушкетерів, пана де Тревіля, якого побоювався навіть сам кардинал Рішельє.

Того самого дня юнак пустився в мандри з трьома батьковими подарунками: п'ятнадцятьма екю, конем та листом до пана де Тревіля; поради, зрозуміло, дісталися йому на додачу. (...)

Так, зберігаючи незалежний вигляд і пильно придивляючись до того, що діється довкола, д'Артаньян і доїхав аж до злощасного Менга.

Але тут (...) наш юнак помітив крізь прочинене вікно долішнього поверху високого пихатого дворянина з непривітним обличчям, який розмовляв з двома чоловіками, що шанобливо слухали

Ілюстрація *Моріса Лелуара, 1894 р.*

його. Д'Артаньян, звичайно, подумав, що говорять про нього, і прислухався.

Цього разу він помилився тільки наполовину: говорили не про нього, а про його коня. Дворянин, мабуть, перелічував усі його яскраві прикмети, і оскільки співрозмовники, як ми вже сказали, вельми шанобливо ставились до оповідача, то весь час голосно сміялися. А що ледь помітної посмішки було досить, аби розбурхати запальність молодого гасконця, то легко собі уявити, як обурив його цей регіт. (...)

Тепер уже сумнівів не було: з д'Артаньяна глузували. Певний своєї правоти, він насунув берет на самісінькі очі й, намагаючись наслідувати манери придворних, що їх підмітив ще в Гасконі у приїжджих вельмож, поклав одну руку на ефес[1] шпаги, а другою взявся в бік. (...)

– Гей, добродію! – вигукнув д'Артаньян. – Шановний, авжеж, ви, що ховаєтесь за цією віконницею! Скажіть лишень, з чого ви смієтесь, і ми посміємося разом.

Дворянин неквапом перевів погляд з коня на вершника, (...) і, помовчавши, відповів д'Артаньянові тоном, сповненим невимовної іронії та зухвалості:

– Я не з вами розмовляю, добродію.

– Але я розмовляю з вами, я! – вигукнув юнак, доведений до нестями цим поєднанням нахабства й вишуканості, пристойності й зневаги.

Незнайомець ще раз глянув на д'Артаньяна й ледь помітно всміхнувся. Він відступив од вікна, неквапно вийшов з дверей заїзду й зупинився за два кроки від д'Артаньяна, саме проти його коня. Спокійна манера та глузливий вираз обличчя дворянина ще дужче розвеселили його співрозмовників, що залишилися стояти біля вікна.

Побачивши незнайомця перед собою, д'Артаньян на цілий вершок витяг шпагу з піхов. (...)

– Лише той може кепкувати з коня, хто не зважується кепкувати з його хазяїна! – вигукнув розгніваний наслідувач пана де Тревіля.

[1] *Ефе́с* – руків'я холодної зброї.

– Я не часто сміюся, добродію, – відповів незнайомець, – про що ви можете судити з виразу мого обличчя; проте я сподіваюсь зберегти за собою право сміятися тоді, коли мені заманеться.

– А я, – крикнув д'Артаньян, – не бажаю, щоб сміялися тоді, коли мені це не до вподоби!

– Справді, добродію? – спитав незнайомець ще спокійніше. – Ну, що ж! Це вельми слушно. – І, повернувшись на підборах, він рушив до воріт заїзду, біля яких д'Артаньян із самого початку помітив верхового коня.

Ілюстрація *Моріса Лелуара, 1894 р.*

Та не такий був д'Артаньян, аби відпустити людину, що мала зухвалість насміятися з нього. Він вихопив шпагу з піхов і кинувся за незнайомцем, вигукуючи:

– Оберніться, та оберніться ж, пане жартівнику, щоб я, бува, не зачепив вас ззаду!

– Зачепити мене? – перепитав той і, рвучко повернувшись, глянув на юнака скоріше здивовано, ніж неприязно. – Та годі, годі ж бо, мій любий, ви з глузду з'їхали!

Потім тихо, наче звертаючись до самого себе, додав:

– От біда! А яка б це була знахідка для його величності, котрий скрізь шукає хоробрих людей, щоб поповнити лави своїх мушкетерів!

Та ледве він договорив ці слова, як д'Артаньян зробив такий несамовитий випад шпагою, що, коли б незнайомець вмить не відскочив назад, це був би його останній жарт. Збагнувши, що жартом тут не відбутися, дворянин вихопив свою шпагу, вклонився супротивникові й почав захищатися. Але враз обидва його співрозмовники вкупі з корчмарем накинулись на д'Артаньяна й заходилися безжально лупцювати його кийками, лопатами та камінними щипцями. (...)

Але незнайомець не знав, з яким упертюхом має справу; д'Артаньян був з тих людей, котрі ніколи не просять пощади. Бій тривав ще кілька секунд; нарешті знеможений д'Артаньян випустив з рук шпагу, яка переламалася навпіл від удару кийка. Мало не в ту ж мить другий удар прийшовся йому по лобі, і юнак, скривавлений, майже непритомний, упав на землю.

До місця події збігалися люди. Боячись скандалу, корчмар разом зі слугами вніс пораненого до кухні, де йому надали першу допомогу.

Тим часом дворянин знову підійшов до вікна й нетерпляче, ба навіть трохи невдоволено, став спостерігати за натовпом. (...)

– Це не хлопець, а диявол! – вигукнув незнайомець.

– Ба ні, ваша світлосте, це зовсім не диявол, – заперечив хазяїн, зневажливо усміхнувшись. – Поки він був без тями, ми обшукали його і знайшли в його клуночку одну-єдину зміну білизни, а в гаманці – всього-на-всього одинадцять екю. Проте це не завадило йому сказати, непритомніючи, що, коли б щось подібне сталося з ним у Парижі, ви пожалкували б одразу, хоч і тут пожалкуєте, тільки трохи згодом.

– Тоді, – холодно зауважив незнайомець, – це якийсь переодягнений принц крові.

– Я вам сказав це, ваша світлосте, – відповів хазяїн, – щоб ви були насторожі. (...)

– Я певен, мій любий хазяїне: поки ваш юнак лежав нестямний, не обійшлося без того, щоб ви не обшукали й цю кишеню. Що там було?

– Лист до пана де Тревіля, капітана мушкетерів.

– Справді?

– Щира правда, як те, що я з вами маю честь говорити, ваша світлосте.

Не дуже спостережливий корчмар не помітив, яке враження справили його слова на незнайомця. Той відійшов од вікна, на яке досі спирався ліктем, і стурбовано насупив брови.

– Хай йому чорт! – пробурмотів він крізь зуби. – Чи не підіслав Тревіль до мене цього гасконця? Щоправда, він надто молодий! Але удар шпагою – це удар шпагою, хоч би скільки років було тому, хто його завдає, і до того ж завжди менше остерігаєшся хлопчиська, ніж когось іншого. Іноді досить дрібної перешкоди, щоб зіпсувати велику справу.

І незнайомець глибоко й надовго замислився. (...)

Напівоглушений, напівроздягнений, із замотаною ганчір'ям головою, д'Артаньян підвівся, і хазяїн допоміг йому спуститися вниз. Та, опинившись на кухні, юнак знову побачив свого кривдника: стоячи біля підніжки дорожньої карети, запряженої двома здоровими нормандськими кіньми, той спокійно з кимось розмовляв.

Його співбесідницею, чию голівку можна було побачити у віконечку карети, була молода жінка років двадцяти – двадцяти

двох. Ми вже казали, з якою швидкістю д'Артаньян схоплював усі деталі незнайомого обличчя; тож із першого погляду він побачив: жінка була молода та вродлива. Її краса вразила д'Артаньяна тим більше, що то була краса, зовсім незвична для південних країв, де юнак жив донедавна. Жінка була бліда; довгі біляві кучері падали їй на плечі; в неї були великі млосні голубі очі, рожеві вуста й сніжно-білі руки.

Ілюстрація *Моріса Лелуара, 1894 р.*

Жінка дуже жваво розмовляла з незнайомцем.

– Отже, його високопреосвященство наказує мені... – говорила вона.

– Негайно повернутися до Англії й відразу повідомити, якщо герцог виїде з Лондона.

– Інших розпоряджень не буде? – спитала красуня.

– Вони у цій скриньці, яку ви маєте відкрити лише по той бік Ла-Маншу[1].

– Гаразд; а що робитимете ви?

– Я повертаюсь до Парижа. (...)

Запитання і завдання до прочитаного уривка

1. Перечитайте портрет д'Артаньяна. Яке враження справила на вас зовнішність героя? Які риси вдачі персонажа розкриваються в його портреті?

2. Що змусило д'Артаньяна вирушити до Парижа? Чого він прагнув?

3. Які настанови та подарунки отримав д'Артаньян від батька перед своєю подорожжю до Парижа? Чи дослухався він до батьківських порад?

4. Чому спалахнув конфлікт між д'Артаньяном та незнайомцем? Як поводився кожен з них під час двобою? Які риси характеру обох персонажів проявилися в цій сцені?

5. Якою постає в поданому уривку міледі? Чим вона вразила д'Артаньяна? Яке доручення від кардинала вона мала виконати?

6. Робота в парах. Визначте комічні деталі в описі сутички д'Артаньяна з незнайомцем.

Д'Артаньян дістався Парижа й поквапився до капітана де Тревіля, який у цей момент давав прочухана своїм улюбленцям – королівським мушкетерам

[1] *Ла-Манш* – протока між островом Великою Британією та материковою частиною Франції.

Атосу, Портосу та Арамісу. Напередодні вони вчинили бійку з гвардійцями кардинала Рішельє, після якої були заарештовані. Де Тревіль був обурений тим, що вони дозволили себе заарештувати й тим самим заплямували честь мушкетерів. Ситуацію врятувало лише те, що Атос, важко поранений у нерівному бою з гвардійцями, знепритомнів.

До д'Артаньяна де Тревіль поставився з симпатією, але їхня розмова раптом перервалася: побачивши через вікно свого образника, з яким він щойно боровся в місті Мензі, д'Артаньян стрімголов кинувся на вулицю. Юнак і гадки не мав про те, що цей чоловік є графом Рошфором, найнебезпечнішим авантюристом на службі в кардинала Рішельє.

IV. Плече Атоса, перев'язь Портоса й хусточка Араміса

Д'Артаньян, нетямлячи себе від люті, в три стрибки проминув передпокій і вибіг на терасу, певний, що зможе так само швидко проскочити й сходи. Аж тут він налетів знов на мушкетера, що виходив од пана де Тревіля через бічні двері, і, зачепивши головою його плече, примусив того скрикнути, або, точніше, завити від болю.

– Вибачте, – сказав д'Артаньян, намагаючись проскочити далі, – вибачте, але я поспішаю.

Та не встиг він ступити й кроку, як залізна рука схопила його за перев'язь і примусила зупинитись.

– Ви поспішаєте! – вигукнув мушкетер, білий, немов саван. – І тому ви штовхаєтесь, кажете «вибачте» й гадаєте, що цього досить? Ба ні, юначе! Чи, може, ви думаєте, що коли були свідком того, як пан де Тревіль сьогодні не дуже чемно розмовляв з нами, то так само з нами можуть говорити й інші? Помиляєтеся, приятелю; адже ви не пан де Тревіль.

Ілюстрація *Моріса Лелуара, 1894 р.*

– Слово честі, – відповів д'Артаньян, упізнавши Атоса, який повертався після перев'язки додому, – слово честі, я це зробив ненавмисне, тож і сказав: «Вибачте». Гадаю, цього цілком досить. А втім, я повторюю, хоч, можливо, роблю це даремно: я поспішаю, повірте мені, дуже поспішаю. Прошу вас, не затримуйте мене – я маю дуже нагальні справи.

– Добродію, – сказав Атос, відпускаючи його, – ви погано вихо-вані. Видно, що ви приїхали здалеку.

Д'Артаньян уже був проскочив кілька сходинок, але, почувши це зауваження, миттю зупинився.

– До біса, добродію! – гукнув він. – Хоч би як здалеку я приїхав, не вам учити мене гарних манер, попереджаю вас.

– Можливо, – кинув Атос.

– О, коли б я не так поспішав, – вигукнув д'Артаньян, – і коли б я не гнався за цим незнайомцем...

– Пане Поспішайле, мене ви знайдете, не ганяючись за мною, чуєте?

– Де саме, прошу?

– Біля монастиря Дешо.

– Коли?

– Ополудні.

– Гаразд, я буду там ополудні.

– Не примушуйте мене чекати, бо о чверть на першу я вас наздожену й відріжу вуха.

– Домовились! – вигукнув д'Артаньян. – Я буду там за десять хвилин до дванадцятої.

І, все ще сподіваючись розшукати свого незнайомця, який мав бути десь недалеко, бо йшов дуже повільно, юнак кинувся бігти так, наче за ним гнався сам чорт.

Але біля воріт д'Артаньян побачив Портоса, який розмовляв з вартовим. Між співрозмовниками було саме стільки місця, щоб могла пройти людина. Д'Артаньян вирішив: цього простору для нього цілком досить, – і поспішив уперед, сподіваючись проскочити проміж них. Але наш юнак не врахував сили вітру. Коли д'Артаньян був уже певен, що йому пощастило проминути мушкетерів, порив вітру розвіяв довгого Портосового плаща, і юнак заплутався в ньому. Певно, у Портоса були якісь причини, щоб не скидати із себе цю важливу частину свого вбрання, бо, не випускаючи з рук поли, він рвонув її до себе з такою силою, що д'Артаньян, обкрутившись навколо самого себе, геть заплутався в плащі. Почувши лайку мушкетера, д'Артаньян вирішив вибратися з-під плаща і заборсався серед його складок. Він дуже боявся відчути рукою

Ілюстрація *Моріса Лелуара, 1894 р.*

холодок чужої перев'язі, про яку ми вже стільки чули; і от, розплющивши очі, юнак побачив, що впирається носом у Портосову спину – саме в те місце, де мала бути перев'язь.

На лихо, як і більшість речей цього світу, що блищать тільки зовні, перев'язь була золотою лише спереду; ззаду вона була зшита з простої буйволячої шкіри. Гордий Портос, не маючи змоги купити перев'язь із суцільного золотого шитва, вибрав таку, яка була золотою наполовину. Тож зрозуміло тепер, чому він скаржився на нежить і не знімав із себе плаща.

– Хай йому чорт! – вигукнув Портос, з усіх сил намагаючись визволитися від д'Артаньяна, який ледве ворушився у нього за спиною. – Ви, мабуть, збожеволіли, що так кидаєтесь на людей!

– Вибачте, – сказав д'Артаньян, визираючи нарешті з-за плечей велетня, – але я дуже поспішаю, бо женусь за одним незнайомцем і...

– А чи не забуваєте ви десь свої очі, коли кидаєтесь у погоню? – спитав Портос.

– Ні, – ображено відповів д'Артаньян, – бо саме завдяки моїм очам я бачу те, чого не бачать інші.

Зрозумів чи не зрозумів Портос цей натяк, але він дав волю гнівові.

– Добродію, – сказав він, – попереджаю, що ви колись діждетесь добрячого прочухана, якщо будете так зухвало поводитися з мушкетерами.

– Добрячого прочухана, добродію? – перепитав д'Артаньян. – Чи не надто гостре слово?

– Зате його сказала людина, яка має звичку дивитися своїм ворогам просто в обличчя.

– Ще б пак! Я ж бо знаю, що ви ні до кого не повернетеся спиною...

І, в захваті від свого дотепу, юнак побіг далі, голосно сміючись. Портос осатанів од люті й мало не кинувся битися навкулачки.

– Тільки не зараз! – вигукнув д'Артаньян. – Згодом, коли ви будете без плаща.

– Отже, о першій годині за Люксембурзьким палацом!

– Чудово, о першій, – відповів д'Артаньян, повертаючи за ріг.

Та ні на тій вулиці, де він щойно був, ні на тій, на яку вибіг, юнак не побачив нікого. Хоч як повільно йшов незнайомець, він усе-таки встиг зникнути (...)

Д'Артаньян вирішив спокійно обміркувати події; їх було немало, і всі вони виявилися фатальними: звернуло тільки на дванад-

цяту годину, а ранок уже приніс йому немилість пана де Тревіля, який не міг не вважати трохи розв'язним спосіб, обраний д'Артаньяном, щоб залишити його.

А ще він наразився на дві дуелі з бійцями, кожен з яких був здатен убити трьох д'Артаньянів, – та що й казати, адже це були мушкетери, а він поважав їх так беззастережно, що не тільки в думках, а й у серці ставив понад усіх людей.

Обставини складалися справді кепсько. Не сумніваючись, що його вб'є Атос, юнак, цілком зрозуміло, не дуже турбувався про дуель з Портосом. Проте, оскільки надія завжди останньою згасає в людському серці, д'Артаньян врешті-решт став думати, що він виживе, хоч, ясна річ, буде тяжко поранений в обох дуелях, і, зупинившись на цій думці, почав докоряти собі на майбутнє:

«Який же я йолоп! Адже хоробрий Атос поранений саме в те плече, в яке я його буцнув, мов той баран. Дивно, чому він не порішив мене на місці, – адже у нього були для цього всі підстави: біль, якого я йому завдав, напевно, витерпів би не кожний. Але з Портосом... О! З Портосом вийшло справді кумедно, слово честі!» (...)

Отак розмовляючи сам із собою, д'Артаньян (...) побачив Араміса, який балакав з трьома королівськими гвардійцями. Араміс теж помітив д'Артаньяна; але через те, що він ще не забув, як саме перед цим юнаком пан де Тревіль давав їм уранці прочухана, і через те, що свідок цієї неприємної розмови таки й справді викликав у нього досаду, – Араміс удав, ніби не бачить юнака. Проте д'Артаньян, який прагнув будь-що довести свої миролюбні наміри, чемно підійшов до чотирьох молодиків і з найприязнішою усмішкою ввічливо до них вклонився. (...)

Міркуючи, як би відступити, він раптом помітив, що Араміс упустив додолу хусточку і, поза всяким сумнівом, ненароком наступив на неї ногою. У д'Артаньяна майнула думка, що наспів час виправити похибку; він нахилився і з найлюб'язнішим виглядом витяг хусточку з-під ноги мушкетера, хоч і відчув – той силкується її втримати. Простягнувши хусточку Арамісові, юнак сказав:

– Гадаю, добродію, вам було б дуже прикро загубити цю хусточку.

Вона й справді була розкішно вигаптувана, та ще й мала на одному з ріжечків корону і герб.

Араміс почервонів по самісінькі вуха і скоріше вихопив, ніж узяв хусточку з рук гасконця.

Ілюстрація *Моріса Лелуара, 1894 р.*

– Оце так, скромняго Араміс! – вигукнув один з гвардійців. – І ти будеш нам доводити, що посварився з пані де Буа-Трасі, ще й тепер, коли ця прекрасна дама люб'язно позичає тобі свої хусточки!

Араміс кинув на д'Артаньяна один з тих поглядів, які ліпше за будь-які слова дають зрозуміти людині, що в неї з'явився смертельний ворог; потім, опанувавши себе, він солодкаво відповів:

– Ви помиляєтеся, панове. Це не моя хусточка, і я не знаю, навіщо цьому добродієві заманулося дати її саме мені, а не комусь із вас. На доказ того, що я сказав правду, – ось моя хусточка, у мене в кишені.

З цими словами він витяг власну хусточку, не менш елегантну і також з тонкого батисту, який був дуже дорогий за тих часів, але не вишивану й без герба, а прикрашену тільки монограмою[1] власника.

На цей раз д'Артаньян не сказав ні слова – він зрозумів свою помилку. (...)

– Як по правді, – несміливо обізвався д'Артаньян, – я не бачив, що хусточка випала саме з кишені пана Араміса. Він просто наступив на неї, от я й подумав, що хусточка належить йому.

– І ви помилилися, мій любий пане, – холодно відповів Араміс, мовби не почувши вибачення. (...)

Молоді люди голосно зареготали, і справа на тому скінчилася. За хвилину розмова урвалась, троє гвардійців та мушкетер дружньо потисли один одному руки й розійшлися: гвардійці – в один бік, Араміс – у другий.

«Ось нагода помиритися з цією вихованою людиною», – сказав сам до себе д'Артаньян, який під час останньої частини розмови стояв трохи осторонь. Сповнений найкращих намірів, він наздогнав Араміса (...)

– Добродію, – відповів Араміс, – я сказав це не для того, щоб шукати з вами сварки. Хвала Богові, я не забіяка, і, хоч я й мушкетер – щоправда, тільки на якийсь час, – але б'юся на дуелях лише тоді, коли мене до цього змушують, до того ж завжди з

[1] *Монограма* – позначка перших літер імені та прізвища особи.

великою відразою. Проте цього разу справа здається мені значно серйознішою, бо ви скомпрометували даму.

– Ви хочете сказати – ми скомпрометували! – вигукнув д'Артаньян.

– Навіщо ви так необачно віддали мені хусточку?

– А навіщо ви її так необачно впустили?

– Ще раз повторюю: ця хусточка не випадала з моєї кишені.

– Он воно як! Але тоді ви, добродію, збрехали двічі, бо я на власні очі бачив – хусточка випала саме з вашої кишені.

– Що це за тон, пане гасконцю? Гаразд! Я вас навчу жити!

– А я відправлю служити вашу месу[1] вас, пане абате[2]! До шпаги! Негайно!

– Ні, мій любий, не тут і не зразу. (...) Я вас уб'ю, можете бути певні, але вб'ю тихо, десь у безлюдному місці, там, де ви не зможете ні перед ким похвалитися своєю смертю. (...) О другій пополудні я матиму честь чекати на вас біля палацу пана де Тревіля. Там я призначу вам місце.

Вклонившись, молоді люди розійшлися в різні боки – Араміс пішов угору по вулиці (...), а д'Артаньян, боячись запізнитися, попрямував до монастиря Дешо, говорячи сам до себе: «Безперечно, я нічого не можу змінити; але якщо мені судилося бути вбитим, то принаймні рукою мушкетера».

V. Королівські мушкетери й гвардійці пана кардинала

Д'Артаньян нікого не знав у Парижі. Тому він пішов на місце зустрічі з Атосом без секунданта[3] і вирішив задовольнитися тими, яких обере його супротивник. Єдине, що він заздалегідь вирішив зробити, – це гідно вибачитися перед хоробрим мушкетером, боячись, аби його дуель, як це трапляється у випадках, коли молодий і дужий супротивник стає до бою з пораненим і кволим, не спричинилася до згубних наслідків: якщо він зазнає поразки, це подвоїть тріумф його ворога; якщо ж він переможе, його звинуватять у злочині й зухвальстві.

Проте або ми погано змалювали вдачу нашого шукача пригод, або читач уже помітив, що д'Артаньян – юнак не зовсім звичайний. Тож, навіть твердо переконаний у тому, що його смерть не-

[1] *Ме́са* – традиційна назва богослужіння в римо-католицькій церкві.

[2] *Аба́т* – священник католицької церкви у Франції.

[3] *Секунда́нт* – свідок і посередник, який супроводжує кожного з учасників дуелі.

Ілюстрація *Моріса Лелуара, 1894 р.*

минуча, він не хотів умирати спокійно й тихо, як це зробив би на його місці хтось не такий хоробрий і стійкий. (...)

Коли д'Артаньян підійшов до невеличкого пустиря біля підніжжя монастирської стіни, Атос уже чекав на нього, але не більше п'яти хвилин, – саме в ту мить пробило дванадцяту. (...) Побачивши д'Артаньяна, він ввічливо підвівся і зробив кілька кроків назустріч. Д'Артаньян і собі підійшов до супротивника, тримаючи капелюха в руці так, що перо торкалося землі.

– Добродію, – сказав Атос, – я послав попросити двох моїх друзів бути мені за секундантів, але вони ще не прийшли. Я дуже збентежений з їхнього запізнення: це не в їхніх звичках.

– У мене немає секундантів, добродію, – відповів д'Артаньян, – бо, приїхавши до Парижа тільки вчора, я не встиг зазнайомитися ні з ким, крім пана де Тревіля, котрому мене рекомендував мій батько, який мав честь бути колись його другом.

Атос на мить замислився. (...)

– Ви неабияк мене збентежили, – відповів Атос з притаманною йому шляхетністю. – Але прошу, змінімо тему розмови, якщо, звичайно, на те ваша ласка. Ах! Хай йому грець! Якого болю ви мені завдали! Плече просто горить.

– Якби ви дозволили... – несміливо мовив д'Артаньян.

– Що, добродію?

– У мене є чудодійний бальзам для лікування ран; цей бальзам дала мені моя мати, і я вже випробував його на собі.

– Ну й що з того?

– А те, що за три дні від цього бальзаму загоїться ваша рана, я певен цього; а через три дні, коли ви одужаєте, добродію, я матиму високу честь бути до ваших послуг.

Д'Артаньян сказав це з простотою, яка робила честь його ввічливості й водночас анітрохи не ставила під сумнів його хоробрість.

– Бог свідок, добродію, – відповів Атос, – ваша пропозиція мені до вподоби. Я, правда, не можу на неї пристати, але за тим, що ви сказали, на цілу милю видно чесну людину. (...) От тобі й маєш! Ці гультяї не збираються приходити, чи що?

– Якщо ви поспішаєте, добродію, – мовив д'Артаньян до Атоса з тією ж простотою, з якою тільки-но пропонував йому відкласти дуель на три дні, – якщо ви поспішаєте і якщо вам буде приємно відправити мене на той світ негайно, не церемоньтеся, прошу вас.

– Ці слова мені теж до вподоби, – сказав Атос, прихильно вклонившись д'Артаньянові. – Так може сказати тільки розумна і водночас благородна людина. Добродію, я люблю людей вашого гарту і певен, що коли ми не вб'ємо один одного, то згодом мені буде дуже приємно розмовляти з вами. Почекаймо моїх друзів, прошу вас, я маю час, і до того ж так буде пристойніше. А! Здається, один з них уже йде.

Справді, в кінці вулиці (...) з'явилася велетенська постать Портоса.

– Як! – вигукнув д'Артаньян. – Ваш перший секундант – пан Портос?

– Так, а хіба вам це неприємно?

– Ні, чому ж...

– А ось і другий.

Д'Артаньян обернувся туди, куди вказував Атос, і впізнав Араміса.

– Як! – вигукнув він іще з більшим подивом. – Ваш другий секундант – пан Араміс?

– Звичайно. Хіба ви не знаєте, що нас ніхто й ніколи не бачить поодинці і що серед мушкетерів та гвардійців, при дворі й у місті нас усі називають «Атос, Портос і Араміс, або троє нерозлучних друзів»? (...)

– Слово честі, панове, – вигукнув д'Артаньян, – вас прозвали влучно! Й історія зі мною, якщо тільки про неї почнуть говорити, беззаперечно доведе: ваш союз походить принаймні не від різниці у вдачах.

Портос, який тим часом підійшов ближче і привітав помахом руки Атоса, обернувся до д'Артаньяна і, впізнавши його, занімів, вражений до краю.

– Гм... – пробурмотів він. – Що це таке?

– У мене дуель з цим добродієм, – сказав Атос, показуючи на д'Артаньяна так, наче він вітав його.

– Але в мене теж дуель з цим паном, – мовив Портос.

– Тільки о першій годині, – відповів д'Артаньян.

– І в мене дуель з цим добродієм, – зауважив Араміс, і собі виходячи на галявину.

– Та тільки о другій годині, – так само спокійно сказав д'Артаньян.

– Але з якого приводу б'єшся ти, Атосе? – спитав Араміс.

– Правду кажучи, я й сам до пуття не знаю. Він боляче штовхнув мене в плече. А ти, Портосе?

– А я, правду кажучи, б'юсь тільки тому, що б'юсь, – відповів Портос, почервонівши.

Атос, повз увагу якого ніщо не проходило непоміченим, побачив тонку усмішку на губах гасконця.

– Ми засперечалися з приводу вбрання, – пояснив юнак.

– А ти, Арамісе? – спитав Атос.

– Я б'юсь через суперечку з приводу одного теологічного[1] питання, – відповів Араміс, знаком попереджаючи д'Артаньяна, щоб той не виказав справжню причину їхньої дуелі.

Атос помітив, що д'Артаньян знов усміхнувся. (...)

– А зараз, коли ви всі зібралися, панове, – мовив д'Артаньян, – дозвольте мені вибачитися перед вами.

При слові «вибачитися» легка тінь набігла на чоло Атоса, гордовита посмішка торкнулася губів Портоса, й Араміс заперечливо похитав головою.

– Ви не зрозуміли мене, панове, – провадив д'Артаньян, підводячи голову; в цю мить золотий промінь сонця впав на його чоло, підкресливши тонкі й сміливі риси обличчя. – Я прошу вас вибачити мені на той випадок, якщо я не зможу сплатити борг усім трьом. Адже пан Атос має право вбити мене першим, що не дозволить мені заплатити свій борг честі вам, пане Портосе, а тим більше вам, пане Арамісе. А тепер, панове, кажу ще раз: вибачте мені, але тільки за це, – і до бою!

Ілюстрація *Моріса Лелуара, 1894 р.*

І д'Артаньян сміливо вихопив шпагу з піхов. (...)

Але не встигли клинки задзвеніти, як з-за рогу монастиря з'явився загін гвардійців його високопреосвященства на чолі з паном де Жюссаком. (...)

– Якщо ви не підкоритесь, ми вас примусимо силою! – вигукнув він.

[1] *Теологі́чне пита́ння* – питання викладу й тлумачення будь-якого релігійного вчення.

– Їх п’ятеро, – прошепотів Атос, – а нас тільки троє; ми знову будемо переможені, і нам доведеться померти на місці, бо, кажу вам по щирості, переможений я більше не з’явлюсь перед капітаном. (...)

Д’Артаньян ураз прийняв рішення. Це був один із тих моментів, які визначають усю подальшу долю людини, – він мав зробити вибір між королем та кардиналом і, раз вибравши, вже завжди триматися обраного шляху. Битись – означало не підкоритися закону, тобто важити головою, ставши на якусь мить ворогом міністра, могутнішого, ніж сам король. Усе це блискавкою промайнуло в голові нашого юнака; на його честь, він не вагався ані хвилини. Обернувшись до Атоса та його друзів, він мовив:

– Панове, дозвольте мені додати дещо до ваших слів. Ви сказали, що вас тільки троє, але мені здається, що нас четверо.

– Але ж ви не наш, – заперечив Портос.

– Так, – відповів д’Артаньян, – я не маю мушкетерського вбрання, але я маю душу мушкетера. Серце моє – серце мушкетера, я щиро відчуваю це, панове, і керуюсь цим почуттям. (...)

– Як вас звати, хоробрий юначе? – спитав Атос.

– Д’Артаньян, добродію.

– Ну що ж! Атосе, Портосе, Арамісе і д’Артаньяне, вперед! – вигукнув Атос. (...)

Атос узяв на себе Каюзака, улюбленця кардинала, Портос бився з Бікара, Араміс – з двома супротивниками водночас. Що ж до д’Артаньяна, то він напав на самого Жюссака.

Серце в молодого гасконця калатало так, що, здавалося, от-от вискочить з грудей, але, хвала Богові, не від страху – він і тіні страху не відчув, – а від збудження; д’Артаньян бився, як розлючений тигр, наскакував на супротивника спереду і ззаду, раз у раз міняючи прийоми й місце бою. (...)

Згідно з тогочасними правилами дуелі, д’Артаньян міг прийти на поміч будь-кому з товаришів; поки він шукав очима, хто з них якнайбільше цього потребує, його погляд раптом вловив погляд Атоса. Очі

Ілюстрація *Моріса Лелуара, 1894 р.*

Ілюстрація *Моріса Лелуара, 1894 р.*

мушкетера були вельми красномовні. Атос швидше погодився б умерти, ніж покликати на допомогу; але він міг дивитись і, отже, поглядом просити підтримки. Д'Артаньян відгадав цей погляд, підхопився і збоку напав на Каюзака, вигукуючи:

– До мене, пане гвардійцю, або я вб'ю вас!

Каюзак обернувся. І саме вчасно. Атос, якого підтримувала хіба тільки його надзвичайна хоробрість, тут же впав на одне коліно. (...)

Короткого перепочинку, що його дав Атосові д'Артаньян, виявилося цілком досить; мушкетер, боячись, що ворога вб'є д'Артаньян, а не він, знову кинувся в бій.

Д'Артаньян зрозумів: Атосові буде прикро, якщо йому стануть на перешкоді. Три мушкетери й д'Артаньян виграли бій. Горді й щасливі, вони вирушили до капітана мушкетерів де Тревіля. (...)

Відтак д'Артаньян придбав нових друзів. Бійка мушкетерів із гвардійцями кардинала мала скандальний розголос, насамперед завдяки самому Рішельє, який був обурений зухвалістю чотирьох товаришів. Натомість Людовик XIII зрадів перемозі своїх мушкетерів і похвалив їх під час зустрічі з ними. Особливу увагу Людовик звернув на д'Артаньяна, якому він на знак своєї прихильності подарував чималу суму грошей. Друзі вирішили витратити ці гроші на спільну вечерю та оплату слуги, якого для д'Артаньяна знайшов Портос.

Запитання і завдання до прочитаних уривків

1. Як д'Артаньян наразився на двобій з Атосом, Портосом та Арамісом? Чому їхню сутичку можна було вирішити лише дуеллю?

2. Як поводився д'Артаньян перед запланованими дуелями з мушкетерами?

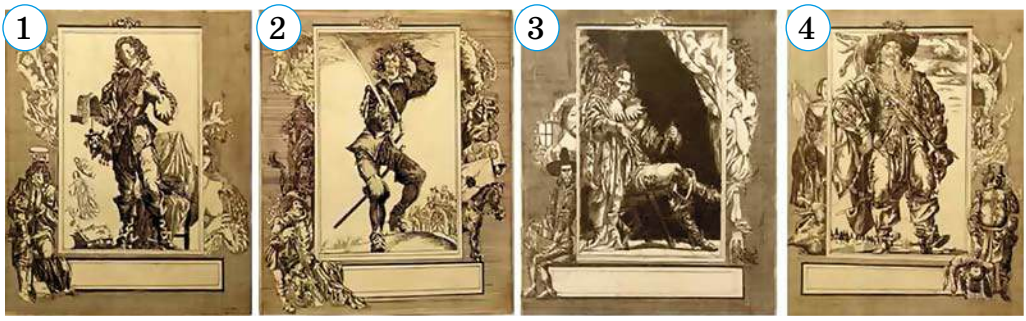
3. Як дуелянти стали спільниками в сутичці з гвардійцями кардинала? Які риси вдачі д'Артаньяна проявилися в цьому бою?

4. Двобій на шпагах був улюбленим мотивом творів Дюма. Пригадайте з уроків історії або інших джерел, яке значення надавали такому двобою сучасники. Які правила мушкетерської дуелі описуються в прочитаному вами уривку роману Дюма?

5. Знайдіть у тексті описи мушкетерів. Які з рис кожного з мушкетерів є визначальними в їхній характеристиці? Розгляньте ілюстрації до роману Дюма, створені талановитим українським графіком[1], майстром книжкової ілюстрації Сергієм Яку-

[1] *Гра́фік* – художник, що створює ілюстрації, рекламні плакати тощо, використовуючи переважно лінії та штрихи.

товичем. Визначте, хто з мушкетерів зображений на кожній з них. За допомогою яких деталей ілюстратор підкреслює індивідуальність змальованих персонажів?

6. Творча лабораторія. У романі автор створює узагальнений образ мушкетерів, змальовуючи не лише представників цієї спільноти, але і її побут і звичаї. Складіть план колективної характеристики мушкетерів і напишіть за ним твір «Віват, мушкетери!».

Одного разу галантерейник Бонасьє, у якого д'Артаньян винаймав житло, звернувся до юнака з проханням допомогти йому знайти зниклу дружину Констанцію Бонасьє. Як віддана фрейліна[1] Анни Австрійської, Констанція була втаємничена в кохання королеви та герцога Бекінгема, і це стало причиною її викрадення. З'ясувалося також, що Констанцію викрав той самий граф Рошфор, з яким д'Артаньян зіткнувся в Мензі дорогою до Парижа на початку роману.

Юнак охоче погодився вирушити на пошуки молодої жінки. У поміч йому стали Атос, Портос та Араміс. Товариші присяглися один одному бути вірними друзями. Разом вони повторили своє гасло: «Один за всіх і всі за одного!».

Тим часом гвардійці кардинала заарештували галантерейника Бонасьє і влаштували в його будинку пастку для пані Бонасьє. Усіх, хто навідувався до помешкання, вони затримували та допитували. Д'Артаньян підслуховував ці допити через розібрану підлогу у своїй кімнаті. Та ось одного дня в будинку з'явилася сама Констанція Бонасьє. Поліцейські намагалися її заарештувати, але д'Артаньян рішуче вступився за молоду жінку й вигнав їх з оселі.

X. Мишоловка в сімнадцятому столітті

(...) Залишившись сам з пані Бонасьє, д'Артаньян обернувся до неї; бідолашна жінка сиділа в кріслі майже непритомна. Юнак кинув на неї швидкий допитливий погляд.

Це була чарівна жінка років двадцяти п'яти – двадцяти шести, чорнявка з блакитними очима, маленьким носиком і чудовими зубками. Личко в неї було сніжно-біле з ніжним рум'янцем. На цьому, правда, й вичерпувалися риси, за якими її можна було вважати вельможною дамою. Руки в неї були білі, але досить гру-

[1] *Фре́йліна* – дівчина з почту королеви, якій випала честь стати постійною помічницею та вірною супутницею своєї правительки.

бі; ноги також не свідчили про високе походження. На щастя, д'Артаньяна ще не турбували такі дрібниці.

Розглядаючи пані Бонасьє і, як ми вже сказали, зупинивши погляд на її ніжках, юнак помітив долі батистову хусточку, машинально підняв її і впізнав вигаптуваний на ріжечку герб – такий самий, що його бачив колись на хусточці, яка мало не спричинилася до дуелі з Арамісом.

А що відтоді д'Артаньян остерігався хусточок з гербами, то він мовчки згорнув її й непомітно поклав до кишені пані Бонасьє.

Тієї ж миті пані Бонасьє опритомніла, розплющила очі, перелякано озирнулась довкола й побачила, що вона сама зі своїм визволителем. Вона простягла до нього руки і всміхнулась. У пані Бонасьє була найпрекрасніша у світі усмішка.

– Ах, добродію! – сказала вона. – Це ви врятували мене; дозвольте вам подякувати.

– Шановна пані, – відповів д'Артаньян, – я зробив тільки те, що на моєму місці зробив би будь-який інший дворянин, і тому вам нема за що мені дякувати.

– О ні, добродію, ні! І я сподіваюсь довести вам, що не лишуся невдячною. Але чого хотіли від мене ці люди, про яких я спочатку подумала, що вони злодії, і чому тут немає пана Бонасьє?

– Ці люди, пані, страшніші за злодіїв, бо вони – агенти пана кардинала; ну, а вашого чоловіка, пана Бонасьє, немає тут тому, що вчора його арештували й відвели до Бастилії.

Ілюстрація *Моріса Лелуара, 1894 р.*

– Мій чоловік у Бастилії! – вигукнула пані Бонасьє. – О Боже! Що він скоїв? Бідолашний! Адже він – сама невинність!

І щось схоже на усмішку осяяло ще й досі перелякане обличчя молодої жінки.

– Що він скоїв, пані? – спитав д'Артаньян. – Я гадаю, єдиний його злочин – це те, що він має водночас щастя і нещастя бути вашим чоловіком. (...)

– Отже, добродію, ви знаєте, що...

– Я знаю, пані, що вас викрали. (...)

– Але хто? Це вам відомо? О, коли відомо, то скажіть мені!

– Але, – вів далі д'Артаньян, – як вам пощастило втекти?

– Мене на хвилинку лишили саму, а що я вже зранку знала про причину мого викрадення, то зв'язала два простирадла й спустилася по них з вікна; сподіваючись застати чоловіка вдома, я відразу ж побігла сюди. (...)

Закоханий у Констанцію д'Артаньян допоміг їй влаштувати потайне побачення королеви Анни з герцогом Бекінгемом. Анна Австрійська відповіла на любовні почуття Бекінгема, але не хотіла порушувати даних нею клятв, а тому переконала його якнайшвидше покинути Францію. Прощаючись із королевою, Бекінгем попросив її подарувати йому будь-яку символічну річ, яка б нагадувала про їхнє кохання. Анна віддала йому дванадцять діамантових підвісок[1], які вона свого часу отримала в подарунок від короля.

Граф Рошфор доповів про це кардиналу Рішельє, і той доручив міледі непомітно зрізати й передати йому дві підвіски з тих, що королева подарувала Бекінгему.

Крім того, кардинал розповів Людовику XIII про візит герцога Бекінгема і тим самим збудив у його серці підозру щодо невірності королеви. Рішельє намовив короля влаштувати бал і висунути вимогу королеві прикрасити себе для цієї події тими самими підвісками, що їх Бекінгем забрав із собою до Англії.

Почувши про це, Анна Австрійська занепала духом. Констанція Бонасьє звернулася до д'Артаньяна з проханням якомога швидше привезти подаровані підвіски назад королеві. Закоханий мушкетер погодився й у супроводі своїх друзів вирушив у небезпечну подорож. Дорогою Атос, Портос та Араміс мусили один по одному залишатися, надаючи д'Артаньяну можливість їхати далі. Зрештою д'Артаньянові вдалося дістатися Англії й пояснити ситуацію Бекінгемові. Та коли герцог приніс підвіски, аби віддати їх юнаку, обидва побачили, що прикрасі бракує двох підвісок: міледі вже встигла виконати доручення кардинала. Аби перешкодити їй, Бекінгем оголосив повну блокаду всіх кораблів в англійських портах і надав наказ відремонтувати прикрасу. Д'Артаньян дивом устиг повернутися до Франції й вручити королеві всі дванадцять підвісок у найнебезпечніший момент.

XXII. Мерлезонський балет

(...) У Парижі тільки й говорили, що про бал, який міські старшини давали на честь короля та королеви і на якому їх величності мали танцювати славнозвісний Мерлезонський балет[2] – найулюбленіший балет короля. (...)

Король був у парадному вбранні (...) Всі помітили, що король був дуже сумний і заклопотаний. (...)

Перш ніж пройти до своєї кімнати, король наказав, щоб його одразу повідомили, коли приїде кардинал.

---

[1] *Підві́ска* – ювелірна прикраса, що підвішується до чого-небудь.

[2] *Мерлезо́нський бале́т* – придворний «Балет про полювання на дроздів», що був поставлений особисто королем Франції Людовиком XIII і виконувався членами королівської родини, придворними.

Через пів години після появи короля знову залунали захоплені вигуки – приїхала королева. Старшини знову заметушилися: пропустивши вперед сержантів, вони поспішили назустріч високій гості.

Королева ввійшла до зали: гості помітили, що вона, як і король, була сумна й, головне, втомлена.

У ту саму мить, коли королева з'явилася в залі, портьєра, що затуляла маленьку ложу, відхилилась, і за нею промайнуло бліде обличчя кардинала, вдягненого іспанським грандом. Він пильно глянув на королеву, і люта, зловтішна посмішка скривила його губи: на королеві не було діамантових підвісок.

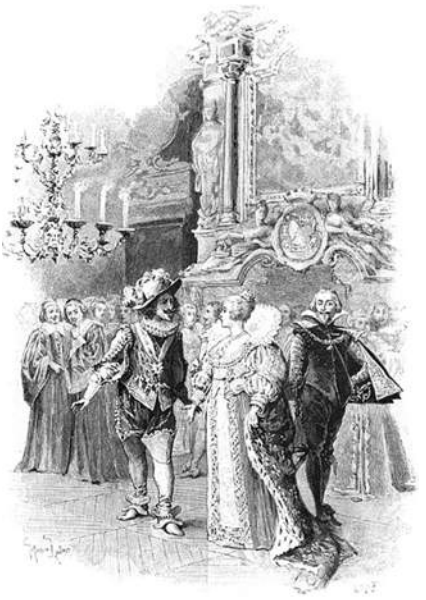
Якийсь час королева стояла, приймаючи вітання старшин і відповідаючи на поклони дам.

Аж тут з дверей навпроти вийшов король разом з кардиналом. Король був дуже блідий; кардинал щось тихо йому говорив.

Без маски, з недбало зав'язаними стрічками на камзолі, король проминув натовп і підійшов до королеви.

– Добродійко, – сказав він схвильовано, – чому, дозвольте вас спитати, ви не вдягли діамантових підвісок, хоч і знали, що мені буде приємно бачити їх на вас?

Королева оглянулася й побачила позад себе кардинала, який не міг стримати диявольської посмішки.

Ілюстрація *Моріса Лелуара, 1894 р.*

– Ваша величносте, – схвильовано відповіла королева, – я боялась, що серед цього велелюдного натовпу з ними може що-небудь трапитися.

– І ви зробили помилку, добродійко! Я подарував вам цю прикрасу для того, щоб ви її носили. Тож кажу вам іще раз: ви зробили помилку.

Голос короля тремтів од гніву; всі здивовано прислухались і придивлялись, не розуміючи, що відбувається.

– Ваша величносте, – сказала королева, – підвіски залишились у Луврі, я можу послати по них, і ваше бажання буде виконане.

– Пошліть, добродійко, пошліть, і якомога швидше: адже за годину почнеться балет.

Анна Австрійська покірно вклонилася й пішла услід за дамами, які мали провести її до приготованої кімнати. (...)

Кардинал підійшов до короля й підніс йому невеличку скриньку. Король відчинив її й побачив дві діамантові підвіски.

– Що це означає? – спитав він у кардинала.

– Нічого особливого, – відповів той, – тільки якщо королева одягне підвіски, у чому я маю сумнів, полічіть їх, ваша величносте, і коли їх буде лише десять, спитайте в її величності, хто б міг у неї вкрасти ось ці дві.

Король здивовано глянув на кардинала, але розпитати його ні про що не встиг: вигуки захоплення вирвалися всім з уст. Якщо король мав вигляд найшляхетнішого дворянина своєї держави, то королева, безперечно, була найвродливішою жінкою Франції.

Справді, мисливське вбрання напрочуд їй личило: на ній був фетровий капелюшок з голубими перами, оксамитовий корсаж перлово-сірого кольору з діамантовими ґудзиками й блакитна атласна спідниця, вишита сріблом. На лівому плечі, на пишному банті того самого кольору, що й пера та спідниця, сяяли підвіски.

Король затремтів од радості, кардинал – од гніву; а втім, вони стояли надто далеко від королеви й не могли полічити підвісок. Королева їх мала; але скільки було підвісок – десять чи дванадцять?

Цієї миті скрипалі заграли вступ до балету. Король підійшов до дружини конетабля, а його високість герцог Орлеанський – до королеви.

Всі стали на свої місця, і балет почався.

Король танцював навпроти королеви і щоразу, проминаючи її, втуплював погляд у бант з підвісками, але все-таки не міг їх полічити.

Чоло кардинала вкривав холодний піт.

Балет тривав годину; він мав шістнадцять виходів.

По закінченні кожен кавалер, під оплески всієї зали, відвів свою даму на місце; але король, скориставшись дарованим йому привілеєм, залишив свою даму й підійшов до королеви.

– Дякую, добродійко, – сказав він, – за увагу до мого прохання, але мені здається, що у вас бракує двох підвісок, і ось я дарую їх вам знову.

З цими словами він простяг королеві дві підвіски, принесені кардиналом.

– Як, ваша величносте! – вигукнула королева, вдаючи щире здивування. – Ви даруєте мені ще дві? Це вже у мене їх буде чотирнадцять!

Ілюстрація *Моріса Лелуара, 1894 р.*

Король полічив. Усі дванадцять підвісок мінилися веселкою на плечі її величності.

Король покликав кардинала.

– Що все це означає, пане кардинале? – спитав він суворо.

– Це означає, мій королю, – відповів кардинал, – що я хотів подарувати ці дві підвіски її величності, але не зважився запропонувати їх сам, тож і вдався до такого способу.

– І я тим більше вдячна вашому високопреосвященству, – мовила Анна Австрійська з усмішкою, яка свідчила про те, що награна люб'язність кардинала так і не ввела її в оману, – що ці дві підвіски напевно коштують вам стільки ж, скільки коштували його величності всі дванадцять.

Потім, уклонившися королю й кардиналові, королева пішла до кімнати, де вона вдягала своє маскарадне вбрання і де тепер мала перевдягтися. (...)

Д'Артаньян з великим нетерпінням чекав на побачення з Констанцією, але сталося нове лихо: його кохану викрали люди кардинала. Відтак юнак залишився на самоті, без жодної звістки про кохану та своїх друзів, яких він втратив дорогою до Англії.

Д'Артаньян знаходить вірних друзів і разом з ними повертається до Парижа. Невдовзі він вистежує міледі – загадкову молоду красуню, яка неодноразово своїми підступними інтригами ставала йому на заваді. Зрештою, йому вдається ввести міледі в оману й хитрощами отримати від неї подарунок – перстень із сапфіром. Атос впізнає в цій коштовності власний старовинний родинний перстень, який колись подарував своїй дружині. Інша деталь, яку помітив д'Артаньян, – тавро у вигляді лілії на плечі міледі – остаточно переконує Атоса в тому, що це його дружина, від якої він зазнав страшної зради і яку досі вважав мертвою. Через її зраду колись Атос пішов на мушкетерську службу, приховавши під цим вигаданим іменем своє минуле – життя графа де Ла Фер.

Згодом д'Артаньян та його друзі здійснили чимало воєнних подвигів під час осади фортеці Ла-Рошель.

Тим часом кардинал, прагнучи помститися за історію з підвісками, доручив міледі поїхати до Лондона й убити герцога Бекінгема. Дізнавшись про це, друзі-мушкетери попередили герцога про смертельну небезпеку. Тож міледі було заарештовано, щойно вона ступила на землю Англії. Однак хитрощами й жіночими чарами вона підкорила серце лейтенанта Фельтона, який її охороняв, і той, охоплений пристрастю і сліпою вірою, влаштував її втечу й убив Бекінгема.

Повернувшись до Франції, міледі сховалася в монастирі кармеліток, де раніше знайшла собі прихисток після історії з підвісками кохана д'Артаньяна, Кон-

станція Бонасьє. Прагнучи помститися д'Артаньянові, міледі отруїла її за кілька хвилин до того, як він зі своїми друзями прибув до монастиря. Загибель коханої стала важким ударом для д'Артаньяна. Невдовзі мушкетери вистежили міледі й засудили її до страти.

На мушкетерів чекало суворе покарання за їхні вчинки. Але кардинал Рішельє, оцінивши заслуги д'Артаньяна й сподіваючись на те, що він стане його сильним союзником у майбутньому, примирився з мушкетерами. На знак своєї симпатії кардинал подарував д'Артаньянові патент на чин лейтенанта мушкетерів. Після закінчення воєнних дій Портос одружився з багатою вдовою, а Араміс подався в ченці. Лише Атос залишився служити мушкетером під командуванням д'Артаньяна. Згодом, отримавши спадщину, він вийшов у відставку.

Переклад *Романа Терещенка*

Запитання і завдання до прочитаних уривків

1. Перейшовши за посиланнями *https://forms.gle/QXeNhdrQgzFpLGbg9*, *https://forms.gle/s1cybGKnfLxRXf1X9* або QR-кодами, перевірте, як ви запам'ятали героїв і події роману «Три мушкетери», виконавши онлайн-тести.

2. Якою постає в романі Констанція Бонасьє? Чому д'Артаньян вирішив допомогти їй? Який вплив мав його вчинок на історичні події, що їх учасником він став?

3. Що ви дізналися про звичаї та традиції французького королівського двору XVII ст.? Яка атмосфера панувала в Луврі?

4. Як змінюються настрої та інтонації короля, королеви та кардинала під час балету? Чим це пояснюється?

5. Розкрийте зміст мушкетерської присяги: *«Один за всіх і всі за одного!»*. Як мушкетери розуміють справжню дружбу? Які вчинки доводять щирість клятви, яку вони виголошують?

6. Визначте в прочитаних уривках характерні ознаки історико-пригодницького роману. Які події твору, на вашу думку, є вигаданими? Як вони поєднані з історичними фактами?

7. Складіть план характеристики літературного героя д'Артаньяна. Розгляньте ілюстрації Моріса Лелуара, розміщені в підручнику, знайдіть відповідність пунктам свого плану. Схарактеризуйте образ д'Артаньяна за складеним планом.

8. Подискутуймо! Чому роман Дюма називається «Три мушкетери», хоча друзів – четверо?

9. Творча лабораторія. Що означає крилатий вислів «три мушкетери»? Складіть і запишіть історію про щиру дружбу та взаємодопомогу, використавши цей крилатий вислів.

Одним з улюблених романів Дюма для багатьох поколінь читачів став **«Граф Монте-Крісто».** Це історія помсти марсельського моряка Едмона Дантеса, несправедливо засудженого й ув'язненого в замку Іф на 14 років.

Як Едмон Дантес відшукав скарби й перетворився на загадкового графа Монте-Крісто, ви можете прочитати, скориставшись посиланням *https://cutt.ly/jwIHa3uJ* або QR-кодом.

До найкращих історико-пригодницьких романів Дюма належить книжка **«Королева Марго».** У ній зображено події 1670-х років, що припали на добу кривавих громадянських війн у Франції. Карколомні пригоди очікують двох друзів – графа де Ла Моля та графа де Коконнаса, які за примхою долі опиняються в атмосфері придворних інтриг, зради, пророцтв. Пристрастне кохання і незламна дружба в книжці протистоять ненависті, страху та підступності.

Прижиттєве видання роману О. Дюма «Королева Марго», *1855 р.*

Які інтриги плелися в королівському палаці, як спалахнуло кохання між графом де Ла Молем і Маргаритою Валуа, ви дізнаєтеся, перейшовши за посиланням *https://cutt.ly/dwIHd0YW* або QR-кодом до ознайомчого уривка з роману «Королева Марго» О. Дюма.

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Як у романі «Королева Марго» розкривається тема віротерпимості? Чи зберігає ця тема своє значення за наших часів? Обґрунтуйте свою думку.
2. Порівняйте характери де Ла Моля та де Коконнаса. Знайдіть у тексті цитати, у яких розкриваються душевні властивості обох героїв. Що, на вашу думку, спричинило трагічну розв'язку життя де Ла Моля?
3. Порівняйте образи Делоржа з балади «Рукавичка» Ф. Шиллера та де Ла Моля з роману «Королева Марго» О. Дюма.

Нині у світовому кінематографі налічується понад 300 екранізацій творів О. Дюма. Очевидним фаворитом режисерів є роман «Три мушкетери». За ним було знято понад сто екранізацій, включно з німими, мультиплікаційними та аніме-стрічками. Пригодницький бойовик «Мушкетери» Пола Андерсона, знятий у стилі стімпанку[1], є довільною інтерпретацією роману «Три мушкетери»: сюжет розвивається навколо викрадення таємних креслень Леонардо да Вінчі та погоні за прикрасами королеви.

[1] *Стімпáнк* – широкий термін, який служить для означення специфічного напряму у фантастичній літературі, кіно, моді, музиці та комп'ютерних іграх. Характерною рисою цього стилю є використання у творчості атрибутики та технологій XIX ст. в поєднанні з футуристичними механізмами та технологіями.

За посиланням *https://cutt.ly/VwIqoSeF* або QR-кодом перегляньте уривок з кінофільму «Мушкетери» *(Велика Британія, Франція, Німеччина, режисер Пол Андерсон, 2011 р.)*. Порівняйте сюжети стрічки та роману Дюма. У чому герої схожі на літературних персонажів, а чим відрізняються від них? Які нові технології допомагають героям досягти мети?

Новим словом в екранізаціях роману Дюма став британський серіал **«Мушкетери»**, що його перший сезон вийшов 2014 р. Щоправда, автори фільму не завжди дотримуються тексту Дюма. Так, на початку стрічки д'Артаньян прибуває з Гасконі до Парижа разом зі своїм батьком, який, однак, гине в нічній сутичці, промовляючи в останню мить життя ім'я «Атос». Після його смерті юнак вирушає на пошуки загадкового лиходія, щоб помститися йому...

За посиланням *https://cutt.ly/uwIpEvWU* або QR-кодом перегляньте уривок із серіалу «Мушкетери» *(Велика Британія, режисери Енді Хей, Ніколас Рентон, Фаррен Блекберн, 2014 р.)*. Порівняйте зовнішність літературних персонажів та їхніх кінематографічних «двійників». Чим, на вашу думку, пояснюються розбіжності між ними? Які мушкетерські риси, уславлені письменником, «зберегли» також екранні герої?

РОЗДІЛ 3
УКРАЇНСЬКА ІСТОРІЯ У ТВОРАХ ЗАРУБІЖНИХ ПИСЬМЕННИКІВ

ЖИВІ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Розгляньте колаж з ілюстрацій і пригадайте назви творів, до яких вони були намальовані. Які героїчні вчинки зображено на цих малюнках? Чому вони вважаються героїчними?

Ім'я Генріка Сенкевича набуло світової слави ще за життя письменника. У своїх романах Сенкевич створював широкі картини історичного минулого, пронизані глибоким суспільним і моральним змістом. Крім того, своєю творчістю Генрік Сенкевич привернув читацьку увагу до історії та традицій своєї батьківщини – Польщі.

Казимир Мордасевич.
Портрет Г. Сенкевича.
1899 р.

Майбутній письменник народився 5 травня 1846 р. на Підляшші (нині Люблінське воєводство, Польща), яке за тих часів належало Російській імперії. Мати письменника походила з білорусько-литовської шляхти. А от з боку батька в родоводі були предки татарського походження, які оселилися на території Великого князівства Литовського ще за часів князя Вітовта (XIV–XV ст.) і згодом прийняли католицьку віру.

Дитинство Генріка було безтурботним і щасливим. Однак згодом багатодітна родина збідніла й після кількох переїздів осіла у Варшаві, де письменник і здобув освіту. З юних років він багато читав. Особливе враження справили на нього твори Адама Міцкевича, Вальтера Скотта та Олександра Дюма. Після закінчення школи юнак працював домашнім учителем, щоб заробити грошей на своє навчання у Варшавському університеті. Там він спочатку студіював право й медицину, але згодом перейшов на факультет історії та літератури, якими захоплювався ще в школі. Та згодом через брак коштів йому довелося покинути університет.

Ще під час навчання Сенкевич почав друкувати свої статті в польських газетах. Цікаво, що для своїх журналістських публікацій він використовував псевдонім Литвос, який нагадував про зв'язок його родини з Литвою. Доволі швидко Сенкевич увійшов до кола найкращих журналістів Варшави.

Юність Сенкевича припала на драматичний період в історії Польщі, коли його співвітчизники, попри небезпеки покарань, боролися за батьківщину, яку за сто років до того було жорстоко розділено між Австрією, Пруссією та Росією і в такий спосіб стерто з карти Європи. Сенкевич щиро співчував цій боротьбі. Ще у тринадцятирічному віці він розробив план звільнення Польщі. Згідно з ним, усі поляки мали виїхати до Америки, аби створити там власну армію, яка потім звільнила б рідний край від іноземного гніту. Коли письменникові виповнилося 30 років, він вирушив до США з наміром заснувати польську громаду в Каліфорнії для політичних емігрантів[1]. І хоча Сенкевичу не вдалося здійсни-

[1] *Емігра́нт* – особа, що залишила батьківщину й виїхала в іншу країну для постійного чи тривалого проживання.

ти цей план, він за рік повернувся до Польщі не з порожніми руками, адже написані ним в Америці «Листи з дороги» мали неабиякий успіх.

Музей Генріка Сенкевича. *Обленґорек, Польща*

Після американської подорожі письменник у Варшаві очолив новий тижневик, через який він намагався впливати на політичну активність польського суспільства. Однак у тогочасній Польщі не можна було вільно висловлювати політичні ідеї, які не узгоджувалися з позицією влади. Відтак Сенкевич звернувся до історії, у якій він шукав відповідей на болючі питання сучасності. Скажімо, друкуючи свій історичний роман «Вогнем і мечем» (1884) про події, що розгорнулися на території Польщі та України за часів Богдана Хмельницького, митець зазначав: *«Чи не краще, чи не здоровіше – замість малювати нинішній стан людей, їхню бідність і внутрішній розбрат, марні потуги й безсилля, – показати суспільству, що були часи ще гірші, страшніші і відчайдушніші, але попри це все ж таки настали відродження і порятунок»*.

Одним з найпотужніших літературних творів Сенкевича став історичний роман «Quo vadis?» (або старослов'янською «Камо грядеши?»), що перекладається як «Куди ідеш?». Це – єдиний історичний роман Сенкевича, у якому дія відбувається не на території Польщі. Книжка розповідає про жахливі переслідування перших християн за часів римського імператора Нерона, який здобув сумнозвісну славу одного з найкривавіших гонителів християн. Цей роман належить до найвизначніших літературних творів про події ранньої християнської історії.

На батьківщині вдячні співвітчизники на знак своєї пошани й любові подарували Г. Сенкевичу до 25-річного ювілею літературної діяльності невеличкий маєток, придбаний ними за зібрані кошти. А найвищим виявом міжнародного визнання стала Нобелівська премія, присуджена письменникові 1905 р.

З початком у 1914 р. Першої світової війни письменник переїхав до Швейцарії, де займався політичною, журналістською та благодійною діяльністю. Зокрема, він організував Комітет допомоги жертвам війни в Польщі. Генрік Сенкевич помер у 1916 р. за

кордоном, і лише через вісім років його тіло було перепоховане на батьківщині.

У романі **«Вогнем і мечем»** Сенкевич звертається до подій польсько-козацької війни 1648–1657 рр., котра в українській історії називається Національно-визвольною війною під проводом Богдана Хмельницького, а в народних спогадах нерідко згадується як Хмельниччина. Історична основа зображених у романі подій така.

Після того, як на козацькій раді 1648 р. Хмельницького було обрано гетьманом, на українських землях спалахнула загальнонародна визвольна війна проти Польщі. Вона була спричинена безжальними утисками українського населення польською владою. Намагаючись зміцнити українське військо, Хмельницький заздалегідь домовився з кримським ханом Іслам-Гіреєм про те, що той надішле на допомогу ногайських кочовиків під проводом Тугай-бея. 29 квітня – 16 травня 1648 р. відбулася велика битва під Жовтими Водами, у якій об'єднане козацько-татарське військо під проводом Богдана Хмельницького та Тугай-бея розгромило найкращі польські військові сили під командуванням Стефана Потоцького. Ця перемога визначила злам у польсько-козацькій війні. Подальші воєнні успіхи козацтва при Корсуні та Пилявцях привели до визволення багатьох українських земель від польського панування.

Слід зазначити, що в романі письменника цікавлять не так самі історичні події, як людина, що їх осмислює з точки зору власного досвіду. Відповідно до цього на передній план твору висунута історія головного героя Скшетуського – польського офіцера та безпосереднього учасника бойових дій, а понад те, ще й – закоханого, що намагається врятувати свою дівчину від смертельних небезпек воєнного лихоліття. Відтак однією з центральних сюжетних ліній стає романтична історія кохання Скшетуського й красуні-княжни Гелени Курцевич, на яку полює пристрасно закоханий у неї український полковник Іван Богун. У межах цього сюжету письменник змальовує масштабні й напрочуд живі картини історії. Справжньою «візитівкою» твору стало зображення батальних сцен – тобто художні описи битв. Крім того, Сенкевич створив цілу низку яскравих портретів історичних особистостей – українського гетьмана Богдана Хмельницького, татарського полководця Тугай-бея, очільника польсько-литовських військ Яреми Вишневецького, козацького полковника Богуна та багатьох інших.

Зрештою, певний історичний підтекст має також назва роману. У давнину крилатий вислів «вогнем і мечем» означав такий спосіб лікування хвороб і ран, коли їх припікали вогнем або розжареним металом. У Давньому Римі цей вислів позначав способи боротьби з ворогом зброєю та пожежами. Після публікації роману Сенкевича фразеологізм набув значення метафори безжального знищення ворога із застосуванням найжорстокіших форм насильства.

Ясна річ, у романі «Вогнем і мечем» Сенкевич пропонує власну версію історичних подій, витлумачуючи їх з польської точки зору. Так, він наголошує на тому, що Хмельницького спонукала до боротьби проти Речі Посполитої передусім жага особистої помсти. Навряд чи це припущення відповідало історичній дійсності, адже особиста помста гетьмана не могла б надихнути український народ на масове повстання проти польської шляхти. Однак Сенкевич оцінював українську національно-визвольну війну з огляду на її руйнівні наслідки для Речі Посполитої, яка відтоді почала втрачати свій політичний вплив і зрештою була розділена між іншими державами. Одним з головних винуватців цієї трагедії Сенкевич вважав Богдана Хмельницького, і це наклало відчутний відбиток на образ українського гетьмана в романі. Разом з тим автор змалював Хмельницького як яскраву й суперечливу історичну особистість, національного лідера та козацького гетьмана.

Михайло Хмелько. Богдан Хмельницький. *1953 р.*

Свій політичний ідеал письменник втілив в образі польського державного діяча й полководця Яреми Вишневецького.

Історичний Вишневецький був відомий не лише своїми військовими походами, але й здатністю постояти за себе в суперечках з королем чи сеймом, а поза тим – ще й жорстокістю, з якою намагався придушити козацькі виступи. На-

Богдан Хмельницький. Кадр із кінострічки «Вогнем і мечем» *(Польща, режисер Єжи Гофман, 1999 р.)*

томість Сенкевич змальовує його в романі як людину, наділену взірцевими громадянськими чеснотами й жагою справедливості. Отож історичне зображення в творі позначене великим впливом як політичних поглядів письменника, так і його художньої фантазії.

Перевірте себе

1. Коли, де й у якій сім'ї народився Генрік Сенкевич?
2. Яку освіту отримав класик польської літератури? Як розпочав свою літературну кар'єру?
3. Наведіть приклади активної громадянської позиції письменника.
4. Назвіть відомі твори Г. Сенкевича.
5. Дайте узагальнену характеристику сюжету роману «Вогнем і мечем». Прокоментуйте його назву. Чому цей твір належить до історичних романів? Поясніть, як політичні погляди письменника вплинули на його зображення історії у творі.
6. Виконайте вправу *«П'ять речень»*: передайте зміст прочитаного розділу про Генріка Сенкевича п'ятьма простими реченнями, записавши їх у зошит. Спираючись на них, перекажіть прочитане.

Під час читання твору простежте взаємозв'язок між характером, вчинками та зовнішністю Богдана Хмельницького.

ВОГНЕМ І МЕЧЕМ

(Уривки)

РОЗДІЛ І

Рік тисяча шістсот сорок сьомий був роком, не схожим на інші, у якому розмаїті знамена у небі й на землі віщували невідомі напасті й надзвичайні події.

Тодішні літописці згадують, що навесні сарана в нечуваній кількості вироїлася з Дикого поля[1] і знищила посіви й трави, а це провіщало татарські набіги. Улітку відбулося велике сонячне затемнення, а невдовзі й комета з'явилася в небі. У Варшаві бачили над містом могилу й вогняний хрест у хмарах. Через цю причину постували й роздавали милостиню, бо дехто твердив, що моровиця впаде на країну і вигубить рід людський. До того ж іще й зима настала така м'яка, якої і старі люди не пам'ятали. У південних воєводствах річки взагалі не взялися кригою, і, щодня підпоювані снігом, який танув уранці, вони повиходили із русел і позаливали береги. Часто йшли дощі. Степ розмок і зробився великою калюжею... (...) Оскільки хід природи зовсім, здавалося, повернув назад, усі на Русі, очікуючи незвичайних подій, зверталися неспо-

[1] *Ди́ке по́ле* – традиційна назва чорноморських степів у XVI–XVII ст.

кійним розумом і очима саме до Дикого поля, бо звідти скорше, ніж з іншого місця, могла прийти небезпека. (...)

Скільки там битв відгриміло, скільки людей полягло – ніхто не злічив, ніхто не затямив. Орли, яструби і круки – одні про те знали, а хто здалека чув лопотіння крил і каркання, хто бачив пташині вири, що кружляли над одним місцем, той знав, що там трупи або кості непоховані лежать...

С. Васильківський. Козаки в степу. Вартові запорозьких вольностей. *1890 р.*

На людей у травах полювали, ніби на вовків або сайгаків[1]. Полював, хто хотів. Переслідувані законом люди рятувалися у диких степах, озброєний пастир стеріг худобу, лицар шукав там пригод, лиходій – здобичі. Козак – татарина, татарин – козака. Бувало, що й цілі ватаги стерегли стада від юрби грабіжників. Степ, хоч і пустельний, водночас не пустував – він був тихий і грізний, спокійний і повен засідок, дикий не лише від Дикого поля, а й від дикості душ. (...)

Місяць, саме виглянувши з-за Дніпра, осяяв пустище, головки будяків і степову далечінь. Зненацька нижче за течією у степу з'явилися якісь нічні істоти. Перебіжні хмарки щомиті заступали місяць, і постаті то виблискували в пітьмі, то згасали. Часом вони зникали зовсім і ніби танули в пітьмі. Наближаючись до узвишшя, на якому стояв перший вершник, вони скрадалися тихо, обережно, поволі, щохвилини зупиняючись. У їхньому русі було щось страхітливе, як і в усьому степу, на вигляд такому спокійному. Вітер час від часу повівав із Дніпра, здіймаючи сумний шелест у висохлих будяках, що хилилися й тріпотіли, ніби злякані. Нарешті постаті зникли, сховавшись у тіні руїн. У блідому сяйві ночі видно було тільки одного вершника, що стояв на узвишші.

Та ось шелест привернув і його увагу. Наблизившись до краю узгір'я, він почав уважно вдивлятися у степ. Тієї ж миті вітер ущух, шелест стих і залягла мертва тиша.

Раптом пролунав пронизливий свист. Безліч голосів моторошно закричали: «Алла! Алла! Ісусе Христе! Рятуйся! Бий!». Загриміли

[1] *Сайга́к* – маленька копитна тварина південних степів; вирізняється стрункістю, незвичайною пильністю, швидким бігом.

самопали, червоні спалахи розітнули темряву. Кінський тупіт змішався із брязкотом заліза. Якісь нові вершники ніби з-під землі виросли у степу. Хтось би сказав: «Справжня буря враз зірвалася у цій тихій, зловісній пустелі». Потім стогін людський завторував страшним крикам, і нарешті все стихло – битва скінчилася.

Напевно, у Дикому полі розігралася одна із звичайнісіньких сцен.

Вершники згрупувалися на узвишші, деякі позлазили з коней, уважно до чогось придивляючись.

Зненацька з темряви почувся гучний, владний голос:

– Гей там! Викресати вогню і запалити!

За мить полетіли вгору іскри, а потім спалахнув полум'ям сухий очерет від скіпки, яку ті, хто мандрував Диким полем, завжди возили із собою.

Враз у землю встромили прут із каганцем, і яскраве світло, що падало згори, виразно освітило кільканадцять осіб, котрі схилилися над постаттю, яка непорушно лежала на землі.

Це були жовніри[1], вбрані у червону двірську форму й у вовчі капори. Один з них, що сидів на доброму коні, здавалося, був командиром. Він зліз із коня, підійшов до того, котрий лежав, і спитав:

– Ну що, вахмістре[2]? Живий він чи ні?

– Живий, пане намісникy[3], але харчить – арканом його здушило.

– Що за один?

– Не татарин, якесь цабе.

– То й хвалити Бога.

Сказавши це, намісник уважно придивився до незнайомця.

– Скидається на гетьмана, – мовив він.

– І кінь під ним благородної татарської породи, такого й у хана немає, – додав вахмістр. – Та он його тримають! (...)

Подальшу розмову урвало не на жарт сильне харчання здушеного незнайомця. (...)

Жовніри враз підхопилися. Одні почали приводити до тями й розтирати лежачого, другі рушили по очерет, треті розстелили на землі для нічлігу верблюдячі й ведмежі шкури.

Намісник, не турбуючись більше про здушеного незнайомця, розстебнув пасок і влігся біля багаття на бурці. Це був іще дуже

---

[1] *Жовні́р* – солдат польської армії.

[2] *Ва́хмістр* – старший чин у кавалерії та кінній артилерії.

[3] *Намі́сник* – заступник посадової особи.

молодий чоловік, худорлявий, чорнявий, надто вродливий, із тонкими рисами обличчя й випнутим орлиним носом. В очах у нього палали буйна уява й задерикуватість, але обличчя мав людини добросовісної. Пишні вуса й давно, як видно, не голена борода робили його не на свої роки поважним. (...)

Здушений незнайомець почав потроху приходити до тями.

Якийсь час водив він налитими кров'ю очима по довколишніх, намагаючись їх упізнати, відтак спробував підвестися. Жовнір, котрий перед тим розмовляв із намісником, підняв його, взявши попід пахви; другий уклав йому в руку обушок, на який незнайомець через силу обіперся. Обличчя його було ще червоне, жили понадувалися. Нарешті здавленим голосом він ледве вимовив перше слово:

– Води! (...)

...Він пив і пив, і певно, це йому допомагало, бо, ледве відірвавшись од фляги, уже чітким голосом спитав:

– У кого я в руках?

Намісник підвівся й підійшов до нього.

– У руках тих, хто вашу милость урятував.

– То це не ви, добродію, накинули на мене аркан[1]?

– Мосьпане, наша справа шабля, а не аркан. Кривдиш, ваша милость, добрих жовнірів підозрою. Спіймали тебе якісь лиходії, у татарів перевдягнені. На них, якщо цікаво, можеш глянути – он вони, як барани порізані, лежать.

Сказавши це, він показав рукою на кілька темних тіл, що лежали під узгір'ям.

Незнайомець відповів:

– Тоді дозвольте мені спочити.

Йому підклали повстяне сідло, на яке він усівся і поринув у мовчання.

Це був чоловік у розквіті сил, середній на зріст, широкоплечий, майже велетенської статури, із вражаючими рисами обличчя. Голову він мав велику, шкіру в'ялу, надто засмаглу, очі чорні й трохи косуваті, як у татарина, а над вузькими губами у нього звисали тонкі вуса, що розходилися на кінцях двома широкими кистями. На його могутньому обличчі відбилися відвага і пиха. Було у ньому щось привабливе й водночас відразливе: гетьманська велич, змішана з татарською хитрістю, добросердість і дикість.

Посидівши трохи на сідлі, він підвівся і зовсім несподівано, навіть не подякувавши, пішов оглядати трупи.

– Грубіян! – буркнув намісник.

---

[1] *Арка́н* – т у т: довга мотузка з петлею на кінці для лову тварин.

Незнайомець тим часом уважно вдивлявся у кожне обличчя, кивав головою як людина, що все зрозуміла, а потім поволі попрямував назад до намісника, поплескуючи себе по боках і мимохіть шукаючи пояс, за який, либонь, хотів заткнути руку.

Не подобалася молодому намісникові така гідність у людині, яку щойно витягли із зашморгу, і він ущипливо сказав:

– Можна подумати, що ти, добродію, знайомих шукаєш серед цих лиходіїв або молитву за їхні душі читаєш.

Незнайомець поважно відповів:

– І не помиляєшся ти, ваша милость, і помиляєшся. Не помиляєшся, бо я шукав знайомих, а помиляєшся, бо то не лиходії, а слуги одного шляхтича, мого сусіди.

– Тоді, мабуть, не з однієї криниці ви п'єте із тим сусідою.

Якась дивна усмішка пробігла по тонких губах незнайомця.

– І в цьому, ваша милость, помиляєшся, – пробурчав він крізь зуби.

А за хвилю додав гучніше:

– Проте вибач мені, ваша милость, що я як слід не подякував тобі за auxilium[1] і успішний порятунок, які мене від такої наглої смерті визволили. Мужність твоя, ваша милость, переважила мою необережність, бо я від людей своїх відлучився, але вдячність моя не менша, ніж твоя сміливість.

Сказавши це, він простяг намісникові руку.

Але бундючний юнак не рушив із місця і своєї руки простягати не квапився. Натомість він промовив:

Герб «Абданк»

– Хотілося б спершу знати, чи зі шляхтичем я маю справу, бо хоч у цьому й не сумніваюся, однак безіменних подяк мені приймати негоже.

– Бачу, ти, ваша милость, дотримуєшся справжнього рицарського етикету, і слушно робиш. Розмову свою і подяку мені слід було почати з імені свого. Отож я Зиновій Абданк[2], герба Абданк із малим хрестом, шляхтич Київського воєводства, осідлий і полковник козацької хоругви[3] князя Доміні ка Заславського.

---

[1] *Аúхílium* – з латини – допомога.

[2] *Абда́нк* – герб.

[3] *Хору́гва* – т у т: підрозділ у польсько-литовській армії XVI–XVII ст. та в козацькому війську.

– А я Ян Скшетуський, намісник панцирної хоругви ясновельможного князя Ієремії Вишневецького.

– У славного жовніра, ваша милость, служиш. Прийми ж тепер мою вдячність і руку. (...)

Тож пан Скшетуський запросив його до товариства. Запах печеного м'яса уже йшов від багаття, лоскочучи нюх і апетит. Отрок дістав м'ясо із жару й подав на олов'яній тарелі. Почали їсти, а коли принесли чималий міх молдавського вина, враз зав'язалася й жвава розмова. (...)

Раптом у степу почувся кінський тупіт, а радше квапливе чавкотіння кінських ніг по розмоклій траві. Тої ж миті й челядник намісника, виставлений вартовим, прибіг доповісти, що наближаються якісь люди.

– Це, напевно, мої, – мовив Абданк, – котрих я відразу ж за Тясмином[1] залишив. Не сподіваючись засідки, я обіцяв чекати на них тут.

За хвилю юрба вершників уже оточила півколом узгір'я. Полум'я вихопило з темряви голови коней, що роздували ніздрі й форкали від утоми, а над ними – схилені обличчя вершників. Затуляючи руками від сліпучого блиску очі, вони швидко розглядали всіх, хто був довкола.

– Гей, люди! Хто ви? – спитав Абданк.

– Раби Божі! – відповіли голоси з темряви.

– Так, це мої молодці, – повторив Абданк, звертаючись до намісника. – Сюди! Сюди! – гукнув він.

Кілька вершників злізли з коней і підійшли до вогню.

– А ми спішили, спішили, батьку. Що з тобою?

– У засідку вскочив. Хведько, юда, знав місце і чекав тут на мене зі своїми. Заздалегідь сюди прибув. Аркан на мене накинули!

– Спаси Біг! Спаси Біг! А що то (...) біля тебе крутяться?

Кажучи це, вони грізно поглядали на пана Скшетуського та його товаришів.

– Це друзі добрі, – відповів Абданк. – Хвалити Бога, живий я і цілий. Зараз далі рушимо.

– Хвалити Бога! Ми готові.

Новоприбулі заходилися гріти над вогнем руки, бо ніч видалася холодна, хоч і ясна. Було їх десь із сорок, усі рослявi й добре озброєні. Вони зовсім не скидалися на реєстрових козаків, що неабияк здивувало пана Скшетуського, особливо тому, що під'їхали вони в такій чималій кількості. Усе це здалося намісникові надто

[1] *Тя́смин* – річка, права притока Дніпра.

підозрілим. Якби великий гетьман послав його милость Абданка в Кодак, то він, по-перше, дав би йому охорону із реєстрових, а по-друге, з якої б речі наказав йому іти до Чигирина степом, а не водою? Адже переправи через усі річки, що течуть Диким полем до Дніпра, могли тільки затягти поїздку. Радше схоже було, що його милость Абданк саме Кодак і хотів обминути.

Та й сама особа Абданка змушувала молодого намісника добряче задуматися. Він одразу ж завважив, що козаки, котрі зі своїми полковниками обходилися досить фамільярно, цього оточували незвичайною повагою, ніби тобі гетьмана. Певно, це був лицар неабиякий, що тим більше дивувало пана Скшетуського, бо, знаючи Україну по той і по цей бік Дніпра, ні про якого славетного Абданка він нічого не чув. І все-таки в обличчі цього чоловіка було щось особливе – якась зачаєна сила, що нею, наче полум'я жаром, дихало усе його єство, якась незламна воля, котра свідчила: чоловік цей ні перед ким і ні перед чим не відступить. Така ж воля була й в обличчі князя Ієремії Вишневецького, але те, що у князя було вродженим натури даром, притаманним високому походженню і становищу, у чоловікові невідомого імені, котрий заблукав у глухому степу, могло здивувати.

Отож намісник, не знаючи, що й думати і що робити, вирішив бути пильним, а тим часом Абданк уже й коня собі подати наказав.

– Добродію намісникy, – мовив він, – кому в дорогу, тому час. Дозволь же ще раз подякувати тобі за порятунок. І дай мені Боже відборгувати тобі такою ж послугою!

– Не знав я, кого рятую, тому й подяки не заслуговую.

– Скромність це в тобі говорить, котра така ж, як і твоя відвага. Прийми ж від мене цю каблучку.

Намісник зморщився і відступив на крок від Абданка, зміряв-ши його поглядом, а той майже з батьківською турботою в голосі й манерах говорив далі:

– От поглянь. Не за багатство цієї каблучки, а за інші її чесноти обдаровую я тебе. Ще замолоду в бусурманській неволі одержав я її від прочанина, котрий зі Святої Землі[1] вертався. У цьому вічку знаходиться прах Гробу Господнього. (...) Каблучка ця обереже тебе від біди і захистить, коли настане день судний, а я тобі повідаю, що день цей уже наближається до Дикого поля. (...)

[1] *Свята́ Земля́* – загальне європейське найменування Єрусалиму та навколишніх територій, земна батьківщина Ісуса Христа та духовна батьківщина всіх християн.

Намісник так перейнявся словами цього дивного чоловіка, що мимоволі взяв каблучку.

А той задивився у темну степову далечінь.

Відтак поволі повернувся і сів на коня. Молодці вже чекали на нього під узгір'ям.

– У дорогу! У дорогу!.. Бувай здоровий, друже-жовніре! – мовив він намісникові. – Часи тепер такі, що брат братові не довіряє, тому ти й не знаєш, кого врятував, адже я тобі прізвища свого не сказав.

– То ви, ваша милость, не Абданк?

– Це мій герб...

– А прізвище?

– Богдан-Зиновій Хмельницький.

Сказавши це, він спустився схилом, а за ним рушили й молодці. Невдовзі сховали їх курява й ніч. (...)

Запитання і завдання до прочитаного

1. Перечитайте поданий на початку роману опис Дикого поля. Схарактеризуйте його настрій. Чому, на вашу думку, письменник розпочинає оповідь саме із цього опису? Як ви гадаєте, чому ця місцевість отримала назву «Дике поле»?

2. За яких обставин зустрілися Ян Скшетуський та Богдан Хмельницький? Які моральні якості виявив Скшетуський, рятуючи Хмельницького?

3. Чому Хмельницький спершу не назвав свого справжнього імені, а потім все ж таки відкрив правду? Як він віддячив своєму рятівникові?

4. Що видалося Скшетуському підозрілим у поведінці Хмельницького? Обґрунтуйте відповідь текстом. А що в поведінці обох персонажів натякає на їхню майбутню ворожнечу? Як цьому враженню сприяє пейзаж?

5. Робота в парах. Знайдіть у тексті опис зовнішності Хмельницького. Визначте в ньому деталі, які підкреслюють протиріччя його особистості. Порівняйте літературний портрет з образом Хмельницького, змальованим художником М. Хмельком (с. 151). Визначте їхні спільні риси.

6. Пофантазуймо! Уявіть, що Скшетуський із самого початку знав, що перед ним – Богдан Хмельницький. Як він повівся би з українським гетьманом?

7. Філологічний майстер-клас. Робота в групах. **А.** Детально проаналізуйте пейзаж у прочитаному уривку роману, виконавши такі завдання:

- Знайдіть деталі, що характеризують простір, рухи; звуки та кольори.
- Як змінюється степ уночі? Які деталі підкреслюють його таємничість?
- Які художні засоби використовує перекладач, аби підкреслити велич і безмежність степу? Запишіть відповідні приклади в зошит.

Б. Пригадайте, як зображується степ в українському фольклорі. Що він символізує в народних піснях і казках? Які фольклорні традиції в описі українського степу використовує Г. Сенкевич? Знайдіть відповідні приклади в прочитаному уривку. **В.** Пригадайте прочитаний у шостому класі вірш Альфреда Маргула-Шпербера «Український степ». Порівняйте його з описом степу в романі Г. Сенкевича. Презентуйте свої висновки, створивши інфографіку до питання «Що символізує український степ у романі Генріка Сенкевича?».

Перша зустріч Скшетуського з княжною Курцевич. *Малюнок Юліуша Коссака*

Незабаром Ян Скшетуський дізнається про те, що Хмельницький очолив повстання козаків проти польської шляхти. За кілька днів Скшетуський вирушає до Лубен, столиці польського князя Яреми Вишневецького, якому він вірою й правдою служить. Дорогою загін зустрічає подорожніх. Серед них є сирота, княжна Гелена Курцевич, яка разом зі своєю старою опікункою, вдовою князя Курцевича-Булиги, прямує до власної садиби Розлоги. Скшетуський супроводжує їх до садиби. Ян і Гелена з першого погляду й назавжди закохуються одне в одного. Однак у Розлогах Ян зустрічає молодого красеня, знаменитого козацького полковника Богуна, пристрасно закоханого в Гелену. Скшетуський дізнається, що Гелену, яка є спадкоємицею садиби, хочуть проти волі віддати заміж за Богуна, тому що він за це пообіцяв віддати Розлоги опікунці. Ян переконує опікунку віддати Гелену за нього заміж, після чого вирушає в путь з дорученням польського князя Вишневецького зібрати відомості про те, що відбувається в Запорозькій Січі. Дорогою на його загін нападають запорожці й татари. Пораненого й полоненого Яна привозять на Січ, де відбувається козацька нарада за участю татарського союзника Тугай-бея.

РОЗДІЛ XI

Тугай-бей. Фрагмент картини *Яна Матейка* «Богдан Хмельницький з Тугай-беєм під Львовом». *1885 р.*

(...) Тугай-бей увійшов першим, за ним Хмельницький із булавою гетьмана Запорозького війська в руці. Звання це він носив відтоді, як повернувся з Криму із виклопотаними у хана підкріпленнями. Юрба тоді понесла його на руках і, відбивши замок на військовій скарбниці, вручила йому булаву, стяг і печатку, які зазвичай виносилися попереду гетьмана. Він неабияк змінився. Видно було, що він тепер уособлює собою страшну силу всього Запорожжя. Це вже був не скривджений Хмельницький, що втік на Січ через Дике поле, а Хмельницький – гетьман (...)

Рада почалася. Тугай-бей усівся посередині на найтовщу купу шкур і, підігнувши ноги, заходився лущити

соняшникове насіння, випльовуючи мокре лушпиння поперед себе на середину кімнати. По праву руч від нього сів Хмельницький із булавою, по ліву – кошовий[1], а отамани і депутація від товариства розташувалися далі попід стінами. Розмови стихли, тільки знадвору долинав гамір і глухий, схожий на шум хвиль, гомін юрби, що зібралася просто неба. (...)

...З сусіднього ванькира[2] привели в'язня.

Тінь падала на його обличчя, та й вогонь у грубі вже пригас, тому в напівтемряві видно було тільки величну постать, що трималася просто і гордо, хоч руки в'язня були скручені ликом. Але Гладкий[3] підкинув в'язку скіпок, і за хвилю буйне полум'я здійнялося вгору, яскраво освітивши обличчя в'язня, котрий звернувся до Хмельницького.

Побачивши його, Хмельницький здригнувся.

В'язнем був пан Скшетуський. (...)

– Ти звідки? – спитав кошовий Скшетуського.

– З посольством їхав я до тебе, кошовий отамане, коли розбійники на Хортиці на мене напали і супроти звичаю, який шанують навіть найдикіші народи, людей моїх перебили, а мене, не зважаючи на гідність мою посольську і походження, поранили, зневажили і як полоненого сюди привезли, за що пан мій, ясновельможний князь Ієремія Вишневецький, знайде приключку тобі, кошовий отамане, нагадати.

– А навіщо ти нещирість свою показав? Навіщо доброго молодця чеканом[4] розчерепив? Навіщо людей перебив учетверо більше, ніж мав своїх? А з листом навіщо до мене їхав – щоб готовність нашу побачити і (...) ляхам[5] про неї донести? Знаємо ми також, що ти і до зрадників Війська Запорозького листи мав, аби з ними згубу всього війська замислити, за що не як посол, а як зрадник прийнятий і справедливо покараний будеш.

---

[1] *Кошови́й* – виборний отаман у Запорозькій Січі.

[2] *Ванькúр* – бічна кімнатка, відокремлена стіною від великої кімнати.

[3] *Гладкúй* – отаман миргородського куреня, військової одиниці Запорозької Січі.

[4] *Чека́н* – старовинна ручна зброя, загострений молот з довгим держаком.

[5] «Ля́хами» за описуваних у романі часів називали поляків. Унаслідок складних польсько-українських відносин ця назва набула негативного забарвлення і наразі не вживається в офіційному мовленні. Проте в деяких країнах слово «ляхи» залишається нейтральним і слугує назвою поляків або Польщі.

Козацьке військо.
Кадр із кінострічки «Вогнем і мечем» *(Польща, режисер Єжи Гофман, 1999 р.)*

– Помиляєшся ти, кошовий отамане, і ти, милостивий пане гетьмане самозваний! – мовив намісник, звертаючись до Хмельницького. – Якщо я мав листи, то це робить кожен посол, котрий, їдучи в чужі краї, бере листи від знайомих до знайомих, щоб у такий спосіб зав'язати дружні стосунки. А я сюди їхав із князівським листом не згубу вам замишляти, а утримати вас від таких учинків, які (...) на вас і на все Військо Запорозьке остаточне знищення накличуть. Адже на кого ви безбожну руку підіймаєте? (...) Супроти короля, супроти шляхетського стану і всієї Речі Посполитої? Тому радше ви, не я, зрадники. (...)

– Лаєш, вражий сину, щоб викрутитися і смерті уникнути! – закричав кошовий. – Але не допоможуть тобі ні погрози, ні латина (...)

Решта отаманів теж почала скреготіти зубами і дзенькати шаблями, а пан Скшетуський підняв голову ще вище і сказав ось що:

– Не думай, кошовий отамане, що я смерті боюся, або життя рятую, або свою невинуватість доводжу. (...) Переді мною смерть і мука, але за мною – міць і помста всієї Речі Посполитої, перед якою тремтіть ви всі! (...)

Розгнівані козаки висунули вимогу стратити Скшетуського. Проте Хмельницький, пам'ятаючи про те, що той колись його врятував, вирішив зберегти його життя. Для цього він вдався до хитрощів, нагадавши Тугай-бею, що молодий польський офіцер є здобиччю татар, за яку вони можуть отримати чималий викуп золотом. У цей час Богданові принесли звістку про те, що польське військо виступило в похід проти українських козаків.

(...) Враз обличчя його змінилося, він перестав читати і гучним голосом промовив:

– Милостиві панове отамани! Великий гетьман посилає на нас сина Стефана[1] з військом. Війна!

У кімнаті тихо загомоніли. Було це виявом радості чи жаху – не відомо. Хмельницький вийшов на середину і взявся руками в боки, очі його вергали блискавки, а голос звучав грізно й наказово:

[1] *Сте́фан* – син коронного гетьмана – міністра Речі Посполитої, керівника польського війська Миколи Потоцького; брав участь у придушенні Хмельниччини.

– Курінні до куренів! Ударити на вежі з гармат! (...) Завтра вдосвіта вирушаємо! (...)

За мить гуркіт гармат на воротах (...) струснув стіни кімнати і рознісся сумною луною (...), сповіщаючи про війну. (...)

РОЗДІЛ XII

Хмельницький зі Скшетуським пішли на нічліг до кошового, а з ними й Тугай-бей, котрому запізно було повертатися на Базавлук[1]. Дикий бей поводився з намісником як із полоненим, за якого дадуть чималий викуп, а тому ставився до нього не як до невольника і з повагою куди більшою, ніж до козаків, бо свого часу бачив його при ханському дворі як князівського посла. (...)

...Хмельницький звернувся до Тугай-бея:

– Тугай-бею, – почав він, – скільки викупу думаєш ти взяти за цього полоненого?

Тугай-бей глянув на Скшетуського і відповів:

– Ти казав, що він чоловік знатний, а я знаю, що він посол страшного князя, а страшний князь своїх любить. Бісміллах! Один заплатить і другий заплатить – разом...

Тут Тугай-бей замислився:

– Дві тисячі талярів[2].

А Хмельницький на це:

– Я дам тобі ці дві тисячі талярів.

Татарин якусь мить мовчав. Його косуваті очі, здавалося, наскрізь бачили Хмельницького.

– Ти даси три, – сказав він.

– Чому я маю давати три, якщо ти сам хотів дві?

– Бо якщо ти хочеш його мати, то тебе це цікавить, а якщо тебе це цікавить, то даси три.

– Він мені життя врятував.

– Алла! Це варте ще тисячі.

Тут у торг втрутився Скшетуський.

– Тугай-бею, – гнівно сказав він. – Із князівської скарбниці я нічого тобі обіцяти не можу, але хоч би мені й довелося власне добро взяти, я сам тобі три дам. Майже стільки ж у мене комісійних у князя та непогане сільце, отож вистачить. А гетьманові цьому я не хочу завдячувати ні свободою, ні життям.

– А звідкіля ти знаєш, що я з тобою вчиню? – спитав Хмельницький.

---

[1] *Базавлу́к* – річка, притока Дніпра.

[2] *Та́ляр* – назва великої срібної монети в країнах Європи в XVI–XIX ст.

І, повернувшись до Тугай-бея, мовив:

– Війна от-от почнеться. Ти пошлеш до князя, але, поки посол вернеться, чимало води у Дніпрі спливе, а я тобі завтра на Базавлук сам гроші відвезу.

– Давай чотири, тоді я з ляхом і не говоритиму, – нетерпеливо відповів Тугай-бей.

– Дам чотири, хай так і буде. (...)

Хмельницький сидів за столом, заглибившись у мовчання. (...)

– Добродію наміснику, ти вільний.

– Дякую тобі, милостивий гетьмане запорозький, хоч не приховаю, що волів би комусь іншому за свободу подякувати.

– Тоді не дякуй. Ти врятував мені життя, я тобі теж добром відборгував – от ми й поквиталися. Але ще мушу сказати тобі ось що: я тебе зараз не відпущу, аж поки не даси мені рицарського слова, що, повернувшись, не розповіси своїм про наші приготування, про чисельність військ і про все інше, що на Січі бачив.

– Тож даремно ти мені (...) свободи дав покуштувати, бо такого слова я не дам, тому що, давши його, вчиню як ті, хто до ворога перебігає. (...)

– Від іншого не стерпів би я таких речей, але й ти стережися, щоб твоя сміливість моєму терпінню край не поклала. (...) Поглянь, що діється в Україні! Гей! Земля родюча, земля-матінка, земля рідна, а хто тут у завтрашньому дні впевнений? Хто тут щасливий? Хто віри не позбавлений, свободи не втратив, хто тут не плаче і не зітхає? (...) Якої ж вдячності діждалося Військо Запорозьке за свої великі заслуги, у численних війнах здобуті? Де козацькі привілеї? (...) Сльози не висохли за тими, кого вбили, кому зітнули голову, кого на палю посадили! І от, дивись, що на небесах світить! – тут Хмельницький показав у віконці на палах-котливу комету. – Гнів Божий! Бич Божий!.. І якщо мені судилося на землі бичем цим стати, то хай здійсниться воля Божа! Я візьму цей тягар собі на плечі.

Сказавши це, він простяг угору руки і весь, здавалося, запалав, як велетенський смолоскип помсти, і затремтів, а потім упав на лаву, ніби тягарем призначення свого придавлений.

Запала мовчанка, яку порушувало тільки хропіння Тугай-бея і кошового, та ще в одному кутку кімнати жалібно співав цвіркун.

Намісник сидів з опущеною головою. Здавалося, він шукав відповіді на слова Хмельницького, такі важкі, як гранітні брили, нарешті й він заговорив голосом тихим і сумним:

– Ох, хоч би все це і було правдою, але хто ж ти такий, гетьмане, щоб суддею і катом себе призначити? Яка тебе жорстокість, яка пиха підіймає? Чому ти Богові суду і кари не залишаєш? Я злих не захищаю, кривд не схвалюю, утисків законом не називаю, але вгляньсяж і ти в себе, гетьмане! (...)

– Не сичи! – люто закричав Хмельницький і блиснув ножем перед грудьми намісника.

– Убий! – мовив пан Скшетуський.

І знову на мить залягла тиша, знову чути було тільки хропіння сонних і жалібне поскрипування цвіркуна.

Хмельницький якийсь час стояв із ножем біля грудей Скшетуського, але раптом, здригнувшись, отямився, упустив ніж.

Пан Скшетуський, знесилений ще свіжими ранами і схвильований розмовою, дуже зблід і почав непритомніти. Проте встиг іще подумати, що це, може, смерть його настає, і став він голосно молитися. (...)

Військо Хмельницького вирушило до Жовтих Вод[1]. Дорогою на його бік перейшли загони полковника Кричевського, особистого друга Хмельницького. Козаки почали готуватися до вирішальної битви при Жовтих Водах...

Запитання і завдання до прочитаних уривків

1. У чому полягала небезпека становища Яна Скшетуського? Як він поводився на допиті?

2. Чому, на вашу думку, Хмельницький вирішив викупити полоненого поляка? За яку суму він це зробив (для порівняння, за тих часів можна було купити коня за 8 талярів)? Які риси характеру українського гетьмана проявилися в цьому вчинку?

3. Як поводився в цій сцені Тугай-бей? Які деталі поведінки свідчать про його зверхнє ставлення до Хмельницького й козаків?

4. Що спричинило суперечку між Скшетуським і Хмельницьким? Чому в запалі Хмельницький навіть хотів убити Скшетуського?

5. Як Ян розуміє поняття честі та гідності? Обґрунтуйте відповідь цитатами. Знайдіть художні деталі у творі, у яких проявляється авторське ставлення до цього персонажа.

6. Перечитайте монолог Хмельницького про Україну та своє призначення. Визначте в ньому ключові слова. Спираючись на них, поясніть політичну й моральну позицію героя. Поясніть зміст його висловлювання: *«Гей! Земля родюча, земля-матінка, земля рідна, а хто тут у завтрашньому дні впевнений? Хто тут щасливий?»*.

7. Розвиваймо мовлення. Робота в парах. Підготуйте виразне читання в ролях діалогу Хмельницького та Скшетуського, склавши мовленнєву характеристику обох персонажів:

[1] *Жóвтими Вóдами* називали густо поросле очеретом урочище в долині річки Жовтої – лівої притоки Інгульця.

	Хмельницький	Скшетуський
Звернення один до одного на початку розмови		
Пропозиція і відповідь, що спричинили суперечку		
Як змінюються емоції персонажів протягом розмови?		
Які слова розкривають почуття учасників діалогу?		
Які жести та вчинки характеризують душевні властивості героїв?		
Які емоції переважають у кінці суперечки? Чим вона завершується?		

Назавтра запорозьке військо виступило в похід. У своєму обозі козаки везли пораненого й заслаблого Скшетуського. Оминувши фортецю Кодак, яку треба було штурмувати під обстрілом гармат, хитрий Богдан повів козаків до Жовтих Вод. Саме там мала відбутися велика битва між українським і польським військами.

РОЗДІЛ XV

(...) Жоден із воєначальників не хотів ударити першим. Ворожі табори заходилися квапливо оточувати позиції шанцями[1]. Була субота, п'яте травня. Цілісінький день безперестану лив дощ. Хмари так затягли небо, що від полудня, ніби взимку, панував морок. Надвечір злива припустилася ще дужче. Хмельницький потирав руки від радості.

– Нехай тільки степ розмокне, – казав він Кричевському, – і я не вагаючись у зустрічному бою з гусарами зійдуся, бо вони у своїх важенних обладунках у болоті потонуть.

А дощ ішов і йшов, ніби саме небо хотіло прийти на допомогу Запорожжю. (...)

Над ранок сурми в польському таборі заграли протяжно й жалібно, ніби тривогу, а не сигнал до бою, потім тут і там загурчали барабани. День займався сумний, темний, сирий, злива вщухла, але сіявся ще, ніби крізь сито, дрібен дощик.

Хмельницький наказав ударити з гармати.

За нею враз озвалися друга, третя, десята і, коли з табору в табір почалася звичайна канонадна «кореспонденція», пан Скшетуський сказав своєму козацькому янголові-хранителю:

[1] *Ша́нці* – земляні укріплення у вигляді ровів з насипом; окопи.

– Захаре, виведи мене на шанець подивитись, що діється.

Захарові й самому було цікаво, тому він не перечив. Вони пішли на високий бастіон[1], звідки як на долоні видно було трохи увігнуту степову долину, жовтоводські трясовини й обидва війська. Ледве глянувши, пан Скшетуський схопився за голову і вигукнув:

Козацька піхота. Кадр із фільму «Вогнем і мечем» *(Польща, режисер Єжи Гофман, 1999 р.)*

– Боже милосердний! Це ж усього-на-всього кінний загін, не більше!

І справді, вали козацького табору розтяглися майже на чверть милі, а польські у порівнянні з ним здавалися невеличким шанцем. Нерівність у силах була така велика, що в перемозі козаків не можна було сумніватися. (...)

Аж раптом озвався великий січовий барабан, і за його сигналом велетенський козацько-татарський півмісяць відразу ж рвонувся з місця вперед. Певно, Хмельницький хотів одним ударом змести хоругви й захопити табір. Якби поляки злякалися, це було б можливо. Але нічого такого у польських хоругвах не сталося. Вони стояли спокійно, розгорнувшись досить довгою лінією, тил якої прикривався окопом, а фланги – табірними гарматами. Отже, вдарити по них можна було тільки з фронту. Якоїсь миті здалося, що вони приймуть бій на місці, та, коли півмісяць пройшов уже половину оболоні, в окопі просурмили сигнал до атаки, і враз частокіл списів, що досі стриміли вгору, схилився на висоту кінських голів.

– Гусари[2] пішли! – вигукнув пан Скшетуський.

Справді-бо, вони, нахилившись у сідлах, рушили вперед, а слідом за ними (...) і вся бойова лінія.

Удар гусарів був страшний. У першому пориві вони налетіли на три курені – два стеблівських і миргородський – і стерли їх на млі ока. (...) Коні й люди, збиті з ніг величезною вагою залізних вершників, полягли, як лан від видиху грози. Опір був такий короткий, що Скшетуському здалося, ніби якесь велетенське чудовисько проковтнуло за один раз три полки. А в них же були найзатятіші січовики. Коні в запорозьких лавах, налякані шумом

[1] *Бастіóни* – земляні вали, на яких розміщувалися гармати.

[2] *Гусáр* – легкоозброєний вершник XV–XX ст.

Юрій Саницький.
Битва під Жовтими Водами

крил[1], почали не слухатися вершників. (...)

Гусари врізалися у пашківський курінь, який становив гетьманську гвардію і в якому знаходився сам Хмельницький. Зненацька страшний крик розлігся по всіх козацьких лавах: великий малиновий стяг захитався і впав.

Але цієї миті Кричевський рушив у бій на чолі п'яти тисяч своїх вояків.

Верхи на велетенському буланому коні, він летів у першій шерензі без шапки, із занесеною над головою шаблею, збираючи поперед себе розпорошених низовиків, котрі, побачивши, що йде допомога, хоч і безладно, але знову пішли в атаку. Битва в середині лінії закипіла з новою силою. (...)

Злива, яка з певного часу дедалі дужче посилювалася, невдовзі так припустила, що за стіною дощу світу не було видно. Вже не струмені, а потоки спадали на землю з відкритої безодні небесної. Степ перетворився на озеро. Зробилося так темно, що за кілька кроків людина не могла розгледіти іншої. Шум дощу заглушував команди. Відсирілі мушкети і самопали змовкли. Саме небо поклало край бійні. (...)

Гусари не змогли прорвати козацьке військо. Під щільним вогнем козацьких самопалів і гармат вони мусили відступити до свого табору. За наказом Хмельницького козаки всю ніч дошкуляли полякам фальшивими атаками. Унаслідок цього елітні гусари всю ніч провели в сідлі під дощем і зранку почувалися виснаженими.

У понеділок битва закипіла ще вдосвіта. Скшетуський дивився на неї, як і спершу – усміхаючись, із веселим виразом на обличчі. І знову коронні полки виступили за окоп, але цього разу, не пускаючись в атаку, вони давали відсіч супротивникові, не сходячи з місця. Степ розмок не лише на поверхні, як у перший день битви, а й у глибину. Важка кінnota майже не могла пересуватися, що відразу ж дало перевагу швидким запорозьким і татарським

[1] До лат польського вершника-гусара на спину кріпили «пташині крила», основа яких виготовлялася з дерева, що шумом лякали коней супротивника. Через це й почала поширюватися назва «крилаті гусари».

хоругвам. Усмішка на обличчі Скшетуського поволі зникала. (...)

Артур Орльонов.
Битва під Берестечком. 1651 р.

Пан Скшетуський не помічав тепер і половини того натхнення, тієї жадоби бою, з якими хоругви билися першого дня. Сьогодні вони вперто оборонялися, але першими не нападали, не розбивали вщент куренів, не змітали, мов ураган, усього на своєму шляху. Розмоклий степовий ґрунт справді змусив важку кавалерію не відходити від окопу. Силу гусарів становив розгін, приносячи перемогу, а тим часом вони змушені були лишатися на місці. Хмельницький же вводив у бій нові й нові полки. Він устигав усюди. Він особисто вів в атаку кожен курінь, доскакуючи майже до ворожих шабель, а потім повертав назад. Запал його поступово передався запорожцям, і ті хоч і падали густо трупами, але з криками й виттям навперегонки мчали до окопу. Вони наскакували на мур залізних грудей, на вістря списів і, розбиті, поріділі, знову йшли в атаку. Під таким натиском хоругви захиталися, подалися, а подекуди й почали відступати; так борець, схоплений залізними обіймами суперника, то слабне, то знов збирається на силі й перемагає.

Над полудень майже всі запорозькі полки були у вогні й битві. Боротьба йшла так запекло, що між двома лініями супротивників утворився ніби новий вал – гора кінських і людських трупів.

Щохвилини до козацьких окопів із битви поверталися юрби воїнів – поранених, закривавлених, укритих болотом, засапаних, напівмертвих від утоми. Але з'являлися вони з піснею на вустах. Обличчя їхні пашіли бойовим вогнем і впевненістю у перемозі. Непритомніючи, вони ще кричали: «На погибель!». Загони, що лишалися в резерві, рвалися до бою.

Пан Скшетуський спохмурнів. Польські хоругви почали відступати з бойовища до окопів. Вони вже не могли витримати, а в їхньому відході було видно гарячковий поспіх. (...)

У польському стані почулися звуки парламентерської сурми.

Однак тепер Хмельницький перемов вести не хотів. Дванадцять куренів спішилися, щоб укупі з піхотою і татарами почати штурм валів.

Кричевський із трьома тисячами піхоти у вирішальний момент мав прийти їм на допомогу. Всі барабани, бубони, литаври і сурми озвалися разом, заглушаючи крики і мушкетні залпи.

Пан Скшетуський із тремтінням дивився на довгі шереги незрівнянної запорозької піхоти, що бігла до валів і оточувала їх дедалі щільнішим кільцем. (...)

Що ж це? Що сталося?

– Боже всемогутній!

Окрик цей вирвався з уст пана Скшетуського, коли, розплющивши очі, він побачив на валу замість великої золотої коронної хоругви малинову з архангелом[1].

Табір було узято (...)

За Жовтоводською битвою козаки перемагають у бою за Корсунь. Польська армія втрачає славу непереможної, а військо Хмельницького щодня поповнюється свіжими силами.

Хмельницький відсилає Скшетуського до Лубен з дорученням розповісти Вишневецькому про козацькі перемоги й порадити йому приїхати до Хмельницького на поклін.

Тим часом Богун, розгніваний звісткою про те, що Гелену було просватано за Скшетуського, руйнує маєток у Розлогах. Гелені вдається втекти до міста Бар і сховатися там у монастирі, але Богун викрадає її та з допомогою відьми Горпини ховає в Чортовому яру. Скшетуський разом із друзями, перевдягненими козаками, вирушає на пошуки дівчини. Однак доля знову кидає його в бій з українськими козаками, у якому він виявляє велику мужність...

Переклад *Євгена Литвиненка*

Чим завершився цей бій, яку роль у подальших історичних подіях відіграв Ян і чи вдалося йому знайти кохану Гелену, ви дізнаєтеся, перейшовши за посиланням *https://cutt.ly/bwIHadYV* або QR-кодом до роману «Вогнем і мечем» Генріка Сенкевича.

Запитання і завдання до прочитаних уривків

1. Перекажіть зміст уривка, у якому описується битва при Жовтих Водах. Який настрій навіює цей опис?

2. Як змальовано обидва військові табори? Що свідчить про їхню хоробрість і стійкість?

3. Завдяки чому козакам удалося здобути перемогу над польським військом? Як поводиться під час бою Хмельницький? Обґрунтуйте відповідь цитатами.

4. Чиїми очима дивиться оповідач на бій? Кому він симпатизує? Як це впливає на зображення битви?

5. Чи можна було передбачити результат битви ще до її початку? З якого моменту ви зрозуміли, хто в ній переможе? Наведіть відповідні цитати.

[1] *Архáнгел* – у християнських ученнях старший ангел.

Запитання і завдання до прочитаного твору

1. Перевірте, як ви запам'ятали героїв і події роману «Вогнем і мечем», виконавши онлайн-тести за посиланням *https://forms.gle/sd7y7xNS6oGLCv6o7* або QR-кодом.

2. Які історичні події змальовано в цьому творі? Наведіть приклади історичних і вигаданих персонажів у ньому. Хто з героїв роману вам найбільше сподобався? Чому?

3. Складіть порівняльну характеристику Богдана Хмельницького та Яна Скшетуського. Доберіть відповідні цитати.

4. Подискутуймо! Хмельницький і Скшетуський висловлюють дві точки зору на війну та власне призначення. Порівняйте їх. Чим вони відрізняються? Чи переконують герої один одного? Хто з них, на вашу думку, правий? Аргументуйте свою думку.

5. Знайдіть у тексті деталі, які надають опису битви при Жовтих Водах героїчного характеру. Випишіть їх у зошит. Розгляньте репродукції картин і кадри з кінофільмів (с. 153–169), оберіть з них ілюстрації до цього опису й порівняйте їх з літературним твором. Які художні деталі на ілюстраціях засвідчують велику напругу боротьби?

6. Пофантазуймо! Визначте основні етапи битви при Жовтих Водах. Спираючись на них, розкажіть про хід битви від імені: а) Хмельницького; б) Тугай-бея; в) Скшетуського.

7. Поміркуймо! Як ви гадаєте, на чому ґрунтується військовий авторитет Хмельницького в романі: на його полководчому таланті, яскравій особистості, силі, розумі або інших якостях?

8. Творча лабораторія. Чим, на вашу думку, роман «Вогнем і мечем» цікавий сьогоднішнім читачам? Напишіть про це стисле повідомлення для інтернет-форуму книголюбів.

В інший спосіб, ніж Генрік Сенкевич, зображує ту саму боротьбу запорозьких козаків з польськими військами *Микола Гоголь* (1809–1852) – письменник, який народився на Полтавщині та в багатьох своїх творах відобразив українську історію та традиції українського народу. Темі національно-визвольної війни 1648–1657 рр. Гоголь присвятив історичну повість **«Тарас Бульба»**, у який змалював життя і побут Запорозької Січі, прагнення українського народу до свободи, картини української природи тощо.

На широкому тлі визвольної боротьби українського народу проти панування польської шляхти письменник великим планом зображує могутнього козака Тараса Бульбу та його двох синів – красеня Андрія, який заради свого кохання до польської красуні перейшов до табору ворогів, і сміливця Остапа, який приймає від супротивників мученицьку смерть за батьківщину.

За посиланням *https://cutt.ly/0wOb2tQD* або QR-кодом ознайомтеся з уривком з історичної повісті М. Гоголя «Тарас Бульба».

Запитання і завдання до самостійно прочитаного твору

1. Як у поданому уривку підкреслюється мужність Остапа та його батька? Знайдіть в уривку історичну вказівку на звичаї та уявлення зображуваної доби.
2. Під час читання твору порівняйте образи синів Тараса Бульби, Остапа та Андрія. Які уявлення про сенс життя мають брати? Поясніть сутність морального вибору, який робить кожен з них.
3. Чим характеризується та пояснюється ставлення Тараса Бульби до синів? Визначте в його образі героїчні риси.
4. Зверніть увагу на описи української природи. Як вони пов'язані із загальним сюжетом і настроєм повісті?

Всесвітньої слави набула картина Іллі Рєпіна (1844–1930) **«Запорожці пишуть листа турецькому султанові».**

Ілля Рєпін. Запорожці пишуть листа турецькому султанові. *1891 р.*

На ній зображені козаки, які складають листа турецькому султанові Мехмеду IV. На задум цього твору митця надихнув лист, яким запорожці відповіли на звернений до них ультиматум султана – скласти зброю. Ця картина може бути найяскравішою ілюстрацією до гоголівської повісті «Тарас Бульба».

• Розгляньте репродукцію картини І. Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султанові». Як побудовано картину? Яким настроєм позначені образи козаків на передньому плані? Яким, на вашу думку, є зміст листа, що пишуть запорожці?

Знамениту екранізацію роману Генріка Сенкевича «Вогнем і мечем» представив 1999 р. польський режисер Єжи Гофман. Роль гетьмана Хмельницького блискуче зіграв у ній один з найвидатніших українських акторів Богдан Ступка. Він створив образ сильного, високоосвіченого, розумного й винахідливого гетьмана, справжнього національного лідера, наділеного, зокрема, талантами дипломата й полководця. Саме завдяки майстерності Богдана Ступки багато глядачів дійшли висновку, що ця кінострічка передусім присвячена постаті Богдана Хмельницького.

1. За посиланням *https://cutt.ly/ZwIqPcO5* або QR-кодом перегляньте епізод першої зустрічі Хмельницького з Яном. Порівняйте його зі сценою, зображеною в романі. Які

деталі привніс режисер в образ українського гетьмана? Що надає сцені містичного характеру?

2. За посиланням *https://cutt.ly/FwIq6x4C* або QR-кодом перегляньте сцену битви при Жовтих Водах зі стрічки Є. Гофмана. Як у ній зображено польських та українських вояків? Порівняйте кіносцену з відповідним літературним уривком, визначте між ними спільне та відмінне.

РОЗДІЛ 4

ТРАГІЧНІ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ XX СТ. В ДОКУМЕНТАЛЬНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

«ТОЙ, ХТО РЯТУЄ ОДНЕ ЖИТТЯ, РЯТУЄ ЦІЛИЙ СВІТ»

Пригадайте відомі вам літературні твори або кіноекранізації про Другу світову війну. Про які історичні події вони розповідають?

Анна Франк (1929–1945)

Щорічно до міста Амстердама приїжджають гості з усіх куточків світу. Їх приваблюють не лише знамениті пам'ятки нідерландської столиці, як-от Рейксмузей, будинок-музей художника Рембрандта, амстердамські канали або голландські тюльпани. Багато туристів відвідують також цілком звичайний будинок на вулиці Прінсенграхт, 263, де колись мешкала разом зі своєю родиною звичайна дівчина Анна Франк, а нині розташовано її музей. Анна прожила лише п'ятнадцять років. Проте залишений нею «Щоденник» став одним з найпронизливіших свідчень страждань мільйонів жертв Голокосту.

Голокост – переслідування й масове знищення євреїв нацистською Німеччиною в 1933–1945 рр. на території самої Німеччини, її союзників або окупованих країн. В основу Голокосту був покладений намір повного знищення євреїв. Наслідками цього злочину стала загибель 60 % євреїв Європи, що становило приблизно третину єврейського населення в усьому світі. Одним з найвідоміших місць пам'яті про Голокост в Україні є Бабин Яр у Києві, де відбувалися масові розстріли євреїв.

Анна Франк народилася 12 червня 1929 р. в німецькому місті Франкфурті-на-Майні, у єврейській родині. Її батько, колишній офіцер Отто Франк, заробляв на життя підприємницькою діяльністю. Мати, Едіт Франк-Голлендер, вела домашнє господарство.

Невдовзі після приходу до влади в Німеччині нацистського лідера Адольфа Гітлера батько переїхав з Німеччини до Амстердама. Там він обійняв посаду керівника акціонерного товариства «Опекта», яке займалося виробництвом сумішей для джемів. А за деякий час до нього перебралася вся родина. Батько спробував отримати візи для еміграції до Сполучених Штатів Америки або на Кубу. Наприкінці 1941 р. йому навіть вдалося отримати кубинську візу для себе. Проте за десять днів по тому Німеччина та Італія вступили у війну зі США, і Куба відмінила видану нею візу. Відтак шлях до втечі був закритий.

Тоді Отто Франк з допомогою своїх колег улаштував таємне сховище для своєї родини в будинку № 263 на набережній Прінсенграхт, позаду офісів товариства «Опекта». На початку літа 1942 р. родина пішки перебралася туди. Причому кожен мусив одягнути на себе кілька комплектів одежі, щоб не брати із собою будь-якого багажу й не привертати до себе зайвої уваги нацистських окупантів. Незабаром до родини Франків приєдналася єврейська сім'я Пельсів і зубний лікар Фріц Пфеффер. Так у потайному сховищі з'явилося вісім мешканців.

25 місяців вони там переховувалися. Та 1944 р. за доносом зрадника, чиє прізвище залишається досі невідомим, усі мешканці сховища були заарештовані голландськими поліціянтами та німецькими гестапівцями. На знак покарання вони були спрямовані на найважчі роботи, за які їм давали найменшу кількість їжі. 3 вересня 1944 р. всі вісім в'язнів були відправлені до табору Аушвіц – одного з найстрашніших нацистських таборів смерті, розташованого на сході Польщі. Це був останній потяг, що перевозив голландських євреїв до Освенцима.

Меморіал сестер Анни та Марго Франк на території колишнього концтабору Берген-Бельзен

В Освенцимі Анна разом з матір'ю та сестрою були відокремлені від батька. Почалися дні, сповнені великих страждань, принижень і поневірянь.

Коли радянські війська були вже на відстані близько 100 кілометрів від Освенцима, Анну та її сестру Марго перевели до табору Берген-Бельзен,

куди нацисти зганяли знесилених в'язнів з інших таборів. Незважаючи на нелюдські умови табірного життя, Анна разом із сестрою мріяли про щасливе майбутнє. Однак за два місяці до звільнення сестри Франк захворіли на висипний тиф – гостре інфекційне й вкрай небезпечне захворювання, яке забрало їхні життя. Обидві сестри були поховані в братській могилі. З усієї родини в таборі вижив лише батько.

У потайному сховищі Анна Франк вела щоденник. Перший запис у ньому дівчина зробила в день свого народження, коли їй виповнилося тринадцять років. Батько подарував їй до цього свята маленький альбом для автографів, у якому Анна почала записувати те, що бачила й переживала у сховищі. Останній запис зроблено за три дні до арешту родини. Цікаво, що дівчина вела щоденник нідерландською мовою (хоча її першою мовою була німецька) і переважно у формі листів до вигаданої подруги Кітті. А тих, хто жив разом з нею у сховищі, вона зображувала під псевдонімами. Попри це, «Щоденник» Анни Франк розповідає про реальні події, реальних людей і відтворює реальне життя всіх тих, кого доля зібрала в потаємному сховищі. Саме тому він належить до *документальної літератури*.

Документальна література – літературні твори, у яких зображуються реальні події з мінімальними елементами художньої вигадки. Прикладами документальних текстів є біографії видатних осіб, щоденники, літературні репортажі, спогади тощо. При цьому зображення подій несе на собі відбиток авторської оцінки.

Спочатку Анна писала щоденник виняткова для себе. Однак весною 1944 р. вона почула по нідерландському радіо, яке потайки транслювало свої передачі з Англії, заклик міністра освіти зберігати будь-які свідчення страждань народу за роки німецької навали. З-поміж таких документів були згадані також щоденники. Це спонукало дівчину до редагування й переписування щоденникових нотаток, на основі яких вона навіть хотіла написати роман.

Під час арешту Анна не змогла забрати із собою щоденник. Натомість колега батька, Міп Гіз, знайшла щоденник і зберегла його в себе. Після закінчення війни вона віддала його батькові померлої Анни. Окремі уривки звідти він перекладав німецькою й надсилав своїй матері, яка мешкала у Швейцарії. Згодом йому запропонували видати щоденник. Отто Франк спочатку відмовився, але потім погодився опублікувати його в дещо доопрацьованому вигляді. Уперше «Щоденник» Анни Франк побачив світ 1947 р. Тоді

було видано 3000 примірників. Та за двадцять років загальний наклад книжки сягнув 16 млн примірників. Від тих часів «Щоденник» витримав багато перевидань і був перекладений 60 мовами світу.

Що ж принесло п'ятнадцятирічній авторці щоденника, який вона здебільшого писала для самої себе, таке широке визнання?

Звісно, Анна, її рідні та знайомі в схованці страждали через свою ізоляцію, відчували страх перед небезпекою та інколи сперечалися через непорозуміння. І все ж таки вони мали там не найгірші умови для життя. Проте читач, який спостерігає за тим, як вони живуть повсякденним життям, тішать одне одного подарунками, стежать за новинами з фронту, закохуються або розчаровуються, знає, що невдовзі це життя буде зруйновано, а мешканці сховища – за винятком батька Анни – загинуть страшною смертю в нацистських таборах. Саме це надає «Щоденнику» Анни Франк сили літературного свідчення, яке не поступається найпотужнішим художнім творам про Голокост і будь-які переслідування за національною ознакою.

«Той, хто рятує одне життя, рятує цілий світ» – цей рядок з Талмуду, священної книги юдеїв, набув широкої популярності в європейському просторі завдяки книзі «Ковчег Шиндлера» австралійського письменника Томаса Кініллі та кінофільму «Список Шиндлера», знятому за нею 1993 р. Стівеном Спілбергом. Оскар Шиндлер, до якого докладається процитований вислів, був німецьким підприємцем, який за часів нацизму на своїх заводах у Чехії та Польщі врятував майже 1200 євреїв. Однак цей вислів так само стосується й співробітників фірми, у якій працював батько Анни Франк. Вони самовіддано, на межі смертельної небезпеки підтримували життя вісьмох євреїв, які ховалися в потайному сховищі на Прінсенграхт, 263. Саме ці помічники приносили втікачам їжу та одяг, ділилися з ними новинами про перебіг війни... Завдяки «Щоденнику» Анни Франк їхні імена стали відомими в усьому світі.

Пам'ятник Анні Франк в Амстердамі

Їхня подальша доля склалася порізному. Так, Віктор Куглер був заарештований гестапо разом із сім'єю Франк і з в'язниці був доправлений до концтабору. Проте під час бомбарду-

вання йому вдалося втекти. Так само заарештували і Йоханнеса Кляймана. Після в'язниці він відбував покарання в трудовому таборі, звідки був звільнений через важкий стан здоров'я. Пізніше він доклав багато зусиль для облаштування музею Анни Франк. Елізабет Войскул вдалося втекти під час рейду гестапо. Герміна, яку називали Міп, що разом зі своїм чоловіком Яном Гізом багато допомагала мешканцям сховища, а після їхнього ув'язнення знайшла щоденник Анни Франк, була 1977 р. посвячена нідерландською королевою Беатрікс у лицарі, а 1994 р. – відзначена орденом «За заслуги перед ФРН». На її честь була названа одна з планет. Міп, її чоловік, Віктор Куглер і Йоханнес Кляйман були визнані Праведниками народів світу.

Почесне звання «Праведник народів світу» Ізраїльський інститут національного меморіалу Катастрофи (Голокосту) і Героїзму «Яд-Вашем» надає людям неєврейського походження (або, якщо вони померли, – їхнім нащадкам) за те, що вони, ризикуючи своїм життям, рятували євреїв під час Голокосту. За кількістю таких праведників Україна посідає четверте місце у світі після Польщі, Нідерландів і Франції. Це звання було присуджено понад двом тисячам українців.

Перевірте себе

1. Що вам відомо про життя Анни Франк?
2. Як склалася доля мешканців таємного сховища?
3. У яких умовах Анна вела свій щоденник і як він потрапив до читачів?
4. Дайте визначення поняття «Голокост». Які пам'ятники Голокосту в Україні, зокрема у вашому регіоні, вам відомі?
5. Яку літературу називають документальною? Чому «Щоденник» Анни Франк належить до цього різновиду літератури?
6. Хто такі Праведники народів світу? Як з ними пов'язані деякі персонажі «Щоденника» Анни Франк?
7. **Подискутуймо!** Як ви розумієте зміст речення «Той, хто рятує одне життя, рятує цілий світ»? Чи погоджуєтеся ви із цим твердженням?

Читаючи твір, простежте в ньому зміни настрою оповідачки.

ЩОДЕННИК

(Уривки)

Неділя, 14 червня 1942 р.

У п'ятницю я прокинулася вже о шостій ранку. Цілком зрозуміло – був мій день народження. Та мені, звісно, не можна було вставати так рано, довелося притримати цікавість до шостої со-

рока п'яти. Але більше я не втерпіла й пішла до їдальні, там мене зустрів Маврик, наше кошеня, і став лащитися до мене.

О сьомій я побігла до тата з мамою, тоді ми всі пішли до вітальні й там почали розв'язувати й роздивлятися подарунки. Тебе, мій щоденнику, я побачила одразу, це був найкращий подарунок. Ще мені подарували букет троянд, кактус і зрізані півонії. Це були перші квіти, згодом принесли ще багато. Тато і мама накупили мені купу подарунків, а друзі просто закидали мене дарунками. Я отримала книжку «Камера обскура», настільну гру, багато солодощів, головоломку, брошку, «Голландські казки й легенди» Йозефа Коена і ще дивну книжку – «Дезі їде в гори», а також гроші. Я за них купила «Міфи Давньої Греції й Риму» – чудові! Тоді по мене прийшла Ліз і ми пішли до школи. Я пригостила вчителів і весь свій клас цукерками, тоді почалися уроки.

Поки що все! Яка я рада, що ти у мене є! (...)

Субота, 20 червня 1942 р.

Кілька днів не писала, хотілося серйозно обміркувати – для чого взагалі потрібен щоденник? Маю дивне відчуття – я вестиму щоденник! І не лише тому, що я ніколи не займалася «писанням». Мені здається, що потім і мені, і взагалі усім буде нецікаво читати одкровення тринадцятирічної школярки. Та не в цьому річ. Я просто хочу писати, а головне – хочу висловити все, що в мене на думці.

Будинок-музей Анни Франк в Амстердамі

«Папір стерпить все». Так я часто думала сумними днями, коли сиділа, поклавши голову на руки, й не знала, куди себе подіти. То мені хотілося сидіти вдома, то кудись піти, і я так і не зрушила з місця й усе думала. Так, папір усе стерпить! Я нікому не збиралася показувати цього зошита з товстим корінцем, з велемовною назвою «Щоденник», а якщо й покажу, то лише справжньому другові чи справжній подрузі, іншим це нецікаво. Ось я сказала головне, чому я хочу вести щоденник: тому що я ще не маю справжньої подруги!

Треба пояснити, інакше ніхто не зрозуміє, чому тринадцятирічна дівчинка почувається такою самотньою. Звісно, це не зовсім так. У мене чудові,

добрі батьки, шістнадцятирічна сестра і, мабуть, щонайменше тридцять знайомих чи так званих друзів. У мене повно шанувальників, вони витріщаються на мене, а на уроках навіть ловлять у люстерко мою посмішку.

У мене багато родичів, чудові дядьки й тітки, вдома у нас затишно, власне, у мене є все – крім подруги! З усіма моїми знайомими можна лише бешкетувати й клеїти дурня, патякати про всілякі дурниці. Відверто поговорити мені немає з ким, і я вся, наче наглухо застебнута. Можливо, мені варто бути довірливішою, але тут нічого не вдієш, шкода, що так виходить.

Ось для чого потрібен щоденник. Але для того, щоб у мене перед очима була справжня подруга, про яку я так давно мрію, я не буду записувати до щоденника самі лише голі факти, як роблять усі, я хочу, щоб цей зошит сам став мені подругою – і цю подругу зватимуть Кітті!

Ніхто нічого не зрозуміє, якщо раптом ні сіло ні впало почати писати Кітті, тому я спершу розповім свою біографію, хоча мені це й не дуже цікаво.

Коли мої батьки одружилися, татові було 36 років, а мамі – 25. Моя сестра Марго народилася в 1926 році у Франкфурті-на-Майні, а 12 червня 1929 року з'явилась я. Ми євреї, тому нам довелося у 1933 році емігрувати до Голландії, де мій батько став одним з директорів акціонерного товариства «Травіс». Ця організація має стосунок до фірми «Колен і Ко», яка розташована в тій самій будівлі.

У нашому житті було багато тривог – як і у всіх: наші рідні залишилися в Німеччині й гітлерівці їх переслідували. Після погромів 1938 року обидва маминих брати втекли до Америки, а бабуся переїхала до нас. Їй тоді було сімдесят три роки. Після сорокового року почалося важке життя. Спершу війна, тоді капітуляція, тоді німецька окупація. Так почалися наші поневіряння. Вводили нові закони, один суворіший за другий, і євреям велося особливо сутужно. Євреї повинні були носити жовту зірку, здати велосипеди, євреям заборонялося їздити в трамваї, що вже казати про авто. Покупки можна було робити з третьої до п'ятої, та ще й у спеціальних єврейських крамницях. Після восьмої вечора не можна було виходити надвір і навіть сидіти в саду чи на балконі. Не можна було відвідувати кіно, театр – жодних розваг! Заборонялося займатися плаванням, грати в хокей чи в теніс, – словом, спорт так само був заборонений. Євреям не можна було ходити в гості до християн, єврейських дітей перевели до єврейських шкіл. Обмежень ставало все більше й більше.

Все наше життя було наповнене страхом. Йоппі завжди каже: «Боюся за щось узятися – а раптом це заборонено?».

У січні цього року померла бабуся. Ніхто не знає, як я її любила і як мені її не вистачає (...)

Четвер, 9 липня 1942 р.

Люба Кітті! Так ми бігли під рясним дощем: батько, мама і я, у кожного портфель і господарська торбина, забиті під зав'язку чим завгодно. Робітники, які рано йшли на роботу, дивилися на нас співчутливо. З їхніх облич можна було побачити, що вони засмучені через нас і їм нас шкода, тому що ми мусимо тягнути таку вагу власноруч, а сісти в трамвай не можемо. Всі бачили жовту зірку і цього було достатньо.

Дорогою батьки мені докладно розповіли, як з'явився план втечі. Вже багато місяців вони переносили в безпечне місце частину нашої обстановки й одягу. Все було підготовано, а шістнадцятого липня ми повинні були зникнути. Та повістка надійшла за десять днів до того, й треба було змиритися з тим, що приміщення ще не зовсім підготовлене. Притулок знаходився у батьковій конторі. (...)

За першими дверима – наш притулок. Ніхто б не подумав, що за цими простими сірими дверима стільки приміщень. При дверях – сходинка, і ви там. Зразу ж навпроти цього входу – круті східці. Ліворуч – маленький передпокій веде до кімнати, що має слугувати за їдальню й спальню родині Франк, а поруч є ще одна кімнатка: це спальня й класна кімната сестричок Франк. Праворуч від сходів – темна кімнатка з умивальником і окремою вбиральнею. З кімнатки є двері до нашої спальні – Марго і моєї. Коли підіймаєшся сходами й відчиняєш двері нагору, то просто дивуєшся, що в задній частині такого старого дому раптом виявляється велика, світла й гарна кімната. У цій кімнаті стоїть газова плита й стіл для миття посуду – тут дотепер була лабораторія фірми. А тепер тут буде кухня і, крім того, їдальня, спальня й кабінет подружжя ван Даан. Крихітна прохідна кімнатка буде царством Петера ван Даана. Там ще є горище й мансарда, як і в передній частині дому. Бачиш, тепер я змалювала тобі наш дивовижний притулок!

Анна. (...)

П'ятниця, 9 жовтня 1942 р.

Люба Кітті!

Сьогодні я маю дуже сумні й важкі новини. Багатьох євреїв – наших друзів і знайомих арештували. Гестапо поводиться з ними жахливо. Їх вантажать до тепляків і відправляють до єврейського

концтабору Вестерборк. Це – страшне місце. На тисячі людей не вистачає ні умивальників, ні вбиралень. Кажуть, що в бараках усі сплять покотом: чоловіки, жінки, діти. Втекти неможливо. Ув'язнених з табору зразу ж упізнають за поголеними головами, а багатьох і за типово єврейською зовнішністю. Якщо вже тут, у Голландії, так страшно, то який жах очікує їх там, куди їх висилають! (...)

Анна. (...)

Вівторок, 17 листопада 1942 р.

(...) Проспект і путівник притулком, спеціально заснованим для тимчасового перебування євреїв і таких, як вони.

Відчинено цілорічно. Гарна, спокійна, безлісна місцина у самому серці Амстердама. Проїзд трамваєм № 17 і 13, а також машинами й велосипедами для тих, кому німці не заборонили користуватися цими засобами пересування, а крім того – пішки.

Квартирна плата. Безкоштовно.

Знежирене дієтичне харчування.

Протічна вода: у ванній кімнаті (без ванни), а також, на жаль, на деяких стінах.

Просторе приміщення для зберігання всілякого майна.

Власна радіостанція: прямий зв'язок з Лондоном, Нью-Йорком, Тель-Авівом і багатьма іншими станціями. До послуг мешканців з шостої вечора. Години відпочинку: з десятої вечора до сьомої тридцять ранку, у неділю – до десятої ранку. За виняткових обставин години відпочинку можуть бути призначені посеред дня, за розпорядженням керівництва притулком. Ці вказівки мають виконуватися у суворому порядку з метою загальної безпеки.

Канікули: тимчасово скасовані.

Розмовна мова: будь-яка мова... лише пошепки.

Гімнастика: щоденно.

Заняття: стенографія – раз на тиждень по годині (письмово). Англійська, французька, математика й історія будь-коли протягом дня.

Години для вживання їжі: сніданок щоденно, за винятком недільних і святкових днів, – рівно о десятій.

Обід – з 11:50 до 14:50. *Вечеря* – холодна або гаряча – у різний час, залежно від передачі останніх новин.

Обов'язки щодо комісії продовольчого постачання: постійна готовність допомогти їм у конторській роботі!

Гігієнічні процедури: «ванна» надається в користування всіх мешканців по неділях з дев'ятої ранку. Купатися можна у вбиральні, на кухні, в кабінеті чи в конторі – за вибором.

Алкогольні напої дозволяються лише за рецептом лікаря.
Анна. (...)

Середа, 13 січня 1943 р.

Люба Кітті!

Сьогодні ми знову страшенно засмучені, не можемо спокійно сидіти й працювати. Відбувається щось жахливе. Вдень і вночі нещасних людей забирають і не дозволяють нічого брати з собою – лише рюкзак і трохи грошей. Але й це у них потім відбирають!

Родини розлучають, батьків і матерів відривають від їхніх дітей. Трапляється, що діти приходять додому зі школи, а батьків немає, чи дружина піде до крамниці й повернеться до опечатаних дверей – виявляється, всю родину вивезли!

І поміж християнами зростає тривога: молодь, їхніх синів відправляють до Німеччини. Скрізь біда! Щоночі сотні літаків летять через Голландію бомбардувати німецькі міста, щогодини в Росії й у Африці гинуть сотні людей. Вся земна куля з'їхала з глузду, скрізь смерть і руйнування. Звісно, союзники зараз мають краще становище, ніж німці, та кінця все одно не видно.

Нам ведеться непогано – краще, ніж мільйонам інших людей. Ми сидимо спокійно, у безпеці, ми спроможні будувати плани на післявоєнний час, ми навіть можемо радіти через нові плаття й книги, а треба було б думати, як приберегти кожен цент і не витрачати його намарне, тому що доведеться допомагати іншим і рятувати всіх, кого можна врятувати.

Багато дітей бігають у самому лише благенькому одязі, у дерев'яних черевиках на босу ногу, без пальто, без рукавиць, без шапок. У їхніх шлунках порожньо, вони гризуть ріпу, з холодних кімнат вибігають на мокрі вулиці, під дощ, вітер, тоді приходять до сирої, ненатопленої школи. Так, Голландія дожилася до того, що діти на вулиці випрошують у перехожих шматок хліба! Я могла б годинами розповідати, скільки лиха принесла війна, та мені від цього стає ще сумніше. Нам нічого не лишається, лише спокійно й вперто чекати, поки надійде кінець цьому лихові. Й усі чекають – євреї, християни, всі народи, весь світ... А багато хто чекає на смерть!

Анна. (...)

П'ятниця, 28 січня 1944 р.

(...) Коопхойс і Хенк приносять нам усі відомості про тих, хто сховався чи виїхав. Вони знають, як ми переймаємося цим, як ми хвилюємося через тих, кого вистежили чи упіймали, як радіємо, коли когось звільняють.

«Сховатися» чи «піти в підпілля» – стали такими ж буденними уявленнями, як колись – татові домашні пантофлі біля грубки.

Організації типу «Вільних Нідерландів» підробляють посвідчення особи, знаходять надійні схованки, постачають своїх підопічних грошима й продуктами, а хлопцям із християнських сімей, які йдуть у підпілля, знаходять роботу поміж надійними ремісниками чи на підприємствах. Просто вражає, скільки добра чинять ці благородні й безкорисливі люди: вони допомагають рятувати людей, ризикуючи при цьому власним життям. Найкращий приклад – наші покровителі, вони допомагають нам дотепер і, будемо сподіватися, щасливо виведуть нас на волю. Інакше їм доведеться зазнати долі тих усіх, хто рятує євреїв. Ніколи жодним словом вони не натякнули нам, який ми тягар, а ми справді тягар! Ніколи ми не чули скарг на те, як їм важко з нами.

Щодня вони приходять до нас нагору, розмовляють з чоловіками про політику й про справи, з дамами – про їжу й усілякі господарські труднощі, а з нами – про книги і газети. Їхні обличчя завжди веселі, на свята й дні народження нам приносять квіти, подарунки, будь-коли вони готові допомогти.

І хоча навколо робиться така кількість героїчних подвигів на війні й у тилу, ми завжди пам'ятатимемо самовіддану жертву наших друзів тут, щоденні докази їхньої дружби й любові! (...)

Субота, 19 лютого 1944 р.

Люба Кітті!

Знову субота, й цим все сказано. Ранок минув спокійно. Трохи допомагала «горішнім», та «його» бачила лише одну мить. О пів на третю прихопила ковдру й спустилася донизу, в директорський кабінет, щоб спокійно почитати й попрацювати за письмовим столом. Та працювала я недовго, на мене раптом «найшло», я лягла на стіл обличчям донизу, поклала голову на руки й гарненько поплакала. Сльози лилися потоком, і я почувалася глибоко нещасною. От якби він прийшов мене втішити! Лише о четвертій я піднялася нагору. Треба було набрати картоплі, і я сподівалася на зустріч з ним. Та поки я зачісувалася у «ванній кімнаті», то почула, як він побіг на склад до Моффі. Я не могла стримати сліз і заховалася у вбиральні, прихопивши із собою люстерко. І сиділа там, страшенно ображена, а увесь мій червоний фартух був вкритий темними плямами від сліз. «Так я ніколи не завоюю Петера, – думала я, – може, йому взагалі нема до мене діла, може, йому й не потрібна моя дружба. Можливо, він взагалі думає про мене лише час від часу? Знову я залишуся сама, без Петера, без

дружби. А може, скоро не зостанеться ні надії, ні втіхи, ні очікування!»

Якби хоч раз покласти голову йому на плече, щоб не почуватися такою безмежно самотньою, кинутою всіма. Можливо, я для нього ніщо й він на всіх так ласкаво дивиться? Можливо, я просто уявила собі, що це лише для мене. О Петере, якби ти лише міг мене почути чи побачити! Та я не витримаю правди, якщо в ній – лише розчарування. Та все ж, хоча в мені все ще збиралися сльози, я знову відчула надію, знову стала чекати.

Анна. (...)

Середа, 23 лютого 1944 р.

Люба Кітті!

Відучора тримається неймовірна погода, і я сама не своя. Щоранку ходжу подихати свіжим повітрям на горище, де Петер навчається. Звідтіля, з мого улюбленого місця мені видно клапоть синього неба, голе каштанове гілля, на якому виблискують краплинки роси, мені видно чайок та інших птахів – вони здаються сріблястими в польоті. Петер стояв, спираючись на балку, я сиділа поруч, і ми дихали чистим повітрям, дивилися на вулицю й відчували, як між нами з'являється те, чого не сказати словами. Ми довго дивилися надвір, а коли йому треба було піднятися на вишку й там нарубати дров, я вже все знала – я знала, що він чудовий! Він піднявся вузенькою драбинкою, я за ним, і цілих чверть години, поки він працював, ми знову не сказали жодного слова. Я спостерігала, як він старається, як він прагне показати мені свою силу. Та я більше дивилася у відчинене вікно, звідки видно весь Амстердам, море дахів до самого виднокраю, який так розчинився у світлій блакиті, що й не скажеш, де він закінчується. «Поки все це існує, – думала я, – доки я живу й бачу це яскраве сонце, це безхмарне небо, я не маю права сумувати!»

Якщо у людини лихо, якщо вона самотня й нещасна, їй краще вийти на волю, де вона буде наодинці з собою, наодинці з небом, з природою, з Богом. І тоді, лише тоді відчуваєш, що все так, як слід, що Бог прагне бачити людей щасливими посеред простої, чудової природи. І поки це так, – а так буде завжди, – я знаю, що за будь-яких обставин є порятунок від будь-якого лиха, і я впевнена, що природа полегшує будь-яке страждання.

І можливо, скоро настане час, коли я зможу розділити почуття щастя, яке переповнює мене, з кимось, хто почувається так само, як я.

Щоденник Анни Франк

Думки: Ми тут позбавлені багато чого, дуже багато чого і на дуже тривалий час. Я знаю це так само, як і ти. Я маю на увазі не зовнішні страждання, ми тут маємо все, я маю на увазі нашу внутрішню рівновагу. Я прагну до свободи, як і ти, хочеться світла, але тепер я вірю, що за ці страждання ми будемо винагороджені стократ. Це я зрозуміла раптом тут, біля вікна. Я кажу про наші внутрішні вболівання.

Коли я дивилася у вікно й відчувала присутність Бога, відчувала природу, – я була щаслива, справді щаслива. Пам'ятай, Петере, що поки в нас живе це щастя, щастя бачити природу, відчувати силу, здоров'я і ще багато, багато доброго, поки маєш це відчуття в собі, – ти завжди будеш щасливим, завжди!

Багатство, славу – все можна втратити, але щастя серця може лише тимчасово стихнути, а тоді знову прокинутися в тобі й зробити тебе щасливим на все життя. Поки ти можеш без страху дивитися в небо, поки ти знаєш, що твоє серце чисте, – щастя завжди житиме в тобі.

Анна. (...)

Вівторок, 4 квітня 1944 р.

(...) Я хочу багато чого досягнути. Не можу собі уявити, як можна жити так, як живуть мама, фру ван Даан і усі ті жінки, які хоча й виконують якусь свою роботу, але надалі не залишають про себе жодної згадки. Мені, окрім чоловіка й дітей, треба ще щось таке, чому можна було б присвятити себе цілком. Хочу жити й опісля смерті. Тому я така вдячна Богу за те, що він від самого народження заклав у мені здатність до розумового розвитку й вміння писати так, щоб висловити все, що живе в мені.

Коли я пишу, все вирішується, лихо минає, мужність знову оживає в мені. Однак – і це серйозний виклик для мене – чи зможу я бодай колись написати щось вагоме, чи стану я журналісткою або письменницею? Сподіваюся, що так, усім серцем сподіваюся! Коли я пишу, мені все стає зрозумілішим – мої думки, мої ідеали, мої фантазії (...)

Ну, з новими силами – до роботи! І вона буде виконана, бо я хочу писати!

Анна. (...)

Четвер, 25 травня 1944 р.

Люба Кітті!

Щодня щось відбувається! Сьогодні вранці арештували нашого доброго продавця овочів – він переховував у себе в будинку двох євреїв. Для нас це було важкою звісткою, й не лише тому, що ці євреї стоять на межі загибелі: нам страшно й за цю бідолашну людину.

Вистава «Щоденник Анни Франк», Гессенський театр у м. Марбург (Німеччина)

Увесь світ здурів. Порядних людей відправляють до концтаборів, до в'язниць, у карцери, а зі старих і молодих, з багатих і бідних знущаються покидьки. Одних арештували через те, що вони купували на чорному ринку, других через те, що переховували євреїв чи підпільників. Ніхто не знає, що чекає на нього завтра. І для нас арешт продавця овочів – важка втрата. (...)

Переклад *Ярослава Мишанича*

Запитання і завдання до прочитаного

1. Чому Анна взялася вести щоденник? Знайдіть відповідну цитату в тексті.
2. Перечитайте перший запис у «Щоденнику». Яким настроєм він позначений?
3. Яким було життя Анни до приходу нацистів у місто? А як воно змінилося після того, як родина перебралася до сховища?
4. Як переживає оповідачка своє перше кохання? Наведіть відповідні цитати.
5. Як змальовуються в щоденнику страждання єврейського народу та жорстокість його переслідувачів? Наведіть приклади з тексту.
6. Як підтримувався зв'язок Анни та її рідних у схованці із зовнішнім світом?
7. Робота в парах. Знайдіть деталі, які засвідчують історичну достовірність оповіді в щоденникових нотатках.
8. Подискутуймо! Чи почувається Анна самотньою? А щасливою? Обґрунтуйте відповідь текстом.
9. Творча лабораторія. Намалюйте власні словесні ілюстрації до «Щоденника» Анни Франк.

У низці екранізацій «Щоденника» Анни Франк можна, либонь, знайти картину на будь-який смак: від драматичного тригодинного кіно до анімаційних стрічок. Однак фільм Джорджа Стівенса «Щоденник Анни Франк» (США, 1959 р.) цілком заслуговує на звання класичної екранізації цього твору. Чорно-білі барви картини підкреслюють жахіття Голокосту. На цьому

тлі школярка Анна із зошитом у руках і незламною волею до життя постає символом мужньої людини, яка знаходить духовний порятунок у фантазії та письменстві.

Нідерландський режисер Бен Сомбогаарт у фільмі «Моя подруга Анна Франк» (Нідерланди, 2021 р.) робить наголос на постаті Ханни Гослар, найкращої подруги Анни, якій вдалося вижити. На тлі жорстокості війни постає ніжний портрет дружби двох школярок, дитинство яких було нещадно вкрадено. Їхній міцній дружбі не перешкодили навіть високі паркани в концентраційному таборі: подруги до останньої миті не переставали допомагати одна одній і зберігали вогник надії.

Анімаційна стрічка Арі Фолмана «Де Анна Франк?» (Бельгія, Люксембург, Франція, Нідерланди, Ізраїль, 2021 р.) представляє інший погляд на життя єврейської дівчинки. У стрічці важливу роль відіграє рудоволоса дівчинка Кітті – та сама уявна подруга, до якої Анна звертається у своїх записах. На початку стрічки розповідається про те, як з вицвілих листів щоденника Анни, який зберігається в амстердамському музеї Анни Франк (див. с. 185), під час нічної грози постає дівчинка Кітті, яка не знає, що сталося з Анною. Захопивши щоденник, гостя з минулого вирушає на пошуки єдиної подруги. У переплетенні минулого та теперішнього стрічка змальовує Анну як дівчину, наділену цілющою фантазією, і Кітті як героїню, що втілює людяність.

Міллі Перкінс (Анна Франк) і Йозеф Шильдкраут (Отто Франк) у фільмі «Щоденник Анни Франк» *(США, режисер Джордж Стівенс, 1959 р.)*

Постер анімаційного фільму «Де Анна Франк?» *(Бельгія, Люксембург, Франція, Нідерланди, Ізраїль, режисер Арі Фолман, 2021 р.)*

Скориставшись посиланням https://cutt.ly/GwOnhP4X або QR-кодом, перегляньте уривок з анімаційного фільму «Де Анна Франк?». 1. З якою метою, на вашу думку, режисер уводить у кінооповідь уявну подругу Анни? 2. Як у фільмі використано прийом антитези? Яку роль вона виконує?

ТВОРЧО ПОВТОРЮЄМО Й УЗАГАЛЬНЮЄМО ПРОЧИТАНЕ
(до другої частини)

1. Вибірково перекажіть легенду «Меч і ковадло» від імені: а) Артура; б) Мерліна; в) Кея; г) заколотника Лота. Визначте, які епізоди може переказати кожен з них, та оберіть відповідну інтонацію. Підтвердьте свій вибір цитатами або прикладами з тексту.

2. Подискутуймо! Згідно з легендами, девізом короля Артура був вислів: *«Сила – це ще не справедливість, справедливість – це і є сила»*. Чи погоджуєтеся ви із цим твердженням? Обґрунтуйте свою думку.

3. У чому полягає трагедія короля Ліра? Кому з персонажів прочитаної балади ви найбільше співчуваєте? Чому?

4. Що й кого захищав Робін Гуд? Чому, на вашу думку, його образ набув широкої популярності?

5. Визначте основну думку балади «Світязь». Які художні деталі її увиразнюють?

6. Поясніть вчинок Делоржа в баладі «Рукавичка» Ф. Шиллера.

7. Визначте історичні теми, яким присвячені «Айвенго» В. Скотта, «Три мушкетери» О. Дюма, «Вогнем і мечем» Г. Сенкевича.

8. Чому «Щоденник» А. Франк вважається документальним твором?

9. Робота в групах. Складіть колективну характеристику: **А**) лицарів у романі «Айвенго» В. Скотта; **Б**) мушкетерів у романі «Три мушкетери» О. Дюма; **В**) козаків у романі «Вогнем і мечем» Г. Сенкевича. Доберіть відповідні цитати з літературних творів. Знайдіть в інтернет-мережі ілюстрації до колективних портретів.

10. Визначте паралелі між романами В. Скотта «Айвенго» та О. Дюма «Три мушкетери». Що спільного і відмінного в долях головних героїв цих творів? Порівняйте кодекси честі лицарів і мушкетерів.

11. Філологічний майстер-клас. У додаткових джерелах знайдіть інформацію про історичних осіб, що діють в одному з уміщених у цій частині історичних літературних творів (за вибором). Порівняйте їх з художніми образами, створеними письменниками. У чому автори відступили від історичних фактів?

12. Творча лабораторія. У сучасній літературі особливої популярності набули ***фанфіки*** – твори, написані шанувальниками книжки за її мотивами за участю головних або другорядних дійових осіб. Напишіть власний фанфік за одним з романів (за вибором): «Айвенго» В. Скотта, «Три мушкетери» О. Дюма або «Вогнем і мечем» Г. Сенкевича, – придумавши продовження пригод їхніх героїв.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

НЕЗВИЧАЙНЕ ТА ФАНТАСТИЧНЕ В ЛІТЕРАТУРІ

Із цієї частини ви дізнаєтеся:

- як було розкрито таємницю золотого жука;
- якими якостями наділені найвідоміші літературні сищики;
- що таке детективна література;
- про що насправді розповідають «Хроніки Нарнії»;
- як побудовано фентезі та багато інших цікавих речей.

РОЗДІЛ 1
НЕЗВИЧАЙНІ ІСТОРІЇ: КЛАСИКА ДЕТЕКТИВУ

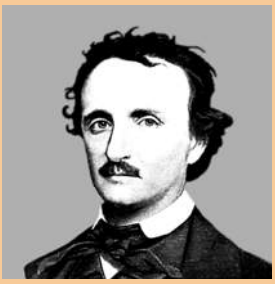
ЗАЧАРОВАНИЙ ТАЄМНИЦЯМИ

Розгляньте колаж і пригадайте назви літературних творів. Який епізод відповідного твору змальовано на кожній із цих ілюстрацій?

Едґар Аллан По мав багатогранний літературний талант. З-під його пера виходили чудові вірші, захопливі оповідання, яскраві літературно-критичні статті. Згодом письменник увійшов до когорти найвідоміших класиків американської літератури. Однак, попри гучну славу, життя його було доволі нелегким.

Е. А. По народився 19 січня 1809 р. в місті Бостон. Батьки його були акторами мандрівної театральної трупи. У дворічному віці майбутній письменник залишився сиротою, тож надалі його долею опікувався купець Джон Аллан з Вірджинії. Невдовзі родина Алланів виїхала до Англії, де шестирічного Едґара віддали до престижного лондонського пансіону. Він добре засвоював знання з усіх

Едґар По
(1809–1849)

дисциплін, але найбільше любив уроки англійської мови та літератури.

У 1820 р. після повернення до США юнак закінчив коледж у Ричмонді й вступив до Вірджинського університету. Саме тоді в його житті стався несподіваний поворот. Поет-початківець, успішний студент, улюбленець товаришів, Едґар опинився у вкрай скрутній ситуації через картярські борги. Урятувати його міг лише багатий і впливовий опікун. Той, однак, висунув жорсткі умови: юнак мусив повністю підкоритися його волі й покинути поетичну творчість. По обрав особисту свободу та літературу. Цей крок, щоправда, прирік його на злиденне життя до кінця днів.

Після конфлікту з Джоном Алланом Едґар повернувся до Бостона. Там під псевдонімом Бостонець він видав свою першу поетичну збірку. І хоча книжку було надрукувано накладом лише п'ятдесят примірників, на неї пішли всі заощадження автора. Відтоді почалася безрадісна боротьба за виживання. Перо стало для письменника зброєю, література – ремеслом, бідність – долею, а слава – чи не єдиною втіхою. Намагаючись звести кінці з кінцями, По служив у війську, працював у театрі, переписував папери в конторах.

Неабияких успіхів Е. По досягнув у журналістиці: сучасники були в захваті від його статей, рецензій і відгуків. За гострий язик письменника навіть прозвали «людиною-томагавком». Однак ані журналістська, ані літературна слава не могли звільнити По від важкого тягаря нестатків.

Одним із численних творчих досягнень Е. По фахівці вважають заснування форми сучасного *детективу*.

Детектив – різновид пригодницької літератури. Сюжет детективного твору послідовно розкриває певну заплутану таємницю, пов'язану зі злочином і його розслідуванням. Зазвичай такий сюжет відтворює історію розв'язання логічної задачі.

Головним героєм детективного сюжету є сищик, здатний розкрити будь-який надскладний злочин. Письменник наділяє його неординарною логікою, спостережливістю, аналітичними здібностями й протиставляє правоохоронцям, неспроможним знайти лиходія.

Першим детективним твором в історії літератури вважається оповідання Едґара По «Вбивства на вулиці Морґ». У ньому розповідається про те, як молодий чоловік на ім'я Оґюст Дюпен розслідує загадкові вбивства жінок у Парижі. При цьому він аналізує події, спи-

раючись на газетні статті. Чим завершується його розслідування, ви зможете дізнатися, прочитавши це оповідання за посиланням *https://cutt.ly/XwIHsXtw* або QR-кодом.

Широку відомість здобула повість Е. По **«Золотий жук»** (1843), побудована на розгадуванні піратської криптограми[1]. Автор застосовував тут композиційний принцип «розповіді в розповіді», добре відомий за збіркою арабських казок «Тисяча й одна ніч». Згідно із цим принципом, сюжет твору вміщено в додаткову оповідь (що може передувати сюжету або утворювати його «рамку»), а оповідач перебирає на себе роль свідка подій, які він описує. Такий спосіб побудови твору дає автору можливість розкрити різні точки зору на зображуване.

Оповідач – вигадана особа, від імені якої в епічному творі зображено події та персонажів. Оповідач сприймається як літературна постать, котра нерідко постає водночас автором і персонажем.

Точка зору, або **погляд**, – оцінювання подій і персонажів з позиції автора або дійової особи (чи кількох дійових осіб) твору. Точка зору не лише представляє певну оцінку зображуваного, а й відбиває світогляд і систему цінностей, які цю оцінку визначають. Нерідко в художньому тексті відбувається зіткнення різних поглядів, що надає читачеві можливість їх зіставляти та протиставляти, а також самому долучатися до процесу «пошуку істини».

На важливість урахування різних точок зору в повісті «Золотий жук» указує епіграф, що містить рядок «Усі помиляються». Це, власне, ключ до розгадування основної загадки повісті, що перетворюється на своєрідну інтелектуальну гру для читача.

На принципи, які розробив По, надалі спиралися відомі автори детективних книжок, як-от: Ґ. К. Честертон, А. Конан Дойл, А. Крісті (Англія), Ж. Сіменон (Франція), Р. Т. Стаут, Дж. Г. Чейз (США) та ін.

Одним з письменників, які успішно розвивали традиції детективного жанру в українській літературі, був В. Винниченко. Відбитком цих традицій позначено, зокрема, його повість «На той бік» (1919) і роман «Поклади золота» (1927).

Після Другої світової війни вітчизняна детективна література розвивала насамперед шпигунську тему. У цьому річищі написано твори «Не відкриваючи обличчя» М. Далекого, «І один у полі воїн» Ю. Дольд-Михайлика, «Європа 45» П. Загребельного, «Підполковник Шиманський» Василя Земляка тощо.

[1] *Криптогра́ма* – напис, зроблений спеціальними умовними знаками – шифром.

Перевірте себе

1. Які риси характеру Е. По розкриваються у фактах його біографії?
2. Дайте визначення поняття «детектив» (як літературного жанру).
3. Які принципи детективної літератури розробив Е. По?
4. Поясніть значення терміна «оповідач».
5. Перейшовши за посиланням *https://forms.gle/2tDh9QkazuhHGr7M7* або QR-кодом, виконайте онлайн-вправу «Літературознавчі терміни та їхні визначення».
6. Подискутуйте! Чим, на вашу думку, цікавий прийом використання різних точок зору в детективі?

Читаючи оповідання, знайдіть у ньому ознаки детективного жанру.

ЗОЛОТИЙ ЖУК

(Скорочено)

Го-го! Він скаче, мов скажений:
Його тарантул укусив.

«Усі помиляються»[1]

Вільяма Леґрана, нащадка відомого аристократичного роду, переслідують невдачі; він утрачає всі свої статки. Щоб уникнути насмішок і принижень, Леґран покидає Новий Орлеан і переїжджає на пустельний острів біля узбережжя Атлантичного океану. Там він будує собі хатину, де мешкає зі старим слугою Джупітером і величезним собакою. Відлюдництво Леґран компенсує книжками й прогулянками біля моря, під час яких поповнює багату колекцію рідкісних комах.

Оповідач доволі часто відвідує свого друга. Під час одного з таких візитів Леґран і його слуга захоплено розповідають йому про останню знахідку для колекції – золотого жука, якого Легран на один день передав товаришу-колекціонеру. Намагаючись пояснити, яким є золотий жук, Леґран намалював його на клаптику паперу. (...)

(...) Він дістав з кишені камізельки[2] клапоть, як мені видалося, дуже брудного паперу й почав побіжно накреслювати на ньому обриси жука. А я все так і сидів собі коло каміна, ще не встигши зігрітися. Леґран скінчив своє малювання і, не підводячись із місця, передав мені папір. (...)

– Еге ж, – промовив я, уважно розглянувши малюнок. – Жук таки чудний, ніде правди діти, – чогось подібного я ще в житті не бачив... Хіба що це, може, череп, череп з кістками навхрест. (...)

– Череп! – повторив Леґран. – Таки й справді, на папері воно начебто і схоже. Безперечно. Дві верхні чорні цятки – ніби

[1] *«Усі́ помиля́ються»* – комедія англійського драматурга Артура Мерфі (1727–1805).

[2] *Камізе́лька* – те саме, що безрукавка, жилетка.

очі, правда? А довша внизу – ніби отвір рота... Та й весь контур овальний.

– Може, і так, – озвався я, – але з вас, Леґране, художник ніякий. Я краще почекаю, поки побачу самого жука, якщо хочу скласти собі уявлення про його вигляд. (...)

Кадр із комп'ютерної гри «Темні історії: Едґар По. "Золотий жук"»

Леґран сердито забрав папірця і вже майже зіжмакав його, щоб викинути, очевидно, у вогонь, коли це раптом щось прикувало його увагу до малюнка. Умить лице йому побагровіло, а тоді зробилося смертельно бліде. Кілька хвилин він пильно придивлявся до малюнка, не рушаючи з місця. Потім підвівся, узяв свічку зі столу й сів на морську скриню в найдальшому кутку кімнати. Там він знову почав ретельно розглядати папір з усіх боків. Він не озивався, і, хоча його поведінка вельми мене дивувала, я вважав за краще й собі мовчати, аби не погіршувати й без того лихий гумор приятеля.

Невдовзі Леґран дістав з кишені сурдута[1] гаман, обережно вклав туди папірця і, заховавши його в письмовий стіл, замкнув шухляду. (...)

Невдовзі Леґран повідомив, що збирається в експедицію, яка принесе йому багатство й поверне родові маєтності. За його словами, шлях до золота має вказати золотий жук. Відтак друзі разом з Джупітером вирушають на пошуки скарбів.

За кілька годин маленький загін дістається порослої ожиною площини біля підніжжя гори й, прокладаючи стежку косою, виходить до надзвичайно високого й розлогого тюльпанового дерева. Леґран наказує Джупітеру вилізти на дерево, тримаючи в руках золотого жука.

Ілюстрація *Яна Даржана*. *1862 р.*

[1] *Сурду́т* – чоловічий верхній двобортний одяг з довгими полами, відкладним коміром і широкими лацканами.

Він підіймався все вище, аж поки його присадкуватої постаті й зовсім не стало видно за густим листям.

Незабаром почувся його голос, немовби десь іздалеку.

– Довго ще лізти?

– А ти вже високо? – запитав і собі Леґран.

– Ще й як! – відказав негр[1]. – Я вже бачу небо...

– Небо, це байдуже, слухай, що я скажу. Огляньсь назад і порахуй, скільки гілок ти проминув на тому суку, по якому лізеш. Порахував?

– Одна, дві, три, чотири, п'ять... Позад мене п'ять гілок, маса[2].

– Тоді вилізь ще на одну вище.

За кілька хвилин почувся голос, запевняючи, що власник його дістався до сьомої гілки.

– Тепер, Джупе, – збуджено закричав Леґран, – лізь по цій гілці так далеко, як тільки зможеш! А коли побачиш щось чудне, озвешся! (...)

– Коли посунешся ще трохи... але так, щоб не впасти й не випустити жука, я подарую тобі долара...

– Я вже сунуся... вже-вже, – хутко відповів Джупітер...

– Уже кінець?! – мало не вереснув Леґран...

– Та вже близько, маса!.. Боже милосердний, що це тут на дереві?

– Ну? – зраділо скрикнув Леґран. – Що там таке?

– Та нічо, тільки череп. Хтось лишив свою голову на дереві, а вороння видзьобало все м'ясо до крихти.

– Череп, кажеш? Чудово! А як його прикріплено до гілляки? Чим він тримається?

– А й правда, маса, – зараз гляну. Чудасія, їй-бо! Здоровецький цвях у черепі. Оце ж він і держить черепа на гілляці.

– Тепер слухай, Джупітере, – зроби точно, як я скажу. Ти чуєш?

---

[1] *Негр* – назва на позначення представників негроїдної раси, яка має зневажливий відтінок. На час перекладу повісті це слово в нашій мові мало нейтральне значення, однак сьогодні з метою дотримання толерантності краще вживати його коректні синоніми, як-от темношкіра або чорношкіра людина. Далі в тексті твору ви натрапите на приклади образливих звертань головного героя до свого темношкірого слуги. Звісно, для вихованої людини нашого часу таке ставлення до інших неприйнятне.

[2] *Máca* – звертання темношкірого до білого в період колонізації Африки.

– Еге ж, маса.

– То добре вважай! Знайди ліве око черепа.

– Га, оце ж пак маєш! Таж у нього ніяких очей нема.

– А хай тобі з таким телепнем! Ти знаєш, де в тебе права рука, а де ліва?

– Авжеж знаю, я добре знаю, де в мене ліва рука. Це та, що я нею дрова рубаю.

Кадр із кінофільму «Золотий жук» *(Франція, режисер Моріс Роне, 1981 р.)*

– Ну та звісно, ти ж лівак. А ліве око в тебе з того самого боку, що й ліва рука. Тепер ти вже знайдеш, може, де ліве око черепа, себто місце, де було ліве око? Знайшов?

Запала довга мовчанка. Нарешті негр озвався:

– То ліве око черепа з того самого боку, що й ліва рука? Але в черепа й сліду руки нема, не те що! Та вже хай. Осьо воно, ліве око, знайшов. То що з ним робити?

– Пропусти жука вниз крізь той отвір, скільки шворки стане. Але стережися, щоб шворка не випала з руки.

– Уже зробив, маса Віле. Нема легше, як пропустити жука крізь дірку. Оно він висить унизу. (...)

Призахідне сонце ще трохи освітлювало пагорок, де ми стояли, і в останньому його промінні жук зблиснув, наче лощена золота кулька. Він вільно висів межи гілля, і якби його впустити, упав би нам біля ніг. Леґран швидко взяв косу й розчистив ділянку в три-чотири ярди в перетині, а тоді наказав Джупітерові пустити шворку й злазити з дерева.

Забивши кілочок саме в тому місці, де впав жук, Леґран окреслює коло й починає копати. Після двох годин роботи яма стає досить глибокою, але герой нічого в ній не знаходить.

Кінець кінцем наш золотошукач, до якого я відчував щирий жаль, вибрався з ями. Кожна риска його обличчя свідчила про гірке розчарування. Поволі й неохоче він почав натягати сурдута, якого був скинув, коли брався до роботи. Увесь цей час я не озивався. Джупітер, на хазяїнову команду, став збирати інструмент. Після цього він розв'язав собаці морду, і ми в глибокій мовчанці рушили додому. Так ми пройшли з десяток кроків, коли це Леґран, голосно лайнувшись, підскочив до Джупітера й схопив його

за комір. Вражений негр вирячив очі з дива й широко роззявив рота; лопати вилетіли йому з рук, а сам він упав навколішки.

– Ти, мерзотнику, – просичав Леґран крізь зуби, – триклятий чорнюче, відповідай мені зараз же, чуєш? Щоб без усяких викрутів! Де в тебе ліве око?

– Ой, на Бога, маса Віле! Та от же моє ліве око, хіба ні? – заголосив нажаханий Джупітер, кладучи долоню на свій правий орган зору й невідривно там її тримаючи, немовби хазяїн намірявся видерти йому те око.

– Я так і думав! Я знав!.. – закричав Леґран, випустив негра й кинувся витинати різні вихиляси та скоки – на превеликий подив свого служника, що, підвівшись із колін, мовчки позирав то на хазяїна, то на мене.

– Ходімо назад! Вертаймося! – скомандував Леґран.

Цього разу Леґран окреслив коло трохи більше діаметром, ніж попереднє, і ми знову заходилися копати. (...) Я завзято копав і час від часу ловив себе на тому, як поглядом нишпорю по ямі, наче сподіваючись побачити той вимарений скарб, що звів з розуму мого бідолашного товариша. Так минуло півтори години. І саме коли ці химери уяви цілком полонили мене, наш собака раптом знову несамовито розгавкався. І то не було вже знічев'я або з примхи, як за першим разом: тепер у його гавкоті чулася виразна стурбованість. Цього разу Джупітер дарма пробував зав'язати йому писок. Пес вирвався в нього з рук і, скочивши в яму, став скажено рити лапами землю. За кілька секунд він вигріб купу людських кісток, що колись були двома скелетами, усуміш із металевими ґудзиками та зітлілою вовняною одежею. Ще кілька ударів лопатою – і на видноті показалося лезо здорового іспанського ножа, а далі – три-чотири золотих та срібних монети. (...)

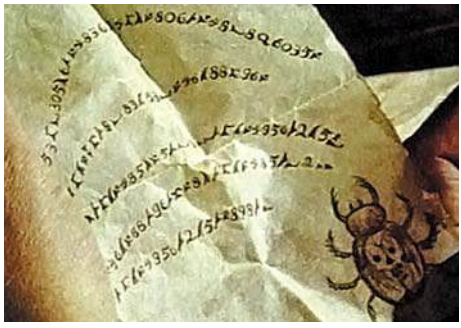
Тепер ми заходилися працювати куди завзятіше, і такого гарячкового збудження, як у подальші десять хвилин, я ще зроду не зазнавав. Ми очистили від землі довгасту дерев'яну скриню, яку, – судячи з того, що вона чудово збереглася й дошки не втратили твердості, – колись було оброблено якоюсь хімічною речовиною... Скриня мала завдовжки три з половиною фути, завширшки – три й заввишки – два з половиною. Задля міцності її пооббивали залізними обручами, що, перехрещуючись, утворювали неначе ґратчастий перепліт на ній. (...) Нам відразу стало ясно, що втрьох ми такої ваги не подужаємо винести. На щастя, віко скрині закріплювали тільки два висувні прогоничі. Задихаючись із хвилювання, ми тремтячими руками вирвали їх. І вмить – незмірний скарб зблиснув перед нами. Коли світло ліхтарів упало

в яму, від мішма накиданої купи золота та самоцвітів сяйнуло таким блиском, що нас мало не посліпило. (...)

Пора стояла пізня, і якби ми дуже забарилися, то не встигли б до ранку перенести все в хатину. (...)

Коли скарби було перенесено в хатину, Леґран узявся докладно розповідати, як розкрив таємницю золотого жука. Почав він з того пам'ятного вечора, коли малював обрис комахи. З'ясувалося, що малюнок було зроблено на пергаменті.

– (...) Він і справді нагадує папір, я й сам був так думав, але, почавши малювати на ньому, відразу побачив, що то дуже тонкий пергамент. Ви ж пам'ятаєте, який він був брудний. Ну й коли я взяв його, щоб зібгати, то ненароком глянув на той малюнок, куди й ви дивились, і вкрай зчудувався, бо й справді розпізнав обриси черепа на тому самісінькому місці, де я нібито малював жука. На хвильку це мене так вразило, що я не міг і думок докупи зібрати. Я ж бачив, що мій малюнок деталями дуже різнився від того, який був у мене перед очима, хоч загалом обриси їхні й були близькі. Тоді я взяв свічку, сів у найдальшому кутку кімнати й пильніше приглянувся до пергаменту. Перегорнувши його, я побачив на звороті свій малюнок – точнісінько такий, яким його й малював. Насамперед мене взяв подив, що ось же можлива така разюча подібність, такий химерний збіг – череп на звороті пергаменту, саме під моїм жуком, і то не тільки обрисами, а й розміром до жука подібний. (...) Але, отямившись, я раптом виразно пригадав, що, коли я починав малювати жука, на звороті пергаменту ніяких обрисів не було. Я був певний цього, бо ж спершу кілька разів перегортав пергамент, шукаючи чистішого куточка. І що-що, а черепа я б уже не міг не помітити. Відкриття це вразило мене навіть дужче, аніж подібність жука формою до черепа. За цим усім, безперечно, крилася якась нерозгадана таємниця, хоча вже й тоді, у ту першу хвилину, десь у найвідлегліших комірчинах мого мозку ледь-ледь зажевріло передчуття розгадки, тієї самої, що її так блискуче підтвердила наша вчорашня прогулянка. Я рвучко підвівся, заховав пергамент у надійне місце й відклав усілякі подальші розважання до тієї пори, коли залишуся на самоті.

Кадр із кінофільму «Золотий жук» *(Франція, режисер Моріс Роне, 1981 р.)*

Коли ви пішли, а Джупітер міцно заснув, я почав докладніше обмірковувати всю справу. Найперше я пригадав, за яких саме обставин пергамент потрапив до мене. На материку, за милю на схід від острова, але близько до смуги припливу ми знайшли жука. Коли я схопив його, він боляче куснув мене, і я мусив його випустити. Жук упав біля ніг Джупітерові. Той, одначе, не зразу підняв жука, а перше своїм звичаєм розглянувся туди-сюди, шукаючи листка або чогось такого, щоб було безпечніше пальцям. У цю мить Джуп, точніше ми обоє, завважили клапоть пергаменту, що тоді мені видався папером. Він лежав, присипаний піском, і тільки крайчик його виднів назовні. Неподалік від цього місця я побачив кістяк начебто баркаса. Пролежав він тут, либонь, довгенько, бо від дерев'яного каркаса зосталися лише сліди.

Отже, Джупітер узяв той пергамент, загорнув у нього жука й дав мені. Незабаром ми рушили додому й дорогою зустріли лейтенанта Дж. Коли я показав йому комаху, він попрохав у мене дозволу взяти її до форту. Ледве встиг я висловити свою згоду, як він уже заховав жука до кишені камізельки, а пергамент лишився в моїх руках. Лейтенант, певно, боявся, щоб я не передумав, тож і поспішився так – ви ж бо знаєте, як ревно він цікавиться всім, що стосується природничих наук. Десь у цю, видно, хвилину я несвідомо й поклав той шматок пергаменту до кишені. (...)

Уважайте мене за фантазера, як собі хочете, але я вже тоді відчув певний зв'язок між окремими явищами. Я з'єднав докупи дві ланки довгого ланцюга. На березі моря лежав човен, а неподалік валявся пергамент – таки пергамент, не папір! – з намальованим черепом. Ви, звичайно, спитаєте, де ж тут зв'язок? Я відповім, що череп, череп зі схрещеними кістками під ним, – це піратська емблема. У кожній сутичці пірати виступають під прапором із зображенням черепа. (...)

Ви, безперечно, знаєте, що існують, і споконвіку існували хімічні препарати для невидимих записів на папері або на пергаменті – прочитати їх можна лише після нагрівання. (...)

Я негайно ж розпалив вогонь і рівномірно прогрів увесь пергамент. Спершу чіткішими зробилися тільки лінії черепа, але згодом у протилежному від черепа – по діагоналі – кутку пергаменту проступили на видноті обриси начебто якоїсь звірини. Ще пильніше глянувши, я побачив, що то мав бути кіт. (...)

– Ви, можливо, чули про капітана Кіда. Оце ж вам кіт і Кід. Я відразу зрозумів зображення кота немов своєрідний підпис-ієрогліф, як-от малюнок у ребусі абощо. Я кажу «підпис», бо кота було намальовано саме в тому місці, де підписуються. А зобра-

женння черепа в протилежному по діагоналі кутку навіювало думку про герб чи печатку. Але мене збивало з пантелику те, що десь поділося головне в моєму гаданому документі: текст.

– Ага, ви сподівалися знайти якогось листа поміж гербом і підписом.

– Атож. Не знаю чому, але, власне кажучи, я мав таке передчуття, що мені страшенно поталанить. А може, то була не так певність, як просто надія? Ці дурні слова Джупітерові, що жук із щирого золота, – знаєте, вони дуже вплинули на мою уяву. Та й уся ця низка надзвичайних випадковостей і збігів! (...) А проте ж багатства Кідові були незмірні, це кожен знає. І я був певен, що його скарб досі ще лежить у землі. Після цього ви, мабуть, не здивуєтеся моїй надії, ба навіть переконанню, що таким дивним шляхом знайдений пергамент має вказати мені місце, де закопано скарб.

– І що ж ви зробили далі?

– Я тоді ще більше нагрів пергамент над вогнем, але ніяких знаків не проступило. Тоді я подумав, чи не заважає, часом, бруд, і вирішив обмити пергамент теплою водою. Потому поклав його на сковороду, донизу тим боком, що із черепом, а сковороду поставив на жарівницю з деревним вугіллям. За кілька хвилин, коли сковорода добре прогрілась, я взяв пергамент і на превелику свою радість побачив розташовані вряд так начебто цифри. Я знов поклав пергамент на сковороду й зачекав ще з хвилину. Коли я зняв сковороду з вогню і взяв пергамент, запис проступив повністю – ось зараз ви й самі побачите.

Із цими словами Леґран нагрів пергамент і дав мені. Поміж черепом та котом видніли такі знаки, незграбно виведені червоним чорнилом:

53‡ ‡+305)) 6*; 4826) 4‡ •) 4‡); 806*; 48+8‖60)) 85;;]8*;: ‡*8+83(88)5*+; 46(;88*96*?; 8)*‡ (; 485) ; 5*+2.* ‡ (; 4956*2 (5*=4) 8 ‖8*; 4069285) ;) 6+8) 4‡ ‡; 1(‡9; 4 8081; 8:8‡1; 48+85; 4) 485+528806*81 (‡9; 48; (88; 4 (‡? 34; 48) 4‡; 161;:188; ‡?; (...)

Леґран докладно описує, як розшифрував напис. Почавши з визначення частотності вживання знаків у криптограмі й зіставивши її із частотністю вживання літер в англійській мові, він здійснив чималу роботу й зрештою склав такий текст: *«Добре скло в єпископовім заїзді на чортовім сідалі – двадцять один градус і тринадцять мінут – північ-північ-схід – головний сук сьома гілляка східний бік – стріляй з лівого ока мертвої голови – пряма лінія від дерева через постріл на п'ятдесят футів»*. Відтак можна було продовжити пошуки.

– (...) Я заходився розпитувати кожного, чи не знає хто поблизу Салівенового острова будівлі під назвою «Єпископів заїзд». (...)

«Заїзд» виявився нагромадженням диких урвищ та скель, найвища з яких стояла трохи осторонь і скидалася на штучну споруду.

Я видерся на вершечок цієї скелі й зупинився, не знаючи, що ж робити далі. Коли я так роздумував, погляд мій упав на вузький прискалок на східному узбіччі скелі, десь так за ярд нижче від вершини. Цей прискалок виступав наперед дюймів на вісімнадцять і був не більш як фут завширшки, а заглибина в скелі саме понад ним робила його трохи подібним до крісла з увігнутою спинкою, що були модні за наших прадідів.

Я здогадався, що це і є «чортове сідало», згадане в криптограмі; тепер таємниця була неначебто розв'язана.

«Добре скло», ясна річ, означало не що інше, як підзорну трубу – моряки-бо часто вживають слово «скло» в такому значенні. Отже, тут, як я відразу збагнув, треба було вдатися до підзорної труби, до того ж дивитися в неї з точно визначеної позиції. А «двадцять один градус і тринадцять мінут» та «північ-північ-схід» означали, безперечно, спрямування труби. Страшенно збуджений своїми відкриттями, я поспішив додому, озброївся підзорною трубою і повернувся на скелю. (...)

Піднісши трубу під кутом десь так у двадцять один градус, став обережно водити нею вгору-вниз, аж поки увагу мою привернув круглий отвір чи то просвіт у листі величезного дерева, що вдалині підносилося над усіма своїми сусідами. Посеред того просвіту я помітив білу цятку, але що воно таке, спершу не міг розгледіти. Відрегулювавши фокус труби, я глянув ще раз і побачив, що то людський череп.

Відкриття це так піднесло мене на дусі, що й уся загадка видалася розгаданою. Адже ясно було, що слова «головний сук сьома гілляка східний бік» могли означати лише розташування черепа на дереві, а вказівка «стріляй з лівого ока мертвої голови» також дозволяла тільки одне тлумачення, коли йшлося про пошук захованого скарбу. Я міркував так: якщо опустити до землі кулю, пропущену крізь лівий очний отвір черепа, і провести пряму лінію від найближчої точки стовбура через «постріл» (тобто місце, куди впала куля) далі на п'ятдесят футів, то саме там і буде місце, де ймовірно закопано скарб.

– Ваш хід думок, – зауважив я, – здається напрочуд ясним, простим і переконливим, дарма що здогади трохи й химерні. (...)

– Гадаю, цю химерію із черепом, щоб кулю неодмінно пропустити крізь очницю черепа, навіяв Кідові піратський прапор. Кідові не бракувало поетичної уяви, коли він зробив так, щоб шлях до його скарбу вказувала ця зловісна емблема.

– Можливо; хоч я схильний думати, що в цьому разі тверезий глузд заважив не менше, ніж поетична уява. Невелика річ, щоб її побачити із «чортового сідала», повинна бути біла, а щодо білини ніщо не зрівняється з людським черепом: від усяких негод він тільки білішає. (...)

– Ага, розумію. Тепер лишається тільки ще одне з'ясувати. Оці скелети, що в ямі, – звідки вони могли взятися?

– Про це я знаю не більше за вас. Можливе, одначе, лиш одне правдоподібне пояснення – хоча й страшно уявити собі таку нелюдську жорстокість. Звісна річ, Кідові – якщо це справді Кід заховав скарб, у чому я не маю сумніву, – Кідові хтось мусив допомагати в цій роботі. А коли основну частину роботи було виконано, він, мабуть, вирішив, що усунути зайвих свідків не завадить. Два-три удари кайлом, коли його помічники ще поралися в ямі, – і було вже по всьому. А проте, може, тих ударів знадобилося десяток, хтозна...

Ілюстрація *Ганса Вігандта*

Переклад *Ростислава Доценка*

Літературний практикум

1. Перейшовши за посиланням *https://forms.gle/SoDoLJ1EinQS1DNb7* або QR-кодом, перевірте, чи уважні ви читачі, виконавши онлайн-тести за оповіданням «Золотий жук».

2. Що означає слово «золотий» на початку твору та якого значення воно набуває у фіналі історії?

3. Робота в парах. Укладіть послідовний перелік дій Леґрана під час розгадування таємниці золотого жука. Які здогадки допомагають героєві провести розслідування?

4. Яку роль у повісті відграє образ оповідача?

5. Як композиційний прийом «розповідь у розповіді» допомагає автору розкрити різні погляди на події повісті? Наведіть відповідні приклади.

6. Схарактеризуйте образ Леґрана. Які якості допомогли йому розкрити таємницю золотого жука?

7. Робота в групах. Об'єднавшись у три групи, перекажіть історію пошуку скарбів з різних позицій: а) оповідача; б) Вільяма Леґрана; в) слуги Джупітера.

8. В епіграфі повісті наголошено на тому, що «всі помиляються». Хто й коли у творі помиляється? Знайдіть помилки, яких припустилися Леґран, Джупітер та оповідач.

9. Філологічний майстер-клас. Як ви гадаєте, чому Е. По називав свої твори не детективами, а раціоналіями (від лат. «розум»)?

10. Творча лабораторія. Розгадайте асоціативну головоломку – кроссенс[1], склавши логічний ланцюжок міркувань Леґрана в розслідуванні таємниці золотого жука. Підготуйте, спираючись на кроссенс, цитатний ланцюжок для повідомлення про роль блискучих здогадок Леґрана в розслідуванні.

11. Скориставшись посиланням *https://cutt.ly/Mw0xrwJr* або QR-кодом, розгадайте ребус, у якому зашифровано формулу перемоги Леґрана.

В оповіданні **«Таємниця Марі Роже»** Е. А. По з'являється образ так званого «детектива в кріслі», який завдяки неперевершеному інтелекту розкриває злочин, не покидаючи кабінету. Цим детективом є Оґюст Дюпен. Префект поліції звертається до нього по допомогу в розслідуванні тяжкого злочину – вбивства молодої парижанки Марі Роже. За розслідуванням уважно стежить читач, який долучається до аналітичних розрахунків детектива.

Дізнатися, чи зможе Дюпен знайти вбивцю та чи вдасться злочинцеві уникнути покарання, ви можете, прочитавши оповідання Е. По «Таємниця Марі Роже» за посиланням *https://cutt.ly/7wIHdfqg* або QR-кодом.

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. В оповіданні існує декілька шляхів розслідування. Визначте й простежте їх.
2. Які здібності детектива допомагають Дюпену розкрити таємницю злочину? Які здогадки щодо розкриття таємниці виникали у вас під час читання твору?
3. Складіть логічний ланцюжок доказів, що дозволили Дюпену відновити перебіг подій злочину.

Твори Е. А. По неодноразово екранізували. Зокрема, у 1960-х роках здобув популярність цикл з дев'яти фільмів за найвідомішими творами письменника, який зняв американський режисер Роджер Корман.

[1] *Кроссе́нс* – «перетин значень». Зображення розміщені так, що кожен малюнок має зв'язок з попереднім і наступним, центральний – пов'язує всі малюнки. Читати кроссенс потрібно зверху вниз або зліва направо, далі рухатися тільки вперед і завершувати на центральному 9-му квадраті.

У 1981 р. на телеекранах з'явився серіал «Надзвичайні історії». Серед шести епізодів, які зняли різні французькі режисери за Е. По, була картина Моріса Роне «Золотий жук».

А нещодавно кіномитці спромоглися вповні відтворити багатство фантазії митця за допомогою найсучасніших спецефектів і комп'ютерної графіки. Яскравим прикладом сучасного прочитання творів класика стала стрічка **«Ворон»** (2012) американського режисера Джеймса Мактіґа, у якій переплелися факти біографії письменника й сюжети його оповідань. У кінофільмі злочинець скоює серію вбивств за детективними історіями Е. По. Відтак поліція долучає письменника до розслідування і намагається використати його творчу уяву, щоб запобігти подальшим злочинам.

Кадри з кінофільму «Ворон» *(США, режисер Джеймс Мактіґ, 2012 р.)*

За посиланням *https://cutt.ly/twIwnpEC* або QR-кодом перегляньте уривок з фільму «Ворон». Визначте, якими засобами кінематографічної виразності створюється атмосфера таємничості й загадковості. Які елементи детективу присутні в кіноуривку?

ДЕТЕКТИВНИЙ ГЕНІЙ

Що вам відомо про Шерлока Голмса? Завдяки чому цей герой здобув світову популярність?

Перше, що зазвичай спадає на думку у зв'язку з ім'ям Артура Конан Дойла, – це образ неперевершеного майстра детективних розслідувань містера Шерлока Голмса. Однак, звернувшись до літературної енциклопедії, необізнаний читач буде здивований обсягом і розмаїттям творчої спадщини цього письменника. Адже, крім численних історій із життя знаменитого сищика, він писав спортивні оповідання, морські новели, фан-

Артур Конан Дойл (1859–1930)

тастичні романи, історичні твори, книжки про війну, п'єси та вірші. До речі, сам Конан Дойл не вважав оповідання і повісті про Голмса найкращими своїми творами. На певному етапі творчості, утомившись від детективної теми, він навіть спробував «позбутися» цього персонажа: придумав сюжет, який завершувався загибеллю сищика у двобої з підступним професором Моріарті. Проте публіка, не бажаючи розставатися зі своїм улюбленцем, вимагала продовження його пригод. Урешті-решт письменник здався і «воскресив» героя в серії оповідань «Повернення Шерлока Голмса».

Загалом Конан Дойл написав п'ятдесят шість оповідань і чотири повісті про Шерлока Голмса. Їхню величезну популярність засвідчує той факт, що наприкінці XX ст. у світі діяло близько ста п'ятдесяти товариств прихильників знаменитого детектива. Працюючи над пригодами Голмса, письменник почасти спирався на досвід літературних попередників, які будували свої сюжети на розкритті складного злочину. Однак саме у творчості Дойла детективний жанр сягнув найвищого розквіту.

Образ Шерлока Голмса вийшов таким правдивим, що сучасники нерідко сприймали його як опис реальної людини. Деякі читачі навіть намагалися з'ясувати точну адресу славетного детектива або ж довідатися, хто зі знайомих автора приховується за ім'ям його персонажа.

Однак навряд чи образ Шерлока Голмса був би таким життєподібним, якби письменник не вклав у нього часточку власної особистості. Недаремно ж син Конан Дойла стверджував, що чув від батька таке зізнання: *«Якщо й був Шерлок Голмс, то це я сам»*.

А. Конан Дойл народився 22 травня 1859 р. в Единбурзі в сім'ї з давнім лицарським корінням і міцними культурними традиціями. Його дід, батько й дядьки були художниками. Майбутній письменник теж мав здібності до малювання, тому, на думку рідних, мав продовжити династію. Однак від матері Артур успадкував ще й дар оповідача, який згодом привів його на письменницький шлях.

Дружна родина Дойлів жила досить скромно. Батько служив дрібним клерком, і його заробітків вистачало лише на те, щоб сяк-так підтримувати «убогий добробут». Виховуючись за таких умов, нащадок шанованого роду рано усвідомив, що повинен опанувати професію, яка забезпечувала б йому надійні статки. Він обрав медицину.

Закінчивши медичний факультет Единбурзького університету, Дойл певний час служив корабельним хірургом, а згодом відкрив

власну лікарську практику в приморському містечку Саутсі. Пацієнтів у молодого лікаря було небагато, натомість вільного часу – удосталь. Це й спонукало його до написання оповідань.

Та вже незабаром літературна творчість переросла межі хобі, і Дойл мусив визначитися з основним напрямом подальшої діяльності. У 1891 р. уже відомий на той час автор кількох історій про Шерлока Голмса вирішив стати професійним письменником.

Утім, Дойл був надто енергійною людиною, щоб обмежитися тільки цим. Він грав у гольф, крикет і регбі, займався боксом, їздив на велосипеді, брав участь у міжнародному автопробігу й регаті; двічі висувався в парламент, а під час англо-бурської війни, щодня ризикуючи життям, керував польовим шпиталем. Відомо, що під час Першої світової війни п'ятдесятип'ятирічний письменник виявив бажання знову піти на фронт. Військове командування відхилило прохання Дойла, але душею він був разом зі співвітчизниками. Про це, власне, свідчать і багатотомний літопис війн Британської імперії, який уклав письменник, і названий на честь митця траулер, що входив до складу англійського флоту.

Деякі зі своїх захоплень письменник передав знаменитому Шерлоку Голмсу. Та передусім цей герой «успадкував» від свого творця сміливість, почуття гідності та готовність служити ідеалам справедливості й добра.

Поруч із Шерлоком Голмсом, який наприкінці твору достеменно описує картину злочину, завжди перебуває помічник Вотсон, що має свою, помилкову, версію розвитку подій. Інколи до цієї пари приєднується ще один персонаж – поліцейський. Він теж намагається тлумачити факти, але йде хибним шляхом. Так автор подає різні точки зору на одні й ті самі події.

Чесність, мужність, відданість батьківщині – такими були головні принципи життя Конан Дойла. Напевне, найкраще вдачу цього лицаря-романтика характеризує напис, вирізьблений на його могильному камені: «Точний немов сталь, прямий немов клинок».

Перевірте себе

1. Які факти біографії Конан Дойла вас зацікавили? Що свідчить про активну життєву позицію письменника? У чому виявилася багатогранність його особистості?
2. Схарактеризуйте літературний доробок Конан Дойла.
3. Чи можна стверджувати, що основне місце у творчості Конан Дойла посідають оповідання і повісті про Шерлока Голмса? Відповідь обґрунтуйте.
4. Придумайте п'ять запитань для інтерв'ю з видавцем творів Артура Конан Дойла.
5. Підготуйте виступ на тему «Екранізації пригод Шерлока Голмса».

Часто заголовки творів про Шерлока Голмса містять натяк на загадку, що приховує злочин. Поміркуйте, на яку загадку може натякати назва оповідання «Пістрява стрічка».

ПІСТРЯВА СТРІЧКА

(Скорочено)

На початку оповідання доктор Вотсон зазначає, що Голмс ніколи не брався за розслідування, якщо вони не містили нічого надзвичайного.

Одного квітневого ранку 1883 р. до будинку, у якому мешкали Шерлок Голмс і його товариш доктор Вотсон, завітала молода леді. Обличчя її приховувала густа вуаль. Молода жінка тремтіла від жаху. Коли вона підняла вуаль, Голмс і Вотсон були вражені її душевним станом.

(...) Змарніла, аж сіра, неспокійні очі злякано бігають, немов у зацькованої тваринки. Риси обличчя, фігура – усе засвідчувало, що їй не більше тридцяти років, але у волоссі вже з'явилася передчасна сивина, і вигляд у неї був стомлений і виснажений.

Шерлок Голмс ковзнув по ній своїм швидким, проникливим поглядом.

– Вам не треба боятися, – заспокійливо мовив він, нахилившись уперед і поплескавши її по руці. – Я певен, що ближчим часом ми все владнаємо. Я бачу, ви приїхали поїздом сьогодні вранці.

– Хіба ви мене знаєте?

– Ні. Але за вашою лівою рукавичкою я помітив квиток на зворотну дорогу. Ви вирушили в путь рано-вранці й, перш ніж дістатися до станції, довго їхали розгаслим путівцем на бідарці.

Дама рвучко сіпнулася і спантеличено глянула на мого друга.

– У цьому, люба пані, ніякої таємниці немає, – мовив він, усміхаючись. – Лівий рукав вашої жакетки заляпано грязюкою не менш як у семи місцях. Плями зовсім свіжі. А бідарка[1], як жоден інший екіпаж, обляпує їздця болотом, надто коли сидіти від кучера по ліву руку.

Кадр із кінофільму «Шерлок Голмс» *(США, Велика Британія, Німеччина, режисер Гай Річі, 2009 р.)*

– Хай би як ви дійшли своїх висновків, але все було саме так, – сказала вона. – (...) Сер, я не можу більше терпіти такого нервового напруження, я збожеволію, якщо так триватиме й далі. У мене немає нікого, хто міг би мені допо-

[1] *Бідáрка* – двоколісний однокінний візок на одну або дві особи.

могти... (...) Я чула про вас, містере Голмсе, від місис[1] Фарінтош, якій ви стали в пригоді в гірку для неї годину. (...) Зараз я не маю можливості належно винагородити вас за вашу послугу, але через місяць-два я вийду заміж із правом розпоряджатися своїми прибутками, і тоді ви переконаєтеся, що я вмію бути вдячною. (...)

– Мене звуть Гелен Стоунер, я живу в домі свого вітчима – останнього представника одного з найстаровинніших в Англії саксонських родів, Ройлоттів зі Стоук-Морана, що на західному кордоні графства Суррей.

Голмс ствердно кивнув головою.

– Мені знайоме це ім'я, – мовив він.

– Були часи, коли ця родина належала до найбагатших в Англії, її володіння сягали Беркширу на півночі й Гемпширу на заході. Проте в минулому столітті четверо спадкоємців виявилися непутящими марнотратцями, а після них усе, що лишилося, перейшло до рук картяра, і він довів родину до зубожіння. Після нього зостався невеликий клаптик землі та будинок, споруджений двісті років тому, а нині заставлений і перезаставлений. Останній поміщик із цього роду ледве там животів... Його єдиний син, теперішній мій вітчим, бачачи, що треба пристосовуватися до нових умов, позичив у якогось родича гроші, закінчив університет, одержав диплом лікаря і поїхав у Калькутту, де завдяки своїй професійній майстерності й сильному характеру здобув широку практику. Якось у його домі було вчинено крадіжку, і він, розлютившись, убив свого дворецького-тубільця. Ледве уникнувши смертної кари й відсидівши чимало років у в'язниці, лікар Ройлотт повернувся до Англії похмурою і розчарованою людиною.

В Індії він одружився з моєю матір'ю, місис Стоунер, молодою вдовою генерал-майора артилерії, який служив у Бенгалії. Ми із сестрою Джулією були близнятами, і коли мати знову вийшла заміж, нам виповнилося по два роки. Маючи значні статки, що давали не менш як тисячу фунтів[2] прибутку на рік, мати на час, поки ми будемо жити разом, передала всі права на цей прибуток лікареві Ройлотту з умовою, що він виділить кожній з нас певну щорічну суму, якщо ми повиходимо заміж. Невдовзі після нашого повернення до Англії моєї матері не стало: вісім років тому вона загинула в залізничній катастрофі під Кру. Після її смерті лікар Ройлотт облишив спроби одержати практику в Лондоні й разом з нами оселився в родинному будинку в Стоук-Морані. Грошей,

[1] *Мі́сис* – форма звертання до одруженої жінки в англомовних країнах.

[2] *Фунт* – т у т: грошова одиниця Англії та деяких інших країн.

що їх залишила моя мати, цілком вистачало на всі наші потреби, і здавалося, ніщо не потьмарить нашого життя.

Та з вітчимом сталися дивні зміни. Замість того щоб заприятелювати із сусідами, які спочатку були дуже зраділи з того, що Ройлотт зі Стоук-Морана повернувся у своє родинне гніздо, і обмінюватися з ними візитами, він замкнувся у своєму будинку і якщо виходив з нього – до речі, це траплялося досить рідко, – то лише для того, щоб люто полаятися з усіма, хто трапиться йому на очі. (...) Він зчиняв сварку за сваркою, дві з них закінчилися в поліції, і нарешті зробився пострахом для всієї округи. (...)

У вітчима немає ніяких друзів, крім мандрівних циган, він дозволяє цим волоцюгам ставати табором на тих кількох акрах[1] порослої ожиною землі, що залишилася від родового маєтку, а іноді, користуючись гостинністю цих циган, тижнями мандрує разом з ними. Ще він має пристрасть до індійських тварин, їх надсилає йому з Індії його постачальник, і зараз у нього по садибі вільно розгулюють гепард і бабуїн, яких селяни бояться так само, як і їхнього хазяїна. (...)

Далі міс[2] Стоунер розповіла, що її сестра раптово померла за два тижні до свого весілля.

– Як я вже сказала, наш будинок дуже старий, і нині ми мешкаємо тільки в одному його крилі. На першому поверсі цього крила розташовано спальні, у центральній частині будинку – вітальні. Перша від середини спальня доктора Ройлотта, друга – моєї сестри, а третя – моя. Спальні між собою не сполучаються, але всі виходять у спільний коридор. Я розповідаю зрозуміло?

– Цілком.

– Вікна всіх трьох кімнат виходять на газон. Тієї фатальної ночі лікар Ройлотт пішов до своєї спальні рано, але ми знали, що спати він не ліг, бо моїй сестрі завадив запах міцних індійських сигар, які він має звичку курити, і вона прийшла до мене. Якийсь час ми балакали з нею про її весілля, а об одинадцятій годині вона встала й намірилася йти до себе. (...)

Збираючись до своєї кімнати, сестра сказала міс Стоунер, що останнім часом ночами чує дивний свист, але Гелен не надала цьому факту жодного значення.

---

[1] *Акр* – одиниця виміру земельної площі в Англії та Північній Америці, що дорівнює 4047 м^2.

[2] *Міс* – форма звертання до неодруженої жінки в англомовних країнах.

– Тієї ночі я не могла спати. Мене непокоїло невиразне передчуття якогось нещастя. Ми із сестрою, як ви пам'ятаєте, були близнятами, а ви знаєте, якими тонкими є узи, що зв'язують їхні душі. Ніч була жахлива: завивав вітер, у шибки періщив дощ. І раптом серед усієї цієї гуркотняви пролунав пронизливий, переляканий жіночий крик. То кричала моя сестра. Я зірвалася з ліжка, накинула на себе шаль і вибігла в коридор. Коли відчиняла двері, мені здалося, ніби я чую тихий посвист, саме такий, як розповідала сестра, але за мить він змінився якимось брязкітливим звуком, неначе на підлогу впало щось металеве. Підбігши до сестриної спальні, я побачила, що замок відімкнуто й двері повільно розчиняються. Охоплена жахом, я мовчки дивилася на них, не знаючи, хто або що з них вийде. І от при світлі лампи, яка горіла в коридорі, я побачила за порогом свою сестру з пополотнілим від жаху обличчям – вона простягала руки, неначе шукаючи допомоги, і хиталася, мов п'яна. Кинувшись до неї, я обхопила її руками, але в цю мить ноги їй підігнулися, і вона впала додолу. Її руки й ноги аж виламувало в страшних судомах, усю її корчило від нестерпного болю. Спершу я була подумала, що вона мене не впізнала, але коли я схилилася над нею, вона раптом скрикнула тихим голосом, що я довіку не забуду: «Боже мій, Гелен!.. Це – стрічка!.. Пістрява стрічка!». Вона силкувалася ще щось сказати, показуючи пальцем у бік лікаревої кімнати, але новий напад судом урвав її мову. Я вибігла в коридор, голосно гукаючи вітчима, і побачила, що він у халаті вже виходить зі своєї кімнати, поспішаючи до мене. Коли він підійшов до сестри, вона була непритомна, і хоч він улив їй у рот коньяку й послав по сільського лікаря, усі зусилля виявилися марними, і вона, повільно згасаючи, померла, не прийшовши до пам'яті. (...)

Поставивши Гелен Стоунер кілька запитань, Голмс з'ясував, що під час розслідування обставин цієї трагедії слідів злочину виявлено не було.

– Справа ця дуже темна, – мовив він. – Прошу, будь ласка, розповідайте далі.

– Відтоді минуло два роки, і до останнього часу життя моє було ще самотнішим, ніж завжди. Але місяць тому один мій друг, якого я знаю багато літ, зробив мені честь, попросивши моєї руки. Його звуть Армітідж, Персі Армітідж, він другий син містера Армітіджа з Крейн-Вотера, що біля Редінґа. Мій вітчим не заперечував проти нашого шлюбу, і навесні ми маємо повінчатися. Два дні тому в західному крилі будинку почався якийсь ремонт, стіну

до моєї спальні було пробито, і я мусила перебратися до кімнати, де померла моя сестра, і спати в тому самому ліжку, де спала вона. І уявіть мій жах, коли минулої ночі, лежачи без сну й думаючи про її страшну долю, я раптом почула в нічній тиші тихе посвистування, яке було вісником смерті сестри. Я схопилася з ліжка й засвітила лампу, але нічого в кімнаті не побачила. Знову лягти спати я не змогла, бо була надто стривожена, тому одяглася і, щойно розвиднілося, вислизнула з будинку, найняла візника біля готелю «Корона», дісталася Лезерхеда, а звідти вранці приїхала сюди з єдиною метою – побачити вас і попрохати вашої поради.

– Ви вчинили мудро, – зауважив мій друг. – Але чи все ви мені розповіли?

– Так, усе.

– Міс Стоунер, ви розповіли не все. Ви вигороджуєте свого вітчима.

– Що ви хочете цим сказати?

Замість відповіді Голмс відкинув гарний мереживний рюш на руці нашої відвідувачки, яку вона поклала собі на коліно. На білому зап'ястку чітко проступало п'ять синьо-червоних плям: чотири поряд і п'ята навпроти них – від великого пальця.

– З вами поводилися жорстоко, – мовив Голмс.

Дівчина густо почервоніла й квапливо прикрила вкриту синцями руку.

– Мій вітчим надто суворий, – відповіла вона, – і, мабуть, сам не відчуває своєї сили.

Запало тривале мовчання, під час якого Голмс, підперши підборіддя долонями, не відводив погляду від вогню, що потріскував у каміні.

– Справа надзвичайно складна, – нарешті мовив він. – Мені хотілося б з'ясувати ще тисячу подробиць, перш ніж дійти висновку, як діяти. (...)

Дізнавшись, що вітчим міс Стоунер поїхав у справах до міста, Голмс і Вотсон вирішили оглянути будинок у Стоук-Морані. Гелен поквапилася додому. Щойно вона вийшла, до кімнати увірвався незнайомець.

Його одяг являв собою дивну мішанину: чорний циліндр і довгий сюртук свідчили про лікарську професію їхнього власника, а високі гетри й мисливський нагай, яким він вимахував, виказували в ньому сільського жителя. Чоловік був такий високий на зріст, що діставав циліндром до верхнього одвірка, і такий широкий, що зовсім затуляв двері. Його м'ясисте й вижовкле на сонці обличчя зі слідами огидних пристрастей густо мережили зморшки.

Чоловік повертався то до мене, то до мого друга. Глибоко посаджені жовчні очі й тонкий хрящуватий ніс робили його схожим на якогось старого хижого птаха.

– Хто з вас Голмс? – спитав привид.

– Це моє ім'я, сер, але я не знаю вашого, – спокійно мовив мій компаньйон.

– Я лікар Ґрімсбі Ройлотт зі Стоук-Морана.

– Дуже радий, лікарю, – люб'язно відповів Голмс. – Прошу вас, сідайте.

Малюнок Сідні Педжета, *1904 р.*

– І не подумаю. Тут була моя падчерка. Я її вистежив. Що вона тут вам казала?

– А сьогодні трохи холоднувато, як на цю пору року, – зауважив Голмс.

– Що вона вам тут казала? – люто загорлав старий.

– Але я чув, що крокуси обіцяють цвісти добре, – незворушно вів далі мій друг.

– Ха, то ви хочете мене здихатися? – спитав наш новий відвідувач, зробивши крок уперед і розмахуючи нагаєм. – Я вас знаю, негідника! Чув про вас раніше. Ви – той Голмс, що скрізь суне свого носа. (...)

– Було дуже приємно поговорити з вами, – проказав він. – Коли будете виходити, добре зачиніть двері, бо тут дуже тягне.

– Я піду звідси, коли скажу все, що думаю. Не смійте сунути носа в мої справи. Я знаю, що міс Стоунер була тут, – я її вистежив! Сваритися зі мною небезпечно! Глядіть!

Він швидко пройшов уперед, схопив кочергу й скрутив її своїми засмаглими ручиськами.

– Тримайтесь від мене подалі! – гаркнув він і, жбурнувши зігнуту кочергу в камін, вийшов з кімнати.

– Надзвичайно приємний добродій! – мовив, сміючись, Голмс. – Я не такий велетень, але якби він не зачинив за собою двері, я показав би йому, що в руках у мене не менше сили, ніж у нього.

Говорячи це, він підняв кочергу й одним зусиллям вирівняв її. (...)

Перш ніж їхати до Стоук-Морана, Голмс навідався до юриста, у якого зберігався заповіт покійної дружини лікаря Ройлотта. Із цього документа випливало, що заміжжя кожної з доньок небіжчиці значно скоротить статки їхнього вітчима. Тепер мотив можливого злочину був зрозумілий.

Про всяк випадок прихопивши револьвер, Голмс і Вотсон вирушили до маєтку Ройлотта, де на них уже чекала міс Стоунер. Голмс оглянув будинок і дійшов висновку, що до кімнати покійної сестри міс Стоунер неможливо було проникнути ані з вулиці, ані з коридору, якщо двері було зачинено ізсередини. Відтак сищик заходився вивчати саму кімнату.

Це була проста кімнатка з низькою стелею і широким каміном, одним з тих, які можна побачити лише в старовинних сільських маєтках. (...)

Голмс узяв стілець і мовчки сів у кутку. Його погляд, не минаючи жодної дрібниці, безупинно й уважно оглянув кімнату.

– Куди проведено цей дзвінок? – спитав він нарешті, показуючи на товстий шнур, що звисав над ліжком, торкаючись китицею подушки.

– До кімнати прислуги.

– Шнур на вигляд новіший від інших речей.

– Так, дзвінок зробили два-три роки тому.

– Мабуть, про це попросила ваша сестра?

– Ні, я ніколи не чула, щоб вона ним користувалася. Ми звикли обслуговувати себе самі.

– Справді, такий гарний шнур здається тут зайвим. Пробачте, але я ще затримаю вас на кілька хвилин, поки як слід не огляну підлогу.

Голмс ліг і з лупою в руці заходився повзати по підлозі, прискіпливо оглядаючи всі щілини між дошками. Так само уважно він обстежив і дерев'яні панелі на стінах. Потім підійшов до ліжка і якийсь час розглядав його й стіну, біля якої воно стояло. Нарешті взявся за шнур дзвінка й із силою смикнув його.

– А дзвінок фальшивий, – промовив він.

– Хіба не дзвонить?

– Ні, шнур навіть не прикріплено до дроту. Це дуже цікаво. Дивіться, його прив'язано до гака он там, якраз над отим маленьким душником.

– Справді, чистісіньке безглуздя. А я і не помітила цього.

– Дуже дивно, – бурмотів Голмс, смикаючи за шнур. – Дещо в цій кімнаті привертає до себе увагу. Наприклад, яким дурнем мав бути будівельник, щоб вивести душник у сусідню кімнату, коли нітрохи не важче було вивести його на свіже повітря!

– Душник зроблено також не дуже давно, – сказала Гелен.

– Приблизно тоді, коли й дзвінок, – зауважив Голмс.

– Так, у той час тут дещо переробили.

– Надзвичайно цікаві переробки: фальшиві дзвінки, душники, що не провітрюють. З вашого дозволу, міс Стоунер, ми тепер перенесемо свої дослідження в інші кімнати. (...)

Оглядаючи кімнату лікаря Ройлотта, Голмс помітив блюдце з молоком, таке, яке зазвичай ставлять для котів. Однак міс Стоунер запевнила його, що з тварин у будинку живуть лише гепард і бабуїн.

Цього разу його увагу привернув батіжок, що висів у кутку ліжка. Він був складений удвоє і зав'язаний так, що утворювалась петля.

– Що ви про це думаєте, Вотсоне?

– Досить звичайний батіжок. Не розумію тільки, навіщо треба було робити на ньому петлю.

– А це вже не зовсім звичайна річ, правда? Боже мій, скільки зла в цьому світі, і найгірше, коли злочини чинить розумна людина! Тепер я побачив достатньо, і, з вашого дозволу, міс Стоунер, ми пройдемося лужком. (...)

Аби дізнатися, що означає загадковий свист, Голмс вирішив разом з Вотсоном переночувати в кімнаті покійної сестри міс Стоунер. Сама Гелен тим часом мала потайки перебратися до свого колишнього помешкання.

Відтак друзі зупинилися в готелі, де, очікуючи від міс Стоунер обумовленого сигналу, мали нагоду обговорити свої спостереження над місцем злочину. Голмс попередив Вотсона про небезпечність ночівлі в будинку Ройлотта.

– Ви кажете про небезпеку. Очевидно, ви бачили в тих кімнатах щось таке, чого не бачив я.

– Ні, цього не було. Але припускаю, що висновків я зробив більше. А бачили ви те саме, що і я.

– Нічого вартого уваги, крім шнура, я не помітив і, зізнаюся, не можу уявити, якій меті він може служити.

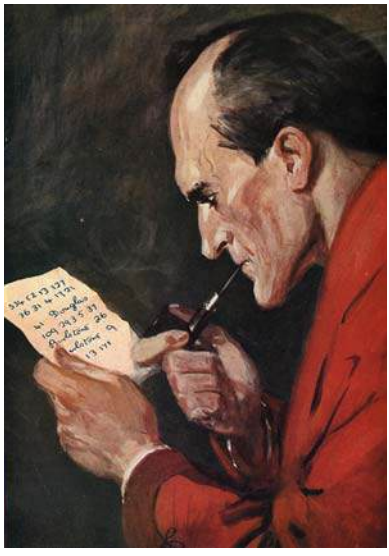
– А душник ви помітили?

– Так, але не думаю, щоб маленький отвір між двома кімнатами щось та важив у цьому ділі. Він такий малий, що крізь нього не пролізе й пацюк.

– Я знав, що ми знайдемо цей отвір, ще до приїзду в Стоук-Моран.

– Дорогий мій Голмсе, невже?

– Так, знав. Пам'ятаєте, міс Стоунер сказала, що її сестра чула запах сигари, яку курив лікар Ройлотт. Це вказувало на те, що кімнати сполучено отвором, причому зовсім малим, бо інакше його помітив би слідчий під час огляду кімнати. Я зробив висновок, що тут має бути душник.

Шерлок Голмс. Журнал «Strand», *1914 р.*

– Але яка в цьому шкода?

– Та зверніть увагу принаймні хоч на цікавий збіг у часі: зроблено душник, повішено шнур, і леді, яка спить у ліжку, помирає. Це вас не вражає?

– Не бачу між цими речами жодного зв'язку.

– А ліжко не здалося вам особливим?

– Ні.

– Його прикріплено до підлоги. Чи ви колись бачили щось подібне?

– Ні, не бачив.

– Дівчина не могла пересунути своє ліжко. Воно завжди мало залишатися в одному й тому самому положенні щодо душника й мотузки, так-так, бо цей шнур ніколи не призначався для дзвінка.

– Голмсе! – вигукнув я. – Здається, я починаю розуміти, на що ви натякаєте. Отже, ми прибули сюди саме вчасно, щоб відвернути якийсь жахливий злочин.

– Так, досить майстерний і досить жахливий. Коли на криву стежку стає лікар, він – найбільший злочинець. Він має витримку й знання. (...)

Дочекавшись сигналу від міс Стоунер, Голмс і Вотсон потайки ввійшли до будинку й причаїлися в кімнаті, де колись жила сестра Гелен.

Присунувшись до мене й склавши долоні дудочкою, Голмс знову прошепотів мені у вухо, але так тихо, що я ледве почув його слова:

– Найменший звук зруйнує наші плани... Тримайте револьвер напоготові... Я сяду на край ліжка, а ви – на стілець.

Я вийняв револьвер і поклав його на край стола. Голмс приніс із собою довгу тонку лозину, і вона лежала біля нього на ліжку. Поряд з лозиною мій друг поклав коробку сірників і недогарок свічки. Потім він погасив лампу, і ми опинилися в темряві.

Ніколи не забуду тієї жахливої ночі! Я не чув ні звуку, навіть подиху свого друга, а проте знав, що він сидить з розплющеними очима за кілька футів від мене, у такому ж нервовому напруженні, як і я. (...) Вибило дванадцяту годину, першу, другу, третю, а ми мовчки сиділи й чекали чогось невідомого.

Раптом біля душника на мить тьмяно зблиснуло й одразу зникло світло, але після цього дуже запахло горілим гасом і нагрітим металом. Хтось у сусідній кімнаті засвітив потайний ліхтар. Я почув тихий звук якогось руху, потім знову запала тиша, хоч запах зробився ще дужчим. З пів години я сидів, напружуючи слух. Зненацька почувся новий звук – м'який і заспокійливий, наче

десь із чайника, що кипить, виривався тонкий струмінь пари. Тієї ж миті Голмс схопився з ліжка, витер сірника й заходився люто шмагати лозиною по шнуру.

– Ви бачите її, Вотсоне? – пронизливо скрикнув він. – Бачите?

Але я нічого не бачив. Саме тоді, як Голмс запалював сірника, я почув тихе виразне посвистування, але раптовий спалах світла засліпив мої стомлені очі й не дав розгледіти, що саме так люто шмагав мій друг. Проте я побачив, що обличчя його зробилося білим, мов крейда, і на ньому застиг вираз жаху й огиди. (...)

– Що це може означати? – задихаючись, спитав я.

– Це означає, що все закінчено, – відповів Голмс. – І, можливо, усе обернулося на краще. Візьміть револьвер і ходімо до кімнати лікаря Ройлотта. (...)

Нашим очам відкрилося незвичайне видовище. На столі стояв потайний ліхтар з напіввідсунутою заслінкою, кидаючи яскравий промінь світла на залізний сейф, дверцята якого було відчинено навстіж. Біля столу на дерев'яному стільці сидів лікар Ґрімсбі Ройлотт, одягнутий у довгий сірий халат, з-під якого виднілися його ноги, узуті в червоні турецькі капці без задників. На колінах у нього лежав той самий батіжок, що його ми бачили вдень. Ройлотт сидів, задерши підборіддя і втупивши сповнені жаху непорушні очі в куток стелі. На чолі в нього виблискувала якась незвичайна жовта стрічка з коричневими цятками. Здавалося, стрічка міцно обкрутилася довкола лікаревої голови. Коли ми ввійшли, Ройлотт не тільки не зворухнувся, він не вимовив ні звуку.

– Стрічка! Пістрява стрічка! – прошепотів Голмс.

Я ступив уперед. Тієї ж миті чудернацька прикраса на лікаревій голові заворушилася, над його чуприною з'явилася ромбовидна голівка й роздута шия бридкої змії.

– Болотяна гадюка! – вигукнув Голмс. – Найстрашніша індійська змія! Він помер через десять секунд після того, як вона його вжалила. Воістину, насильство обертається проти насильника, а той, хто копає комусь яму, сам у неї і потрапляє. (...)

Такі справжні обставини смерті лікаря Ґрімсбі Ройлотта зі Стоук-Морана. (...) А незрозумілі деталі справи, про які мені дуже кортіло дізнатись, пояснив Шерлок Голмс, коли ми наступного дня поверталися додому.

– Спочатку я дійшов був цілком помилкових висновків, – сказав він, – що показує, дорогий Вотсоне, як небезпечно спиратися на другорядні факти. Присутність циган, слово «стрічка», яке вжила бідолашна дівчина, без сумніву, для того, щоб змалювати страхіття, яке вона побачила, коли запалила сірника, – цього ви-

стачило, щоб я пішов зовсім неправильним шляхом. На своє виправдання можу тільки сказати, що я одразу ж переглянув свою версію, як тільки мені стало ясно, що небезпека, хай би яка вона була, прийшла до мешканця кімнати не крізь вікно й не у двері. Як я вже вам сказав, мою увагу зразу ж привернув душник та шнур від дзвінка, що спускався аж до ліжка. Коли ж з'ясувалося, що дзвінок фальшивий, що ліжко прикріплено до підлоги, то в мене з'явилася підозра, що шнур – це просто місток, по якому щось могло б перебратися від душника до ліжка. Я тут-таки подумав про змію, а коли зважив ще й на той факт, що лікареві возять з Індії різних тварин, то відчув, що, очевидно, натрапив на правильний слід. Ідея використати отруту, яку неможливо виявити хімічним способом, могла виникнути тільки в хитрої, жорстокої людини, яку виховували на Сході. Перевагою цієї отрути, з погляду лікаря, було й те, що діє вона блискавично. Слідчий повинен був мати воістину гостре око, щоб розгледіти два маленьких темних проколи, залишені на тілі отруйними зміїними зубами. Потім я згадав про посвистування. Звичайно, лікар мав кликати змію назад, щоб жертва не побачила її, коли почне світати. Мабуть, даючи змії молоко, злочинець привчив її вертатися до нього. Він пускав змію в душник найкращої, на його думку, години, твердо знаючи, що вона поповзе вниз по шнуру й спуститься на ліжко. Змія могла вжалити або й не вжалити ту, що спить. Дівчину міг рятувати, нехай навіть протягом цілого тижня, якийсь випадок, але раніше чи пізніше падчерка стала б жертвою чорного задуму.

Я зробив ці висновки ще до того, як увійшов до кімнати лікаря. А коли оглянув його стілець, то зрозумів, що він має звичку ставати на нього, очевидно для того, щоб дістатися до душника. Сейф, блюдечко з молоком і батіжок з петлею остаточно розвіяли мої сумніви. Металеве клацання, яке чула міс Стоунер, було, очевидно, наслідком того, що лікар квапливо зачиняв дверцята сейфа, куди ховав змію. А що зробив я, аби довести правильність моїх висновків, вам уже відомо. Тільки-но я почув зміїне сичання – ви, безперечно, теж його чули, – я зразу ж засвітив світло й напав на змію.

– Через що вона полізла назад у душник...

– І повернулася до свого хазяїна. Я таки стьобнув її кілька разів, і це так її розлютило, що вона напала на першого стрічного. Отже, я, безперечно, певною мірою винен у смерті лікаря Ґрімсбі Ройлотта, але не можу сказати, щоб це лягло на моє сумління надто важким тягарем.

Переклад *Миколи Дмитренка*

Запитання і завдання до прочитаного

1. Як на початку розмови з ранковою гостею Шерлок Голмс виявив дивовижні аналітичні здібності?
2. Перекажіть історію загадкової смерті сестри міс Стоунер. Які деталі цієї історії видалися вам дивними під час читання твору?
3. Які факти спрямували розслідування Голмса хибним шляхом?
4. Як детектив розкрив злочин?
5. Доведіть прикладами або цитатами з тексту, що Шерлок Голмс: а) цікавився лише незвичайними злочинами; б) звертав увагу на деталі, яких не помічали інші; в) умів за незначними подробицями відновити повну картину минулих подій; г) володів неабиякою фізичною силою, сміливістю, витривалістю та блискавичною реакцією; д) був прихильником принципу справедливості; е) мав непересічне логічне мислення.
6. Схарактеризуйте образ доктора Вотсона. Чи був він добрим помічником Голмса? Обґрунтуйте свою відповідь.
7. Чим, на вашу думку, Шерлок Голмс відрізняється від сищиків з інших детективних творів?
8. Перевірте, чи добре ви запам'ятали сюжет і деталі оповідання «Пістрява стрічка», виконавши онлайн-завдання за посиланнями *https://forms.gle/kQi2tmHgsfGV6bsJ7* і *https://forms.gle/4uyYdnQqnQ8RtRFA7* або QR-кодами.

Тих, кому сподобалося оповідання «Пістрява стрічка», напевне, зацікавить і **«Спілка рудих».**

Одного разу, завітавши до Шерлока Голмса, доктор Вотсон застав у нього Джейбеза Вілсона – огрядного літнього джентльмена з вогняно-рудим волоссям. Нещодавно його помічник Вінсент Сполдінґ приніс шефові газету з оголошенням, у якому йшлося про те, що якась «Спілка рудих» відкрила вигідну вакансію для рудої людини: легку роботу за хорошу платню.

Спокушений цією пропозицією, Вілсон прийшов на співбесіду й одразу отримав місце в зачиненому офісі. Усе, що від нього вимагали, – це чотири години в день переписувати «Британську енциклопедію». За кілька тижнів такої роботи Вілсон одного дня з подивом побачив зачинений

Кадр із телесеріалу «Пригоди Шерлока Голмса». Епізод 12 «Спілка рудих» *(Велика Британія, режисер Девід Карсон, 1985 р.)*

офіс, що на його дверях було прикріплено оголошення про розпуск «Спілки рудих». Аби з'ясувати, що сталося, Вілсон вирішив звернутися до Шерлока Голмса, і детектив погодився розібратися, що й до чого...

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Як Шерлок Голмс схарактеризував справу, яку взявся розслідувати? Чи погоджуєтеся ви з такою характеристикою? Поясніть свою думку.
2. Як детектив розгадав злочинний задум? У яких епізодах виявилися його надзвичайні аналітичні здібності?
3. Знайдіть в оповіданні приклади іронічного зображення жаги до легкого збагачення.

Кінематографічна шерлокіана

Перший кінофільм про Шерлока Голмса вийшов 1900 р. в Нью-Йорку. Власне, то був фрагмент тривалістю сорок п'ять секунд: злодій виходить з кімнати, увіходить знову й вилазить через вікно, дивуючи своєю поведінкою Голмса. За трохи більше ніж століття, що минуло відтоді, геніальний детектив з'явився в понад 250 кінострічках. Ця приголомшлива цифра, зафіксована в «Книзі рекордів Гіннеса», засвідчує, що історії про Шерлока Голмса екранізували частіше за будь-які інші твори світової літератури.

КОРОЛЕВА ДЕТЕКТИВУ

Розглянувши «хмаринку слів», пригадайте, яка література називається детективною.

Агата Крісті – одна з найвідоміших авторок детективних історій. Невипадково її називають королевою детективів. Твори письменниці перекладено понад 100 мовами світу, а їхній загальний наклад складає понад 2 млрд примірників, поступаючись кількістю лише Біблії та п'єсам Вільяма Шекспіра!

Агата Мері Клариса Міллер (прізвище Крісті письменниця отримала після одруження) народилася 15 вересня 1890 р. в англійському курортному містечку Торки. Про своє дитинство письменниця згадувала з незмінною теплотою і вдячністю: «У мене було дуже щасливе дитинство. Милий моєму серцю дім і сад; мудра та терпляча нянька; тато й мама, які гаряче любили одне одного,

зуміли стати щасливим подружжям». Так само гаряче батьки любили й своїх дітей: батько намагався проводити з ними кожну вільну хвилину; мати розповідала їм казки, щоразу вигадуючи нову історію.

Агата Крісті
(1890–1976)

З юних років Агата була фантазеркою: вона уявляла себе то мандрівним лицарем в обладунках, то придворною дамою на білому коні, то кошеням з величезної пухнастої родини. Її найулюбленішими книжками в дитинстві були чарівні казки, романи Жуля Верна та детективні оповідання Артура Конан Дойла. Тоді ж дівчинка спробувала себе в ролі письменниці, запропонувавши сімейному театру свою першу п'єсу про боротьбу за спадок між двома сестрами, шляхетною леді Медж і підступною леді Агатою. Ролі в п'єсі з великим задоволенням зіграли члени сім'ї.

Крім того, Агата була музично обдарована і, на думку вчителів, могла зробити успішну музичну кар'єру. Цьому завадила, утім, її сором'язливість. Упевненість прийшла до дівчини лише згодом, коли вона навчалася в паризькому пансіоні. Відвідуючи світські заходи в Парижі, Агата познайомилася з лейтенантом Королівських військових повітряних сил Арчибальдом Крісті, у якого закохалася і за якого вийшла заміж.

З початком Першої світової війни Арчибальд пішов на фронт, а Агата влаштувалася медсестрою до шпиталю. Довелося їй попрацювати також в аптеці. Перебираючи різноманітні флакони ліків, вона вигадувала історії про отрути й охочих до них хитромудрих злочинців. Одну з таких історій Агата наважилася записати. Так з'явився її перший детективний роман «Таємнича подія у Стайлзі» (1916), у якому перед читачами вперше постав їхній майбутній улюбленець – блискучий і дивакуватий сищик-аматор Еркюль Пуаро, який завдяки непересічним аналітичним здібностям відтворював у своїй уяві до найдрібніших деталей точну картину скоєного злочину.

Успіх цього твору надихнув Крісті на написання нових детективних романів. Ідеї творів письменниця черпала зі своїх численних подорожей, з-поміж яких, між іншим, була й навколосвітня мандрівка.

На долю письменниці випало чимало випробувань і розчарувань. Гідно подолати їх і зберегти життєлюбність їй допомогли письмен-

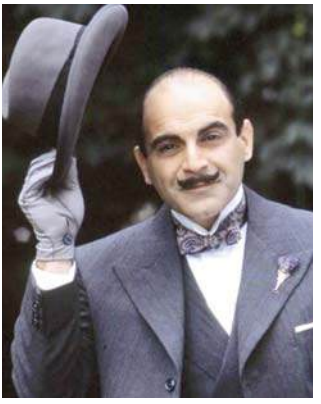

Агата Крісті. Фото агентства Getty Images

ницький талант, невичерпна працелюбність і залізна сила волі. Крім того, від своєї літературної творчості Агата Крісті завжди отримувала насолоду. Усе це сприяло її великому письменницькому успіхові.

До найвідоміших книжок англійської авторки належать твори «Вбивство за абеткою», «Десять негренят, або І не лишилось жодного», «Зернятко в кишені», «Кривий будиночок» та інші. Особливо популярною є п'єса «Мишоловка», створена письменницею на основі однойменного оповідання, перекладена 24 мовами та поставлена багатьма провідними театрами світу. Лише в Лондоні «Мишоловка» йде щодня вже майже пів століття і постійно збирає повні глядацькі зали.

На відміну від Артура Конан Дойла, який вигадав лише одного великого детектива, Шерлока Голмса, Агата Крісті створила образи двох легендарних сищиків – бельгійця Еркюля Пуаро та літньої англійської пані, міс Марпл. Вони мають дуже різні характери й детективні навички. Чутливий до слави, трохи самозакоханий і педантичний[1] Еркюль Пуаро спирається на «дедуктивний метод» Шерлока Голмса й, так само, як і його літера-

Еркюль Пуаро. Кадр із серіалу «Пуаро», Велика Британія, *1989–2013 рр.*

Міс Марпл. Кадр із серіалу «Міс Марпл», канал BBC, Велика Британія, *1984–1992 рр.*

[1] *Педáнт* – людина, яка прагне бути максимально точною й пунктуальною в усіх своїх вчинках і вимагає такої самої точності від інших.

турний попередник, має відданого помічника. Натомість самотня, скромна й мудра міс Марпл покладається на свою спостережливість і глибоке розуміння людської вдачі. І все ж таки ці персонажі мають дещо спільне: вони не поступаються одне одному детективним талантом і є неперсічними особистостями, наділеними почуттям гідності, бездоганними манерами й мужністю.

Пам'ятник Агаті Крісті у вигляді книжки, на обкладинці якої зображено улюблених детективів

Уперше міс Марпл, головна героїня 12 романів і 20 оповідань, постала перед читачами в збірці оповідань **«Тринадцять загадкових випадків»**. У ній розповідається про те, як такі собі любителі розгадувати таємниці створили вівторковий вечірній клуб і під час зустрічей у ньому намагалися розкрити історії загадкових смертей або інших незрозумілих подій. Неперевершеною майстринею таких розслідувань виявилася Джейн Марпл.

Гострий розум, точність спостережень, увага до дрібниць, уміння аналізувати інформацію та робити несподівані висновки дозволяють героїні твору розв'язувати найскладніші детективні завдання, перед якими пасують навіть найдосвідченіші професіонали. Нерідко ключ до розгадки їй підказують паралелі чи аналогії[1], які вона проводить між злочином і раніше відомими їй випадками з життя інших людей. Примітно, що ця тендітна літня жінка проводить детективне розслідування без напруги, здебільшого одночасно займаючись садівництвом або в'язанням. Завдяки цим перевагам Джейн Марпл стала одним з найулюбленіших британських персонажів у світі.

Детективи Агати Крісті часто називають «інтуїтивними», адже розкриття злочинів у них відбувається завдяки інтуїції – тобто здатності відчувати істину, бачити її крізь другорядні дрібниці чи фальшиві декорації. За словами тієї-таки Джейн Марпл, інтуїція «схожа на те, як читати слово без необхідності його вимовляти». Крім того, Агата Крісті виробила власний детективний стиль: у її творах немає сцен насильства та кровопро-

[1] *Аналóгія* – схожість між предметами, явищами, випадками або процесами.

Джеральдін МакЮен, британська актриса, яка зіграла міс Марпл в однойменному серіалі на каналі ITV

лиття, натомість є роздуми про моральні цінності, які надають переповіданим детективним історіям глибокого змісту. Це – книжки, які завжди тішать читачів інтелігентністю і навіть елегантністю.

Примітно, що сама письменниця вбачала багато спільного між собою та доброзичливою міс Марпл, яку жага розслідування загадкових злочинів щоразу надихала на пригоди, а подекуди й наражала на справжні небезпеки. Сама Агата Крісті, до речі, залюбки проводила вечори зі спицями в руках у товаристві друзів чи рідних. У ці хвилини письменниця обдумувала нові сюжетні повороти, вчинки своїх героїв або сплетіння випадковостей. Тож коли Крісті сідала за друкарську машинку, вона вже мала чіткі уявлення про сюжет і персонажів. Утім, нерідко ідеї щодо творів спадали їй на думку несподівано. Тоді Крісті занотовувала їх у блокнот, який повсякчас носила із собою. Туди ж вона записувала цікаву інформацію про нерозкриті злочини, маловідомі отрути або несподівані знаряддя вбивства.

За літературні досягнення Агата Крісті була удостоєна звання кавалер-дами і відзначена орденом Британської імперії.

Перевірте себе

1. Розкажіть про дитячі та юнацькі роки Агати Крісті. Що спонукало її до літературної творчості?
2. Наведіть приклади найвідоміших детективних творів Агати Крісті.
3. Схарактеризуйте образи знаменитих сищиків, створених фантазією письменниці. Якими рисами вони наділені?
4. Розгляньте кінообрази Еркюля Пуаро та Джейн Марпл. Які властивості вдачі героїв у них підкреслено?
5. Наведіть приклади великої популярності творів Агати Крісті. Як ви зрозуміли ідею пам'ятника на честь письменниці (с. 221)?

Пригадайте, що таке художня деталь. Читаючи оповідання, зверніть увагу на ті деталі, що допомагають героїні розкрити злочин.

ВІВТОРКОВИЙ ВЕЧІРНІЙ КЛУБ

(Скорочено)

– Нерозгадані таємниці...

Реймонд Вест випустив із рота хмару диму й повторив ці слова з відтінком такої собі самовдоволеної втіхи:

– Нерозгадані таємниці...

Він озирнувся довкола себе з помітним схваленням. То була старовинна кімната з широкими чорними сволоками під стелею, обставлена гарними, поважного віку меблями, що їй пасували. Це й стало причиною схвального погляду Реймонда Веста. Письменник за фахом, він полюбляв, щоб атмосфера навколо нього була бездоганною. Будинок тітки Джейн завжди йому подобався з огляду на облаштування, що цілком відповідало її особистості. Він подивився в бік каміна, де вона сиділа, випроставшись на великому стільці свого діда. Міс Марпл була в сукні з чорної парчі, сильно завуженій у талії. Брабантське мереживо хвилями спадало на корсаж. На руках були чорні мереживні рукавички, а капелюшок із чорного мережива накривав високу копицю її сніжно-білого волосся. Вона плела – щось біле, м'яке й пухнасте. Її побляклі блакитні очі, лагідні й добрі, дивилися на небожа та його гостей із виразом поблажливої втіхи. Спочатку вони зупинилися на самому Реймонді з його сором'язливо-чемною зовнішністю, потім – на Джойс Лампрієр, художниці з коротко підстриженим чорним волоссям і незвичайними брунатно-зеленими очима, потім – на елегантній постаті сера Генрі Клітерінґа. У кімнаті було ще двоє людей: доктор Пендер, уже літній священник, котрий служив у цій парафії, та містер Петерік, адвокат, сухенький чоловічок в окулярах, що дивився понад їхніми скельцями, а не крізь них. Міс Марпл приділила всім цим людям трішечки уваги й повернулася до свого плетіння з лагідною усмішкою на вустах. (...)

– Саме життя – нерозгадана таємниця, – поважно промовив священник.

Реймонд випростався на стільці й відкинув свою цигарку імпульсивним жестом.

– Я зовсім не те мав на увазі. Не філософію, – сказав він. – Я думав про факти буденного й прозаїчного життя, про події, які відбуваються, однак ніхто не здатний їх пояснити.

– Я розумію, що ти хотів сказати, любий, – озвалася міс Марпл. – Наприклад, учора вранці в місис Карутерс трапилась дуже дивна подія. Вона купила дві баночки добірних креветок у крамниці Еліота. Після цього заходила ще до двох крамниць, а коли прийшла додому, то виявила, що креветок у неї немає. Вона відвідала обидві крамниці, куди заходила, коли верталась додому, але креветки зникли, не лишивши по собі жодного сліду. Хіба не дивна подія?

– Досить підозріла історія, – зауважив сер Генрі Клітерінґ із найсерйознішим виразом обличчя.

– Існує, звісно, кілька можливих пояснень, – сказала міс Марпл, і її щоки злегка порожевіли від збудження. – Наприклад, хтось інший...

– Моя люба тітонько, – зауважив Реймонд Вест із легкою іронією, – я не мав на увазі такі повсякденні сільські події. Я думав про вбивства та про зникнення людей – факти, про які сер Генрі міг би дещо нам розповісти, якби захотів.

– Але я ніколи не розповідаю про речі, що стосуються моєї служби, – скромно зауважив сер Генрі. – Ні, про це я не розповідаю ніколи.

Сер Генрі Клітерінґ донедавна служив комісаром у Скотленд-Ярді.

– Думаю, чимало вбивств і всіляких злочинів так ніколи й не було розкрито поліцією, – сказала Джойс Лампрієр.

– Як на мене, то це очевидний факт, – погодився містер Петерік. (...)

– Мені здається, – сказала Джойс, – сьогодні в нас тут зібралася вельми авторитетна компанія. Чом би нам не створити клуб? Який нині маємо день? Вівторок? Тож назвімо його Вівторковим вечірнім клубом. Ми збиратимемося щотижня, і по черзі кожен член клубу пропонуватиме свою проблему для спільного обговорення. Це буде таємнича історія, про яку йому відомо, і розгадку таємниці він, звичайно, теж повинен знати. Нумо, подивімося, скільки нас тут. Один, два, три, чотири, п'ять. Нам треба шість.

– Ви забули про мене, моя люба, – мовила міс Марпл, подарувавши Джойс осяйну усмішку.

Джойс була захоплена цією реплікою зненацька, але зуміла приховати свою розгубленість.

Кадр із серіалу «Міс Марпл», канал BBC, Велика Британія, *1984–1992 рр.*

– Буде просто чудово, якщо й ви візьмете участь у нашій грі, міс Марпл, – сказала вона. – Я лише думала, ви не захочете клопотати собі цим голову.

– Мені здається, така гра може бути вельми цікавою, – зауважила міс Марпл, – а надто за участі стількох розумних джентльменів. Я не вважаю себе такою розумною, як вони, але чимало років, прожитих у

Сент-Мері-Мід, трохи навчили мене зазирати в таємниці людської натури. (...)

Першим почав розповідати таємничу історію колишній комісар Скотленд-Ярду, сер Генрі.

– Мені нелегко підібрати тему, яка вочевидь зацікавила б вас, але, здається, я можу пригадати випадок, котрий майже досконало відповідає умовам нашої гри. Можливо, ви щось читали про нього в газетах десь близько року тому. Тоді цю справу відклали вбік як нерозгадану таємницю, але зрештою проблему було розв'язано, і відповідь на неї потрапила до мене лише кілька днів тому.

Факти були дуже простими. Троє людей сиділи за столом і вечеряли, серед інших страв там були, зокрема, й консерви з омара. Пізніше, уже вночі, усім трьом стало погано, і терміново викликали лікаря. Двоє одужали, а третій учасник тієї вечері помер.

– Он як! – вихопилося в Реймонда.

– Отже, повторюю, факти були дуже простими. Смерть пояснили харчовим отруєнням, було видане відповідне свідоцтво, і небіжчицю поховали як годиться. Але на цьому справу не закрили.

Міс Марпл із розумінням кивнула головою.

– Гадаю, виникло багато балачок, – сказала вона. – Без пліток у таких випадках не обходиться.

– А тепер спробую описати учасників тієї невеличкої драми. Чоловіка й дружину я назву містером і місис Джонс, а подругу дружини – міс Кларк. Містер Джонс був комівояжером і працював на фірму, що виготовляла хімічну продукцію. То був показний чоловік, котрий відзначався квітучою грубуватою красою, років п'ятдесяти. Його дружина була нічим не прикметною жінкою, десь років сорока п'яти. Компаньйонка дружини, міс Кларк, мала приблизно шістдесят, така весела жінка в тілі, з рум'яним обличчям, яке променіло безтурботною радістю. Ніхто з тієї трійці, так би мовити, нічим особливим не відзначався.

Тривожні звістки дали про себе знати в досить дивний спосіб. Попередню ніч містер Джонс перебув у невеличкому провінційному готелі в Бірмінгемі. Сталося так, що в той день у папку з промокальним папером було вставлено свіжі аркуші, а покоївка – певно, не знаючи, чим себе розважити, – стала роздивлятися в дзеркалі аркуш промокального паперу, відразу після того, як містер Джонс промокнув ним свого листа, якого там написав. А коли за кілька днів у газетах з'явилося повідомлення про смерть місис Джонс унаслідок отруєння консервами омара, покоївка розповіла

своїм подругам-служницям про те, які слова прочитала тоді на промокальному папері.

Вона розібрала такі уривки фраз: «Цілком залежу від своєї дружини...», «Коли вона помре, я...», «сотні й тисячі...» (...) Скандальні чутки швидко поширилися. (...) І виявився один із тих рідкісних випадків, коли людське марновірство, не підкріплене жодними ґрунтовними аргументами, отримало несподіване підтвердження. Унаслідок розтину трупа в ньому було знайдено миш'як у достатній кількості для того, щоб усунути будь-які сумніви: небіжка померла від отруєння миш'яком. Скотленд-Ярдові разом із місцевою владою було доручено з'ясувати, як і хто застосував миш'як для такої злочинної мети. (...)

– Природно, що насамперед під підозрою опинився чоловік. Адже смерть дружини була йому вигідна. Щоправда, йому дістались у спадок від неї не фантастичні сотні тисяч, які виникли в романтичній уяві покоївки, але досить-таки пристойна сума – вісім тисяч фунтів. Він не мав інших грошей, крім тих, що заробляв на своїй службі, і був чоловіком доволі екстравагантних звичок, що віддавав очевидну перевагу товариству жінок. (...) Що ж до лікаря, то цей літній чоловік, людина прямої й щиросердої вдачі, котру важко було запідозрити в чомусь поганому, був приголомшений результатами розтину трупа. Його викликали опівночі до трьох людей, які страждали від гострого болю. Він відразу побачив, що місис Джонс перебуває в особливо важкому стані, й послав помічника до своєї аптеки, щоб той приніс кілька пігулок опію для пом'якшення болю. Та, попри всі його зусилля, жінка померла; утім, він ні на мить не запідозрив, що з нею було щось не так. Був певний, що її смерть була спричинена якимось різновидом ботулізму. На вечерю в той день було подано консервованого омара, салат, трайфл[1], хліб і сир. На жаль, від омара нічого не залишилося – його з'їли, а бляшанку викинули. Лікар розпитав молоду служницю, Ґледіс Лінч. Вона була в розпачі, уся в сльозах і дуже схвильована, і йому було нелегко примусити її говорити по суті, однак вона знов і знов повторювала, що бляшанка нітрохи не здулась і їй тоді здалося, що омар у пречудовому стані.

Такими були факти, з якими нам довелося мати справу. Якщо Джонс зумисне отруїв власну дружину миш'яком, то здавалось очевидним, що миш'як не міг бути в жодній зі страв, поданих на

[1] *Трайфл* (англ. *trifle*) – багатошаровий десерт британської кухні з бісквіта, збитих вершків і фруктів.

вечерю, бо вечеряли всі троє. А крім того, була ще одна обставина: Джонс повернувся з Бірмінгема вже тоді, коли вечерю було подано на стіл, а отже, він просто не мав нагоди заздалегідь обробити миш'яком хай там яку зі страв.

– А як щодо компаньйонки? – запитала Джойс. – Огрядної жінки з добродушним виразом обличчя?

Сер Генрі кивнув.

– Ми не обминули увагою міс Кларк, можу вас у цьому запевнити. Однак вельми сумнівно, щоб у неї був якийсь мотив для скоєння цього злочину. Місис Джонс не залишила їй жодного спадку, і прямим наслідком смерті її працедавця став той факт, що їй треба було шукати для себе якусь нову можливість прилаштуватися.

– Схоже, це виключає її з кола підозрюваних, – замислено промовила Джойс.

– Та невдовзі один з моїх інспекторів виявив вельми значущий факт, – провадив далі сер Генрі. – Після вечері, про яку йдеться, містер Джонс вийшов на кухню й попросив Ґледіс Лінч приготувати для своєї дружини відвар із кукурудзяного борошна, бо тій, мовляв, стало зле. Він зачекав на кухні, поки Ґледіс готувала цей відвар, а потім власноруч відніс чашку з відваром до спальні дружини. Мені тоді здалося, що цей факт усував будь-які сумніви.

Адвокат кивнув головою.

– Маємо мотив, – почав він, загинаючи пальці. – Маємо сприятливу нагоду й можливості: працюючи комівояжером у фармацевтичній фірмі, він міг легко здобути потрібну йому отруту. (...)

Сер Генрі посміхнувся дещо таємничою посмішкою.

– Не так уже все було очевидно в цій справі. Досі все нібито котилося гладко, але згодом наша версія наштовхнулася на очевидні перешкоди. Ми не заарештували містера Джонса, бо під час допиту міс Кларк розповіла нам, що всю чашку з відваром кукурудзяного борошна випила вона, а не місис Джонс. (...)

Тож, як бачите, цей факт розбив ущент нашу версію про безпосередню причетність чоловіка до смерті власної дружини. Коли Джонса попросили пояснити значення його слів, знайдених на промокальному папері, він охоче дав необхідні пояснення. То була відповідь, пояснив він, на лист його брата з Австралії, у якому той просив допомогти йому грішми. Містер Джонс відписав йому, що в питанні грошей він цілком залежить від своєї дружини. Коли вона помре, він, мовляв, матиме всі гроші у своєму розпорядженні й допоможе братові, якщо матиме таку можливість. (...)

– Отже, ваша версія розлетілася на друзки? – спитав доктор Пендер. (...)

– Я розповів, у якому стані ця справа була наприкінці минулого року. Але нещодавно розгадка цієї таємниці стала відома Скотленд-Ярдові, і через два або три дні ви, мабуть, прочитаєте про неї в газетах.

– Розгадка таємниці... – замислено повторила Джойс. – Отже, вона відома. Поміркуймо хвилин п'ять, а тоді почнемо.

Кожен із членів вівторкового клубу висловлював свої міркування щодо розгадки таємниці вбивства. Зрештою черга дійшла й до міс Марпл.

(...) – Ой, лишенько мені! – сказала вона. – Я пропустила ще одну петлю. Мене так зацікавила ця історія! Сумна подія, дуже сумна подія. Вона нагадала мені про старого містера Гарґрейвза, котрий жив на горі. Його дружина ні про що не здогадувалася, доки він не помер і не заповів усі свої гроші іншій жінці, з якою, як з'ясувалося, жив і від котрої мав п'ятьох дітей. Протягом певного часу вона була їхньою домашньою служницею. (...)

Ця історія відразу ж нагадала мені про нього, – сказала міс Марпл. – Адже факти такі схожі, хіба ні? Сподіваюся, бідолашна дівчина вже зізналась, і саме тому вам усе стало відомо, Генрі.

– Яка дівчина? – запитав Реймонд. – Моя люба тітонько, про кого ви говорите?

– Про ту бідолашну дівчину, Ґледіс Лінч, – а про кого ж іще? – що була в такому розпачі та в сльозах, коли лікар її розпитував, та і як могла вона не впасти в розпач, сердешна дитина. Сподіваюся, того мерзотника Джонса повісять за те, що він зробив бідолашну дівчину вбивцею. Либонь, і її повісять, сердешну.

Кадр із серіалу «Міс Марпл», канал BBC, Велика Британія, *1984–1992 рр.*

– Мені здається, міс Марпл, що ви трохи хибно зрозуміли... – почав містер Петерік.

Але міс Марпл уперто похитала головою й подивилася через усю кімнату на сера Генрі.

– Правильно я вгадала чи ні? Справа здається мені геть очевидною. Сотні й тисячі – і трайфл; одне слово, тут усе перед вами, як на долоні, і помилитися просто неможливо.

– А до чого тут трайфл і сотні й тисячі? – вигукнув Реймонд.

Тітка обернулася до нього.

– Кухарки майже завжди посипають трайфл дрібним кольоровим цукровим горошком, що його ми зазвичай називаємо сотнями-й-тисячами, мій любий небоже, – сказала вона. – І коли я почула, що їм було подано на вечерю трайфл і що чоловік писав комусь про сотні й тисячі, я, природно, пов'язала ці два факти між собою. Саме там і був миш'як – у сотнях і тисячах. Він залишив його дівчині й написав їй, щоб вона притрусила ним трайфл.

Ілюстрація до розділу радіопрограм у The Radio Times про міс Марпл

– Але так не могло бути, – швидко сказала Джойс. – Адже всі вони їли трайфл.

– Ой ні, – сказала міс Марпл. – Компаньйонка була на голодній дієті, ви пам'ятаєте. Ви ніколи б не стали їсти щось подібне до трайфлу, якби були на голодній дієті. А щодо самого Джонса, то, думаю, він просто зішкріб сотні-й-тисячі зі своєї порції й залишив їх десь на краю тарілки. То був надзвичайно розумний задум, але й надзвичайно підлий.

Усі погляди прикипіли до сера Генрі.

– Можна тільки дивом дивуватися, – повільно проказав він, – але міс Марпл відразу розгадала, як усе насправді було. Джонс завів Ґледіс Лінч у халепу, як то кажуть. Вона була майже в розпачі. Він задумав прибрати дружину зі своєї дороги й пообіцяв Ґледіс, що одружиться з нею, коли його дружина помре. Відповідно обробив сотні-й-тисячі й дав їй разом з інструкціями, як їх використати. Ґледіс Лінч померла тиждень тому. Дитина в неї народилася мертвою, і Джонс покинув її, знайшовши собі іншу жінку. Перед смертю вона в усьому зізналась.

На кілька хвилин запала мовчанка, а тоді Реймонд промовив:

– Правду кажучи, тітко Джейн, ви мене здивували. Не можу збагнути, як вам пощастило так відразу знайти правильне розв'язання проблеми. Мені ніколи й на думку не спало б запідозрити дівчину-служницю, котра виконує свої скромні обов'язки на кухні.

– Нічого дивного, любий небоже, – сказала міс Марпл, – адже ти не знаєш життя так добре, як його знаю я. (...)

Переклад *Віктора Шовкуна*

Запитання і завдання до прочитаного

1. Як було створено вівторковий вечірній клуб? Хто до нього увійшов?

2. Чим відрізнялася міс Марпл від інших членів вівторкового клубу? Чому вони спочатку ставилися до неї зверхньо?

3. Перекажіть історію злочину, яку обговорюють члени вівторкового клубу. Спирайтеся під час переказу на такі запитання:

- За яких обставин померла дружина комівояжера Джонса?
- Що підозрілого було в поведінці її чоловіка?
- Що в цьому злочині привернуло увагу слідчих Скотленд-Ярду?
- Чому слідство зайшло в глухий кут?

4. Як міс Марпл удалося розкрити давній злочин? Які спостереження допомогли їй це зробити? Які деталі привернули її увагу?

5. Подискутуймо! Завдяки яким властивостям міс Марпл розгадує таємницю злочину?

6. Якою ви уявляєте міс Марпл? Спираючись на прочитаний твір, опишіть зовнішність, звички та характер цієї героїні. Як ставляться до неї інші персонажі?

7. Робота в парах. На які деталі злочину звертає увагу міс Марпл? Складіть план характеристики її детективного методу й обґрунтуйте його прикладами з твору.

8. Творча лабораторія. *Однією з найпопулярніших сучасних інтернетних форм стислого повідомлення є* ***мем*** *– жартівливе зображення з влучним іронічним текстовим поясненням. Чимало мемів присвячено творчості Агати Крісті. Один з них виник на основі світлини повного зібрання творів письменниці про міс Марпл. Книга вийшла друком у 2009 р. в Лондоні. Її товщина склала 70 см, а вага – 8 кг.* Доповніть цю фотографію текстовим поясненням, створивши мем про Агату Крісті, яка належить до письменників з найбільшими у світі накладами виданих книжок.

9. Перевірте, чи добре ви запам'ятали героїв і події оповідання «Вівторковий вечірній клуб», виконавши онлайн-тести за посиланням *https://forms.gle/TkjyF3xWFgT4D3cu6* або QR-кодом.

Для Еркюля Пуаро не існує справи, яку не можна розкрити. В оповіданні **«Зірка Заходу»** детектив погоджується допомогти бельгійській кіноактрисі Марі Марвелль, яка отримує анонімні листи з погрозами викрасти унікальний діамант «Зірка Заходу», що їй належить. Несподівано до Пуаро по допомогу звертається також леді Ярдлі, яка отримує схожі листи з погрозами викрасти в неї діамант зі схожою назвою – «Зірка Сходу». Невдовзі обидва діаманти справді зникають.

Як Пуаро розкриває цю делікатну справу, ви зможете дізнатися, прослухавши оповідання Агати Крісті «Зірка Заходу» за посиланням *https://cutt.ly/qwIqlm1i* або QR-кодом.

Запитання і завдання до прослуханого твору

1. Хто і як спланував аферу з викраденням діамантів?
2. Яку роль відіграє полковник Ґастінгс у розслідуванні Пуаро? Порівняйте його з доктором Вотсоном з оповідань А. Конан Дойла про Шерлока Голмса.
3. У чому полягає сутність методу, яким користувався Еркюль Пуаро в розкритті злочину?

Романи та оповідання про міс Джейн Марпл було екранізовано в численних кінострічках і серіалах, які зробили ім'я англійської письменниці відомим навіть тим, хто не любить читати. Роль приязної й жвавої літньої пані, яка блискуче розплутує складні злочини й залишає далеко позаду авторитетних слідчих, грали різні актриси. Найкращим утіленням легендарної героїні Крісті, безперечно, вважається роль Джоан Ґіксон у британському серіалі «Міс Марпл». Актрисі виповнилося 78 років, коли вона за запрошенням взялася грати головну роль у цьому серіалі. Її міс Марпл стала шедевром світових кіноекранізацій творів Агати Крісті.

За посиланням *https://cutt.ly/dwIw2R8P* або QR-кодом перегляньте уривок з 1-ї серії 1-го сезону серіалу «Міс Марпл» *(Велика Британія, режисери Сільвіо Наріззано, Рой Боултінг, Девід Гайлз, 1984 р.)*. **1.** Порівняйте портретну характеристику Джейн Марпл, подану в оповіданні «Вівторковий вечірній клуб», з образом, створеним актрисою Джоан Ґіксон у серіалі. Визначте їхні спільні та відмінні риси. **2.** Схарактеризуйте детективний метод розслідування, який використовує героїня в переглянутій вами серії.

РОЗДІЛ 2
ФАНТАСТИЧНІ ІСТОРІЇ: ОБРІЇ ФЕНТЕЗІ

СПІЙМАНИЙ РАДІСТЮ

Пригадайте відомі вам книжки в жанрі фентезі. Чим характеризуються такі твори?

«Хроніки Нарнії» Клайва Стейплза Льюїса давно увійшли до переліку найулюбленіших літературних творів для дітей та юнацтва. Однак не всім його прихильникам відомо, що автор цього твору був не лише письменником, але й видатним фахівцем з англійської літератури й християнським мислителем. Саме це мав на увазі один із друзів письменника, коли стверджував: «Насправді Льюїсів було троє».

Клайв Стейплз Льюїс (1898–1963)

Письменник народився 29 листопада 1898 р. в Белфасті. Його батько був юристом, мати – донькою священника. У дитинстві Льюїс разом зі старшим братом Ворреном любив вигадувати казкові країни та їхніх мешканців. Воррен захоплювався популярними тоді в Британії індійськими історіями, і тому винайдена ним країна мала ту саму назву, що й реальна – «Індія»; щоправда, згодом вона перетворилася на острів. Натомість Клайв Стейплз вигадав Звірландію – Країну Звірят, що вміли розмовляти. Згодом брати об'єднали ці країни в державу під назвою «Боксен» і створили безліч історій про її мешканців.

Після закінчення школи майбутній письменник 1917 р. вступив до Університетського коледжу Оксфорду. Однак тривала Перша світова війна, і Льюїс, перервавши навчання, пішов добровольцем на фронт.

Під час військової служби Льюїс уклав зі своїм товаришем Едвардом Муром угоду про те, що, якщо один з них загине на війні, той, хто залишиться живий, піклуватиметься про обидві родини. Мура вбили 1918 р., і Льюїс виконав свою обіцянку: все життя він піклувався про матір і сестру загиблого товариша.

У 1918 р. він повернувся до університету, де здобув спочатку ступінь бакалавра, а згодом – магістра. Майже тридцять років, від 1925 до 1954 р., письменник викладав англійську літературу в коледжі Святої Магдалини в Оксфорді. Пізніше він працював викладачем літератури в Кембриджі. 1955 р. Льюїса обрали членом Британської академії. Окрім численних наукових праць із філології та християнської філософії, Льюїс написав низку художніх творів, серед яких – філософсько-фантастична «Космічна трилогія» (1938–1945) і цикл «Хроніки Нарнії», що принесли йому всесвітню славу, й надали потужний поштовх розвиткові літератури *фентезі*.

Фентезі (від англ. *fantasy* – фантазія) – різновид літературної фантастики. Твори фентезі ґрунтуються на міфологічних і казкових мотивах, творчо переосмислених письменниками. Таким творам часто притаманний історико-пригодницький сюжет, який розгортається у вигаданому світі, сповненому надприродних істот та явищ. На відміну від казки, фентезі характеризується розгалуженим сюжетом, великою кількістю персонажів, складнішою проблематикою, для якої визначальними є питання морального вибору людини. Нерідко героями

фентезі є діти та підлітки, які потрапляють до чарівного світу й зазнають у ньому різноманітних пригод і випробувань.

Літературні твори Льюїса нерозривно пов'язані з християнськими ідеями. Християнська віра письменнику була прищеплена з дитинства, однак у п'ятнадцятирічному віці він відійшов від неї, що відповідало духові доби, яка передувала світовим війнам і революціям першої половини XX ст. Утім, згодом він не лише повернувся до християнства, але й став одним з найпалкіших його прихильників, який своїми думками справляв неабиякий вплив на багатомільйонну аудиторію читачів і слухачів. Цьому сприяло спілкування з його оксфордським колегою і приятелем, професором Джоном Толкіном, котрий згодом так само, як і Льюїс, став автором всесвітньовідомих романів-фентезі. Історії своїх стосунків із християнським ученням письменник присвятив книгу з промовистою назвою «Спійманий радістю».

Під час Другої світової війни він опублікував книгу «Просто християнство» (1943), де порушив найважливіші питання щодо християнських цінностей. Цікаво, що в основу твору лягли виступи письменника в радіопередачах для каналу BBC за часів Другої світової війни. Про їхнє значення для співвітчизників свідчать слова головного маршала авіації тих років, сера Дональда Хардмана: *«Війна, життя, все навкруги видавалося безглуздим. Багато з нас потребували того, аби віднайти сенс життя. Льюїс нам його дав»*.

Як відомо, за часів Другої світової війни столиця Великої Британії, місто Лондон, піддавалася жорстоким бомбардуванням гітлерівської авіації, оскільки Велика Британія разом зі Сполученими Штатами Америки та Радянським Союзом були головними ворогами нацистського режиму. Прагнучи убезпечити дітей від смертельних небезпек бомбардувань, багато лондонських сімей відправляли їх до мешканців сіл і містечок. Нерідко діти потрапляли до цілком незнайомих людей, які ними опікувалися. 1939 р., коли розпочалася Друга світова війна, Льюїс, так само, як багато інших англійців, прихистив у своєму домі під Оксфордом декілька евакуйованих з Лондона дітей. Аби покращити їхній настрій, він почав розповідати їм казкові історії, поєднуючи образи світової літератури й міфології з власною фантазією. Згодом Льюїс вирішив записати свої розповіді. Так з'явилася спочатку його книжка «Лев, Чаклунка і стара шафа», а потім – і інші твори із циклу «Хроніки Нарнії». Цікаво, що в образі Люсі у «Хроніках»

була зображена дівчинка Люсі Певенсі, яка знайшла прихисток у будинку письменника, а згодом стала відомою актрисою. Тим часом в образі професора з «Хронік» вгадується їхній автор, професор філології Клайв Стейплз Льюїс.

Слово **«хроніка»** має два значення. По-перше, воно означає журналістське повідомлення про певні події та факти, а по-друге – твір, який склався за доби середньовіччя й у хронологічній послідовності розповідає про важливі історичні події, видатних постатей, історію країни. Нерідко в хроніках історичні факти поєднуються з чудесними подіями. Як знавець літератури минулого, Льюїс назвав свій цикл романів «хроніками», аби підкреслити його додатковий «старовинний» присмак і водночас подати події як низку фактів, що відбувалися насправді.

«Хроніки Нарнії», що виходили друком з 1950 по 1956 р., складаються з таких книжок: «Лев, Чаклунка і стара шафа» (1950), «Принц Каспіан: повернення до Нарнії» (1951), «Подорож Досвітнього мандрівника» (1952), «Срібне крісло» (1953), «Кінь та його хлопчик» (1954), «Небіж чаклуна» (1955) і «Остання битва» (1956). Коли один американський хлопчик спитав Льюїса, у якій послідовності слід читати книжки циклу, той пояснив: послідовність їхнього читання не є важливою.

У «Хроніках Нарнії» поєднуються персонажі, створені фантазією письменника, і постаті з давньогрецької й давньоримської міфології (фавни, кентаври та ін.), персонажі скандинавського, англійського та ірландського фольклору або європейських літератур (наприклад, історія Чаклунки й Едмунда нагадує казку про Снігову королеву та Кая). Разом з тим Льюїс, який написав чимало книжок з християнської тематики, втілив у «Хроніках Нарнії» важливі християнські ідеї.

Карта Нарнії. Ілюстрація *Полін Бейнс*

Найтісніше пов'язаний із християнськими ідеями образ Лева Аслана, «Короля Лісу і сина Великого Володаря-Що-Живе-За-Морем». У християнській традиції образ Лева був одним із символів Христа. Лев Аслан віддає своє життя, аби врятувати «сина Адама», який зрадив своїх

близьких, – так само, як і Христос, який пішов на розп'яття заради спасіння людського роду. Темні сили вбивають Лева Аслана, і він помирає, як і Христос на хресті. Кам'яний Стіл, на якому його приносять у жертву, розколовся навпіл, подібно до завіси в Єрусалимському храмі, яка роздерлася, коли Христос помер. Подібно до Христа, Лев Аслан воскресає. Першими його бачать дівчатка – так само, як у Новому Заповіті першими до могили Христа приходять саме жінки. З появою Лева відступає зима, змінюється світ і його мешканці, а сили зла забираються геть. А наприкінці твору завдяки Леву Аслану народ отримує їжу, що нагадує євангельську історію про те, як Христос нагодував двома рибинами та п'ятьма хлібами п'ять тисяч людей.

«Я писав такі книжки, які мені самому хотілося прочитати. Саме це спонукало мене братися за перо. Ніхто не має бажання писати книжки, яких я потребую, тому мені доводиться це робити самому», – жартував письменник. Водночас Льюїс підкреслював: «...книжка для дітей, яка подобається лише дітям, – погана книжка. Добрі книжки є добрими для всіх». Саме тому Льюїсові книжки, перекладені понад 50 мовами, мають численну армію прихильників як серед дітей, так і серед дорослих читачів.

Перевірте себе

1. Розкажіть про життя і творчість Клайва Стейплза Льюїса. Які факти біографії письменника вас зацікавили?
2. Дайте визначення фентезі. Обґрунтуйте його прикладами з відомих вам літературних творів або екранізацій фентезі.
3. Що таке хроніки? Як виникли «Хроніки Нарнії»?
4. Як цикл «Хроніки Нарнії» пов'язаний із християнським вченням? Наведіть приклади християнських мотивів у творі.
5. Перечитайте перелік книжок, які складають цикл «Хроніки Нарнії». Які з них ви хотіли б прочитати?

Під час читання твору визначте в тексті ознаки фентезі.

ЛЕВ, ЧАКЛУНКА І СТАРА ШАФА

(Уривки)

Розділ 1. Люсі зазирає в шафу

Були собі колись четверо дітей, і звали їх Пітер, Сюзан, Едмунд та Люсі. Історія ця розповідає, що трапилося з ними, коли під час війни через повітряні нальоти їх було відіслано з Лондона. Вони зупинились у будинку старого професора, який мешкав геть

на окраїні за десять миль від найближчої залізниці та за дві милі від найближчої пошти. Він не мав дружини і жив у дуже старому будинку разом з економкою пані Макреді та трьома служницями (їх звали Айві, Марґарет і Бетті, однак вони більше не стрінуться нам у цій історії). Професор був дуже старий чоловік. Біле волосся рясно куйовдилося на його голові, а нижню частину обличчя ховала буйна борода. Професор одразу сподобався дітям. Правда, того вечора, коли зустрів їх у дверях, він виглядав так дивно, що Люсі (яка була наймолодша) навіть трішки злякалась, а Едмундові (який був трохи старший за неї) зробилося смішно і він удав, ніби витирає носа, аби це приховати. (...)

Діти вирушили обстежувати будинок. Маленька Люсі зацікавилася старою шафою.

(...) Заглянувши всередину, дівчинка побачила кілька довгих шуб, які там висіли. А для Люсі не було нічого ліпшого, ніж запах і дотик хутра. Вона одразу пропхалася поміж шубки і задоволено потерлася об них личком. Дверцята, звісно, Люсі лише прихилила, бо знала, що дуже нерозумно було б ото самій зачинитися у шафі. Згодом вона просунулась іще трошки і виявила там ще один ряд шуб. Було так темно, що дівчинка витягла вперед руки, аби не гепнутись чолом об дерев'яну стінку. Люсі ступила ще крок, потім ще один і ще один, сподіваючись нарешті її намацати, але їй це ніяк не вдавалося.

«Ого, яка величезна шафа!» – подумала Люсі, рухаючись далі і відводячи обома руками вбік поли шуб, щоб зробити собі місце. І тут відчула, як під ногами щось зарипіло. «Дивно, невже тут стільки нафталіну?» – подумала вона і нахилилась, аби помацати його. Але замість твердого і гладкого дна шафи рука знайшла унизу щось м'яке, сипке і дуже зимне. «Що за чудасія?» – пробурмотіла дівчинка і ступила ще кілька кроків уперед.

Наступної миті до неї дійшло, що об її обличчя й руки треться не м'яке хутро, а щось тверде й шорстке, ба навіть колюче. «Ой, воно геть як галузки!» – вигукнула Люсі. Тепер вона побачила перед собою світло, але не за пів метра, де мала би бути стінка шафи, а десь далеко попереду. Щось холодне і м'яке сипалось на неї згори. Через якусь хвильку дівчинка зрозуміла, що стоїть у лісі серед ночі, під ногами лежить сніг і в повітрі кружляють сніжинки.

Люсі трішки злякалась, але водночас відчула тремку допитливість і захоплення. Дівчинка озирнулась через плече і там, поміж темними стовбурами дерев, ще змогла розгледіти відкриті дверця-

та шафи і навіть вловити відблиск порожньої кімнати, з якої ото сюди потрапила. (Звісно, вона залишила дверцята відчиненими, бо знала, що треба бути геть дурненькою, аби самій зачинитися у шафі.) Здавалося, там, позаду, був іще день. «Я завжди можу повернутися назад, коли щось буде негаразд», – подумала Люсі. Вона рушила вперед, рип-рип по снігу, через ліс, до отого світла. Хвилин за десять вона підійшла до нього зовсім близько і виявила, що світив вуличний ліхтар. Дівчинка спинилася, щоб його роздивитися, дивуючись, як це ліхтар міг опинитися посеред лісу, і розмірковуючи, що їй робити далі, коли почула дріботіння чиїхось кроків. А невдовзі з-поміж дерев виринула якась дивна істота і підійшла до ліхтаря.

Це створіння було трішки вищим за Люсі. Над головою воно тримало парасолю, білу від снігу. Горішня частина його тулуба нагадувала людину, але ноги були як у цапа – з чорним і блискучим волоссям, та ще замість стіп виднілися цапині копита. Хвоста Люсі спершу не зауважила, бо той химерний чоловічок підтримував його разом із парасолею, аби не волочився по снігу. Чоловічок цей мав червоного вовняного шалика навколо шиї, шкіра теж була трішки червоняста. Він мав дивне, але приємне маленьке личко з клинцюватою борідкою та кучерявим волоссям, з якого визирали два ріжки. В одній руці, як уже мовилося, він ніс парасолю, а в іншій – кілька пакунків, загорнутих у брунатний папір. З отими пакунками і присипаною снігом парасолькою він виглядав достеменно так, мовби ходив купувати різдвяні подарунки. Це був фавн. Коли ж він уздрів Люсі, то від несподіванки випустив з рук геть усі свої речі.

– О Господи! – вигукнув фавн.

Розділ 2. Що Люсі там знайшла

– Добривечір, – привіталася Люсі. Проте фавн кинувся збирати свої пакунки, отож відповів не одразу. Коли ж нарешті дав собі раду, легенько вклонився.

– Добривечір, добривечір, – мовив він. – Даруйте, не хочу бути настирливим, але, якщо я не помиляюся, Ви донька Єви?

– Мене звати Люсі, – відповіла дівчинка, не зовсім його розуміючи.

– Пробачте, але ж Ви, так би мовити, дівчина? – спитав фавн.

– Ну звичайно, я дівчинка, – погодилась Люсі.

– Ви людина, справді?

– Звісно, людина, – відповіла Люсі, трохи збентежена.

– Так-так, усе правильно, – сказав фавн. – Який же я дурний! Але я ніколи раніше не бачив ні синів Адама, ні доньок Єви. Чудово! Що й казати... – і тут він спинився, немов збирався повідомити щось таке, чого не належало, однак вчасно спам'ятався. – Я вражений, просто вражений, – повторював далі він. – Дозвольте відрекомендуватись: мене звати Тамнас.

– Я дуже рада, що зустріла Вас, пане Тамнасе, – сказала Люсі.

– Чи можна поцікавитись, о Люсі, донько Єви, як Ви потрапили до Нарнії? – поспитав пан Тамнас.

– До Нарнії? А що це таке? – здивувалась Люсі.

– Країна Нарнія, – відповів фавн, – у якій ми зараз перебуваємо, – це всі землі між ліхтарем та великим замком Кеа-Перевел, що на узбережжі Східного моря. А Ви? Невже Ви прийшли з диких лісів Заходу?

– Я... я пролізла через шафу з порожньої кімнати, – відповіла Люсі.

– Ах, – сумно зітхнув пан Тамнас, – якби я пильніше вивчав географію, коли був малий, то, без сумніву, знав би все про ті дивні країни. А тепер уже запізно.

– Але це зовсім не країна, – стримуючи усмішку, сказала Люсі. – Це ось за мною, принаймні, якщо я не помиляюсь. І там зараз літо.

– Тим часом, – розповідав пан Тамнас, – у нас в Нарнії завжди зима. І ми обоє підхопимо нежить, якщо будемо тут стовбичити на снігу і балакати. Донько Єви з далекої країни Порож-Някімната, де навколо осяйного міста Ша-Фа панує вічне літо, чи не хотіли б Ви випити зо мною чаю? (...)

Люсі дещо вагалася, чи йти їй у гості до Тамнаса, але врешті-решт погодилася відвідати затишну оселю фавна.

– Ласкаво прошу, донько Єви! – мовив фавн.

Ох, яка це була щедра гостина! На столі красувалися гарні бурі яєчка, м'якенько зварені, по одному для кожного, і грінки зі сардинками, і грінки з маслом, і грінки з медом, та ще бабка, полита цукровою помадкою. Врешті Люсі всього покуштувала, і фавн почав розповідати дивовижні історії про лісове життя: про нічні танки під опівнічним місяцем, коли німфи, що живуть у струмках, та дріади, що живуть на деревах, виходять потанцювати із фавнами; про тривале полювання на білого як молоко оленя, який виконує бажання того, хто його упіймає; про розкішні учти і пошуки скарбів разом із дикими червоними гномами у глибочезних підземних копальнях та печерах; а далі про літо, коли ліси потопали у зелені і коли їх на своєму гладкому віслючку відвіду-

вав старий Силен, а інколи й сам Вакх, і коли у струмках текло вино замість води, а весь ліс на цілі тижні поринав у святочні веселощі.

– А тепер у нас зима, завжди, – додав він похнюплено. І щоб якось підняти собі настрій, витягнув зі шухляди серванта дивовижну маленьку флейту, яка виглядала так, наче була зроблена зі соломи, та й заграв. І від тієї музики Люсі хотілося то плакати, то сміятися, то танцювати, а то й дрімати – все нараз. Пройшла, мабуть, не одна година, коли дівчинка врешті прийшла до тями і сказала:

– О пане Тамнасе, страшенно шкода Вас перебивати, бо мені так подобається ця мелодія, але справді, я мушу йти додому. Я ж зайшла сюди лише на кілька хвилин.

– Тепер пізно про це говорити, – промовив фавн, опустивши флейту на долівку, і з жалем похитав головою.

– Запізно? – перепитала Люсі, налякано підскочивши. – Про що Ви? Мені вже пора додому. Там усі будуть хвилюватися, що зо мною щось сталося.

Але тієї ж миті вигукнула:

– Пане Тамнасе! Що трапилось? – бо карі очі фавна наповнили сльози, струмочками потекли по щоках і закрапали з кінчика носа. Фавн сховав обличчя у долоні і захлипав. (...)

Тамнас заплакав через те, що змушений служити злій Білій Чаклунці, яка захопила владу над Нарнією і наслала вічну зиму, у якій ніколи не настає Різдво.

– Я маю наказ від Білої Чаклунки: якщо колись побачу у лісі сина Адама або доньку Єви, то мушу схопити їх і привести до неї. І Ви перша, кого я зустрів. Я запропонував Вам свою дружбу, запросив на чай, але насправді мав намір приспати Вашу пильність, а потім побігти і розповісти їй.

– Але ж Ви не викажете мене, пане Тамнасе, – швидко заговорила Люсі, – не викажете, правда? Справді, Ви ж не повинні цього робити!

– Якщо не зроблю, – промовив він, знову схлипуючи, – вона обов'язково дізнається. А тоді звелить відрізати мені хвоста, спиляти ріжки, висмикати бороду. А ще вона махне своєю чарівною паличкою над моїми чудовими ратичками і замінить їх на жахливі твердющі копитиська, такі, як у шолудивої шкапи. Якщо ж Чаклунка сильно розлютиться, то оберне мене на камінь і я буду лише статуєю фавна у її страшному домі доти, доки хтось не посяде чотири трони в Кеа-Перевел, а хто знає, коли це станеться і чи станеться колись узагалі.

– Мені дуже шкода, пане Тамнасе, – мовила Люсі, – але, будь ласка, відпустіть мене додому.

– Звичайно, звичайно, відпущу, – відповів фавн, – я повинен так зробити. Тепер мені зрозуміло. Я не знав, що люди такі милі, доки не зустрів Вас. Ясна річ, я не викажу Вас Білій Чаклунці тепер, коли запізнався з Вами. Але нам треба тікати геть. Я відпроваджу Вас до ліхтаря. Гадаю, далі Ви зможете знайти зворотню дорогу до Порож-Някімнати і Ша-Фи?

– Так, зможу, – сказала Люсі. (...)

Відтак Тамнас привів Люсі до ліхтаря, біля якого вони зустрілися, побажав їй щасливої дороги й попросив на згадку носовичок дівчинки. Дівчинка повернулася додому знову через таємничий вхід, схований у старій шафі.

Вдома Люсі розповіла братам і сестрі про свої пригоди в Нарнії, але вони їй не повірили. На всяк випадок вони разом перевірили стару шафу, але нічого не знайшли. Люсі була цим дуже засмучена.

Та одного разу діти грали в хованки. Люсі знову опинилася в кімнаті, де стояла шафа, і сховалася в ній. Трохи згодом туди потрапив й Едмунд. Невдовзі обидва, кожен своїм шляхом, опинилися в Нарнії, де Едмунд одразу ж наразився на Білу Чаклунку.

Розділ 4. Рахат-лукум

– Але що ти таке є? – знову спитала королева. – Може, ти гном-перероcток, що відрізав собі бороду?

– Ні, Ваша величносте, – відповів Едмунд. – У мене ще нема бороди. Я хлопчик.

– Хлопчик! – вигукнула вона. – Хочеш сказати, що ти син Адама?

Едмунд стояв, не кажучи ні слова. Він був дуже збентежений і не розумів, що означає це запитання.

– Я бачу, ти бовдур, хоч ким ти іще є, – вела далі королева. – Відповідай мені врешті, доки я не втратила терпіння: ти людина?

– Так, Ваша величносте.

– Але як, скажи, ти опинився у моїх володіннях?

– Вибачте, Ваша величносте, я потрапив сюди через шафу.

– Через шафу? Нічого не розумію.

– Я... я відчинив дверцята шафи і відразу опинився тут, Ваша величносте.

– Гм, – мовила королева радше до себе, ніж до нього, – двері. Двері зі світу людей! Я чула колись про таке. Все може пропасти. Але він один і з ним неважко буде впоратися.

Сказавши це, королева підвелась зі сидіння і глянула Едмунду просто у вічі. В її очах при цьому запалахкотіли іскри. У цю мить вона змахнула паличкою. Едмунд відчув, що королева зби-

рається зробити щось жахливе, проте не міг навіть пальцем ворухнути. Коли ж хлопець уже було подумав, що геть пропав, вона, здавалося, змінила своє рішення.

– Моє бідолашне дитя, – заговорила вона зовсім іншим тоном, – бачу, ти замерз. Підійди-но і сядь біля мене, я вкрию тебе мантією і ми собі поговоримо.

Едмундові зовсім не сподобалося це запрошення, але заперечити він не зважився. Хлопець виліз на сани і сів біля її ніг, а вона закутала його полою своєї хутряної мантії, ще й підіткнула з боків.

– Може, вип'єш чогось гарячого? – спитала королева. – Хочеш?

– Так, будь ласка, Ваша величносте, – відповів Едмунд, у якого зуби цокотіли від холоду.

Королева десь зі складок мантії видобула малесеньку плящинку, яка виглядала так, немов була виготовлена з міді. Витягнувши руку, королева нахилила плящинку і з неї на сніг, поряд із саньми, вилилась краплина якоїсь рідини. Едмунд бачив, як вона зблиснула у повітрі, мов діамант. Коли краплина упала на сніг, почулося шипіння, а далі з'явився коштовний келих, з якого парував якийсь напій. Гном миттю підхопив келих і підніс його Едмундові з поклоном та посмішкою, не надто, правду кажучи, приємною. Хлопець відпив малесенький ковточок й одразу почувся ліпше. Це було щось таке, чого він ніколи раніше не куштував, дуже солодке, схоже на збитий крем, а тепло відразу дійшло аж до ніг.

– Нецікаво, сину Адамів, пити і не їсти, – сказала королева. – Чого б ти хотів найбільше?

– Рахат-лукуму, якщо Ваша ласка, Ваша величносте, – відповів Едмунд.

Королева знову перехилила пляшечку, і на цей раз краплина перетворилась у кругленьке пуделко, перев'язане зеленою шовковою стрічкою. Коли його відкрили, там виявилося декілька фунтів найліпшого рахат-лукуму. Кожен кусник був прозорим і дуже солодким. Едмунд за все своє життя не куштував нічого смачнішого. Він уже зовсім зігрівся і почував себе чудово.

Поки він їв, королева розпитувала. Спочатку Едмунд намагався не забувати, що відповідати з повним ротом неґречно, але швидко забув про це і думав тільки, як би чимбільше з'їсти рахат-лукуму. Йому жодного разу не спало на думку замислитися, чому королева так допитується. Вона змусила його розповісти про те, що в нього є брат і дві сестри і що одна із сестер теж побувала в Нарнії, що вона зустрілася з фавном, і що крім нього, його брата і сестер, ніхто більше не знає про Нарнію. Здавалося, її особливо цікавило те, що їх четверо, і вона знову й знову до цього поверталася.

– Вас справді четверо? – перепитала. – Двоє синів Адамових і дві доньки Євині? Не більше і не менше?

Й Едмунд із ротом, повним рахат-лукуму, казав:

– Так, я уже говорив про це, – забувши додати «Ваша величносте», але тепер вона, здається, цього не зауважила.

Врешті рахат-лукум закінчився й Едмунд із великим жалем зазирнув у порожнє пуделко. Хлопець сподівався, що вона спитає, чи не хоче він іще. Королева, звісно, добре знала, про що він думає. Їй було також відомо (а ось Едмунд не мав про це й найменшої підозри), що рахат-лукум зачарований і якщо хтось скуштує його бодай раз, то прагнутиме все більше і більше, а коли дозволити, то їстиме, їстиме, аж доки не лусне. Проте Едмундові королева більше не пропонувала рахат-лукуму. Натомість сказала:

– Сину Адамів, я б так хотіла побачити твоїх брата і сестер. Чи можеш привести їх до мене, щоб я з ними зустрілась?

– Спробую, – відповів Едмунд, прикипівши поглядом до порожнього пуделка.

– Якби ти ще раз сюди прийшов – з ними, очевидно, – то я знову пригостила б тебе рахат-лукумом. Зараз я не можу цього зробити, бо магія діє тільки раз. Ось у моєму замку – інша річ.

– А чому ми зараз не можемо поїхати до Вашого замку? – спитав Едмунд. Коли він тільки сідав до саней, то боявся, що королева відвезе його кудись далеко, звідки годі буде відшукати дорогу назад. Але тепер хлопець зовсім забув про цей страх.

– У мене такий гарний замок, – мовила королева. – Певна, що він тобі сподобається. Там у кожній кімнаті повно рахат-лукуму. До того ж я не маю своїх дітей і хочу зробити принцом якогось гарного хлопчика, він став би королем, коли я умру. Принц носитиме золоту корону і їстиме рахат-лукум цілісінький день. А ти такий розумний і милий... я ще ніколи таких не зустрічала. Думаю, що можу зробити тебе принцом – коли приведеш до мене в гості брата і сестер. (...)

Чаклунка показала Едмундові, де розташовано її замок, і запропонувала хлопцеві зберегти їхню зустріч у таємниці. Вона також висловила надію, що хлопець якнайшвидше приведе до неї своїх сестер і старшого брата. Щойно Біла Чаклунка зникла, Едмунд побачив Люсі, яка дуже зраділа, що її брат теж потрапив до Нарнії і тепер зможе підтвердити правдивість її слів. Удвох вони повернулися до кімнати. Але Едмунд дуже засмутив Люсі, коли розповів Пітерові та Сюзан, що ніякого шляху до якоїсь країни в шафі не існує. Тим часом Люсі вперто наполягала на своєму. Відтак Пітер і Сюзан вирішили порадитися з професором. На їхнє здивування, він припустив, що дівчинка може казати правду.

Одного дня діти, тікаючи від економки, яка проводила екскурсію будинком для гостей, випадково сховалися в старій шафі. Звідти всі четверо потрапили до чарів-

ної Нарнії. Тоді Сюзан і Пітер вибачилися перед Люсі за те, що не вірили її словам. Тим часом Едмунд випадково видав себе знанням тамтешньої місцевості. Тоді всі зрозуміли, що він був у Нарнії, але чомусь вдався до брехні. Люсі запропонувала відвідати фавна Тамнаса, але, прийшовши до його будинку, діти побачили лише розтрощене помешкання й прибитий до підлоги клаптик паперу, на якому було написано, що Тамнаса звинувачено в державній зраді та заарештовано.

Маленькі пташки, які подавали сигнали, куди йти, привели дітей до Бобра. Він уже чекав на них, бо Тамнас, побоюючись арешту, доручив йому зустріти дітей, коли вони з'являться в Нарнії, і навіть залишив йому подарованого Люсі носовичка. Бобер привів дітей до свого будиночка, де Бобриха нагодувала їх обідом. Бобер розповів їм, що Біла Чаклунка перетворила фавна на камінь. Від Бобра вони також довідалися, що здолати Білу Чаклунку та її злі чари може лише великий Лев Аслан – Король лісу і син Великого Володаря-Що-Живе-За-Морем. Лише Аслан, за словами Бобра, міг повернути фавна до життя. І хоча діти мали трохи страху перед таємничим і могутнім Левом, вони захотіли з ним зустрітися. У давні часи Аслан уже приходив до Нарнії. Згідно з пророцтвом, він мав повернутися до неї знову. Бобер пояснив:

– Тепер, коли він наближається і ви вже тут, ясна річ, все має скоро сповнитися. Ми чули, що Аслан колись уже бував тут – давно-давно, ніхто не може сказати коли. А от із вашого роду тут ніколи нікого досі не було.

– Чекайте, пане Бобре, щось я не второпаю, – промовив Пітер, – виходить, що Чаклунка не є людиною?

– Вона б дуже хотіла, аби ми у це повірили, – відказав пан Бобер, – бо якраз на цій підставі і проголосила себе королевою. Але вона не донька Єви, а походить від вашого прабатька Адама, – тут пан Бобер поштиво уклонився, – вашого прабатька Адама першої дружини, яку звали Ліліт. Ліліт, як відомо, була із джинів. Це, так би мовити, з одного боку. А ось з іншого вона споріднена із велетами. Ні-ні, у жилах Чаклунки немає жодної краплі людської крові. (...)

Тому Чаклунка завжди вистежує справжніх людей у Нарнії. Вона пантрувала на вас багато років і якби довідалась, що ви тут і вас четверо, то навіть не знаю, що учинила б од злості.

– Чому? Що це має до справи? – запитав Пітер.

– Бо є ще одне пророцтво, – відповів пан Бобер. – Там, у Кеа-Перевел, – це замок на березі моря біля самого гирла нашої річки, який міг би бути столицею цілої країни, якби все було так, як належить, – отож, у Кеа-Перевел стоять чотири трони. І з давніх-давен відомо, що коли двоє синів Адамових та двоє доньок Євиних посядуть оті чотири трони, тоді не тільки закінчиться панування Білої Чаклунки, але і їй самій прийде кінець. Ось чому ми з такими пересторогами добиралися сюди: дізнайся вона про вас чотирьох – ваші життя важили би не більше за мій вус. (...)

Під час розмови з Бобром Едмунд зник. Діти намагалися знайти його, але марно. Бобер припустив, що Едмунд уже зустрічався з Білою Чаклункою і тепер утік до неї. Бобер попередив, що невдовзі вона сама з'явиться тут, щоб схопити дітей і перетворити їх на кам'яні фігурки, бо вони, згідно з давнім пророцтвом, загрожують її владі. Отже, Бобри негайно повели дітей на зустріч з Асланом.

Тим часом Едмунд дістався замку Білої Чаклунки. На подвір'ї він побачив багато різноманітних кам'яних скульптур – то були покарані Чаклункою мешканці Нарнії. Вовк Маугрім, начальник таємної поліції, доповів Чаклунці про його прихід. Однак вона була розлючена тим, що він не привів своїх сестер і брата. Дізнавшись від Едмунда, де вони перебувають, вона негайно наказала готувати сани.

Дорогою до Лісу Бобер, Бобриха, Сюзан, Пітер і Люсі побачили отця Миколая на розкішних санях. Бобер дуже зрадів, адже прихід отця Миколая – це знак того, що незабаром владі Чаклунки буде покладено край. Отець Миколай подарував дітям чарівні речі: Пітеру – щит і меч, Сюзан – лук і сайдак, а також невеликий ріг зі слонової кістки, а Люсі – маленьку пляшечку з чудодійним бальзамом, який виліковує будь-які рани. Після зустрічі з отцем Миколаєм діти разом з бобрами продовжили свій шлях.

Розділ 11. Аслан уже близько

Тим часом Едмунда чекало велике розчарування. Коли гном вийшов готувати сани, хлопчик сподівався, що Чаклунка змінить гнів на милість і знову стане поводитися з ним привітно, як це було під час першої зустрічі. Проте вона взагалі не розмовляла. Зрештою Едмунд набрався сміливості і звернувся до неї:

– Ваша величносте, чи не могли б Ви мені дати трішки рахат-лукуму? Ви... Ви казали...

– Замовкни, дурню! – обірвала його Чаклунка.

Потім вона, здавалося, передумала і промовила, ніби сама до себе:

– Це щеня ще, чого доброго, зімліє у дорозі, мені на клопіт, – і плеснула в долоні. З'явився ще один гном. – Принеси отій людській істоті їжу і питво, – наказала вона.

Гном вийшов і невдовзі повернувся із залізним горням, наповненим звичайною водою, та залізною мискою з окрайцем сухого хліба. Гном вихилявся і корчив розмаїті гримаси, а тоді поставив усе на підлогу поряд з Едмундом і виголосив:

– Рахат-лукум для маленького принца. Ха-ха-ха!

– Забери це геть, – насуплено озвався Едмунд, – я не хочу сухого хліба.

Але тут Чаклунка рвучко обернулася до нього – і була вона така розлючена й лиха, що хлопець одразу попросив вибачення і кинувся гризти той сухар. Окраєць страшенно зачерствів – Едмунд трохи ним не вдавився.

– Тішся з того, що маєш, бо не знаєш, коли ще їстимеш хліб, – проказала Чаклунка.

Не встиг іще Едмунд догризти той сухар, коли повернувся перший гном і повідомив, що сани готові. Біла Чаклунка підвелася і вийшла, звелівши хлопцеві іти за нею. Вони вийшли із замку. Надворі знову падав сніг, та Чаклунка на це не зважала. Вона вмостилася в санях, залишивши поруч місце для Едмунда, і заки рушили, покликала до себе Маугріма. Той миттю примчав, роблячи величезні стрибки, наче якийсь гігантський писько, і став побіч саней.

– Візьми зі собою найпрудкіших вовків і чимдуж до бобрової хатини, – наказала Чаклунка. – Маєш убити всіх, кого там знайдеш. Якщо вони вже втекли, то не гай часу і біжи до Кам'яного Столу. Тільки дивись, щоб тебе не помітили. Там сховаєшся і чекатимеш на мене. Мені ж доведеться їхати далеко на Захід, аби знайти місце, де ще можна перебратися через ріку. Можливо, людей удасться схопити ще по дорозі до Кам'яного Столу. Ти знаєш, що з ними робити!

– Слухаю і підкоряюсь, о королево, – прогарчав вовк і стрибнув у снігову імлу. Він мчав, наче кінь у галопі. За якусь хвилину він уже кликав іншого вовка і з ним прудко дістався до греблі. Там вони кинулись обнюхувати хатину. Але, звісно, у хатці вже нікого не було. На щастя, цілу ніч падав сніг, інакше вовки легко напали б на сліди втікачів і перехопили б їх, заки ті добралися до печери. Ось і зараз хурделило, запахи давно охололи, а сліди позасипав сніг.

Тим часом гном підстьобнув оленів. Сани шарпнуло, вони проїхали попід аркою і помчали у темряву і холод. Едмунд не мав на собі шуби і почувався страх як погано: за кілька хвилин сніг обліпив його цілого. Спершу Едмунд обтрушувався, але невдовзі дав собі спокій, бо сніг знову налипав з голови до ніг. Він геть вибився зі сил і промок до нитки. Ох, який він був нещасний! Тепер уже ніщо не скидалося на те, що Чаклунка збирається зробити його королем. Усе, що він ото понавигадував, аби переконати себе, що Чаклунка добра й справедлива і що у всьому має слушність, звучало тепер доволі безглуздо. Він віддав би все на світі, аби побачити зараз своїх – хоча б і Пітера! Єдиним способом трохи заспокоїтись було думати, що все це лишень сон і він у будь-який момент може прокинутися. І що довше вони їхали, то більше те, що відбувалося, скидалося на поганий сон. (...)

Сани Чаклунки стрімко неслися крізь нарнійські землі, але щодалі їхній рух уповільнювався. Довкола звірі святкували й раділи подарункам отця Миколая. Розлючена Чаклунка перетворювала звірів на кам'яні фігурки, не зважаючи на благання Едмунда не робити цього лиха. Тим часом Нарнія дивовижно змінюва-

лася: зима відступала, сніги танули, і сани Чаклунки вже не могли їхати далі. Нарешті навіть вірний їй гном вигукнув: «Це Весна (...) Вашої Зими більше нема, кажу Вам! Це Аслан». Водночас бобри й діти вийшли на пагорб, на вершині якого стояв Кам'яний Стіл – велика похмура, дуже давня на вигляд плита із сірого каменю, підтримувана чотирма брилами й помережана письменами невідомої мови. На краю галявини мандрівники помітили шатро.

Всі ще були звернені до шатра, коли до них долинули звуки музики. Повернувшись праворуч, вони побачили те, заради чого йшли сюди.

Аслан стояв серед великої юрби створінь, що оточили його півмісяцем. Там були духи дерев і духи джерел – дріади та наяди, як ми називаємо їх у нашому світі, – зі струнними інструментами в руках. Це вони грали. Ще там були чотири гігантських кентаври. Вище від пояса вони скидалися на прекрасних суворих велетнів, а нижче – на величезних коней. Там також були єдиноріг, красень-бик із людською головою, пелікан, орел і велетенський пес. Поруч з Асланом стояли два леопарди. Один із них охороняв його корону, а другий – знамено.

А ось Аслан... Ні бобри, ні діти не знали, як із ним поводитися і що говорити при зустрічі. Ті, які ніколи не бували в Нарнії, не можуть навіть собі уявити, що хтось може бути добрим і страшним водночас. Якщо діти колись так думали, то враз позбулись цього враження. Вони відважилися звести очі на Аслана, і перед ними промайнула золота іскриста грива та великі шляхетні і врочисті проникливі очі, проте тут же відчули, що не можуть довше витримати його погляд. Трепет охопив їх усіх.

– Підійди-но до нього, – прошепотів пан Бобер.

– Ні, – так само тихо заперечив Пітер, – Ви перший.

– Ні, найперше сини Адамові, а потім звірі, – знову пошепки відповів пан Бобер.

– Сюзан, – тихесенько проказав Пітер, – а може, ти? Панянок завжди пропускають уперед.

– Ні, ти найстарший, – відповіла Сюзан. Що довше вони сперечались, то незручніше себе почували. Нарешті Пітер усвідомив, що перший крок таки доведеться зробити йому. Він вихопив свого меча із піхов, віддав ним честь і квапливо звернувся до друзів:

– Ходіть за мною. Й опануйте себе.

Хлопець ступив кілька кроків назустріч Асланові й вимовив:

– Ми прийшли... Аслане.

– Ласкаво просимо, Пітере, сину Адамів, – відповів Аслан. – Ласкаво просимо, Сюзан та Люсі, доньки Євині. Ласкаво просимо і вас, Бобре з Бобрихою.

Його голос, глибокий і шовковистий, якось умить їх заспокоїв. Тепер вони почувалися легко і спокійно і не відчували жодної незручності, стоячи мовчки перед Асланом.

– Гаразд, а де четвертий? – запитав Аслан.

– Він зрадив їх і перекинувся до Білої Чаклунки, о Аслане, – сказав пан Бобер.

Щось змусило Пітера додати:

– Це частково моя провина, Аслане. Я ставився до нього недобре. Гадаю, це й підштовхнуло його до цього вчинку.

Аслан не сказав нічого, щоб якось виправдати Пітера, але й не ганив його, а лиш незмигно дивився на хлопця своїми величезними очима. Та й справді, що тут іще можна було сказати?

– Аслане, даруй, – мовила Люсі, – чи не можна щось зробити, аби врятувати Едмунда?

– Ми робитимемо все, що тільки можна, – сказав Аслан, – але це може виявитися важчим, ніж ви собі гадаєте (...).

Літературний практикум

1. Як Люсі потрапила до чарівної країни? Чим ця країна за першого знайомства відрізнялася від реального світу?

2. Яке враження на вас справив фавн під час першої зустрічі з Люсі? Чому він запросив дівчинку до себе? А чому передумав передати її до рук Чаклунки? Як склалася подальша доля цього персонажа?

3. Хто така Біла Чаклунка? Чому вона хотіла знищити дітей?

4. Як Білій Чаклунці вдалося схилити Едмунда на свій бік? Які риси його характеру допомогли їй завоювати серце хлопчика? Чому, на вашу думку, Едмунд приховав від сестер і брата, що був у Нарнії? Як цей вчинок його характеризує?

5. Як Чаклунка поставилася до Едмунда, коли він завітав до її палацу? Чим пояснюється зміна її настрою?

6. Яким постає Лев Аслан під час першої зустрічі з дітьми? Обґрунтуйте відповідь цитатами.

7. Чому під час першої зустрічі з Асланом Пітер сказав, що він почасти винний у зраді Едмунда? Чи погоджуєтеся ви із цим твердженням? А як на його місці вчинили б ви?

8. Робота в групах. Знайдіть у прочитаних уривках: **А**) персонажів або мотиви, характерні для фольклорних і літературних казок; розкрийте їхню роль у сюжеті; **Б**) фантастичних істот, запозичених з античної міфології, і підготуйте за допомогою інтернет-джерел невеличкі довідки про них; **В**) підготуйте інсценізацію одного з епізодів твору (доберіть до нього музичний супровід, декорації та костюми).

9. Знайдіть риси фентезі в прочитаних уривках твору.

Наприкінці розмови дітей з Асланом раптом один з вовків Чаклунки напав на Сюзан. Перелякана дівчинка намагалася врятуватися від нього на гілці дерева, однак могла будь-якої миті зірватися звідти. Пітер, подолавши свій страх, кинувся їй на допомогу й лицарським мечем убив вовка. Після цього Лев Аслан посвятив його в лицарі.

Біла Чаклунка закликала до битви всіх потворних істот і хотіла принести в жертву Едмунда. Проте Лев Аслан відправив на допомогу вірних йому кентаврів, єдинорогів, оленів і птахів, які звільнили хлопчика. Після визволення Едмунд довго розмовляв з Асланом. Потім він попросив вибачення в сестер і брата за свою зраду. І всі відповіли йому: «Усе гаразд». Тим часом Біла Чаклунка прийшла на зустріч з Асланом, під час якої, посилаючись на Древнє Передання, висунула вимогу віддати їй Едмунда: «...тобі відома Магія, яку Володар заклав в основу існування Нарнії від самого її початку. Ти знаєш, що кожен зрадник належить мені як моя законна здобич і що за кожну зраду я маю право вбивати». І хоча Сюзан та інші вмовляли Аслана не дотримуватися давніх приписів, він на це не погодився. Аслан довго говорив із Чаклункою сам на сам, і внаслідок цієї розмови Едмунда не віддали Чаклунці. Але ніхто не знав, якою ціною була досягнута ця домовленість.

Після цієї розмови Лев Аслан доручив Пітерові розбити військовий табір і готуватися до битви. Уночі Сюзан і Люсі, занепокоєні засмученим поглядом Аслана, вирішили розпитати його, що відбувається. Лев, який раптом став дуже слабким, повільно йшов до Кам'яного Столу. Він дозволив дівчатам деякий час супроводжувати його, але згодом відіслав їх. Дівчата гірко плакали, прощаючись з ним. Сховавшись у кущах, вони з великим болем спостерігали, як за наказом Білої Чаклунки безліч потворних істот зв'язали й поголили Лева. При цьому Аслан не чинив жодного опору...

Розділ 13. Древнє Передання початку часів

(...) Юрмисько заметушилось довкола Аслана, брало його на кпини, кидаючи фрази: «Киць-киць-киць! Бідолашний котик», або «Скільки мишей вполював сьогодні, шолудивий коцуре?», або «Може, хочеш молочка, Мурчику?».

– Ох, як вони можуть? – схлипнула Люсі, і сльози покотилися по її щоках. – Тварюки, тварюки!

Коли минуло перше потрясіння, безгривий Аслан здався їй іще більш мужнім, шляхетним, ще більш стражденним, аніж досі.

– Одягніть йому намордник! – звеліла Чаклунка.

Потвори радісно заходилися виконувати те, що вона сказала. Асланові досить було розімкнути свої могутні щелепи – і не один з тієї навісної зграї як стій залишився би без рук і лап. Та Лев навіть не ворухнувся. Здавалося, це ще більше їх роздратувало. Тепер і ті, які боялися підступити навіть до нього зв'язаного, осміліли і накинулись звідусіль. Дівчатка вже не бачили Аслана: навісна юрба оточила його зусібіч, його копали, били, обпльовували і при цьому дико реготали.

Нарешті їм це набридло, і вони поволокли зв'язаного Лева до Кам'яного Столу. Лев був дуже великий і важкий, їм заледве удалося підняти його на кам'яну брилу, що служила стільницею. Там його міцно прив'язали.

– Боягузи! Боягузи! – ридала Сюзан. – Вони все одно бояться його, навіть зараз!

Аслан був стягнутий так сильно, що не міг навіть дихнути. Сувої мотуззя вкривали його з голови до ніг. Юрмисько стихло в очікуванні. Чотири відьми зі смолоскипами в руках стали напоготові по чотирьох кутах Столу. Чаклунка скинула зі себе мантію – зовсім як минулої ночі, коли перед нею був Едмунд, – і заходилася гострити ножа. Коли тьмяне світло смолоскипів упало на нього, дівчатка побачили, що ніж мав дивну, зловісну форму і був зроблений не з криці, а з каменю.

Та ось Чаклунка підійшла до Аслана і зупинилась біля його голови. Лице Чаклунки спотворювала злість, але Лев дивився у небо і в його очах не було ні гніву, ні страху, хіба печаль. Перед тим як завдати удару, вона нахилилася і з тріумфом сказала:

– Ну що, чия перемога? Дурню, ти гадав, що порятуєш людського виродка, цього зрадливого хлопчиська? Зараз я замість нього вб'ю тебе, бо такою була наша угода і так сповниться Древнє Передання. Та коли тебе буде принесено в жертву, хто перешкодить мені убити його також? Хто заступиться за нього, хто вирве його з моїх рук? Дійшло до тебе врешті-решт, що ти віддав мені Нарнію назавжди? Сам згинеш намарне і йому нічим не допоможеш. Знай це і сконай у відчаї!

Дівчатка не бачили, як вона опустила ножа. Вони просто не витримали б цього і – замружили очі (...)

Розділ 15. Древнє Передання передпочатку часів

Під проводом Чаклунки вся зграя потвор рушила, щоб знищити прихильників Аслана. Тоді дівчата підійшли до вбитого Лева, стягли огидний намордник і почали його відв'язувати від Кам'яного Столу. Наставав ранок, було зимно, і вони вирішили трохи пройтися, щоб зігрітися. Раптом вони почули гучний тріск.

(...) У сонячному промінні усі барви й тіні виглядали по-іншому. Дівчатка у перший момент навіть не помітили, що сталося. Та ось кинули туди погляд: Кам'яний Стіл розколовся надвоє. На самій середині плити зяяла велика тріщина. Аслана не було.

– О-йой! – в один голос вигукнули дівчатка, кидаючись до Столу.

– Це жахливо, – заплакала Люсі. – Навіть мертвому не дають спокою.

– Хто це вчинив? – вигукнула Сюзан. – Що воно означає? Невже знову Передання?

– Так! – гучним громом прокотилося за їхніми спинами. – Це Передання!

Дівчатка рвучко обернулися. Осяяний променями сонця, що підіймалось над обрієм, здавалося, ще більший, ніж доти, стояв і стріпував гривою, наче ніхто її не обстригав, – Аслан.

– Ой, Аслане! – закричали обидві, вражено дивлячись на нього. Їх душі вмить сповнила радість, змішана, проте, з острахом.

– Неймовірно! Ти живий, любий Аслане? – спитала Люсі.

– Тепер так, – відповів він.

– А ти не... не...? – почала тремтячим голосом Сюзан. Їй годі було вимовити слово «дух». Аслан нахилив свою золоту голову і лизнув її чоло. Тієї ж миті дівчинку огорнув його теплий подих та густий запах хутра.

– Хіба я схожий на привида? – лагідно поспитав він.

– Ні, ти живий, живий! Ох, Аслане! – вигукнула Люсі і разом із Сюзан кинулась до нього, обсипаючи його цілунками.

– Але що це все значить? – запитала Сюзан, коли вони трохи вгамувались.

– Це значить, – відповів Аслан, – що хоча Чаклунка і знає Древнє Передання, та моє знання древніше. Вона цього не знала. Їй відомо лише, що було від початку часів. Та якби їй було дано зазирнути бодай трішки глибше, у німоту й темінь передпочатку часів, тоді вона відчитала б іще давніші пророцтва. Вона б знала: коли замість зрадника на Кам'яний Стіл із власної волі підніметься невинний і віддасть себе у жертву, Стіл розпадеться і сама Смерть буде подолана. А тепер...

– І що тепер? – не витримала Люсі, підстрибуючи і плескаючи в долоні.

– Ох, діти, – промовив Лев. – Чую, що вертається до мене моя силонька. Ану, дівчатка, доганяйте!

Він застиг на якусь мить, ув очах з'явився блиск, м'язи заграли, хвіст нетерпляче запльоскав по боках. А тоді підстрибнув так, що перелетів над головами дітей й опинився по інший бік Столу. Люсі, розсміявшись від утіхи, видряпалась на Стіл, намагаючись зловити Лева. Та Аслан знову відскочив. Розпочалася весела гонитва. Лев описував коло за колом, а діти бігали за ним, з усіх сил намагаючись догнати. Аслан то відбігав, залишаючи їх далеко позаду, то дозволяв їм наблизитися, аж їм здавалося, що ось-ось ухоплять його за хвоста, то несподівано стрибав поміж них, то підкидав і в повітрі ловив їх своїми величезними м'якими лапами, або раптово зупинявся, і дівчатка з розгону пірнали у його хутро і всі троє з реготом перекочувалися в одному клубку. Часом годі було розібрати, чиї ото руки й ноги мелькають у тій купі! Такі забави можливі лише у Нарнії. Люсі не могла сказати напевно, що це їй більше нагадувало: гру в кота й мишок чи грозу із громом і блискавкою. Але найдивніше було те, що коли вони, засапавшись, нарешті повлягалися на сонечку, дівчатка не відчували ні втоми, ні голоду, ні спраги.

– А тепер, – сказав Аслан, – до справи. Відчуваю, що мені забаглося рикнути. Вам ліпше позатуляти вуха.

Дівчатка так і зробили. Аслан підвівся і розтулив пащу. Мушу вам сказати, це було доволі грізне видовище: дівчатка навіть не важились глянути у його бік. Вони тільки бачили: коли Аслан рикнув, дерева перед ним аж прогнулися, як ото лугова трава стелиться під поривами вітру. Потому Аслан мовив:

– Нас чекає довга подорож. Залазьте на мене.

Він опустився долі, і діти по черзі осідлали його теплу золотисту спину. Сюзан вмостилася попереду і міцно вчепилася за лев'ячу гриву, а Люсі сіла за нею й обійняла сестру за пояс. Лев обережно звівся на ноги, а тоді зірвався, мов блискавка, і помчав униз по схилу, легко знаходячи собі шлях поміж дерев. Навіть найпрудкіший кінь не здогнав би його! (...)

Невдовзі Аслан і дівчата побачили замок Чаклунки.

Розділ 16. Що сталося зі статуями

– Яке дивне місце! – вигукнула Люсі. – Так багато кам'яних звірів... і люди ось також! Наче... наче музей.

– Чш-ш, – зашепотіла Сюзан. – Аслан щось із ними робить.

Справді, Аслан одним стрибком опинився біля кам'яного лева і дихнув на нього. А тоді крутнувся, мов кіт, що намагається зловити власного хвоста, і дмухнув на кам'яного гнома, який (пам'ятаєте?) стояв спиною до лева на відстані кількох кроків. Далі Аслан підстрибнув до високої кам'яної дріади, що застигла поруч із гномом, і рвучко обернувся праворуч, щоб дихнути на маленького кам'яного кролика, а тоді кинувся до двох кентаврів. І тут Люсі вигукнула:

– Ой, Сюзан! Подивись! Подивись на лева!

Гадаю, вам доводилося бачити, як до клаптика газети підносять запаленого сірника. Спершу ніби нічого не відбувається, а далі зауважуєте, що по краю газети змійкою в'ється язичок полум'я. Щось схоже відбувалося і зараз. Ще якусь хвилину по тому, як Аслан дихнув на нього, кам'яний лев так і стояв собі. Тоді по його білому мармуровому хребту пробігла золота хвилька, яка тієї ж миті розлилася по спині, а далі охопила цілого звіра, як ото вогонь повністю поглинає клаптик паперу. І хоч лапи його ще були кам'яними, лев стріпнув гривою, і важкі кам'яні її складки збрижились живими пасмами. Звір відкрив червону пащу, теплу і живу, і широко позіхнув. Нарешті ожили і його лапи. Лев підняв одну і почухався. А тоді, побачивши Аслана, кинувся за ним

і давай шалено пританцьовувати довкола нього, повискуючи від радості й захоплення та з усієї сили намагаючись лизнути Аслана.

Ясна річ, дівчатка пильно стежили за левом, який вийшов із кам'яного заціпеніння, проте скрізь знай щось діялось, отож не дивно, що діти невдовзі забули про нього. Навколо всі статуї одна за одною поверталися до життя, і подвір'я вже не скидалося на музей, а радше нагадувало зоопарк. Ожилі звірі бігли за Асланом, витанцьовували од радощів довкруж нього, відтак діти вже не могли його бачити у тому шарварку. (...)

З-поміж кам'яних фігур Люсі знайшла Тамнаса. Його теж звільнили з кам'яного полону. Коли завдяки Асланові були оживлені всі статуї, стіну замку зруйнували й усі рушили на поле битви.

Щойно вони пробігли долину, дівчинка одразу зрозуміла, звідки цей гамір. Там супроти великої гурми потвор, яких Люсі ото бачила минулої ночі, відчайдушно боролося Асланове військо на чолі з Пітером та Едмундом. Тепер, при денному світлі, ті почвари виглядали такими страшними, злими та потворними, що просто жах. Здавалося, їм не було числа. Пітерова дружина стояла спинами до наших друзів: вояків залишилось так мало! Поле битви вже геть усіяли кам'яні фігури: Чаклунка вочевидь знову пустила в хід свою паличку. Проте зараз вона не могла до неї вдатися і билася з отим довгим кам'яним ножем. Вона саме напала на Пітера. Обоє безперервно крутились і звивались одне побіч одного. Люсі не могла збагнути, що там діється. Вона тільки бачила, що кам'яний ніж та Пітерів меч миготять у повітрі так швидко, наче супротивники орудують щонайменше трьома ножами і трьома мечами водночас. Пітер та Чаклунка перебували якраз у центрі бойовиська, а по обидва боки, бачила Люсі, точився запеклий бій.

– Стрибайте, діти! – крикнув Аслан, і дівчатка миттю скотилися з його спини долі.

Далі грізний рик струсонув усю Нарнію, від ліхтаря на крайньому заході до узбережжя моря на сході, і велетенський звір стрибнув просто на Білу Чаклунку. Вона обернулася – і Люсі побачила жах та безмежний подив, що з'явилися на її обличчі, коли ото уздріла перед собою Аслана. Тієї ж миті вони сплелися в один клубок, а всі створіння, яких Аслан визволив із замку Чаклунки, кинулись у бій. Гноми билися бойовими топірцями, собаки вишкірили ікла, велет поціляв враже кодло довбнею, та й під його могутніми ногами знайшов свій кінець не один десяток неприятелів, а ще рогаті єдинороги та кентаври з важкими копитами, до того ж озброєні мечами, одним стрімким ударом зім'яли супро-

тивника. І Пітерова бойова дружина, що вже було стомилася і геть утратила сили, миттю ожила духом і злилася з підмогою, що ото наспіла, у радісному вигукові «ура!», а вражі лави перелякано заверещали і розсипались хто куди. І луна від битви покотилася по лісі від краю до краю.

Розділ 17. Полювання на Білого Оленя

За кілька хвилин бій скінчився. Більшість неприятелів було зметено одразу, лиш тільки з'явився Аслан зі своїм воїнством. Уцілілі ж рештки, збагнувши, що Чаклунки вже немає з ними, частинно здавалися, а частинно кинулися навтьоки. Люсі побачила, як Пітер з Асланом привітали один одного міцним потиском рук. Люсі здивувалася, бо Пітер дуже змінився: його обличчя було таке бліде й суворе, і виглядав він значно старшим.

– Це Едмунд нас виручив, Аслане, – розповідав Пітер. – Ми не дали б собі ради, якби не він. Чаклунка навсібіч обертала наші лави у камінь. Та Едмунда це не спинило. Він прорвався до неї, поваливши по дорозі трьох велетенських людожерів, а вона якраз зібралась перетворити на кам'яного боввана одного із твоїх леопардів. Едмунд миттю зорієнтувався і всю силу свого меча спрямував не на саму Чаклунку, а на її чарівну паличку, бо інакше він теж став би статуєю. Інші вояки якраз і припускалися цієї помилки. Коли паличка розлетілася на тріски, у нас з'явилася надія. Та якби ми до того стільки не втратили... Едмунд дуже понівечений. Треба підійти до нього.

Вони знайшли Едмунда одразу за лінією бою під опікою пані Бобрихи. Хлопець лежав увесь залитий кров'ю, з розтуленими устами, а обличчя його вже аж позеленіло.

– Швидше, Люсі! – промовив Аслан.

Й отоді Люсі чи не вперше за увесь час згадала про той цілющий бальзам, який отримала у подарунок від святого Миколая. Руки дівчинки тремтіли, вона ніяк не могла відкоркувати пляшинку та ось оволоділа собою і влила кілька крапель братові до рота.

– Там є інші поранені, – нагадав Аслан дівчинці, але вона й далі не відривала очей від Едмундового блідого обличчя, чекаючи, коли нарешті подіють ліки.

– Так, я знаю, – невдоволено відгукнулась Люсі, – але зачекай хвильку.

– Донько Єви, – цього разу голос Аслана прозвучав доволі суворо, – інші також у дуже важкому стані. Скільки ж їх має померти через Едмунда?

– Ой, вибач, Аслане, – спохопилась Люсі.

Вона швидко підвелася і пішла услід за ним. Наступних пів години вони мали багато роботи: Люсі обходила поранених, поїла їх цілющим бальзамом, а Лев повертав до життя тих, кого перетворено на камінь. Та ось Люсі звільнилася і змогла повернутися до Едмунда: хлопець уже звівся на ноги, а рани геть загоїлися. Брат давно – о, здається, цілу вічність – не виглядав так добре, як тепер. Фактично, оце нарешті, відколи став ходити до тієї школи, де почав був сходити з правильної дороги, він знову став самим собою і міг сміливо дивитися всім у вічі. Й отут, на полі бою, Аслан посвятив його у лицарі.

– Чи знає він, – зашепотіла Люсі до Сюзан, – що Аслан зробив заради нього? Чи знає він, у чому насправді полягала угода з Чаклункою?

– Чш-ш! Ні. Звичайно, ні, – відказала Сюзан.

– А чи не варто йому про це розповісти? – не могла заспокоїтись Люсі.

– Ні. В жодному разі, – відповіла Сюзан. – Це буде надто прикро для нього. Поміркуй, що ти відчула б, якби опинилася на його місці.

– І все ж, гадаю, він мав би знати, – стояла на своєму Люсі. Проте в цю мить хтось підійшов до них і розмова припинилася.

Тієї ночі вони ночували просто неба, де їх застало смеркання. Як Асланові вдалося усіх нагодувати, цього я не знаю, проте невдовзі вони повмощувалися на траві за духмяним гарячим чаєм. Було десь близько восьмої вечора.

Зранку вони рушили на схід. (...) А наступний день готував для них великі врочистості: у Великій Залі Кеа-Перевел (яка ж чудова була та Зала: вирізьблена зі слонової кості стеля, прикрашена павичевими перами західна стіна, двері зі східного боку, що виходили просто на море!), у присутності всіх друзів, під звуки фанфар, Аслан урочисто коронував дітей і під гучні вигуки «Хай живе король Пітер!», «Хай живе королева Сюзан!», «Хай живе король Едмунд!», «Хай живе королева Люсі!» підвів їх до чотирьох тронів.

– Хто у Нарнії коронований на короля чи королеву, той завжди буде тут правити. Достойно розпоряджайтеся покладеною на вас владою, сини Адамові! Володарюйте гідно, доньки Євині! – промовив Аслан.

Східні двері були широко відчинені, і з них до зали долинали голоси сирен і тритонів, що припливли до берега співати хвалу новим королям та королевам.

Посівши трони, взявши у руки скіпетри, діти роздавали винагороди та почесті всім своїм друзям: фавну Тамнасу, бобрам, велет-

ню Гатилобафіну, леопардам, добрим кентаврам і добрим гномам, левові. Цілу ніч у Кеа-Перевел тривало величне свято: спершу була пишна учта, потім розпочалися танці. Скрізь поблискувало золото, вино лилося рікою, а до музики, що звучала у замку, долучалися дивовижні солодкі й сумовиті співи жителів моря.

Та ось коли веселощі сягли апогею, Аслан непомітно вислизнув із замку. Діти помітили його відсутність, але не ставили жодних питань, бо пан Бобер устиг був їх попередити:

– Він приходитиме і йтиме. Якогось дня ви бачитимете його, а іншого не зможете. Він не любить бути до чогось прив'язаний, та й, зрештою, має інші країни, що потребують його присутності. Отож не турбуйтеся: він буде навідуватись до нас. Лиш не чиніть на нього тиск. Знаєте-бо: він дикий і вільний. Не те що приручений лев.

Ось тепер, як бачите, наша історія добігає кінця – але не так одразу, звісно. Королі й королеви славно правили Нарнією, і їхнє правління було тривалим та щасливим. Спершу їм довелося витратити багато часу на розшуки решток війська Чаклунки, аби їх усіх знешкодити. І справді, злі сили, що ото поховались у диких лісових нетрях, ще довго давалися чути: то тут нашкодять, то там щось ізнищать, то вовкулака об'явиться, то з'являться чутки про якусь ярижницю. Та настав час, коли увесь той набрід було вигнано до решти. А наші друзі творили справедливі закони, берегли мир, охороняли добрі дерева від непотрібного вирубування, дозволяли молодим гномам та сатирам не ходити до школи, й узагалі поставили на місце всіх пройдисвітів та хитрунів, натомість підтримували тих, які жили чесно і вміли шанувати інших. А ще вони прогнали геть із Нарнії недобрих велетнів (які були зовсім не такі, як велет Гатилобафін), коли ті наважились перетнути її північний кордон. Крім того, уклали дружні угоди із заморськими країнами, нанесли їм дружні візити і, зі свого боку, приймали їхні державні делегації.

А самі володарі з роками виросли і змінилися. Пітер став високим кремезним чоловіком, відважним воїном, і його звали король Пітер Чудовий. Сюзан виросла і перетворилась у гінку ставну граціозну жінку. Чорне як смоль волосся спадало їй майже до ніг. Багацько королів із заморських країн надсилали своїх послів і прохали її руки і серця. А називали її Сюзан Лагідна. Едмунд з роками зробився серйозним чоловіком. Тепер він навіть володів більшою розважливістю, ніж Пітер, і до нього всі зверталися за доброю порадою. Його прозвали король Едмунд Справедливий. А от золотоволоса Люсі так і залишилась милою веселункою-щебе-

тушкою, і принци з усіх королівств жадали, щоб вона стала їхньою королевою. Народ Нарнії звав її королева Люсі Доброчесна.

Так вони собі жили-поживали – радісно і щасливо (...)

Якось фавн Тамнас приніс усім звістку, що в його стороні знову з'явився Білий Олень, який здатний виконати будь-яке бажання, якщо його спіймати. Тож королі й королеви, осідлавши коней, у супроводі найближчих із почту, рушили за ним. Та коли Білий Олень пірнув у лісову гущавину, вони залишили коней і вчотирьох пішли в чагарник. Цей шлях привів їх до старої шафи, звідки вони повернулися до будинку професора. Діти розповіли професорові про все, що сталося з ними в Нарнії.

Професор, який був чудовою людиною, не обізвав їх ані дурнями, ані брехунами, а повірив у все, що вони розповіли.

– Ні, – сказав він. – Гадаю, не варто взагалі повертатися через шафу по ті шуби. Ви не потрапите знову до Нарнії цим шляхом, так само не скористаєтесь більше тими шубами, навіть якби і потрапили! Га? Що? Так, звичайно, колись ви знову повернетесь у Нарнію. Хто коронований у Нарнії, завжди буде там королем чи королевою. Лише не пробуйте дістатися туди тим же способом удруге. Та й узагалі: не намагайтеся туди потрапити. Це станеться несподівано. І не розбалакуйте багато про це, навіть між собою. Не розповідайте про це нікому, доки не переконаєтесь, що ваш співрозмовник пережив щось схоже на ваші пригоди. Що? Звідки знатимете? О, ви добре знатимете. Ті люди розповідають дивні речі, ба навіть погляди їхні видають таємницю. Нехай же ваші очі будуть розплющені. О Господи, і чого їх у тих школах навчають?

Й ось тепер справді пригоди зі шафою добігли кінця. Та якщо професор мав слушність, то пригоди з Нарнією лише розпочиналися.

Запитання і завдання до прочитаного

1. Які зміни відбуваються з Левом Асланом у сцені його тортур і страти? А як змінюється цей персонаж після воскресіння?

2. Як Аслану, дітям і війську світлих сил удалося здолати Білу Чаклунку?

3. Яку роль у цій битві відіграв Едмунд? Про які зміни в його характері свідчить цей бойовий подвиг? А якої помилки й чому мало не припустилася Люсі?

4. Розкажіть про те, як брати й сестри правили Нарнією і як їм потім удалося повернутися до реального світу.

5. Поміркуймо! Які моральні проблеми порушує письменник у книжці «Лев, Чаклунка і стара шафа»? Як ці проблеми пов'язані з християнським ученням? А які інші відомі вам євангельські теми й мотиви наявні в цьому творі?

6. Подискутуймо! Що, на вашу думку, означає твердження: *«Хто коронований у Нарнії, завжди буде там королем чи королевою»*?

7. Філологічний майстер-клас. Розкрийте символічний зміст образів зимової Нарнії, весняних змін і перетворених на камінь істот.

8. Пофантазуймо! Письмово висловтеся щодо питання: «Якби я потрапив до Нарнії».

Кадри з кінофільму «Хроніки Нарнії: Лев, Біла Відьма та шафа» *(США, режисер Ендрю Адамсон, 2005 р.)*

У 2005 р. побачила світ кінострічка американської студії Disney **«Хроніки Нарнії: Лев, Біла Відьма та шафа»** від режисера Ендрю Адамсона. Щоб передати атмосферу чарівного світу Нарнії, у якому панують магія і чаклунство, знадобилася вся палітра спецефектів: від комбінування гри живого актора та комп'ютерної графіки до тривимірного гриму. Кульмінаційною точкою фільму є воскресіння Аслана та битва між світлими й темними силами світу Нарнії, у якій беруть участь двадцять тисяч різних міфічних істот.

Скориставшись посиланням *https://cutt.ly/GwIeMwcw* або QR-кодом, перегляньте уривок з фільму «Хроніки Нарнії: Лев, Біла Відьма та шафа», де зображується фінальна битва. **1.** У книжці опис фінальної битви займає лише півтори сторінки, проте Ендрю Адамсон перетворив короткий опис на епічний бій. Чому, на вашу думку, режисер зобразив бій так детально? **2.** Наведіть приклади, як у фільмі відображено такі категорії мистецтва, як «піднесене», «трагічне», «героїчне». **3.** З'ясуйте, які епізоди твору зображено на кожному з вищеподаних кадрів з кінофільму.

Друга книга «Хронік Нарнії» – **«Принц Каспіан: Повернення до Нарнії»** розповідає про події, які відбуваються через 1300 років від того часу, коли Пітер, Сюзан, Едмунд і Люсі були королями й королевами Нарнії. Для країни настали тривожні часи, її завоювали жорстокі тельмарини, які загнали корінних жителів Нарнії в дрімучі ліси та неприступні гори. Під час заколоту принц Каспіан тікає із замку і сурмить у Чарівний Ріг. Герої далекого минулого переносяться в Нарнію, щоб урятувати Чарівну країну.

Скориставшись посиланням *https://cutt.ly/TwIHdWLK* або QR-кодом, прочитайте про нову зустріч Пітера, Сюзан, Едмунда й Люсі з Левом Асланом та їхні хоробрі вчинки заради порятунку Нарнії.

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Які пригоди відбуваються з Пітером, Сюзан, Едмундом і Люсі в Чарівній країні?
2. Завдяки яким душевним якостям Каспіан стає новим королем Нарнії?
3. Для чого Аслан створює портал в інший світ?

«Машина часу є в кожного з нас» – цей вислів видатного англійського письменника-фантаста **Герберта Джорджа Велза** (1866–1946) може правити за гасло його творчості. Більшість його творів справді нагадують мандрівки часом. До того ж захопливі картини прийдешнього, створені уявою письменника, нерідко згодом справджувалися.

До найвідоміших творів письменника належить фантастична новела **«Чарівна крамниця»**. Власне, у тогочасному Лондоні зазвичай так називалися звичайні магазини іграшок. Та в новелі Велза йдеться про справжню чарівну крамницю, яка належить чарівникові, що розпочинає повчальну гру...

Дізнатися про дива, що відбуваються в цій крамниці, ви зможете, прочитавши новелу «Чарівна крамниця» за QR-кодом або посиланням *https://cutt.ly/DwIHaHpm*.

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Схарактеризуйте стосунки між батьком і сином. Яку роль відіграє деталь «палець батька, за який тримається Джип» у характеристиці зв'язку між ними?
2. Які дива побачили батько й син? Якою ви уявляєте чарівну крамницю?
3. Як у новелі поєднано реальне й фантастичне? Яку роль відіграють елементи фантастики у творі?

У ПОШУКАХ МРІЇ

Пригадайте, що таке фентезі. Доповніть перелік питань і відповідей, які характеризують літературу фентезі.

ФЕНТЕЗІ		
зображує	Що?	
протиставляє	Кого?	*світи*
	Де?	
	Коли?	
	Навіщо?	

Ім'я англо-американського письменника Ніла Ґеймана широко відоме серед тих, хто цікавиться сучасною культурою. І не лише тому, що його творчість відзначена численними літературними нагородами, але й завдяки його багатогранній обдарованості. Ґейман є автором понад 30 популярних літературних творів, за якими знято мульт-

фільми, кінострічки та серіали, а поза тим – ще й відомим сценаристом, творцем культових коміксів і чудовим лектором.

Народився Ніл Ґейман 10 листопада 1960 р. в британському місті Портчестері, у родині з польсько-єврейським корінням. Його батько був бізнесменом; мати ж працювала фармацевтом.

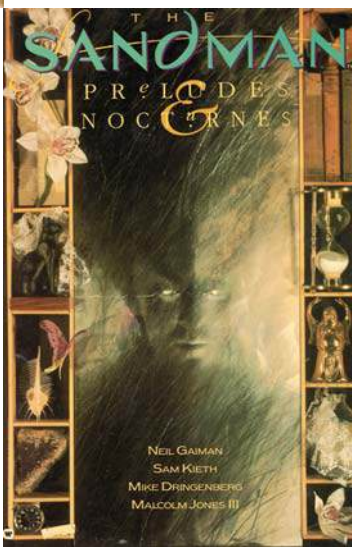
Ніл Ґейман
(Нар. 1960 р.)

З дитинства хлопчик захоплювався читанням. Улюбленою його казкою була «Аліса в Країні Див» Льюїса Керролла, яку він навіть знав напам'ять. На свій сьомий день народження Ґейман отримав книжкову серію «Хроніки Нарнії» К. С. Льюїса. Згодом він згадував: «Я захоплювався його використанням висновків у дужках, звернених до читача, де він просто розмовляв з вами... Я подумав: "О боже, це так круто! Я хочу це зробити! Коли я стану автором, я хочу мати можливість писати щось у дужках"». Велике читацьке враження справив на юного Ніла також твір «Володар перснів» Дж. Р. Р. Толкіна, який він раз у раз брав у бібліотеці – попри те, що там було представлено лише два томи з трьох. Пізніше отримував шкільні премії за учнівські досягнення в царинах англійської мови та читання; за отримані кошти хлопець придбав також третій том толкінівського фентезі.

Після закінчення школи Ґейман пішов у журналістику. Тоді ж він написав листа своєму улюбленому фантасту Лафферті, творами якого зачитувався ще з дитинства. У цьому листі юнак спитав, як стати письменником. Лафферті підтримав його своєю відповіддю. Проте минуло багато років, перш ніж перші оповідання Ґеймана прийшли до читачів.

У 1985 р. Ґейман вирішив зайнятися коміксами[1]. Прочитавши кілька книжок про секрети створення коміксів, він познайомився з їхнім легендарним автором – Аланом Муром. Той підтримав молодого початківця корисними порадами. Визнання і фінансовий успіх Ґейману принесли комікси до історії Пісочного чоловіка – короля царства снів, який потрапляє в полон до чаклуна Родеріка Берджесса, але потім вириває ся на волю і вирушає на пошуки своїх втрачених магічних атрибутів. Комікси «Пісочний чоловік»

[1] *Ко́мікс* – серія зображень, у якій розповідається певна історія; тісно пов'язана з кіно та мультиплікацією.

Обкладинка серії коміксів «Пісочний чоловік». Художник *Дейв МакКін. 1989 р.*

витримали багатомільйонні наклади, а 1991 р. навіть здобули міжнародну премію World Fantasy Award – найвідомішу в царині фантастики. До речі, це був перший в історії випадок присудження престижної літературної нагороди авторові коміксів.

Так само успішно Ніл Ґейман працював над серіалами для телебачення. Робота над серіалом «Небудь-де» надихнула письменника на написання однойменного роману, що розповідає про паралельний чарівний світ під вулицями Лондона, про який люди навіть не здогадуються.

У 1992 р. письменник переїхав з Англії до США. Наразі він веде власний блог[1], який читають майже півтора мільйона людей у всьому світі. Зазвичай він публікує в блозі пости[2], що описують його творчі проєкти. Крім того, письменник активно листується зі своїми прихильниками, відповідаючи на їхні запитання.

1997 р. Ніл Ґейман опублікував написане ним для підлітків фентезі **«Зоряний пил»**.

«Зоряний пил» – це світла історія про маленьке селище Стіна, розташоване на кордоні із Чарівною країною. Головний герой роману, Трістран Торн – юнак, який прагне знайти Мрію свого серця. Аби принести коханій зірку, що впала, він вирушає до Чарівної країни, не маючи навіть гадки про те, що зірки в ній зовсім не схожі на астрономічні описи. Під час цієї мандрівки герой зустрічається з добрими й лихими міфічними істотами, витримує складні випробовування, навчається розрізняти справжні та ілюзорні цінності й зрештою знаходить свою Мрію.

Символічною є назва роману. Зоряним пилом в астрономії називають розсіяні в космосі частки мінералів, утворені під час вибуху з атомів зірок. Проте Ніл Ґейман вкладає в цей образ інший зміст: зоряний пил у його творі – це й те, на що перетвориться

[1] *Блог* – (англ. *blog*, від *web log* – щоденник подій) – щоденник в інтернеті із записами, зображеннями чи відео, що регулярно додаються.

[2] *Пост* – окреме повідомлення блогу, що має заголовок, дату публікації, зміст.

дівчина-зірка, якщо переміститься із Чарівної країни до реального світу, і символ пошуку мрії на землі.

Перевірте себе

1. Які книжки, прочитані в дитинстві, надихнули Ніла Ґеймана на письменницьку діяльність?
2. У чому проявляється багатогранність таланту Ніла Ґеймана?
3. Ніл Ґейман – активний блогер. До будь-якого запису в блозі можна додавати коментарі у вигляді тексту, аудіо- або відеоінформації. Знайдіть в інтернет-мережі за пошуком: *neil gaiman journal* блог Ніла Ґеймана та поставте йому питання щодо подальших літературних планів, майбутніх екранізацій чи коміксів, секретів письменництва або попросіть поради щодо книжок, які варто прочитати.

Під час читання твору знайдіть у тексті образи-символи, розкрийте їхній зміст і художню роль.

ЗОРЯНИЙ ПИЛ

(Уривки)

Події розгортаються в XIX ст. в селищі Стіна, що розташоване на кордоні між двома світами: звичайним і казковим. Раз на дев'ять років ці два світи перетинаються на весняному святі, а дивне місце за стіною стає Чарівним Ярмарком. Юнак на ім'я Дунстан на ярмарку шукає Мрію свого серця, він ходить від намету до намету й розглядає різні дивовижні речі. Зрештою, він знаходить прилавок зі скляними квітами і знайомиться з надзвичайно привабливою дівчиною Уною, яка перебуває в рабстві в чаклунки. Між нею та Дунстаном спалахує кохання, яке, утім, триває недовго. Дунстан повертається до Стіни й одружується з іншою дівчиною. А через деякий час біля стіни, що розділяє два світи, з'являється кошик з немовлям на ім'я Трістран Торн – сином Дунстана, народженим красунею із Чарівної країни.

Минають роки. Трістран стає гарним юнаком і закохується в найвродливішу дівчину в селі – Вікторію Форестер. Прагнучи завоювати її любов, юнак обіцяє принести зірку, що впала з неба за стіною між двома світами. З допомогою батька Трістран потрапляє до Чарівної країни.

Ілюстрація *Чарлза Весса*

Далі розповідається про те, як правитель Чарівної країни, лорд Штормгольд, відчуваючи близьку смерть, висуває вимогу своїм трьом синам: хто першим знайде Топаз Влади Штормгольдів, той і стане після його смерті новим правителем. Перед смертю він викидає у вікно Топаз, яким збиває зірку. Після його смерті сини вирушають на пошуки каменя.

Про зірку, що впала, дізнаються три старі королеви відьом. Вони прагнуть з'їсти її серце, аби повернути

собі молодість. Отож старша відьма, зміцнивши свої сили залишками серця попередньої зірки, розпочинає полювання на нову зірку, що впала.

Розділ четвертий

Опинившись за Стіною, Трістран зустрічає маленького кошлатого чоловічка, що тримає клунок з написом: «Зачарований, заворожений, заклятий і заплутаний». Вони потоваришували й вирушили в подорож разом.

(...) Сірий ліс мовби поглинав світло – у ньому зникало будь-яке відчуття напряму і відстані. Трістранові здавалося, що вони йдуть стежкою, але тепер, коли він намагався її розгледіти, стежка востаннє промайнула під ногами і зникла, наче оптичний обман. Йому здавалося, що ось ці два дерева й он той камінь позначали межі стежки, але тепер ніякої стежки не було – тільки сутінки, тіні й бліді стовбури навкруги.

– Отепер нам гаплик, – тихо промовив кошлатий чоловічок.

– Треба бігти? – запитав Трістран, знімаючи капелюха і притискаючи до грудей.

Коротун похитав головою.

– Немає сенсу. Біжи не біжи – ми в пастці.

Підійшовши до найближчого високого стовбура, трохи схожого на березу, він щосили штовхнув його. З дерева впало декілька сухих листків. А ще з гілки зірвалося і впало на землю щось біле – з тихим, схожим на шепіт звуком.

Трістран підійшов ближче, щоб роздивитися. Це був білий пташиний скелет – чистий і сухий.

Чоловічок здригнувся.

– Я вмію мінятися з іншими місцями, – повідомив він Трістранові, – але не знаю нікого, кому було б не страшно тут опинитися. Судячи з цієї штукенції, тут навіть уміння літати не допоможе.

Він підчепив скелетик лапоподібною ногою.

– Рити підземні ходи ваш люд не вміє – хоча навіть це нам би не допомогло.

– Тоді, мабуть, нам варто озброїтися, – запропонував Трістран.

– Озброїтися?

– Поки вони не прийшли.

– Поки вони не прийшли? Та вони вже тут, телепню! Вони – це дерева. Ми в сухолісі.

– У сухолісі?

– Я сам винен, треба було трохи дивитися, куди йду. А тепер все: не бачити вам зірки, а мені – торгівлі. Одного дня якийсь наступний бовдур, що сюди забреде, знайде наші скелетики, чисті й висушені. Та й по всьому.

Трістран без упину озирався. У сутінку йому здавалося, що дерева підступають дедалі ближче, хоч і не видно було, щоб хоч одне з них рухалося. Хлопець ще не до кінця вірив коротунові – хтозна, може, той його обманював, або ж це просто був виплід його уяви.

Раптом щось ужалило його в ліву руку. Трістран думав, що це комаха, але побачив тільки блідо-жовтий листок, що з шелестом впав на землю. На зворотному боці проступила мокра червона смужка. Ліс шепотів і шелестів навколо.

– Що ж нам робити? – вигукнув Трістран.

– Я нічого не можу придумати. Аби ж ми знали, де справжня стежка... Справжню стежку навіть сухоліс не в змозі знищити – він лише маскує її, щоб ввести нас в оману.

Чоловічок знизав плечима й зітхнув.

Трістран підняв руку і задумливо потер лоба.

– Я... Я знаю, де стежка! – сказав він, вказуючи пальцем. – Нам туди.

Чорні оченята-намистинки його супутника заблищали.

– Ви впевнені?

– Так, шановний. Через той гайок, а далі вправо. Ось де стежка.

– Звідки ти знаєш? – запитав коротун.

– Просто знаю, – відповів Трістран.

– Гаразд. Вперед! – чоловічок ухопив свій клунок і побіг – але не дуже швидко, так, щоб не обганяти Трістрана, котрий мчав щодуху: дихав уривчасто, серце мало не вистрибувало з грудей, шкіряна сумка гойдалася і била по ногах.

– Ні! Не туди! Лівіше! – гукнув хлопець. Гілки й колючі кущі чіплялися і рвали одяг. Далі вони бігли мовчки.

Ілюстрація *Чарлза Весса*

Здавалося, дерева перед ними зімкнулися в суцільну стіну. Навколо шквалом носилося листя – воно боляче жалило і кусалося, торкаючись Трістранової шкіри, і рвало тканину, коли падало на одяг. Хлопець біг під гору, вільною рукою відкидаючи листя, а сумкою, що була в іншій руці, відбиваючись від кущів і гілля.

Мовчання перервав стогін. Кошлатий чоловічок спинився мов укопаний, закинув голову й жахливо завив.

– Тримайтеся, – закричав Трістран, – ми вже майже на місці!

Він вхопив чоловічка за лікоть і потягнув уперед.

Нарешті вони вибігли на справжню дорогу – смужку зеленої трави, що вела крізь сірий ліс.

– Тут ми в безпеці? – запитав Трістран, важко дихаючи і злякано озираючись.

– У безпеці, якщо не відхилятимемося від стежки, – відповів коротун, поклав на траву свій клунок і всівся поряд, розглядаючи дерева обабіч. Їхні бліді гілки тремтіли, хоча вітру не було. Трістранові здавалося, що вони тремтять від злості. (...)

Нарешті сухоліс скінчився, і тепер вони йшли вздовж крутого берега, між двома низенькими кам'яними стінами. Озирнувшись, Трістран не побачив за спиною ані сліду лісу; позаду темніли лише пурпурові від вереску пагорби. (...)

Кошлатий чоловічок забрав у Трістрана подертий одяг – пальто, штани і жилет – і подався з ними до села, розташованого в долині поміж трьох вересових гір. Вечір був теплий; Трістран сидів і чекав, вкрившись ковдрою.

(...) Невдовзі кошлатий чоловічок повернувся з новим одягом для Трістрана.

Навіть у місячному світлі Трістран міг розгледіти, що цей одяг анітрохи не схожий на те, що він носив раніше. (...) Трістран розглядав оберемок багряної, жовтогарячої і помаранчевої тканини, що була схожа на костюм мандрівного комедіанта або вміст карнавальної скрині його двоюрідної сестри Джоан.

– Це що, мій одяг? – запитав він.

– Так, тепер це ваш одяг, – гордо підтвердив кошлатий чоловічок. – Я його дуже вдало виторгував. Як бачите, він значно кращої якості – міцний, не подертий і не потертий. Крім того, ви тепер не виділятиметеся, не буде видно, що ви нетутешній. Так тут вдягаються, розумієте?

(...) Одяг і справді був новий і шикарний. Хоча й кажуть «не суди з одежі, а суди з розуму», і не лише пір'ям славний птах, та проте одяг – це як прянощі, без яких страва не так смакує. У цьому

жовтогарячому й багряному Трістран Торн почувався іншою людиною, ніж колишній Трістран Торн, що вбирався у пальто і святковий костюм. Його хода стала помітно твердішою, рухи – впевненішими. Він вище підняв голову, а в очах зажеврів вогник (...)

– Що ж, – сказав коротун. – Ви, хлопче, врятували мені життя – там, у сухолісі. А ваш тато зробив мені послугу ще до вашого народження. Хай потім не кажуть, що я невдячний тип, який забуває про добро...

Трістран пробурмотів щось про те, що новий друг вже й раніше багато для нього зробив, але кошлатий чоловічок, не слухаючи, продовжував:

– ...от я й подумав: ви точно знаєте, де та ваша зірка?

Трістран не вагаючись показав кудись у темний горизонт.

– А тепер скажіть: ви ж знаєте, чи далеко та ваша зірка?

Досі Трістран про це не замислювався. Але на власне здивування відповів:

– Шлях туди лежить через небезпечні гори і розпечені пустелі. Якщо спинятися тільки на нічліг, за час мандрівки місяць виросте і змаліє усього пів дюжини разів.

Трістран здивовано замовк: це було зовсім не схоже на його звичайну мову.

– Так я і думав, – сказав кошлатий чоловічок, йдучи до свого клунка. Він прикрив собою замок, щоб Трістран не побачив, як він відчиняється.

– До того ж, найімовірніше, ви не єдиний, хто її шукатиме. Пам'ятаєте, що я раніше казав? (...)

Коротун витягнув недогарок свічки, не більший за лісове яблуко, і подав його Трістранові.

Хлопець не бачив у недогарку нічого особливого. Звичайнісінька свічка – воскова, не сальна; видно було, що палили її вже не раз. Ґніт був чорний, обвуглений.

– І що я маю з цим робити? – запитав він.

– На все свій час, – відповів кошлатий чоловічок, витягаючи з клунка ще щось. – Це теж візьміть. Стане в пригоді.

Подарунок заблищав у місячному світлі. Трістран узяв його в руки. Це був тонкий сріблястий ланцюжок з петлями на обох кінцях, холодний і слизький на дотик.

– А це що?

– Усе традиційно: котяче дихання, риб'яча луска і місячне світло зі ставка, що біля млина. Вам слід узяти цей ланцюг із собою.

– Справді?

– О, так.

Трістран дав ланцюжкові зісковзнути з однієї долоні в іншу. На дотик він був як ртуть.

– Куди ж мені його покласти? У цьому одязі немає кишень!

– Обв'яжіть навколо зап'ястя; коли знадобиться – знімете. Ось так, правильно. До речі, одна кишеня там таки є – пошукайте під тунікою.

Трістран знайшов приховану кишеню. Над нею був маленький отвір для ґудзика, і хлопець почепив туди свій пролісок – скляну квітку-оберіг, отриману від батька на прощання. Хлопець замислився, чи батьків оберіг вже вплинув на його долю, і якщо так, то що саме він приніс – успіх чи біду.

Трістран встав і міцно стис ручку своєї сумки.

– А тепер розповім, що вам треба зробити, – сказав чоловічок. – Візьміть свічку у праву руку. Я зараз запалю ґніт. І тоді просто йдіть по свою зірку. Ланцюжок допоможе взяти її із собою. Залишився зовсім малесенький шматочок свічки, тож раджу вам не марнувати ані хвилини, щоб потім не жалкувати. «Не барися, ширше крок!»

– Мабуть... ваша правда, – сказав Трістран.

Він стояв, чекаючи, що буде далі. Кошлатий чоловічок провів над свічкою рукою, і ґніт раптом спалахнув. Полум'я було жовте згори і блакитне знизу. Дмухнув вітер, але вогонь анітрохи не сколихнувся.

Тримаючи свічку, Трістран виставив перед собою недогарок і ступив крок уперед. Свічка освітлювала все навкруги, кожне дерево і кожну травинку.

Наступний крок – і Трістран опинився на березі озера, а вогник свічки відбивався у воді. Ще крок – гори й самотні скелі; язик полум'я відбивався в очах мешканців засніжених висот. Наступний крок – і хлопець опинився на хмарах – вони хоч і були напівпрозорі, але якимось дивом витримували його вагу. Потім, міцно стискаючи свічку, Трістран пройшов під землею, де при світлі вогню виблискували мокрі печерні стіни; потім він знову опинився в горах, потім – на лісовій дорозі. Там він встиг побачити жінку в червоній сукні, що мчала в колісниці, запряженій парою білих цапів. Вона здалася йому схожою на кельтську королеву Боудіку, як її зображували у підручниках з історії. Ще крок – і Трістран стояв на зеленій галявині, поряд з якою плюскотів дзвінкий струмочок.

Ступивши ще крок, він помітив, що галявина нікуди не поділася: навколо росла висока папороть, наперстянка та в'язи. Місяць

висів біля краю неба. Хлопець підняв свічку, шукаючи чогось схожого на зірку, що впала, – але не бачив нічого, хоч трохи схожого на звичайний чи коштовний камінь.

Поруч жебонів струмок, але за його шумом Трістран розчув ще якийсь звук – наче хтось захлюпав носом і проковтнув слину. Здавалося, хтось намагається не розплакатися.

– Хто тут? – гукнув Трістран.

Хлипання змовкло. Але Трістран був упевнений, бачив під кущем ліщини якесь світло, і пішов туди.

– Перепрошую, – почав він, сподіваючись заспокоїти того, хто засів під деревом. Йому дуже не хотілося знову зустрітися з крихітним народом, що вкрав його капелюх.

Ілюстрація *Чарлза Весса*

– Я шукаю зірку.

Замість відповіді з-під куща вилетіла грудка мокрої землі і влучила Трістранові в обличчя. Було трохи боляче; за комір посипався бруд.

– Я не збираюся кривдити вас, – голосно гукнув Трістран.

Цього разу хлопець встиг ухилитися – чергова грудка влучила у в'яз, біля якого він щойно стояв. Трістран йшов уперед.

– Забирайся геть! – промовив заплаканий дівочий голос. – Просто йди звідси, дай мені спокій!

Дівчина скоцюрблено сиділа під ліщиною і вельми недружньо дивилася на Трістрана. Вона вже вхопила в руку чергову грудку, але не кинула її.

Очі у дівчини були червоні й заплакані, а волосся таке світле, що здавалося зовсім білим. Блакитний шовк плаття мерехтів у світлі свічки. І вся дівчина, здавалося, мерехтіла.

– Будь ласка, не кидайте в мене грязюкою, – попросив Трістран. – Зрозумійте, я зовсім не хотів вас турбувати. Десь тут упала зірка, і я повинен знайти її, перш ніж догорить ця свічка.

– Я зламала ногу, – сказала юна леді.

– Співчуваю, звісно, – відповів Трістран. – Але ж зірка...

– Я зламала ногу, – сумно повторила вона, – коли падала.

З цими словами дівчина знову підняла грудку. З її руки посипався блискучий пил.

Ілюстрація *Чарлза Весса*

Грудка землі влучила Трістранові в груди.

– Забирайся, – схлипнула дівчина, затуляючи обличчя руками. – Забирайся і дай мені спокій!

– Ви і є зірка, – нарешті дійшло до Трістрана.

– А ти – бовдур, – в'їдливо сказала дівчина, – а ще невіглас, йолоп і телепень!

– Еге ж, – погодився Трістран. – Мабуть, так і є.

Тут він розмотав з руки вільний кінець срібного ланцюжка і накинув його на тонке зап'ястя дівчини. Ланцюжок враз затягнувся.

Дівчина люто зиркала на нього.

– Що це ти таке робиш? – запитала вона, чомусь вже без гніву і ненависті.

– Забираю вас із собою, – відповів Трістран. – Я дав обітницю.

Тієї ж миті вогник свічки затріщав, останній шматочок ґнота сплив у калюжці воску. На мить полум'я спалахнуло яскравіше, освітило галявину, дівчину і нерозривний ланцюг, що з'єднував її зап'ястя з Трістрановим.

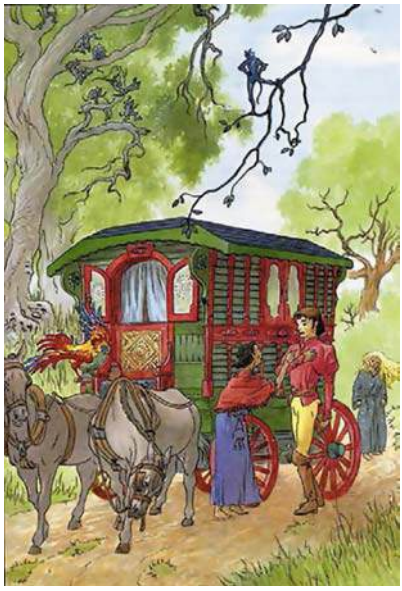
Свічка згасла.

Трістран дивився на дівчину – на зірку, – не промовивши ані слова.

«Чи встигну я туди при свічці? – подумав він. – "Ще й повернешся, не бійсь"». Але свічка догоріла, а до селища Стіна було шість місяців важкого шляху. (...)

Трістран і дівчина-зірка подорожують Чарівною країною. Дорогою вони рятують єдинорога від розлюченого лева, а невдовзі дівчина-зірка тікає від Трістрана на єдинорозі. Трістран кидається на пошуки дівчини-зірки й опиняється в екіпажі королівського сина Праймуса, який теж шукає зірку. Тим часом королева відьом Лілім перетворює свій візок на придорожній готель, який стає пасткою для дівчини-зірки. Услід за дівчиною-зіркою сюди ж прибувають Трістран і Праймус. Королева відьом Лілім намагається отруїти Трістрана, але єдиноріг попереджає його про смертельну небезпеку. Натомість Праймуса не вдається попередити, і відьма його вбиває. Трістран випадково знаходить у кишені залишки чарівної свічки, яка допомагає йому та дівчині-зірці врятуватися від відьми. Коли свічка догоряє, Трістран і дівчина здійснюють цікаву подорож на хмарині, а потім знову повертаються на землю.

Трістран більше не хоче примушувати дівчину-зірку на ймення Іванна йти з ним до Стіни, але вдячна за порятунок дівчина за звичаєм свого народу має йти разом з ним. Вони прямують до Стіни, не здогадуючись, що за межами Чарівної

Ілюстрації *Чарлза Весса*

країни Іванна перетвориться на зоряний пил. Після кількох пригод Трістран залишає Іванну перед Стіною і повертається до селища, щоб зустрітися з Вікторією. Але Вікторія, яка ніколи не кохала Трістрана, за час його відсутності вже заручилася з іншим чоловіком. Утім, закоханий у дівчину-зірку юнак лише радіє цій події, оскільки вона звільняє його від необдуманої обіцянки.

Тож, повернувшись за Стіну, він освідчується дівчині-зірці в коханні. Іванна також відкриває йому свої почуття. Позаяк її серце належить Трістранові, вона стає непомітною для королеви відьом Лілім. Любов дівчини-зірки в чарівний спосіб звільняє матір Трістрана Уну від багаторічного рабства. А оскільки вона виявляється єдиною дочкою померлого лорда Штормгольда, то Трістран стає єдиним спадкоємцем лорда. Тому дівчина-зірка віддає йому Топаз Влади, який носила із собою.

Уна повертається в Штормгольд, аби правити ним замість свого сина, який тим часом разом з коханою дівчиною-зіркою подорожує Чарівною країною. Через багато років Трістран стає лордом-правителем. А після смерті героя його кохана посяде королівський трон і стане безсмертною правителькою Штормгольда.

Переклад *Дмитра Кушніра*

Запитання і завдання до прочитаного уривка

1. Перевірте, чи уважні ви читачі, перейшовши за QR-кодом або посиланням *https://forms.gle/mxMmkeSYPsMgcbe99* і виконавши онлайн-тести за романом «Зоряний пил».

2. Які два світи розділяє стіна в однойменному селищі?

3. Що спонукало Трістрана Торна до подорожі Чарівною країною? Що розповів про неї кошлатий чоловічок? А які чарівні предмети подарував? Схарактеризуйте їхні чарівні властивості.

4. Розгляньте ілюстрації Ч. Весса (с. 261–269). Визначте, який епізод роману зображено на кожній з них.

5. Як мешканці Чарівної країни поставилися до зірки, що впала? Чого вони хотіли отримати від неї? Оцініть їхні вчинки.

6. Які небезпеки трапилися на шляху Трістрана до зірки? Що допомогло героєві їх здолати?

7. Перекажіть епізод, у якому розповідається про першу зустріч Трістрана з дівчиною-зіркою. Як персонажі поставилися одне до одного?

8. Знайдіть приклади авторської іронії в прочитаному уривку.

9. Творча лабораторія. Робота в групах. А. Складіть карту подорожі Трістрана та Івanни. Позначте на ній ключові моменти їхніх пригод. Презентуйте однокласникам / однокласницям свій проєкт. **Б.** Що допомогло Трістрану та Іванні витримати випробування в Чарівній країні? Складіть перелік лайфхаків[1] щодо цього. **В. Фентезійний сторітелінг**[2]. Уявіть себе автором / авторкою дитячої книжки в жанрі фентезі. Придумайте сюжет оповідки на тему «Один день з життя в Чарівній країні».

10. Розкрийте символічний зміст назви твору. Що символізує зоряний пил у романі?

11. Розвиваймо мовлення. За допомогою фразеологічного словника розкрийте значення сталих висловів зі словом «зоря» (зірка): *«під щасливою зорею народитися»*, *«вірити у свою (щасливу) зорю»*, *«зорю з неба дістати»*, *«летюча, падаюча зірка»*, *«крізь терни до зірок»*, *«як зірок на небі»*, *«запалити зірку»*, *«досвітня зоря»*, *«зірка першої величини»*, *«дороговказна зірка»*. Які із цих фразеологізмів можна використати для опису подій і персонажів роману «Зоряний пил»?

За романом Ніла Ґеймана «Зоряний пил» режисер Метью Вон 2007 р. зняв однойменний фільм. Пригоди фентезійних героїв у Чарівній країні відображені за допомогою яскравих комп'ютерних спецефектів, приголомшливих декорацій і натурних природних зйомок. Назві фільму відповідає також зоряний склад акторів, які наповнили історію про світлу й романтичну любов іскристим гумором, доброзичливістю та красою.

Скориставшись посиланням *https://cutt.ly/vwIeWrbO* або QR-кодом, перегляньте уривок з кінофільму «Зоряний пил» *(Велика Британія, США, режисер Метью Вон, 2007 р.)*. **1.** Визначте, які події роману не відтворено режисером, а які, навпаки, він додав у літературний сюжет. Чим, на вашу думку, такі зміни обґрунтовано? **2.** У стрічці імена головних героїв змінено на Трістан та Івейн, які запозичено з легенд про короля Артура та лицарів Круглого столу. Поміркуйте над тим, що привнесла ця зміна в історію головних героїв твору.

---

[1] *Лайфха́к* (від англ. *life hacking* – злом життя) – хитрість або корисна порада, яка спрощує чи рятує життя, заощаджує час для досягнення мети; вигадка, підказка, порада, пристосунок.

[2] *Сторіте́лінг* (від англ. *storytelling* – оповідання) – мистецтво цікаво розповідати історії за допомогою необхідної інформації.

Розгляньте карту уявних літературних країн. Пригадайте, у яких прочитаних творах вони трапляються. Опишіть, якими ви уявляєте ці країни.

Діана Вінн Джонс – одна з найпопулярніших сучасних авторок для юнацтва. Її письменницьку «візитівку» можна уявити в образі захопливого лабіринту чарівних паралельних світів, що пов'язані між собою магічними порталами. Тут живуть добрі чаклуни й лихі відьми, хоробрі принци й підступні демони, мудрі феї та хижі дракони.

Діана Вінн Джонс (1934–2011)

Майбутня письменниця народилася 16 серпня 1934 р. в передмісті Лондона в сім'ї вчителів. Під час Другої світової війни Джонси переїхали в провінцію. Батьки багато працювали, тож Діана й дві її молодші сестри мусили взяти на себе клопоти по господарству. Звісно, найважче велося старшій з дівчат.

У ті часи найкращим відпочинком Діана вважала читання, але не мала грошей, щоб купувати книжки. Це спонукало її вже у дванадцять років самотужки написати повість для сестер. Відтак за юних років вона відчула письменницьке покликання.

Школи дівчина не любила, однак і проблем з оцінками не мала: виручала прекрасна пам'ять. Навчання в коледжі при Оксфордському університеті запам'яталося Джонс захопливими лекціями професорів Дж. Толкіна, творця славнозвісного «Володаря перснів», і К. С. Льюїса, автора не менш знаменитих «Хронік Нарнії».

Згодом Діана вийшла заміж і народила трьох синів. Джонс почала писати літературні твори для своїх дітей. А згодом до неї прийшло широке визнання.

Неочікувано великий успіх у читачів і літературних критиків мала серія книжок Джонс про Крестомансі – найсильнішого чародія в усіх вимірах, який наглядає за використанням магії у Всесвіті.

Переважну кількість книжок Діани Джонс складають фентезі. У її творах панує атмосфера магії та казки, а їхні головні герої –

діти, що потрапили у вир дивовижних пригод. Особливої популярності зажив роман «Мандрівний замок Гаула». У ньому Джонс розповіла історію дівчини Софі, яка живе у світі, де чародійство – цілком буденне явище. Відчинивши двері Мандрівного замку, читач разом з героїнею розкриє таємницю її закляття, дізнається, хто такий вогненний демон і чому Відьма Пустирищ полює на Гаула...

Д. В. Джонс – авторка понад сорока книжок, перекладених сімнадцятьма мовами. Деякі з її творів стали сюжетами для популярних мультиплікаційних стрічок. Вражає список світових літературних нагород і номінацій письменниці, найпрестижніша серед яких – Всесвітня премія фентезі.

Перевірте себе

1. Якими були дитячі та юні роки Діани Джонс?
2. Що вплинуло на інтерес письменниці до фентезі?
3. Наведіть факти, які засвідчують письменницький успіх Діани Джонс.
4. **Пофантазуймо!** Яким ви уявляєте ідеального читача книжок цієї письменниці?

Під час читання твору знайдіть у тексті персонажів, характерних для літературних і фольклорних чарівних казок.

МАНДРІВНИЙ ЗАМОК ГАУЛА

(Уривки)

Розділ перший, *у якому Софі розмовляє з капелюшками*

У країні Інґарії, де такі речі, як семимильні чоботи й шапки-невидимки, існують насправді, народитися найстаршим з трьох дітей – неабияке безталання. Усім відомо, що коли ви, усі троє, вирушите на пошуки щастя, саме тебе першого спіткає невдача, та ще й найдошкульніша.

Софі Гаттер була найстаршою з трьох сестер. Вона навіть не була дитиною бідного лісоруба, що давало би їй бодай якусь надію на успіх. Ні, її батьки були цілком заможними: вони тримали крамничку дамських капелюшків у розвинутому містечку Маркет-Чиппінґ. Щоправда, рідна мати Софі померла, коли тій було два рочки, а її сестричці Летті – лише один.

Їхній батько одружився з наймолодшою зі своїх продавчинь, гарненькою блондинкою на ім'я Фанні. Фанні невдовзі народила третю сестру – Марту. Це мало би перетворити Софі та Летті на Бридких Старших Сестер, але насправді всі три дівчинки виросли дуже навіть гарненькими – хоча Летті все-таки називали най-

вродливішою. Фанні ставилася до всіх трьох дівчаток однаково ніжно й ніколи жодним чином не виділяла Марту.

Містер Гаттер пишався своїми трьома доньками й віддав їх у найкращу в місті школу. Софі була найстараннішою. Вона надзвичайно багато читала – і дуже швидко з'ясувала, якими мізерними є її шанси на цікаве майбутнє. Це було для неї розчаруванням, проте вона залишалася цілком щасливою, доглядала сестричок і готувала Марту до пошуків щасливої долі, коли прийде пора. Оскільки Фанні була постійно зайнята в крамниці, за меншими доглядала саме Софі. (...)

Кадр з аніме[1]-фільму «Мандрівний замок» *(Японія, режисер Хаяо Міядзакі, 2004 р.)*

Приблизно тоді ж усі знову заговорили про Відьму Пустирищ. Подейкували, нібито Відьма погрожувала вбити дочку короля і нібито король наказав своєму лейбмагу, чарівникові Саліману, вирушити на Пустирища, аби впоратися з Відьмою. І скидалося на те, що чарівник Саліман не тільки не впорався з Відьмою, а й сам був нею вбитий.

Тому коли через кілька місяців після цього на пагорбах над Маркет-Чиппінґом зненацька з'явився високий чорнезний замок, із чотирьох високих шпилястих веж якого вилітали хмари чорнющого диму, усі були цілком переконані, що це Відьма знову вибралася з Пустирищ і збирається тримати в остраху всю округу, як то вона вже була зробила п'ятдесят років тому. Люди й справді дуже налякалися. Ніхто не виходив на вулицю сам-один, а надто поночі.

А що було ще страшнішим, то це те, що замок не стояв на місці. Іноді він давав про себе знати довгою смугою чорного диму понад заростями вересу на північному заході, іноді височів над скелями на сході, а іноді спускався з пагорбів і зупинявся серед вересу просто за останньою фермою з північного боку. Часом навіть можна було побачити, як він рухається, випускаючи з веж брудно-чорні клуби диму. Якийсь час усі були впевнені, що замок ось-ось таки спуститься в долину, і мер не раз говорив, що варто було б послати до короля за підмогою.

[1] *Анімé* – японська мультиплікація. На відміну від мультфільмів інших країн, аніме розраховане не на дитячу, а на підліткову чи навіть дорослу аудиторію; вирізняється характерним малюнком персонажів і тла.

Але замок і далі блукав поміж пагорбами, і якось-то з'ясувалося, що він належить ніякій не Відьмі Пустирищ, а чарівникові Гаулу.

Ну а Гаул був досить-таки недобрим чарівником. Хоча наразі ніщо не свідчило про те, щоби він хотів покинути пагорби, усі знали, що він для розваги викрадає молодих дівчат і висмоктує з них душі. А дехто казав, ніби він пожирає їхні серця. Він був украй бездушним і безсердечним чарівником, і та дівчина, яка дозволила б йому захопити себе зненацька, опинилася б у страшній небезпеці. Софі, Летті та Марті, як і всім іншим дівчатам у Маркет-Чиппінґу, було наказано нікуди не ходити поодинці, і це їх украй дратувало. Вони дивувалися, до чого б це чарівникові Гаулу мали придатися викрадені душі. (...)

Незабаром помер містер Гаттер. Відтак Фанні вирішила, що сестри мусять покинути школу: одна з них буде ученицею в кондитерській, інша поїде навчатися на відьму, а Софі залишиться допомагати з капелюшками.

Насправді ж Софі майже не довелося продавати капелюшки. Після того як вона день чи два побула в майстерні, а тоді ще один день провела разом з Фанні в магазині тканин і в торговця шовком, мачуха посадила її прикрашати капелюшки. Софі сиділа в маленькій ніші в задній кімнаті крамниці й пришивала троянди до чепчиків та вуалетки до велюрових капелюшків, оторочувала їх шовком, викладала на крисах букетики з воскових ягід і зроблених зі стрічок квітів. Робота їй удавалася і загалом подобалася. (...)

У Софі з'явилася звичка надягати кожен тільки-но закінчений капелюшок на болванку, так що це на вигляд було майже як голова без тіла, а потім для розваги розповідати капелюшку, яке тіло буде колись під ним. Софі трохи лестила капелюшкам, адже покупцям теж доводиться лестити.

«У вас такий загадковий вигляд», – зверталася вона до капелюшка, повністю затягнутого вуаллю з ледь помітними блискітками. Кремовому капелюшку з трояндами під широкими крисами вона казала: «Ви вийдете заміж за справжнього багатія!». А ядучо-зелений солом'яний капелюшок із загнутим зеленим пером запевняла: «На вигляд Ви юна, немов весняний листочок». (...)

Одного дня до крамниці завітала незвичайна гостя.

Розділ другий,
у якому Софі змушена вирушити на пошуки щастя

Знадвору долинули скрип коліс та цокіт кінських копит, і в крамниці стало темно: вікно заступила карета. Задзвенів дзвоник, і у двері впливла напрочуд огрядна пані – Софі таких ніколи й не ба-

чила. З плечей клієнтки спадала соболина накидка, а туго обтисле чорне плаття так і виблискувало діамантами. Погляд Софі передусім прикував крислатий капелюх дами – він був оздоблений справжніми страусовими перами, пофарбованими так майстерно, що вони відтінювали рожеві, зелені й блакитні відблиски діамантів, а проте залишалися чорними. Отож це був дуже дорогий капелюх. Обличчя дами було продумано прекрасним. Горіховий відтінок волосся дуже молодив її, тільки от... Софі перевела погляд на молодого чоловіка, який увійшов у крамницю слідом за дамою, – і побачила рудуватого юнака, убраного вкрай елегантно, але блідого і явно страшенно стривоженого. Він глянув на Софі з благанням і жахом. Юнак був набагато молодший від дами. Софі аж оторопіла.

– Панна Гаттер? – запитала дама голосом мелодійним, проте владним.

– Так, – відповіла Софі. Вигляд у юнака став іще стривоженіший. Імовірно, дама була його матір'ю.

– Я чула, ви продаєте просто божественні капелюшки, – проспівала дама. – Покажіть.

Софі ще недостатньо опанувала себе, щоб наважитися на відповідь.

Вона вийшла назустріч клієнтці й почала демонструвати капелюшки. Жоден з них, звичайно, не відповідав розкішному вигляду дами, до того ж молодий чоловік не зводив із Софі погляду, і їй було страшенно ніяково. Чим швидше дама переконається, що тут для неї нічого немає, тим швидше ця пара звідси нарешті піде. Скориставшись порадою Фанні, Софі почала з найневдаліших капелюшків. Дама відразу ж почала відкидати їх один за одним.

– Просто чарівно, – фиркнула дама на адресу рожевого чепчика.

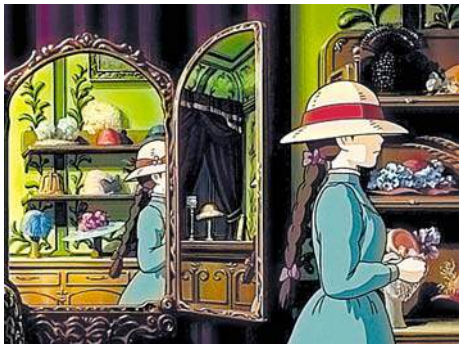
– Травнева троянда, – обізвала вона ядучо-зелену соломку.

А про вуаль з блискітками заявила:

– Як банально. А що ви ще можете запропонувати?

Софі подала їй шикарний чорно-білий капелюшок – єдиний, котрий міг бодай трішки зацікавити таку розкішну даму.

Дама презирливо оглянула капелюшок.

Кадр з аніме-фільму «Мандрівний замок» *(Японія, режисер Хаяо Міядзакі, 2004 р.)*

– Такий убір не личитиме геть нікому. Ви даремно забираєте в мене час, панно Гаттер.

– Я роблю це тільки тому, що ви прийшли до мене в крамницю і попросили показати капелюшки, – заперечила Софі. – Бачите, пані, це маленька крамниця в маленькому містечку. Навіщо вам було взагалі... – тут молодий чоловік, що стояв за спиною дами, зойкнув і замахав руками, немовби намагаючись перестерегти Софі, – ...завдавати собі клопоту й заходити сюди? – закінчила Софі, і їй стало цікаво, що ж тепер буде.

– Я завжди завдаю собі клопоту, щоби покарати тих, хто непоштиво поводиться з Відьмою Пустирищ, – жорстко, з металом у голосі, проговорила дама. – Мені чимало доводилося чути про вас, панно Гаттер, і мені не до вподоби ні конкуренція, ні ваші настрої. Я прийшла, щоби зупинити вас. Ось вам! – і вона простягнула руку та махнула нею перед лицем Софі. (...)

– До речі, ви не зможете нікому розповісти про те, що вас зачарували, – додала вона.

Двері за нею бамкнули, немов похоронний дзвін.

Софі поторкала обличчя... (...) Пальці намацали м'які зморшки. Софі подивилася на руки. Вони теж були всі в зморшках і страшенно кістляві, з роздутими венами на тильному боці та вузлуватими пальцями. Софі підібрала поділ сірої спідниці – і побачила висхлі худі литки й ступні, від яких черевики повипиналися горбами. Ці ноги належали не менш ніж дев'яносторічній бабі й мали надто вже справжній вигляд.

Софі кинулася до дзеркала – і з'ясувала, що тепер вона не може не шкутильгати. Обличчя в дзеркалі виявилося цілком спокійним, тому що нічого іншого вона й не сподівалася побачити. На Софі дивилося лице сухорлявої старої, виснажене, коричневувате, обрамлене рідкими пасмами сивого волосся. Софі побачила свої власні очі – жовті, сльозаві, причому вираз цих очей здавався досить-таки трагічним. (...)

Зачарована Софі пішла з дому світ за очі. Після довгої виснажливої подорожі вона вийшла до Мандрівного замку чарівника Гаула. Так з'явилася надія зняти Відьмине закляття.

Через Пустирище зі скреготом і гуркотом на неї сунув Мандрівний замок чарівника Гаула. З-за його чорних зубчастих мурів у небо били хмари чорного диму. На вигляд замок був високий, прямовисний, важкий, бридкий – і справді лиховісний.

Софі сперлася на ціпок і почала за ним спостерігати. Вона навіть не дуже злякалася, їй було радше цікаво, як він рухається.

Але головна думка, яка крутилася в цю мить у її голові, була про те, що весь цей дим неодмінно свідчить, що десь за високими чорними стінами Мандрівного замку палає велике вогнище.

– Ну скажи, а чому б і ні? – запитала вона в ціпка. – Навряд чи чарівникові Гаулу для його колекції аж настільки потрібна моя душа. Він же викрадає тільки молоденьких дівчат!

Вона підняла ціпок і владно помахала ним у бік замку.

– Стій! – закричала вона.

Мандрівний замок слухняно зупинився – з гуркотом і скреготом – десь за п'ятдесят футів вище по схилу. Софі не без вдячності пошкутильгала до нього. (...)

Розділ третій, *у якому Софі потрапляє в Мандрівний замок й укладає одну угоду*

Софі довелося обійти весь Замок, доки одні з його чотирьох дверей відчинилися. Зрештою дівчина натрапила на помічника Гаула Майкла, який дозволив їй почекати чарівника.

(...) З балок стелі звисали всілякі дивні штукенції, хтозна, чи не чаклунські: гірлянди цибулин, пучки трав і зв'язки невідомих висушених корінців. Було в кімнаті й відверто чаклунське приладдя: книги в шкіряних палітурках, вигадливі пляшки, колби й реторти, і навіть старий, побурілий, вищирений людський череп.

А з протилежного боку Софі вгледіла вогнище, у якому ледь помітно палахкотів пломінець. (...)

– А чому б це нам не зробити вогонь яскравішим?.. – проговорила вона.

Деренчливий голос пролунав нітрохи не голосніше, ніж потріскування вогнища. Софі здивувалася. Вона думала, що її голос луною прокотиться просторими залами Замку. Зате поруч з нею виявився кошик дров. Софі простягнула руку й кинула у вогонь одне з полін, від чого в комин зметнувся цілий вихор синьо-зелених іскор. Софі підклала у вогнище ще одне поліно й відкинулася в кріслі, не втримавшись, однак, щоб не зиркнути – таки справді дещо нервово – через плече, тому що багряні

Кадр з аніме-фільму «Мандрівний замок» *(Японія, режисер Хаяо Міядзакі, 2004 р.)*

відблиски полум'я затанцювали на відполірованому до блиску черепі. Кімнатка виявилася зовсім крихітною. У ній не було нікого, крім черепа й Софі.

– Він уже обома ногами в могилі, а я – поки що тільки однією, – потішила себе Софі.

Вона повернулася до вогнища, у якому тепер палахкотіло яскраве синьо-зелене полум'я.

– Мабуть, у дереві була якась сіль, – пробурмотіла Софі.

Вона всілася якомога зручніше, поклавши вузлуваті ноги на коминкові ґрати, примостила голову в куточку крісла й почала сонно розмірковувати, що їй потрібно зробити вранці.

Однак Софі дещо відволікало те, що у вогні їй почало ввижатися чиєсь невиразне обличчя.

– Вузьке блакитне лице, – зашепотіла Софі собі під ніс, – дуже довге й вузьке, з тонким блакитним носом. Оті кучеряві зелені язички зверху – достоту волосся. А що, як я не піду, поки не повернеться Гаул? Гадаю, чарівники вміють знімати закляття. Оті багряні вогники внизу – зовсім як рот. Ну й страшнючі в тебе зуби, мій друже. А замість брів у тебе два зелених пучки полум'я...

Що найцікавіше, у всьому вогнищі було тільки два острівці жовтогарячого вогню – якраз під зеленими бровами, нібито очі, а посередині кожного з них яскріли багряні відсвіти. Софі ввижалося, що вони дивляться на неї, як справжні зіниці.

– З іншого боку, – вела далі Софі, дивлячись на жовтогарячі вогники, – щойно закляття буде знято, не встигну я і оком моргнути, як він з'їсть моє серце.

– А ти не хочеш, щоби твоє серце з'їли? – поцікавилося полум'я.

Софі не сумнівалася: з нею заговорило саме полум'я. Софі чудово бачила, як багряно-синій рот вогненного обличчя рухається в такт словам. Голос у нього був чимось схожий на голос Софі – так само надтріснутий, як і в неї, до того ж у цьому голосі поскрипувало й стугоніло полум'яне дерево.

– Звичайно ж, не хочу, – відповіла Софі. – А хто ти?

– Вогненний демон, – пояснив багряний рот.

У його голосі було більше скигління, ніж поскрипування, коли він додав:

– Я прив'язаний до цього вогнища за умовами угоди. Я не можу звідси нікуди зрушити! – тут його голос знову став зухвалим і тріскучим. – Ну а як щодо тебе? Я бачу, що на тебе накладено закляття.

Це остаточно позбавило Софі сонливості.

– То значить, ти це бачиш! – вигукнула вона. – А зняти закляття ти можеш?

Запала тиша – гаряча й палахка, жовтогарячі очі на вогненному обличчі демона оглянули Софі від голови до ніг.

– Сильне закляття, – урешті-решт сказав демон. – Як на мене, це скидається на роботу Відьми Пустирищ.

– Так воно і є, – сказала Софі.

– Але річ не тільки в цьому, – протріщав демон. – Я розрізняю в цьому заклятті два шари. Ну і, як я бачу, ти нікому не можеш про це розповісти. Ну хіба що тому, хто й так уже про це знає.

Він ще трохи подивився на Софі.

– Мені треба було б дослідити твоє закляття, – сказав він трохи згодом.

– А скільки часу це займе? – запитала Софі.

– Та, мабуть, трохи займе. Або трохи більше, ніж трохи, – відповів демон.

І додав, м'яко і вкрадливо мерехтячи:

– А чи не уклала би ти зі мною угоду? Я зніму з тебе закляття, якщо ти погодишся розірвати угоду, яка мене зв'язує. (...)

– А що, твоя угода – вона із чарівником Гаулом, так? – запитала Софі.

– Авжеж, – сказав демон.

У його голосі знову почулося скигління.

– Я прикутий до цього вогнища й не можу відсунутися далі ніж на фут. Я змушений виконувати більшу частину тутешньої магії. Я повинен утримувати Мандрівний замок, переміщати його й влаштовувати різні спецефекти, щоби відлякувати людей, а також робити все інше – усе, що тільки забажає Гаул. А Гаул, щоби ти знала, зовсім безсердечний.

Софі не треба було пояснювати, що Гаул безсердечний. З іншого боку, цей демон, найімовірніше, нітрохи не кращий. (...)

– То ти згодна укласти угоду?

– Якщо ти погоджуєшся зняти з мене закляття, – відповіла Софі з непереборним відчуттям, що сказала щось абсолютно фатальне.

– Значить, ми домовилися! – вигукнув демон, і його довгасте обличчя злетіло аж попід комин. – Я зніму з тебе закляття, коли ти розірвеш мою угоду. Обіцяю, тої ж таки миті!

– Ну, то скажи мені, як її розірвати, – зажадала Софі.

Жовтогарячі вогники блимнули на неї, а тоді відвели погляд.

– Не можу. За нашою з ним угодою, ні я, ні чарівник Гаул не маємо права розкрити головну умову цієї угоди.

Софі зрозуміла, що її обвели круг пальця. (...)

– Але якщо мені треба дивитися і слухати, виходить, мені доведеться залишитися тут, у Мандрівному замку Гаула, – запротестувала вона.

– Усього лише десь на місяць! І не забувай, що мені ж також потрібен час на те, щоби дослідити твоє закляття! – благально промовив демон. (...)

– Ну добре, – згодилася Софі. – Я залишуся. А ти придумай для мене відмовку.

Вона зручно вмостилася в кріслі, а демон заходився думати.

Щоб звільнитися від чарів, Софі довелося прожити в замку Гаула набагато довше, ніж вона сподівалася, і розгадати чимало загадок. Дівчина мала подружитися з вогненним демоном, зловити зірку, що падала, підслухати спів русалок, відшукати мандрагору... Поміж прибиранням бруднющого замку, біганиною в семимильних чоботах і візитами до короля Софі намагалася зрозуміти, що тримає демона вогню біля Гаула та як розірвати угоду й повернути молодість. Зрештою Софі усвідомила, що має дар наділяти предмети душею, і за його допомогою позбулася закляття.

Переклад *Андрія Поритка*

Про те, як Софі з Майклом довелося ловити зірку, що падає, ви можете прочитати в уривку з роману, перейшовши за посиланням *https://cutt.ly/Fw7vuTzr* або QR-кодом.

Запитання і завдання до прочитаного

1. Установіть хронологічну відповідність подій, зіставте ілюстрації з подіями роману та перекажіть їх.

Кадри з аніме Хаяо Міядзакі «Мандрівний замок»

2. Які пригоди й випробовування випали на долю головної героїні? Схарактеризуйте внутрішній світ Софі.
3. Чому мешканці Маркет-Чиппінґа боялися чарівника Гаула?
4. З якими таємницями стикнулася героїня, потрапивши до замку Гаула?
5. Яке закляття наслала Відьма Пустирищ на Софі?
6. За якої умови вогненний демон зголосився зняти з дівчини чари?
7. Перевірте, чи добре ви знаєте прочитані уривки з роману «Мандрівний замок Гаула», виконавши онлайн-завдання за посиланнями *https://forms.gle/r8cMR9yzjEmtoaM68* і *https://forms.gle/apjA6ApYPpMkr324A* або QR-кодами.

8. Робота в парах. **1.** Знайдіть у прочитаних уривках детективні й казкові елементи. Як вони поєднуються між собою? **2.** Визначте фольклорні елементи й поясніть їхню роль у творі.

9. Робота в групах. Гра *«Шість капелюхів»*. Приміряйте на себе різнокольорові чарівні капелюхи, з якими розмовляла Софі. Кожен з них має такі особливості:

Якщо ви вдягнете білий капелюх, то маєте відшукати інформацію. *Як Софі опинилася в Мандрівному замку?*

Вдягнувши жовтий капелюх, шукайте переваги й позитивні сторони. *Як магія Софі покращувала людям життя?*

Чорний капелюх – це капелюх критика, але критикою не треба зловживати. *Що в поведінці Відьми Пустирищ роздратувало Софі?*

Червоний капелюх допоможе вам висловити почуття, емоції, причому їх не треба пояснювати. *Уявіть, що ви зустрілися із зачарованою Софі. Які почуття у вас викликала б така подія?*

Якщо ви оберете зелений капелюх, слід проявити фантазію і придумати нові сюжети. *Пофантазуйте, які пригоди очікували б на Софі, якби вона стала господаркою Мандрівного замку.*

Синій капелюх спонукає до підбиття підсумків і впорядкування думок. *Які факти доводять, що «Мандрівний замок Гаула» – це фентезі?*

Головні герої книги Д. В. Джонс **«Зачароване життя»** – брат і сестра, Кет і Ґвендолен. Після загибелі батьків вони потрапили до свого далекого родича – наймогутнішого чарівника Крестомансі.

Які неймовірні події розгорнуться навколо Кета та чому він має дев'ять чарівних життів, ви дізнаєтеся з уривка для ознайомлення з першої книги Д. В. Джонс циклу «Світи Крестомансі» – «Зачароване життя», скориставшись посиланням *https://cutt.ly/hwIHsh2i* або QR-кодом.

Обкладинка книжки «Зачароване життя». («Видавництво Старого Лева»)

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Чому Ґвендолен конфліктувала з Крестомансі? Як замість дівчини з'явилася Джанет?
2. У чому полягав підступний план Ґвендолен?
3. Скільки життів було в Кета? На що він витратив більшість із них? Чому Крестомансі вирішив узяти Кета в учні?

Мандри замка Гаула в анімації

У 2004 р. на Венеційському кінофестивалі відбулася прем'єра роботи легендарного режисера аніме Хаяо Міядзакі **«Мандрівний замок».** Це була перша японська мультиплікація, що відкрила фестиваль. Стрічка здобула приз – «Золоту Озеллу».

Аніме-екранізацію роману Джонс «Мандрівний замок Гаула» створено на комп'ютері, але тло й персонажів намальовано вручну. Загалом було знято тисячу чотириста сцен. Замок Гаула, який складався з вісімдесяти елементів, змінювали та перебудовували кілька разів протягом фільму залежно від зображуваних подій. Серед творчих знахідок Міядзакі варто відзначити оригінальний прийом, що передає внутрішні переживання головної героїні, – постійні раптові перетворення зачаклованої Софі зі старенької в молоду дівчину.

Кадр з аніме-фільму «Мандрівний замок» *(Японія, режисер Хаяо Міядзакі, 2004 р.)*

Скориставшись посиланням *https://cutt.ly/vwIepvrQ* або QR-кодом, перегляньте уривок з аніме «Мандрівний замок» *(Японія, режисер Хаяо Міядзакі, 2004 р.)*. Порівняйте опис мандрівного замку у творі Д. В. Джонс і його втілення в аніме. Чим, на вашу думку, вони схожі, а чим відрізняються? Аргументуйте свою відповідь.

ТВОРЧО ПОВТОРЮЄМО Й УЗАГАЛЬНЮЄМО ПРОЧИТАНЕ
(до третьої частини)

1. Складіть порівняльну характеристику персонажів-детективів, з якими ви познайомилися на сторінках цієї частини підручника. Хто з них сподобався вам найбільше? Чому?
2. Прокоментуйте назву повісті «Золотий жук» і схарактеризуйте структуру твору.

3. Дайте визначення поняття «літературний детектив». На прикладах прочитаних творів укажіть характерні ознаки детективної літератури.

4. Навіщо, на вашу думку, автор книжок про Шерлока Голмса придумав для нього помічника доктора Вотсона? Обґрунтуйте відповідь прикладами з прочитаного твору.

5. Поміркуймо! Розкрийте сутність методу Шерлока Голмса. Яке практичне застосування, на вашу думку, він може мати в повсякденному житті?

6. Як ви гадаєте, чому міс Марпл набула світової популярності? Чим пояснюється її успіх у читачів різних країн?

7. Філологічний майстер-клас. Робота в парах. На основі опанованих творів розробіть пам'ятку «Секрети побудови детективів».

8. Чим характеризується література фентезі? Проілюструйте її ознаки прикладами з опанованих програмових творів.

9. Розкрийте вплив християнського вчення на роман «Лев, Чаклунка і стара шафа» К. С. Льюїса.

10. Поясніть роль мотиву зірки – зоряного пилу у творі Н. Ґеймана.

11. Які моральні цінності утверджує Д. В. Джонс у своєму романі?

12. Подискутуймо! Чим, на вашу думку, є фентезі: втечею від дійсності у вигадані світи або, навпаки, наближенням до реального життя? Обґрунтуйте свою точку зору.

13. Пофантазуймо! Придумайте та намалюйте декорації для першої дії театральної вистави, створеної на основі одного з поданих у підручнику фентезі (за вибором). Поясніть свій задум.

14. Творча лабораторія. Д. В. Джонс дала поради авторам-початківцям. Напишіть оповідання-фентезі, скориставшись такими порадами письменниці:

- Починайте з найцікавішого.
- Не плануйте твір у деталях.
- Уявляйте, а не описуйте.
- Перетворюйте на героїв своїх знайомих.
- Поставте себе на місце героїв.

ПІДСУМКИ РОКУ

І. Теоретична розминка

1. Поясніть зміст понять «історизм», «прекрасне», «потворне», «героїчне», «комічне», «трагічне». Обґрунтуйте відповідь прикладами з прочитаних програмових творів.
2. Які твори називають легендами? Чим вони відрізняються від казок?
3. Дайте визначення жанру балади. Назвіть фольклорні та літературні балади й укажіть відмінності між ними на прикладі відомих вам творів.
4. Дайте визначення історичного роману. Поясніть, що таке місцевий колорит. Наведіть приклади місцевого колориту з прочитаних програмових творів.
5. Чим характеризується історико-пригодницький роман?
6. Яку літературу називають документальною?
7. Дайте визначення поняття «літературний детектив». На чому тримається інтрига в детективних творах?
8. Чим фентезі відрізняється від наукової фантастики? Поясніть відмінності між ними на матеріалі прочитаних творів.

ІІ. Практикум

1. Який із цих творів НЕ належить до жанру балади?

А «Король Лір»
Б «Рукавичка» Ф. Шиллера
В «Ґавейн і Зелений лицар»
Г «Зоряний пил» Н. Ґеймана

2. У наведеному переліку знайдіть твір, який НЕ належить до історичних творів:

А «Айвенго» В. Скотта
Б «Вогнем і мечем» Г. Сенкевича
В «Хроніки Нарнії» К. С. Льюїса
Г «Три мушкетери» О. Дюма

3. Оберіть з переліку твір, який НЕ належить до детективів:

А «Золотий жук» Е. А. По
Б «Мандрівний замок Гаула» Д. В. Джонс
В «Пістрява стрічка» А. Конан Дойла
Г «Вівторковий вечірній клуб» А. Крісті

4. Назвіть твори, у яких:

- зображено трагедію Голокосту...
- змальовано життя мушкетерів...
- розповідається про чарівну країну, розташовану за старою шафою...
- ідеться про шляхетного розбійника...

5. Упізнайте письменників / письменниць.

Цей автор / ця авторка...

- багато років творив під маскою Великого Невідомого...
- був відзначений Нобелівською премією...
- захоплювався різноманітними видами спорту...
- поєднував письменницьку діяльність з проповіддю християнського вчення...
- шанується як королева детективу...
- є жертвою Голокосту...
- вважається засновником детективного жанру...

6. Назвіть персонажів, укажіть, з яких вони творів, і продовжте речення.

Цей герой...

- вирушив на пошук зірки й потрапив...
- вийшов на арену з хижаками, щоб...
- мусив здобути меча, аби довести...
- кілька разів перетинався з Богданом Хмельницьким і мріяв...
- знайшовши пергамент з намальованим черепом, розкрив...
- розкрив таємницю смерті сестри своєї клієнтки й виявив, що бідолашна загинула від...
- зрадив власних сестер і брата, щоб...
- через зраду дружини відмовився від власного прізвища, покинув маєток і подався в...

Ця героїня...

- першою відкрила за старою шафою дивовижну країну...
- не довела гарними словами свою любов до батька, а тому він...
- розповіла про трагічну історію міста, яке...
- написала «Щоденник», який став однією з найвідоміших пам'яток...
- уклала угоду з вогненним демоном, щоб він...
- розплутувала найскладніші детективні історії...
- зажадала, аби лицар довів свою любов, попросивши його...
- подарувала діамантові підвіски чоловікові, який був у неї закоханий, але...

7. Запрошуємо цього літа розгорнути сторінки літературних пригод під час цікавої мандрівки книжковим світом (форзац 2).

ЗМІСТ

Путівник до підручника 3
ВСТУП. Історія та вигадка в літературі 4

Частина перша. **БІБЛІЯ – ДУХОВНА СКАРБНИЦЯ ЛЮДСТВА**

Розділ 1. **Найцінніший скарб** 10
Розділ 2. **Сила прощення й примирення: біблійна історія Йосипа Прекрасного** 13
Розділ 3. **Нові обрії віри, надії та любові: З Нового Заповіту** 17
Під Покровом Богородиці 17
Той, хто хрестив Ісуса Христа 22
Дитинство Ісуса Христа 25
Чудеса й притчі Ісуса Христа 27
Творчо повторюємо й узагальнюємо прочитане 32

Частина друга. **ІСТОРІЯ В ЛІТЕРАТУРІ**

Розділ 1. **Легенди і балади** 34
Як народжувалися легенди 34
Під дзвін лицарських мечів. З легенд про короля Артура 37
Меч і ковадло *(Скорочено)* 40
Там, де історія переплітається з вигадкою 45
Балада про розбите батьківське серце 47
Король Лір і його дочки *(Скорочено)* 48
Шляхетний розбійник Робін Гуд 53
Як Робін Гуд став розбійником *(Скорочено)* 55
Перлини світової літературної балади 62
«Палке серце» 62
Фрідріх Шиллер. Рукавичка 65
«Пізнаєте мене по голосу...» 67
Адам Міцкевич. Світязь *(Скорочено)* 69

Розділ 2. **Історичні постаті й події в літературі** 76
Великий розіграш Великого Невідомого 76
Вальтер Скотт. Айвенго *(Уривки)* 80
Віват, Дюма! Віват, мушкетери! 117
Олександр Дюма. Три мушкетери *(Уривки)* 122

Розділ 3. **Українська історія у творах зарубіжних письменників** 147
Живі сторінки історії 147
Генрік Сенкевич. Вогнем і мечем *(Уривки)* 152

Розділ 4. **Трагічні сторінки історії XX ст. в документальній літературі** 173
«Той, хто рятує одне життя, рятує цілий світ» 173
Анна Франк. Щоденник *(Уривки)* 177
Творчо повторюємо й узагальнюємо прочитане 188

Частина третя. НЕЗВИЧАЙНЕ ТА ФАНТАСТИЧНЕ В ЛІТЕРАТУРІ

Розділ 1. **Незвичайні історії: класика детективу** 189
Зачарований таємницями 189
Едґар Аллан По. Золотий жук *(Скорочено)* 192
Детективний геній 203
Артур Конан Дойл. Пістрява стрічка *(Скорочено)* 206
Королева детективу 218
Агата Крісті. Вівторковий вечірній клуб *(Скорочено)* 222

Розділ 2. **Фантастичні історії: обрії фентезі** 231
Спійманий радістю 231
Клайв Стейплз Льюїс. Лев, Чаклунка і стара шафа *(Уривки)* 235
У пошуках мрії 258
Ніл Ґейман. Зоряний пил *(Уривки)* 261
Мандруючи чарівними світами 271
Діана Вінн Джонс. Мандрівний замок Гаула *(Уривки)* 272
Творчо повторюємо й узагальнюємо прочитане 282
Підсумки року 284

Навчальне видання

ВОЛОЩУК Євгенія Валентинівна
СЛОБОДЯНЮК Олена Михайлівна

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

**Підручник для 7 класу
закладів загальної середньої освіти**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Редактор *Ірина Гайдаєнко*
Обкладинка, макет, художнє оформлення *Олени Мамаєвої*
Комп'ютерна верстка *Клари Шалигіної*
Коректори *Олена Симонова, Алла Кравченко*

У підручнику використано малюнки та фото з відкритих джерел інтернету: vecteezy.com, depositphotos.com як ілюстрації у виданні навчального характеру відповідно до законодавства України про авторське право і суміжні права

У художньому оформленні обкладинки використано репродукцію картини
Едмунда Лейтона «Бог на допомогу».
У підручнику використано твори сучасних художників: Владислава Єрка (с. 40, 41);
Наталії Курічевої (с. 41, 42, 43); Марчина Півоварські (с. 57);
Грега Гільдебрандта (с. 57, 59, 62);
Миколи Ломакіна (с. 86); Михайла Хмелька (с. 151);
Юрія Саницького (с. 168); Артура Орльонова (с. 169), Полін Бейнс (с. 234);
Чарлза Весса (с. 261–269).

Формат 70×100/16.
Ум. друк. арк. 23,4. Обл.-вид. арк. 19,54.
Тираж 37411 пр. Вид. № 0036.
Зам. № 24-04-1603.

ТОВ «Генеза»,
вул. Генерала Алмазова, 18/7 (літ. В), офіс 404, м. Київ, 01133, Україна.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 7692 від 24.10.2022.

Віддруковано у ТОВ «ПЕТ»,
вул. Максиміліанівська, 17, м. Харків, 61024, Україна.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 6847 від 19.07.2019.